

UNIwersytet Gdański – Wydział Ekonomiczny

ADAM DAMRATH

**EDUKACJA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI
W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dr. hab. Marka Szczepańca, prof. UG
oraz dr. Tomasza Jurkiewicza

Sopot, czerwiec 2025

Streszczenie

Edukacja przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym

Adam Damrath

Przedsiębiorczość uznawana jest za istotny czynnik wpływający na wzrost gospodarczy. Tym samym, decyzja absolwentów wyższych uczelni ma szczególne znaczenie w kontekście podnoszenia konkurencyjności gospodarczej całego kraju.

Samo zdefiniowanie przedsiębiorczości stanowi wyzwanie dla badaczy tego zagadnienia. Niezależnie od przyjętej definicji, podkreśla się fakt, iż to jednostka podejmuje przedsiębiorcze decyzje, zależne nie tylko od jej osobistych predyspozycji, ale również uwarunkowań zewnętrznych.

Edukacja stanowi jeden z kluczowych czynników, które wpływają na postawy przedsiębiorcze studentów, a w konsekwencji – na rozwój kultury przedsiębiorczej. Jednocześnie, to jeden z najważniejszych wymiarów funkcjonowania współczesnych uniwersytetów.

Ekonomiści coraz częściej analizują wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości, dostrzegając w tym szanse na rozwój nie tyle przedsiębiorczości, ale i całej gospodarki, w wymiarze krajowym i globalnym. Edukacja na rzecz przedsiębiorczości, która nie jest dostosowana do oczekiwań odbiorców, nie przyniesie pożądanych rezultatów w dobie licznych wyzwań społeczno-gospodarczych, z którymi muszą mierzyć się społeczeństwa.

Osią sporu w obrębie badań nad edukacją w zakresie przedsiębiorczości jest kwestia rzeczywistego wpływu edukacji na decyzję o zostaniu przedsiębiorcą oraz zdolność do podejmowania przedsiębiorczych decyzji, skutkujących nie tyle przetrwaniem, co rozwojem przedsiębiorstwa, przy zastosowaniu innowacji.

Celem głównym rozprawy było zbadanie, opisanie i ocena edukacji przedsiębiorczości w szkołach wyższych, ze szczególnym uwzględnieniem jej wpływu na postawy i działania przedsiębiorcze. Dla zwiększenia rzetelności opisu badanego zjawiska zastosowano metodę triangulacji, rozumianą jako pozyskanie danych z kilku niezależnych źródeł, w tym własnych badań empirycznych, przeprowadzonych na źródłach pierwotnych. Zastosowano krytyczny przegląd literatury światowej oraz krajowej z zakresu objętego badaniem. Jednocześnie, zastosowano metody opisu statystycznego danych pozyskanych z raportów

międzynarodowych, natomiast w przypadku badań pierwotnych zastosowano liczne metody wnioskowania statystycznego.

Dokonano analizy statystyczno-ekonometrycznej danych pochodzących z raportów międzynarodowych dedykowanych edukacji i przedsiębiorczości. Analiza ta pozwoliła na ustalenie zależności pomiędzy wybranymi zmiennymi, wskazując na istotny związek pomiędzy edukacją, przedsiębiorczością i innowacyjnością.

Szczególnie istotnym aspektem analizy rezultatów badań własnych populacji studentów Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego stały się odpowiedzi respondentów odnośnie oceny edukacji przedsiębiorczej oraz możliwości rozwoju przyszłej kariery zawodowej jako przedsiębiorcy. Czynniki zwiększające szanse na założenie własnego przedsiębiorstwa, zdiagnozowane w niniejszej pracy, mogą stanowić użyteczne narzędzie oceny predyspozycji poszczególnych osób do bycia przedsiębiorcą w przyszłości.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, edukacja, rynek pracy, edukacja przedsiębiorczości, innowacyjność

Abstract

Entrepreneurship education in higher education

Adam Damrath

Entrepreneurship is considered a key factor influencing economic growth. Therefore, the decisions made by university graduates are of particular importance in the context of enhancing the economic competitiveness of an entire country.

Defining entrepreneurship itself poses a challenge for researchers in this field. Regardless of the definition adopted, it is emphasized that the individual is the one making entrepreneurial decisions, which depend not only on personal predispositions but also on external conditions.

Education is one of the key factors influencing students' entrepreneurial attitudes and, consequently, the development of an entrepreneurial culture. At the same time, it represents one of the most important dimensions of the functioning of modern universities.

Economists are increasingly analyzing the impact of education on the development of entrepreneurship, recognizing in it a potential not only for advancing entrepreneurship itself but also for the growth of the entire economy—both on a national and global scale. Entrepreneurship education that does not meet the expectations of its recipients will not yield the desired results in the face of the numerous socio-economic challenges that societies must confront today.

A central point of contention in research on entrepreneurship education is the actual impact of education on the decision to become an entrepreneur and on the ability to make entrepreneurial decisions that result not merely in the survival, but in the growth of a business through innovation.

The main objective of the dissertation was to examine, describe, and assess entrepreneurship education in higher education institutions, with particular emphasis on its influence on entrepreneurial attitudes and actions. To increase the reliability of the phenomenon being studied, the method of triangulation was applied—understood as the collection of data from multiple independent sources, including original empirical research based on primary sources. A critical review of both global and domestic literature in the relevant field was conducted. Simultaneously, statistical methods were used to describe data

obtained from international reports, while various methods of statistical inference were applied in the case of primary research.

A statistical and econometric analysis was conducted on data from international reports focused on education and entrepreneurship. This analysis enabled the identification of relationships between selected variables, indicating a significant link between education, entrepreneurship, and innovation.

A particularly important aspect of the analysis of results from the original research conducted among students of the Faculty of Economics at the University of Gdańsk was the respondents' assessment of entrepreneurship education and the potential for developing a future career as an entrepreneur. The factors identified in this dissertation that increase the likelihood of establishing one's own business may serve as a useful tool for evaluating individuals' predispositions to become entrepreneurs in the future.

Keywords: entrepreneurship, education, labor market, entrepreneurship education, innovation

SPIS TREŚCI

Streszczenie.....	2
Abstract	4
Wstęp	8
Rozdział 1. Teoretyczne aspekty przedsiębiorczości	16
1.1. Istota przedsiębiorczości i przedsiębiorcy	16
1.2. Przedsiębiorczość i przedsiębiorca w teorii ekonomii	24
1.3. Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo	34
1.4. Kompetencje przedsiębiorcze.....	42
Rozdział 2. Motywy i działania przedsiębiorcze	55
2.1. Motywy podejmowania działań przedsiębiorczych	55
2.2. Kształtowanie warunków sprzyjających przedsiębiorczości we współczesnej gospodarce rynkowej	66
2.3. Przedsiębiorczość w Polsce na tle innych krajów	74
2.4. Kontekst kulturowy postaw i działań przedsiębiorczych	84
Rozdział 3. Rola szkolnictwa wyższego w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych	94
3.1. Szkolnictwo wyższe jako kluczowy element systemu edukacyjnego w XXI wieku	94
3.2. Korzyści z posiadania wyższego wykształcenia w obliczu dynamicznych zmian w globalnej gospodarce	102
3.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych	108
3.4. Raporty dotyczące edukacji – porównania międzynarodowe	121
Rozdział 4. Praktyki i efekty edukacji przedsiębiorczej	127
4.1. Spór o efekty edukacji przedsiębiorczej	127
4.2. Zróżnicowane praktyki kształcenia w zakresie przedsiębiorczości.....	134
4.3. Kształcenie przedsiębiorcze na poziomie uniwersyteckim w Polsce	156
4.4. Przedsiębiorczość absolwentów uczelni wyższych w Polsce na podstawie systemu ELA	165
Rozdział 5. Ocena zależności pomiędzy edukacją a przedsiębiorczością na poziomie państw	174
5.1. Dobór zmiennych do badania	174
5.2. Analiza korelacji.....	181
5.3. Podsumowanie wyników badań	195
Rozdział 6. Ocena edukacji przedsiębiorczości oraz postaw przedsiębiorczych studentów Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego	199
6.1. Przegląd wyników dotychczasowych badań dotyczących intencji przedsiębiorczych	199
6.2. Opis metody badawczej oraz charakterystyka grupy badawczej	202
6.3. Opinia na temat przedsiębiorczości oraz możliwości bycia przedsiębiorcą	204
6.4. Wpływ Uniwersytetu Gdańskiego na postawy przedsiębiorcze studentów	238

6.5. Uczestnictwo w szkoleniach i doświadczenia w pracy	259
6.6. Kapitał społeczny	265
6.7. Postawy wobec ryzyka	268
6.8. Plany na przyszłość	275
6.9. Cechy osobowości a intencje przedsiębiorcze	280
6.10. Wyniki eksperymentów behawioralnych.....	289
Zakończenie	299
Bibliografia	309
Spis tabel	327
Spis rysunków	330
Załącznik nr 1 – Kwestionariusz badawczy.....	335

Wstęp

Przedsiębiorczość młodych ludzi, utożsamiana zarówno z przekonaniem o posiadaniu kompetencji w tej dziedzinie, jak i prawdziwym samozatrudnieniem, jest uważana za korzystny czynnik rozwoju gospodarczego. Przyczynia się ona między innymi do zwiększenia innowacyjności gospodarki i tworzenia nowych miejsc pracy oraz zwiększania bogactwa narodu. Wybór kariery zawodowej przez absolwentów wyższych uczelni jest szczególnie ważny z punktu widzenia podnoszenia konkurencyjności całego kraju.

Zdefiniowanie pojęcia przedsiębiorczość nie jest łatwe, toteż istnieje wiele różnych definicji tego zjawiska. Przedsiębiorczość rozumiemy często jako zdolność jednostek do podejmowania różnorodnych przedsięwzięć. Jednocześnie podkreślić należy, iż sama przedsiębiorczość jest wypadkową cech indywidualnych, takich jak: talent, umiejętności, energia, wyobraźnia, gotowość do podejmowania ryzyka oraz uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, które są powiązane z otoczeniem, takich jak dostępność zasobów, tradycje gospodarcze, polityka społeczno-gospodarcza.

Istnieje także szersza definicja przedsiębiorczości, która zawiera w sobie nie tylko kwestie związane z zakładaniem własnej działalności gospodarczej, lecz także zachowania, które są nakierowane na podejmowanie aktywności zawodowej i dążenie do doskonalenia jednostki. Wynika to z faktu, iż osoby przedsiębiorcze w swoim działaniu przyczyniają się do kreowania wartości dodanej, bez względu na to, czy wiąże się to ze zwiększeniem wartości przedsiębiorstwa czy zdobywaniu dodatkowego doświadczenia.

Jednym z wiodących czynników, mających wpływ na formowanie postawy przedsiębiorczej, jest edukacja. Ma ona szczególne znaczenie nie tylko ze względu na możliwość kształtowania osobowości uczniów i ich postawy wobec otaczającego świata, ale także ze względu na zdobywane przez nich w tym procesie wiedzę i umiejętności, ostatecznie przekładające się na rozwój kultury przedsiębiorczej. Także zdaniem Komisji Europejskiej przedsiębiorczość (w szerokim ujęciu) jest jednym z ważniejszych wymiarów funkcjonowania uniwersytetów.

Sam termin edukacja przedsiębiorczości czy też stosowane zamiennie w literaturze pojęcie edukacja przedsiębiorcza, mogą odnosić się zarówno do ogólnych zagadnień związanych nabywaniem przedsiębiorczych umiejętności, jak i do samego procesu zakładania własnego przedsiębiorstwa.

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości coraz częściej staje się obszarem badań i analiz ekonomistów, którzy widzą w tym szanse rozwoju przedsiębiorczości, a przez to i

gospodarki. Wydaje się naturalne, że w czasach, gdy tak duże znaczenie dla gospodarki ma: wiedza, kultura, kapitał ludzki i społeczny, należy starać się poznać mechanizmy ich kreowania. Kształcenie postaw i zachowań przedsiębiorczych służy temu jak najbardziej. Choć sam proces nauczania dotyczy bardziej kwestii pedagogicznych, to cele i treści nauczania powinny znajdować się w obszarze zainteresowań ekonomistów, zajmujących się rozwojem gospodarczym. Bez uwzględnienia ujęcia ekonomicznego edukacja na rzecz przedsiębiorczości nie przyniesie pożądanych rezultatów oraz korzyści dla gospodarki i społeczeństwa.

Autorzy licznych badań dowiedli, że przedsiębiorcze umiejętności wpływają na sukces rynkowy przedsiębiorstwa. Z tego powodu wzrosło znaczenie edukacji przedsiębiorczej. Dowiedziono, iż prawdopodobieństwo założenia własnej działalności gospodarczej wzrasta wraz z poziomem wykształcenia.

Dyskusja dotycząca efektów edukacji dla przedsiębiorczości nabrała szczególnego wymiaru pod koniec XX wieku. Osią sporu jest kwestia dotycząca zdolności edukacji do nauczania kogoś bycia przedsiębiorcą i podejmowania przedsiębiorczych decyzji. W tym przypadku według części badaczy jest to niemożliwe, gdyż człowiek rodzi się przedsiębiorcą, a przedsiębiorczość to cecha wrodzona, zaś według innych – jest wręcz przeciwnie – warto uczyć przedsiębiorczych postaw i zachowań, gdyż przynosi to konkretne rezultaty. To ostatnie podejście przyczyniło się do stworzenia wielu nowych programów nauczania oraz szkoleń. Jednocześnie nie spotkały się one z szerokim zainteresowaniem dydaktyków, a tym samym i badaczy efektów edukacji przedsiębiorczej. Upowszechnienie programów edukacyjnych związanych z przedsiębiorczością nie wpłynęło jednak na stworzenie jednolitego modelu edukacji przedsiębiorczej.

Obserwując wzrost ilościowy programów kształcenia na rzecz przedsiębiorczości, należy jednocześnie zauważyć, iż problemem jest nawet brak jednoznacznej definicji edukacji dla przedsiębiorczości. Zatem relatywnie rzadko zwraca się uwagę na efektywność tego typu programów.

Główny problem badawczy

Jak edukacja przedsiębiorczości na poziomie szkół wyższych wpływa na przedsiębiorczość (intencje przedsiębiorcze, zakładanie działalności, innowacje, wyniki przedsiębiorstw, zdolność przetrwania przedsiębiorstw, wyniki gospodarcze państw)?

Problemy badawcze

- W jaki sposób prowadzona jest edukacja przedsiębiorczości w szkołach wyższych?
- Które państwa mają wysoki poziom edukacji przedsiębiorczości?
- Jak poziom edukacji przedsiębiorczości wpływa na innowacyjność gospodarki?
- Czy wysoki poziom edukacji przedsiębiorczości wpływa na zdolność przetrwania przedsiębiorstw?
- Jakie narzędzia dydaktyczne najlepiej sprawdzają się przy edukacji przedsiębiorczości?
- Jaki odsetek studentów planuje podjęcie działalności przedsiębiorczej?
- Dlaczego kobiety mają mniejszą skłonność do podejmowania działalności gospodarczej?
- Czy programy wsparcia przedsiębiorczości mogłyby skłonić młodych ludzi do podejmowania własnej działalności gospodarczej?

Pomimo wielu badań w tym zakresie, nadal nie mamy pełnej wiedzy odnośnie tego, jak prowadzić edukację w zakresie przedsiębiorczości, aby osiągnąć nie tylko wyższy poziom przedsiębiorczości, ale również innowacyjności, internacjonalizacji oraz zdolności przetrwania przedsiębiorstw.

Cel rozprawy

Celem głównym rozprawy jest zbadanie, opisanie i ocena edukacji przedsiębiorczości w szkołach wyższych, ze szczególnym uwzględnieniem jej wpływu na postawy i działania przedsiębiorcze.

Szczegółowe cele rozprawy obejmują:

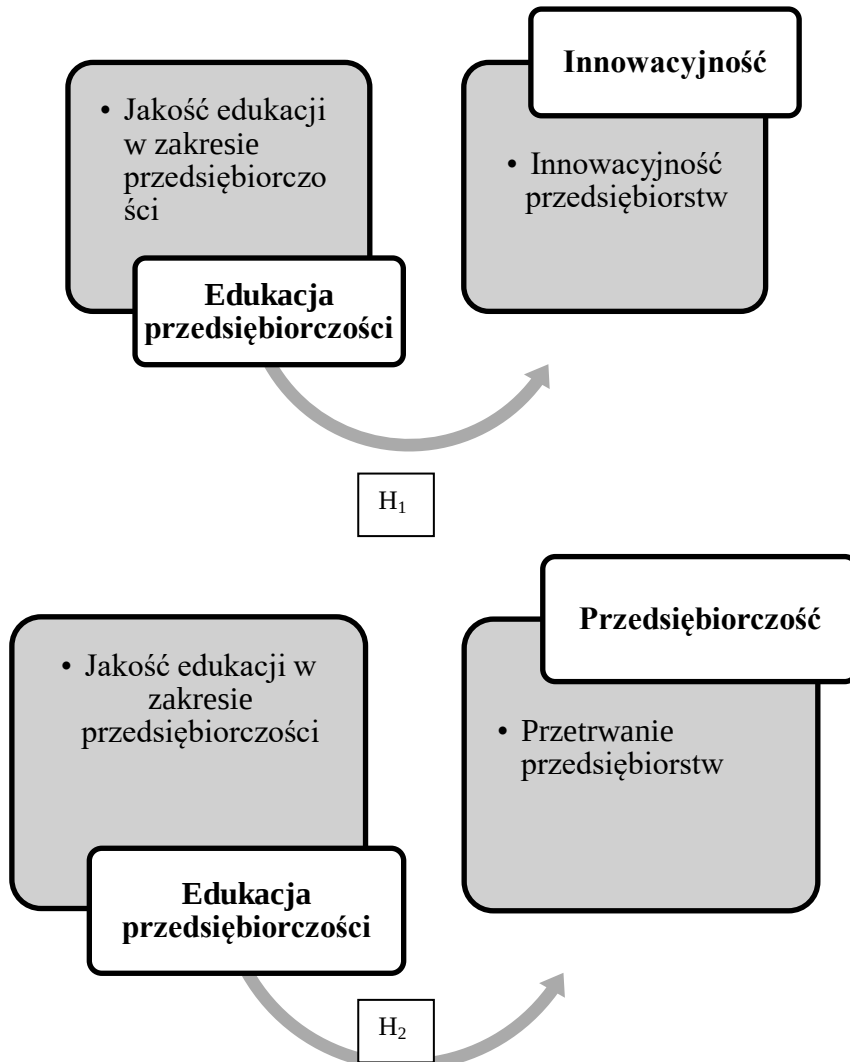
- określenie skłonności studentów do założenia własnej działalności gospodarczej;
- określenie wiedzy i umiejętności studentów w zakresie szeroko pojętej przedsiębiorczości na różnych etapach kształcenia w szkołach wyższych;
- identyfikację najskuteczniejszych metod nauczania przedsiębiorczości;
- zbadanie wpływu edukacji przedsiębiorczości na innowacyjność państw.

Strategia badawcza zakłada, że zostaną przeprowadzone badania i analizy na poziomie makro – porównanie państw o różnym poziomie edukacji przedsiębiorczej oraz na poziomie mikro – badania prowadzone wśród studentów w kontekście postaw przedsiębiorczych. Realizacja celu pracy wymaga sformułowania, a następnie weryfikacji hipotez.

Sformułowano następujące **hipotezy**:

Poziom makro (rys. 1.):

- H_1 : Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach pozytywnie wpływa na innowacyjność państw.
- H_2 : Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach zwiększa szanse na przetrwanie firm na rynku.

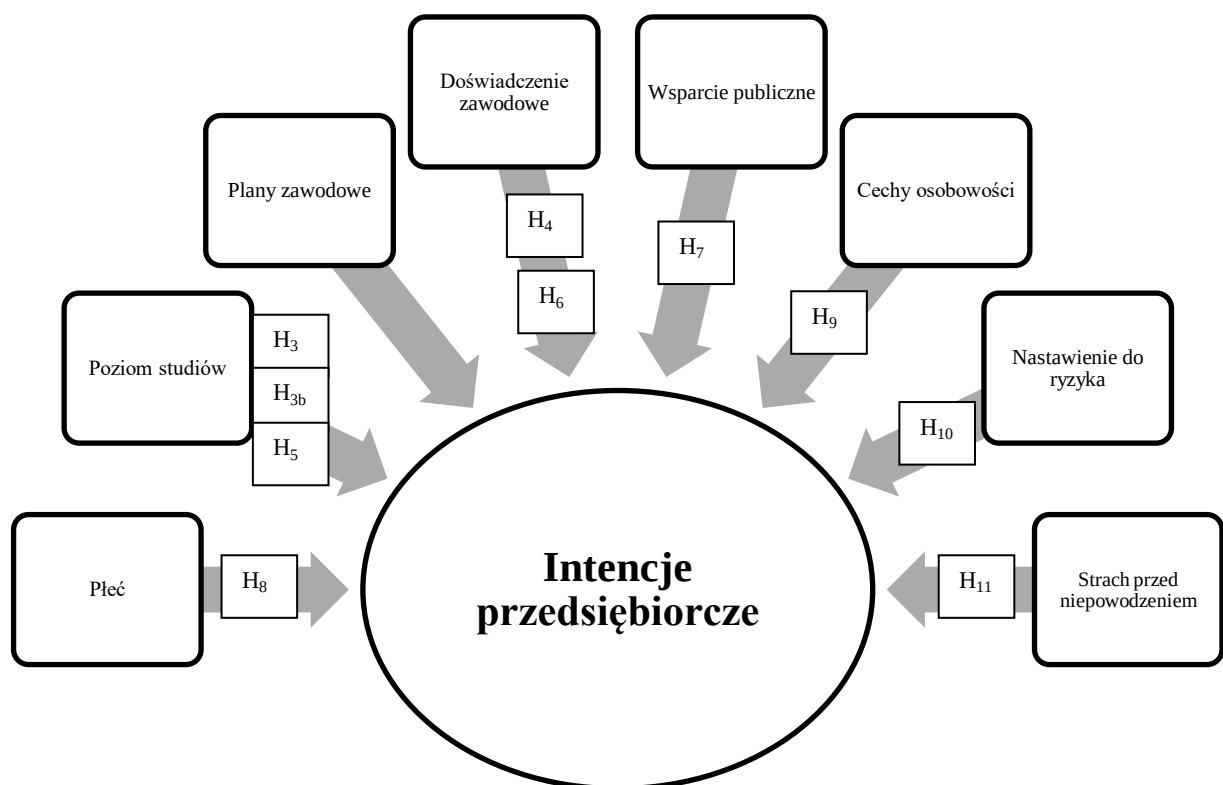
Rys. 1. Model analizy makro

Źródło: opracowanie własne.

Poziom mikro (rys. 2.):

- H_3 : Na studiach wyższych studenci zwiększają swoją wiedzę w zakresie przedsiębiorczości.

- H_{3b}: Nadmiar wiedzy na temat przedsiębiorczości prowadzi do zmniejszenia intencji przedsiębiorczych.
- H₄: Większy kontakt z praktyką gospodarczą zwiększa skłonność do zakładania działalności gospodarczej.
- H₅: Studia zwiększają intencje przedsiębiorcze.
- H₆: Do prowadzenia działalności gospodarczej najlepiej przygotowują praktyki i staże.
- H₇: Wsparcie publiczne start-upów zwiększa prawdopodobieństwo założenia działalności gospodarczej.
- H₈: Kobiety rzadziej niż mężczyźni wykazują intencje przedsiębiorcze.
- H₉: Posiadanie cech osobowości przedsiębiorczej pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.
- H₁₀: Wyższy poziom akceptacji ryzyka pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.
- H₁₁: Obawy przed niepowodzeniem negatywnie wpływają na intencje przedsiębiorcze.

Rys. 2. Model analizy mikro

Źródło: opracowanie własne.

Metody badawcze

Dla realizacji celu rozprawy oraz weryfikacji postawionych hipotez zastosowano różne metody badawcze – takie, jak:

- analiza literatury – krytyczny przegląd literatury światowej oraz krajowej z zakresu objętego badaniem (edukacji na rzecz przedsiębiorczości oraz jej wpływu na rozwój przedsiębiorczości);
- obserwacja uczestnicząca (doświadczenia zebrane w trakcie kształcenia studentów);
- metoda analizy statystycznej danych pozyskanych z raportów międzynarodowych;
- metody opisu statystycznego:
 - *wskaźnik struktury* (dział procentowy, częstość, frakcja) – stosunek liczby jednostek posiadających daną cechę do ogólnej liczby jednostek populacji (próby);
 - miary tendencji centralnej: średnia arytmetyczna, mediana, informujące o przeciętnej lub środkowej wartości cechy;
 - miary dyspersji: *odchylenie standardowe i współczynnik zmienności*, informujące o ile przeciętnie wartości cechy zmiennej odchylają się od średniej arytmetycznej;
 - do oceny podobieństwa rozkładów wykorzystano *wskaźnik podobieństwa struktur*;
 - do oceny natężenia związku, w zależności od rodzaju cechy i charakteru związku wykorzystano *współczynnik korelacji liniowej Pearsona, rang Spearmana, V-Cramera*;
- Metody wnioskowania statystycznego:
 - do zbadania normalności rozkładu badanych cech wykorzystano *test normalności Shapiro-Wilka*;
 - do porównania wartości średnich w populacjach wykorzystano statystyki *t* o rozkładzie t-Studenta różnych postaci, w zależności od tego czy pochodziły z populacji o równych lub różnych wariancjach;
 - do porównania wariancji w populacjach wykorzystano statystkę *F* o rozkładzie F-Snedecora ;
 - do badania zależności między cechami o charakterze jakościowym wykorzystano *test niezależności χ^2* ;
 - do badania zgodności dwóch rozkładów wykorzystano *test jednorodności χ^2* ;
 - w celu znalezienia najlepszych predyktorów intencji przedsiębiorczych wykorzystano regresję logistyczną. Zmienne analizy jednoczynnikowej, które okazały się istotne statystycznie, uwzględniono następnie w analizie

wieloczynnikowej. Przedstawiono oceny parametrów wraz z odpowiadającym poziomem istotności, ryzyko względne wraz 95% przedziałem ufności oraz miary dopasowania modelu do danych empirycznych;

Wnioskowanie statystyczne przeprowadzono na poziomie istotności 0,05; w pracy podano prawdopodobieństwa testowe (p-value). Obliczenia wykonano w programie Statistica 13.1, IBM SPSSStatistics29 i PQStat, wykresy sporządzono w Excelu.

Dla zwiększenia rzetelności opisu badanego zjawiska zastosowano metodę triangulacji, rozumianą jako pozyskanie danych z kilku niezależnych źródeł, w tym własnych badań empirycznych, przeprowadzonych na źródłach pierwotnych.

Struktura pracy

Praca składa się ze wstępu, sześciu, rozdziałów merytorycznych i zakończenia. W aneksie przedstawiono kwestionariusz badawczy wykorzystany we własnych badaniach empirycznych.

W rozdziale pierwszym skupiono się na podstawowej terminologii dotyczącej przedsiębiorczości i przedsiębiorcy. Ukazano miejsce przedsiębiorcy w teorii ekonomii. Powiązano przedsiębiorstwo z osobą przedsiębiorcy, bez którego nie mogłaby funkcjonować gospodarka rynkowa.

Rozdział drugi jest poświęcony motywom działań przedsiębiorczych. W tym celu wykorzystano bogatą literaturę przedmiotu oraz statystyki organizacji międzynarodowych. Osobny podrozdział poświęcono na analizę wpływu aspektów kulturowych na przedsiębiorczość.

W rozdziale trzecim dokonano przeglądu literatury w zakresie edukacji na rzecz przedsiębiorczości. Uwzględniono aspekt dynamicznych zmian w otoczeniu przedsiębiorstw oraz powiązane z tym wyzwania dla instytucji sektora edukacyjnego, ze szczególnym uwzględnieniem uczelni wyższych.

Rozdział czwarty zawiera studia przypadków stosowanych praktyk w zakresie nauczania przedsiębiorczości w różnych państwach. Dogłębnej analizie zostały poddane praktyki przedsiębiorcze w krajach anglosaskich, gdzie znajdują się uczelnie zajmujące czołowe miejsca w światowych rankingach. Osobny podrozdział poświęcono na opis praktyk w nauczaniu przedsiębiorczości w sektorze szkolnictwa wyższego w Polsce.

W rozdziale piątym dokonano analizy statystyczno-ekonometrycznej danych pochodzących z raportów międzynarodowych dedykowanych edukacji i przedsiębiorczości.

Analiza ta pozwoliła na ustalenie zależności pomiędzy wybranymi zmiennymi, wskazując na istotny związek pomiędzy edukacją, przedsiębiorczością i innowacyjnością.

Rozdział szósty poświęcono na analizę rezultatów badań własnych populacji studentów Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego. Szczególnie istotnym aspektem analizy w tym rozdziale stały się odpowiedzi respondentów odnośnie oceny edukacji przedsiębiorczej oraz możliwości rozwoju przyszłej kariery zawodowej jako przedsiębiorcy.

Rozdział 1. Teoretyczne aspekty przedsiębiorczości

1.1. Istota przedsiębiorczości i przedsiębiorcy

Powszechnie uważa się, iż przedsiębiorczość wpływa na wzrost zamożności społeczeństwa poprzez kreację nowych miejsc pracy, napędzanie postępu, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu gospodarczego¹. Przedsiębiorstwo, będące narzędziem działań przedsiębiorczych, jest podstawowym podmiotem w gospodarce rynkowej. Wprawdzie konsumenci odgrywają również istotną rolę, ale ich oddziaływanie jest pośrednie – w postaci popytu na produkty i usługi przedsiębiorstw. Jedynie działania przedsiębiorcze przyczyniają się do kreacji nowych miejsc pracy oraz innowacji². W związku z tym władze wielu państw dążą do zwiększenia liczby przedsiębiorców w swoich krajach oraz wspierania ich rozwoju. Z drugiej strony, zapewnienie tego wsparcia jest dla decydentów wyzwaniem, gdyż przedsiębiorcy nie są jednorodną grupą³.

Samo zdefiniowanie pojęcia przedsiębiorczość nie jest łatwym zadaniem. Wynika to z faktu, iż to, w jaki sposób badacz przedsiębiorczości ją definiuje, jest uzależnione od jego zainteresowań i dyscypliny naukowej, którą się zajmuje. Przedsiębiorczość jest bowiem traktowana zarówno jako zjawisko ekonomiczne, ale także społeczne bądź z zakresu zarządzania. Ponadto od dawna osoba przedsiębiorcy interesuje także badaczy zajmujących się psychologią ekonomiczną⁴. Koncepcja przedsiębiorczości łączy zatem różne dyscypliny akademickie – szczególnie ekonomię, zarządzanie, socjologię, psychologię i historię. Przedsiębiorczość nie jest jednak zwykłym, interdyscyplinarnym przedmiotem badań, lecz ważnym obiektem naukowych dociekań, który spaja ramy koncepcyjne różnych nauk społecznych⁵.

Wprawdzie pojęcia przedsiębiorcy i przedsiębiorczości pojawiły się w ekonomii stosunkowo dawno, to jednak w dopiero w ostatnich latach idea przedsiębiorczości jest drobiazgowo badana przez ekonomistów, głównie ze względu na znaczenie przypisywane przedsiębiorczości i przedsiębiorcom w rozwiązywaniu istotnych problemów gospodarczych, takich jak rozwój gospodarczy, innowacje czy też bezrobocie. Niestety, częstości stosowania pojęć związanych z przedsiębiorczością nie towarzyszy jednocześnie jednoznaczność ich

¹ *Leveraging Entrepreneurial Ambition and Innovation: A Global Perspective on Entrepreneurship, Competitiveness and Development*, WEF, Cologny 2015, s. 3.

² T. Gruszecki, *Przedsiębiorca w teorii ekonomii*, CEDOR, Warszawa 1994, s. 11.

³ *Leveraging...*, op. cit., s. 3.

⁴ B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość*, Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, s. 18.

⁵ M. Casson, *Entrepreneurship – theory, networks and history*, Edward Elgar Publishing Ltd, Northampton 2010, s. 3.

rozumienia. Z upływem czasu, gdy przedsiębiorczość dojrzeje jako samodyscyplina nauki, mamy wręcz do czynienia z pewnym chaosem pojęciowym. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest wspomniany wcześniej brak jednolitej teorii przedsiębiorczości⁶.

Wszelkie rozważania dotyczące przedsiębiorczości traktują o rozumieniu przedsiębiorczości zarazem jako cechy działania, jak i również roli przedsiębiorcy. Pojęcia te są ze sobą ściśle powiązane, gdyż nie może istnieć przedsiębiorczość bez przedsiębiorcy i odwrotnie⁷.

Przedsiębiorczość w języku potocznym postrzegana jest głównie pod kątem działań danej osoby, która jest zaradna, zorganizowana i sprawnie funkcjonuje na rynku pracy, a także często odnosi sukcesy w życiu osobistym. Z kolei w literaturze fachowej przedsiębiorczość jest definiowana jako długotrwały proces, który jest ciągiem zarówno zdarzeń, jak i działań. Jego immanentną cechą jest to, iż zaczyna się od stworzenia koncepcji nowych działań związanych czy to z produktem, czy też z usługą. Ponadto wielu badaczy opisujących przedsiębiorczość definiuje ją jako sposób rozumowania, percepcji oraz postępowania, koncentrujący się na poszukiwaniu szans⁸.

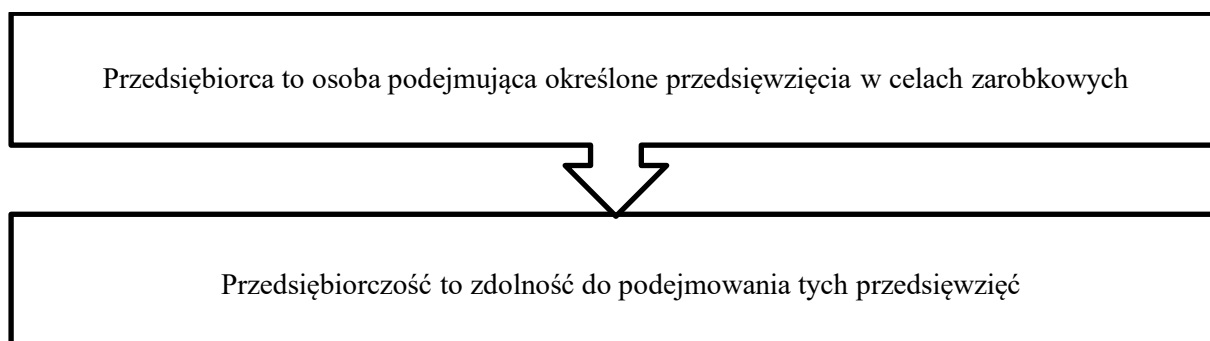
Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż sam przedsiębiorca jest nieco odmiennie definiowany w różnych kręgach społeczno-kulturowych. W USA przedsiębiorca jest najczęściej utożsamiany z kimś, kto zakłada własne, zwykle małe, przedsiębiorstwo. Z kolei w strefie niemieckojęzycznej najczęściej kojarzy się z osobą, która pełni dwie jednocześnie dwie funkcje – właściciela i kierownika przedsiębiorstwa, w przeciwieństwie do kogoś będącego zaledwie szefem dla pracowników. Niezależnie od powyższych różnic, najczęściej przedsiębiorca jest utożsamiany z podejmowaniem określonych przedsięwzięć w celach zarobkowych, natomiast przedsiębiorczość to sama zdolność ich podejmowania (rys. 3.)⁹.

⁶ *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie* pod red. J. Lichtarskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 59; Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość i innowacyjność – wprowadzenie w: Przedsiębiorczość i zarządzanie innowacjami. Wiedza technologia konkurencja przedsiębiorstwo* pod red. Z. J. Makiela, M. M. Stuss, wyd. CH Beck, Warszawa 2018, s. 16.

⁷ Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 36.

⁸ Ibidem, s. 16.

⁹ Ibidem, s. 22-24. Odmienny pogląd na ten temat w: D. Hjorth, R. Holt, *It's entrepreneurship, not enterprise: Ai Weiwei as entrepreneur*, "Journal of Business Venturing Insights" 2016, 5, s. 50-54; T. Wry, J. G. York, *An identity-based approach to social enterprise*, "Academy of Management Review" 2017, 42(3), s. 437-460; T. Besley, M. Ghatak, *Profit with purpose? A theory of social enterprise*, "American Economic Journal: Economic Policy" 2017, 9(3), s. 19-58; K. Akingbola, S.E. Rogers, A. Baluch, *Social Enterprise as Change w: Change Management in Nonprofit Organizations*, Palgrave Macmillan, Cham 2019, s.171-186.

Rys. 3. Przedsiębiorca i przedsiębiorczość

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit. s. 23-24.

Jak wynika zatem ze wzajemnych powiązań pomiędzy przedsiębiorczością a przedsiębiorcą, fundamentalną rolę w procesie przedsiębiorczości pełni sam przedsiębiorca, gdyż to właśnie on jest głównym podmiotem w tym procesie. Przedsiębiorca, działając jako osoba fizyczna czy też osoba prawna, najpierw podejmuje decyzję o założeniu własnego przedsiębiorstwa, a następnie prowadzi działalność gospodarczą, także w niesprzyjających warunkach, jednocześnie wykorzystując te szanse rynkowe, których inni nie dostrzegają bądź nie doceniają. Jednocześnie, co warto podkreślić, przedsiębiorca poświęca się całkowicie projektowi, który choć może przynieść korzyści, wiąże się również z potencjalnym poniesieniem straty. Wszystkim decyzjom przedsiębiorcy towarzyszy bowiem ryzyko. Jednocześnie przedsiębiorca to ktoś, kto dąży do zmian, przetwarzając otaczającą rzeczywistość, nabywając zasoby lub zapewniając sobie do nich dostęp, a także dokonuje takiej kombinacji lub modyfikacji zasobów, w rezultacie przyczynia się do wzrostu ich wartości¹⁰.

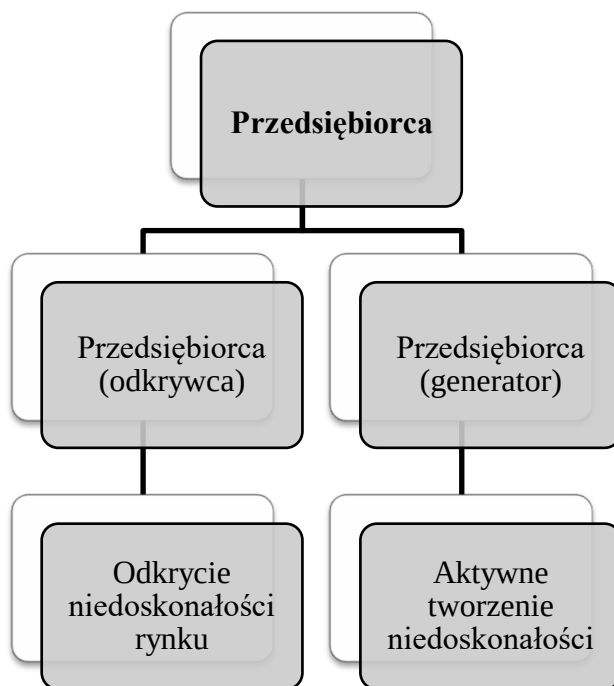
Warto zwrócić uwagę na kolejną, szczególnie istotną cechę przedsiębiorcy. Jest to osoba posiadająca wizję innowacji i potrafiąca ją wprowadzić na rynek. Możliwość działań przedsiębiorczych jest pozytywnie skorelowana ze wzrostem gospodarczym. Przedsiębiorcy mają potencjał do tego, aby kreować nowe wizje i je urzeczywistniać. Potrafią w tym celu pokonać wiele barier. Przedsiębiorcy stanowią pewien pomost między wynalazkiem a komercjalizacją, gdyż sam wynalazek bez działań przedsiębiorczych skazany jest na pozostanie w laboratorium badawczym. To właśnie przedsiębiorcy komercjalizują wynalazki innych ludzi¹¹.

Powyższe uogólnienia rodzą jednak kolejne dylematy związane z próbą bardziej wnikliwego poznania zjawiska przedsiębiorczości, gdyż zdaniem niektórych naukowców,

¹⁰ J. Targalski, *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, CH Beck, Warszawa 2003, s. 10.

¹¹ Z. J. Acs, L. Szerb, *The global entrepreneurship and development index (GEDI)*, "Opening Up Innovation: Strategy, Organization and Technology" 2010, Imperial College, London, s. 1.

historyczne koncepcje działania przedsiębiorczego często są ograniczane przez upraszczające założenia. Pierwsze z nich to próba odpowiedzi na pytanie: dlaczego niektórzy ludzie, a nie inni, odkrywają szanse? Po drugie, dlaczego jedni je wykorzystują, a inni nie? Poszukując bardziej dogłębnego uzasadnienia działalności przedsiębiorczej, niektórzy uczeni rozróżniają dwa modele działalności przedsiębiorczej: pierwszy wiąże się z mniej aktywnym działaniem, związanym z odkryciem niedoskonałości rynku i wykorzystaniem pojawiającej się szansy, drugi zaś utożsamiany jest z tworzeniem, gdyż wówczas szansa na zysk przedsiębiorcy powstaje poprzez jego aktywne działanie w postaci tworzenia niedoskonałości rynku. Odmienna zatem jest rola przedsiębiorcy-generatora rynku niedoskonałości, a inna tradycyjnego przedsiębiorcy-odkrywcy (rys. 4.)¹².

Rys. 4. Dwa modele działalności przedsiębiorczej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: C. Welter, R. Mauer, R. J. Wuebker, *Bridging behavioral models and theoretical concepts: effectuation and bricolage in the opportunity creation framework*, "Strategic Entrepreneurship Journal" 2016, 10(1), s. 6-7.

Niezależnie od modelu działalności przedsiębiorczej, w kontekście przedsiębiorczości pojawia się pojęcie szans przedsiębiorczych¹³. Wszelkie zmiany zachodzące w otoczeniu, bez względu na to, czy są to szanse, czy zagrożenia, przedsiębiorca powinien potrafić

¹² C. Welter, R. Mauer, R. J. Wuebker, *Bridging behavioral models and theoretical concepts: effectuation and bricolage in the opportunity creation framework*, "Strategic Entrepreneurship Journal" 2016, 10(1), s. 6-7.

¹³ Zob.: B. Nogalski, J. Karpacz, *Komponenty orientacji przedsiębiorczej – studium przypadku*, „Współczesne Zarządzanie” 2011, 3, s. 43-51.

wykorzystać jako szanse dla działania przedsiębiorczego, bazując na analizie własnych mocnych i słabych stron¹⁴.

Z kolei szanse przedsiębiorcze są zależne od dwóch głównych czynników: asymetrii informacji oraz od postaw. Wszelkie zmiany w zakresie technologii, przemiany polityczne czy społeczne stanowią dla przedsiębiorcy nieustanne źródło informacji o potencjalnych zastosowaniach bieżących zasobów w celu osiągnięcia dochodu w przyszłości. Istotne jest to, iż ta informacja nie jest rozpowszechniana w sposób doskonały i w konsekwencji niektóre podmioty na rynku uzyskują te informacje szybciej niż inne. Ponadto z upływem czasu mamy do czynienia ze zmniejszaniem się powyższej asymetrii informacyjnej, czyli tym samym szansa przedsiębiorcza staje się coraz mniej efektywna. Wprawdzie możliwe jest jednak pewne hamowanie procesu rozpowszechniania informacji, np. przez zapewnienie ochrony prawnej (ochrona patentowa) czy też po prostu utrzymywanie jej w tajemnicy, to jednak w długim okresie te metody również zawodzą¹⁵. Zatem szansa przedsiębiorcza wiąże się z wykorzystaniem informacji w celu zdobycia przewagi konkurencyjnej. Szczęólnego znaczenia nabiera ona w kontekście innowacji przynoszących wzrost wartości przedsiębiorstwa¹⁶.

Drugim, ale równie ważnym czynnikiem, który wpływa na dostrzeganie i późniejsze wykorzystywanie pojawiających się szans przedsiębiorczych są postawy poszczególnych ludzi, w postaci np. odkrycia istnienia jakiejś alternatywy działania. To właśnie dzięki kontrastom postaw poszczególnych przedsiębiorców, takie szanse istnieją dłużej na rynkach. Jednakowe postawy przedsiębiorców wobec danych szans wpływałyby bowiem na ich szybkie wyczerpanie¹⁷.

W celu lepszego zrozumienia działalności przedsiębiorczej w danym kraju, konieczne jest uzupełnienie analizy cech indywidualnego przedsiębiorcy, który obecnie dominuje w badaniach nad przedsiębiorczością, o analizę cech środowiskowych pod względem dostępności zasobów i konkurencji, a także warunków dyktowanych przez instytucje zarządzające działalnością gospodarczą. Te trzy grupy czynników pozwalają przedsiębiorcy

¹⁴ P. Wachowiak, *Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych w: Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna* pod red. M. Dąbrowski, B. Majewski, P. Wachowiak, FPIAKE, Warszawa 2007, s. 146-148; B. A. Sypniewska, *Cechy i postawy przedsiębiorcze szansą własnej działalności gospodarczej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (422), s. 210-221.

¹⁵ *Podstawy...*, op. cit., s. 61.

¹⁶ A. Kwiotkowska, *Wymiary orientacji przedsiębiorczej – wyniki badań empirycznych*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2017, (101), s. 257-258; I. Staniec, *Koncepcja szansy w przedsiębiorczości technologicznej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (419), s. 216-227.

¹⁷ *Podstawy...*, op. cit., s. 61.

nie tylko zidentyfikować szansę biznesową, ale także wykorzystać ją i stworzyć rentowne przedsiębiorstwo o wzrastającej wartości¹⁸.

Przedsiębiorcy mogą się wykazać swoimi zdolnościami, ale konieczne jest spełnienie szeregu warunków (tab. 1.). Istnieją pewne czynniki, które ułatwiają zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej, takie jak: łatwy dostęp do wiedzy, nowoczesnych technologii, możliwość uzyskania odpowiedniego finansowania. Z drugiej strony, zawilość procedur administracyjnych, korupcja i niestabilność polityki fiskalnej mogą zniechęcać potencjalnych przedsiębiorców od realizacji własnych pomysłów poprzez założenie własnego przedsiębiorstwa¹⁹. W konsekwencji, osoby, które mogą skutecznie pełnić rolę przedsiębiorcy, są prawdopodobnie najistotniejszym zasobem danej gospodarki²⁰. Przedsiębiorczość nie jest jednak czymś automatycznym. Nawet w przypadku, gdy docenia się przedsiębiorczość, przedsiębiorcy często mogą nie dopasować swoich pomysłów do zaistniałych możliwości²¹.

¹⁸ A. Cuervo, *Individual and environmental determinants of entrepreneurship*, "The International Entrepreneurship and Management Journal" 2005, 1(3), s. 293-311.

¹⁹ Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 22.

²⁰ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 77

²¹ Zob. T. Gries, W. Naudé, *Entrepreneurship and human development: A capability approach*, "Journal of Public Economics" 2011, 95(3-4), s. 216-224.

Tab. 1. Wybrane czynniki istotne dla procesu rozwoju przedsiębiorczości

Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorczości	Czynniki hamujące rozwój przedsiębiorczości
Łatwość tworzenia nowych przedsiębiorstw	Niejasne procedury administracyjne
Wysoki poziom wykształcenia pracowników	Niestabilność przepisów dotyczących zatrudnienia
Gotowość do podjęcia pracy	Wysokie koszty pracy
Łatwy dostęp do wiedzy	Problemy związane z dostępem do własności intelektualnej
Niskie ceny energii	Wysokie ceny energii
Przejrzysty i stabilny system podatkowy	Niestabilna polityka fiskalna
Możliwość uzyskania niskooprocentowanego kredytu, dotacji; dostęp do venture capital	Wysokie stopy procentowe; długi okres zwrotu inwestycji
Dostęp do nowoczesnych technologii	Brak odpowiedniego dostępu do nowoczesnych technologii
Stabilna sytuacja polityczna	Niestabilna sytuacja polityczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 22.

Na pewno gospodarka rynkowa wraz z wolnością w obszarze gospodarki, prywatna własność produkcji oraz swoboda konkurencji na rynku sprzyjają zarówno podejmowaniu, jak i prowadzeniu działalności gospodarczej²². Pomimo tego, rządy wielu państw tworzą regulacje prawne obciążające przedsiębiorców. Często skutkują one ograniczeniem zdolności przedsiębiorców do swobodnego prowadzenia własnej działalności i w rezultacie sprzyjają działalności nieformalnej, poszukiwaniu niższych kosztów w ramach podatkowych bądź rezygnacji z działalności gospodarczej. Inwestorzy zagraniczni wręcz unikają gospodarek, które wykorzystują regulacje prawne w celu manipulowania sektorem prywatnym²³.

Rozważając kwestie przedsiębiorczości i rozwoju gospodarczego w kontekście gospodarek narodowych, należy zwrócić uwagę na nieco zaskakującą prawidłowość. Otóż najwyższe wskaźniki samozatrudnienia są odnotowywane w państwach o niskim dochodzie narodowym, takich jak Nigeria czy Zambia. Wiąże się to z faktem, iż takich krajach

²² T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 18.

²³ *Doing Business 2020*, The World Bank, s. 2.

występuje deficyt zarówno kapitału ludzkiego, jak i infrastruktury potrzebnej do tworzenia innowacyjnych miejsc pracy²⁴.

Wartości kulturowe w sposób pośredni wpływają na zachowania przedsiębiorcze, gdyż to one kształtują oczekiwania i poglądy na temat idealnego przywództwa, a przedsiębiorcy są liderami w swoich przedsiębiorstwach i starają się spełnić te oczekiwania. Przywództwo definiuje się jako proces wpływu społecznego na osiągnięcie określonych celów, zatem w tym przypadku – celów przedsiębiorstwa. Niektórzy badacze wskazują wręcz, iż przedsiębiorstwa osiągają dobre wyniki, jeśli zachowania osób, które nimi kierują są zgodne z ideałami przywódczymi w ich kulturach. Wiąże się to z tym, iż przedsiębiorcy muszą wpływać na interesariuszy swojego przedsiębiorstwa, aby wpierw skutecznie je założyć, a potem – utrzymać. Zatem choć przedsiębiorczość jest indywidualnym zachowaniem, to jednak jest silnie osadzona w kontekście kulturowym danego państwa²⁵.

Przedsiębiorcze działania zdaniem M. Cassona są czymś niemal powszechnym, gdyż wiele osób podejmuje przedsiębiorcze decyzje od czasu do czasu, stojąc przed dylematami dotyczącymi wyboru drogi zawodowej czy miejsca zamieszkania. Na podstawie tej prostej definicji można dojść do wniosku, że prawie wszyscy są przedsiębiorcami. Jednak podczas gdy wiele osób podejmuje okazynie przedsiębiorcze decyzje, to jedynie niewielu dokonuje tego regularnie. Można wręcz stwierdzić, iż przedsiębiorcy specjalizują się w podejmowaniu decyzji wymagających osądu. Jednocześnie konieczne jest podkreślenie, że przedsiębiorcy podejmują decyzje nie tylko w swoim imieniu, ale także w imieniu innych. Reputacja przedsiębiorcy bazuje bowiem na ilości zasobów innych ludzi oddanych pod jego kontrolę. Przedsiębiorca, który nie godny zaufania, musi polegać całkowicie na swoich własnych zasobach²⁶. Zatem przedsiębiorca, opierając się na swoich osądach, podejmuje decyzje w sprawie alokacji ograniczonych zasobów. Innowacyjni przedsiębiorcy poprzez wykorzystanie wynalazku wpływają na zwiększenie wydajności i wzrost wartości swoich przedsiębiorstw, a tym samym pośrednio także na wzrost gospodarczy²⁷.

Z drugiej strony, przedsiębiorca nie musi sprawować pełnej kontroli nad przedsiębiorstwem, kontrola ta może być dzielona z innymi (np. partnerami biznesowymi) czy też delegowana podwładnym. Jeśli podwładnym pozostawi się swobodę w podejmowaniu

²⁴ Z. J. Acs, L. Szerb, *The global...*, op. cit., s. 9.

²⁵ Szerzej na ten temat: U. Stephan, S. Pathak, *Beyond cultural values? Cultural leadership ideals and entrepreneurship*, "Journal of Business Venturing" 2016, 31(5), s. 505-523.

²⁶ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 16-18.

²⁷ Z. J. Acs, L. Szerb, *The global...*, op. cit., s. 4, 6.

decyzji, oni także w pewnym sensie staną się przedsiębiorcami²⁸. Przedsiębiorca nie zawsze musi być menadżerem, od którego wymaga się głównie kwalifikacji profesjonalnych, zazwyczaj ściśle powiązanych z dziedziną, za którą odpowiada. Z kolei kierownik zwykle nie może podejmować decyzji, które cechuje wysoki poziom ryzyka. Zazwyczaj menadżer nie zakłada przedsiębiorstwa, lecz jedynie jest wynajmowany do zarządzania już istniejącym przedsięwzięciem²⁹. Jednocześnie, badania wskazują iż przedsiębiorca, który jest właścicielem przedsiębiorstwa czuje się bardziej odpowiedzialny za swoje przedsiębiorstwo i czerpie ze swojej pracy większą satysfakcję niż jego menadżer³⁰.

Podsumowując, warto dodać, iż przedsiębiorca może realizować swoje pasje i ambicje zawodowe w bardzo różnych formach, założenie własnego przedsiębiorstwa jest jedynie jednym z kilku potencjalnych wariantów. Jednak wobec dużej liczby absolwentów kończących rokrocznie studia wyższe, pojawia się jednak pewne niebezpieczeństwo nie tyle braku odpowiedniej ilości miejsc pracy, lecz braku pracy satysfakcjonującej, która wychodzi naprzeciw ambicjom i możliwościom młodych ludzi. W związku z tym to właśnie w tym kontekście należy postrzegać alternatywny obszar realizacji kariery zawodowej, jakim jest dla ambitnych absolwentów założenie własnego przedsiębiorstwa³¹. Pozytywny wpływ przedsiębiorczości na gospodarkę jest łatwo dostrzegalny. Gdy w gospodarce rozszerza się spektrum istniejących wariantów zatrudnienia, to wzrasta wówczas poziom zatrudnienia i następuje spadek bezrobocia³².

1.2. Przedsiębiorczość i przedsiębiorca w teorii ekonomii

We współczesnej ekonomii często utożsamia się przedsiębiorcę z założycielem małego lub średniego przedsiębiorstwa, o rosnącym potencjale. To podejście zrodziło się w momencie kryzysu zachodniego kapitalizmu, we wczesnych latach 70-tych. Powojenni decydenci polityczni wierzyli w korzyści skali – rządy dużych państw prowadziły politykę państwa opiekuńczego, a wielkie przedsiębiorstwa wykorzystywały korzyści skali produkcji swoich wyrobów, sprzedawanych na chłonnych rynkach. Te wielkie firmy cechowały się często nadmierną biurokracją, a także słabymi relacjami wewnątrz organizacji. Chociaż stawiały sobie za cel tworzenie nowych miejsc

²⁸ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 17.

²⁹ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 75-76; Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 19-20; N. Berthold, M. Neumann, *The motivation of entrepreneurs: are employed managers and self-employed owners different?*, "Intereconomics" 2008, 43(4), s. 236-244;

³⁰ A. Malach-Pines, A. Sadeh, D. Dvir, O. Yofe-Yanai, *Entrepreneurs and managers: similar yet different*, "The International Journal of Organizational Analysis" 2002, 10(2), s. 185-186.

³¹ J. Cieślík, *Przedsiębiorczość dla ambitnych. Jak uruchomić własny biznes*, WPiA, Warszawa 2006, s. 17, 32.

³² K. Zawadzki, *Przełomowe rynki pracy*, UMK, Toruń 2005, s. 19.

pracy, to stało się wręcz przeciwnie – konkurencja ze strony dóbr pochodzących z importu wpłynęła na pogłębienie nieefektywności tych przedsiębiorstw, prowadząc w konsekwencji do kolejnych redukcji zatrudnienia. Zwolnieni pracownicy, którzy byli bardziej przedsiębiorczy niż pozostali, założyli swoje własne przedsiębiorstwa. Małe – już nie wielkie firmy – były wówczas otaczane czcią przez politycznych decydentów.

W celu zachęcenia do tworzenia małych i średnich przedsiębiorstw, zbudowana została swoista kultura przedsiębiorczości, bazująca na pozytywnym wzorze do naśladowania oraz na kreowaniu bogactwa. Jednocześnie powszechnie zaczęto definiować osoby, które złożyły wniosek o rejestrację własnej działalności gospodarczej jako przedsiębiorców. Stworzenie własnego przedsiębiorstwa stało się alternatywą dla pracy etatowej oraz pozostawania bezrobotnym. W przypadku działalności na niewielką skalę, prawie wszyscy stawali się przedsiębiorcami, z kolei w przypadku dyrektorów zarządzających szybko rosnącymi wielkimi korporacjami – nie stawali się oni przedsiębiorcami, pomimo wielkiej skali działalności oraz nowoczesnych metod gospodarowania, ponieważ otrzymywali jedynie wynagrodzenie za wykonaną pracę, nie będąc właścicielami przedsiębiorstwa³³.

Przedsiębiorczość istnieje tak długo, jak na ziemi funkcjonuje człowiek. Samo pojęcie „przedsiębiorca” ewoluowało na przestrzeni wieków (rys. 5). Ma ono prawdopodobnie swój rodowód w języku francuskim i po raz pierwszy użyto go w średniowieczu. Wówczas przedsiębiorca utożsamiany był z kimś, kto sprawuje nadzór nad produkcją dóbr. Z kolei w XVII wieku przedsiębiorca definiowany był jako osoba podejmująca ryzyko i osiągająca zysk (lub ponosząca stratę) z kontraktów dotyczących wytwarzania dóbr lub świadczenia usług. W języku angielskim pojęcie „przedsiębiorczość” było wpieryw używane jako określenie aktora, osoby dowodzącej wyprawami wojennymi, a nawet organizatora spektakli muzycznych lub dyrektora³⁴. Talent przedsiębiorczy był zatem blisko powiązany z przywództwem. Dowódca wojskowy walczył z reguły z pobudek ekonomicznych. Generał, który wpieryw tworzył, a następnie egzekwował ścisłe postępowanie wedle wojennej strategii na polu bitwy, podejmował ryzyko, licząc także na znaczące korzyści ekonomiczne związane ze zwycięstwem³⁵.

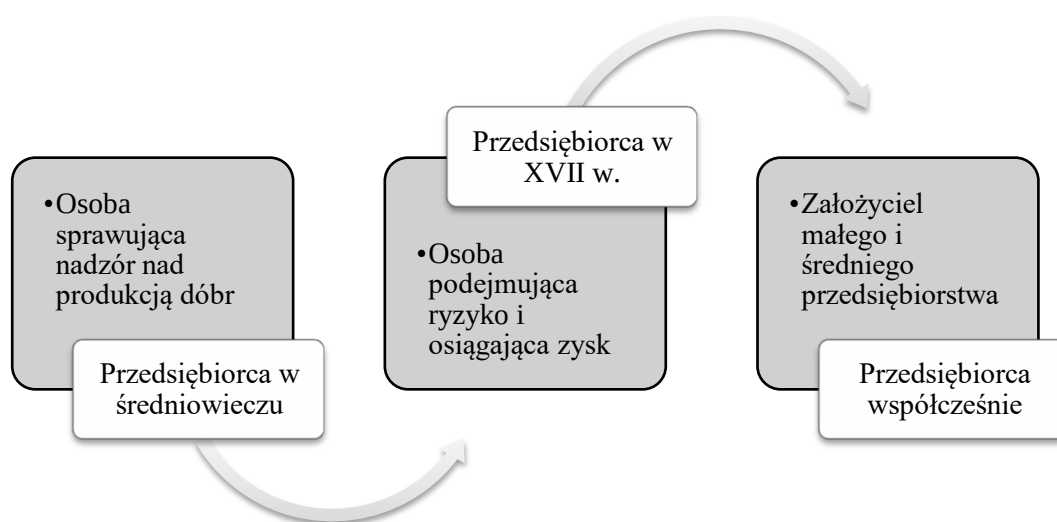
Zdaniem niektórych badaczy, najwcześniejszym przedsiębiorcą był kupiec. W okresie kapitalizmu handlowego, w miastach ulokowanych na włoskim wybrzeżu, istnieli przedsiębiorcy (nakładcy), finansujący zakup materiałów celem wyprodukowania partii

³³ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 6.

³⁴ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 15.

³⁵ R. F. Hébert, A. N. Link, *A history of entrepreneurship*, Routledge, London 2009, s. 2.

towaru lub też partycypujący w kosztach wypraw zamorskich, z nadzieją na osiągnięcie pokaźnych zysków. Z kolei w okresie kapitalizmu fabrycznego przedsiębiorca staje się osobą, która angażuje swoje kapitały, a następnie uruchamia oraz organizuje produkcję, czyli działa jako fabrykant. Przeważającą formą własności w okresie początków rewolucji przemysłowej było przedsiębiorstwo rodzinne, zazwyczaj małych i średnich rozmiarów, którego kierowaniem osobiście zajmował się właściciel. Wówczas również wielkie fabryki były kierowane przez właściciela. W tym czasie forma spółki akcyjnej już istniała, ale nie była jeszcze wtedy powszechna. Pojęcie przedsiębiorcy kojarzyło się zatem równocześnie z własnością i kierowaniem³⁶.

Rys. 5. Stopniowa ewolucja pojęcia przedsiębiorczość

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Casson, *Entrepreneurship – theory, networks and history*, Edward Elgar Publishing, London 2010, s. 6; R. F. Hébert, A. N. Link, *A history of entrepreneurship*, Routledge, London 2009, s. 2; T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 15.

Jednak skoro przedsiębiorczość ma tak długą historię, to dlaczego jej znaczenie zostało przez wiele lat niemal ignorowane w teorii ekonomii? Są dwie przyczyny takiego stanu rzeczy. Z jednej strony, ekonomia głównego nurtu odbierała przedsiębiorczość jako skomplikowaną zmienną w badaniach nad wyjaśnieniem, jak działają rynki i to wpłynęło z pewnością na fakt, że ją pominięto. Z drugiej strony, trudne okazało się zawarcie kompromisu w kwestii zdefiniowania samego przedsiębiorcy. Te dwa czynniki przez cały czas nawzajem się wzmacniały. To pewne zamieszanie związane z problemem zdefiniowania

³⁶ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 32.

przedsiębiorczości stało się pretekstem do marginalizowania roli przedsiębiorcy w teorii ekonomii³⁷.

Ekonomiści głównego nurtu w XX w. głównie lekceważyli przedsiębiorczość, przyjmując, iż fakt istnienia rynków jest, podobnie jak konkurencja, czymś bezosobowym. Pomijano fakt, iż w rzeczywistości rynki nie są czymś danym, lecz ich istnienie zawdzięczamy inicjatywie przedsiębiorców i tym samym ich osobiste cechy mają olbrzymie znaczenie w przypadku analizy rezultatów procesu konkurencji na rynku³⁸.

W praktyce, przedsiębiorcy są dostrzegani przez zwykłych konsumentów i faktycznie większość teorii ekonomicznych, a także historia biznesu, zawdzięczają swoje istnienie przedsiębiorcom. Rodzi to fundamentalną lukę pomiędzy relatywnie niskim znaczeniem przedsiębiorczości w teorii ekonomii oraz jednocześnie znaczącym oddziaływaniem przedsiębiorczości na historię oraz kulturę masową³⁹.

250 lat historii ekonomii to zatem różne koncepcje definiujące funkcje przedsiębiorcy oraz jego rolę w rozwoju gospodarczym⁴⁰. Pojęcie „przedsiębiorca” przypuszczalnie użyto w literaturze przedmiotu w 1755 roku dzięki R. Cantillonowi, francuskiemu ekonomistcie, który sam także był przedsiębiorcą. Przypisuje on przedsiębiorcy nadrzędną rolę w handlu⁴¹. Ponadto według Cantillona, przedsiębiorca jest specjalistą w podejmowaniu ryzyka⁴². Przeprowadza on transakcje wymiany i podejmuje ryzyko w efekcie kupowania po określonych cenach i sprzedawania po innych, bliżej nieokreślonych. Według Cantillona każdy, kto otrzymuje niepewny przychód, może być utożsamiany z przedsiębiorcą. Wynika stąd, że przedsiębiorca to osoba, która jest spostrzegawcza, inteligentna i skłonna do ryzyka⁴³. W przeciwieństwie do przedsiębiorcy, jego pracownicy otrzymują z góry określone wynagrodzenie, toteż całe ryzyko powiązanie z fluktuacjami cen na rynkach ponosi sam przedsiębiorca⁴⁴.

Z kolei uważany za jednego z ojców ekonomii Adam Smith podkreśla fakt, że część zysku przedsiębiorstwa jest należna przedsiębiorcy, gdyż podejmuje on ryzyko udostępnienia swoich zasobów. Tym samym, przedsiębiorca nie zatrudniałby pracowników, gdyby nie

³⁷ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 3-4; *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie* pod red. J. Lichtarskiego, s. 59.

³⁸ S. C. Parker, *The Economics of Entrepreneurship*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s. 2.
M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 4.

³⁹ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 4.

⁴⁰ B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 42

⁴¹ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 17; C. Brown, M. Thornton, *How entrepreneurship theory created economics*, "Quarterly Journal of Austrian Economics" 2013, 16(4), s. 402.

⁴² M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 7.

⁴³ S. C. Parker, *The Economics...*, op. cit., s. 32.

⁴⁴ M. Casson et. al., *The Oxford Handbook of Entrepreneurship*; Oxford Handbooks, Oxford 2008, s. 3.

oczekiwał, że przychód ze sprzedaży zrekompensuje mu poniesione nakłady. Smith zwraca uwagę również na proporcjonalność zysków w stosunku do wielkości zainwestowanego kapitału⁴⁵. Jednocześnie, Smith nie wprowadza dokładnej granicy pomiędzy kapitalistą a przedsiębiorcą. Podkreśla jedynie wielokrotnie, iż dochód, który wynika z zarządzania kapitałem, nazywa się zyskiem i jest po części przynależny pracodawcy⁴⁶. Postawa Smitha wiąże się z faktem, iż ekonomiści z Wielkiej Brytanii początkowo przywiązywali mniejszą rolę do przedsiębiorczości niż badacze tego zjawiska z terenu Europy kontynentalnej⁴⁷.

Inny ekonomista, Jean-Baptiste Say, identyfikuje przedsiębiorcę jako osobę, która poszukuje najlepszych możliwości wykorzystania swojego kapitału⁴⁸. Podkreśla on także fakt, iż przedsiębiorca powinien cechować się wysokim ilorazem inteligencji, przezornością, poczuciem ładu i uczciwości. Say zwraca uwagę, że ten specyficzny rodzaj pracy wymaga także posiadania przez przedsiębiorcę pewnych rzadko spotykanych cech, takich jak zdolność do podejmowania samodzielnych decyzji, znajomość zarówno ludzi, którymi kieruje, jak i przedmiotu, który produkuje, a także biegłość w sprawach rachunkowych. Say stwierdza, że osoba, która nie posiada wyżej wymienionych cech nie może przez dłuższy czas być przedsiębiorcą, tym bardziej, że ryzyko występujące na rynku pomniejsza ilość przedsiębiorców, w efekcie zwiększając ich zyski⁴⁹.

Say podkreśla również, że przedsiębiorca pełni rolę pośrednika pomiędzy sferą produkcji a sferą konsumpcji, a posiadając rozległą wiedzę, jest w stanie osiągnąć wysokie zyski, korzystając umiejętnie zarówno ze swojego talentu, jak i po części także z korzystnego oddziaływania czynników zewnętrznych. Say zwraca również uwagę, iż przedsiębiorca jest także kapitalistą, gdy zaangażowany w przedsięwzięcie kapitał w całości lub w części stanowi jego własność. Problemy z pozyskaniem finansowania wpływają jego zdaniem na kolejne zmniejszenie liczby przedsiębiorców. Poza tym, trudność zadania przedsiębiorcy wiąże się z tym, iż musi on wyprodukować produkty o wartości wyższej niż koszt zaangażowanych w tym celu zasobów pracy⁵⁰.

Kolejny znany ekonomista, Alfred Marshall, definiuje przedsiębiorczość bardzo szeroko – jako zaspokajanie potrzeb innych ludzi, które opiera się na wynagrodzeniu – uzyskiwanym w sposób bezpośredni lub pośredni od tych jednostek, które odnoszą korzyści

⁴⁵ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa, 1954, t. 1, s. 62.

⁴⁶ Ibidem, s. 67. Szerzej na ten temat: T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 19-20.

⁴⁷ R. F. Hébert, A. N. Link, *A history...*, op. cit., s. 13.

⁴⁸ J. B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960, s. 171.

⁴⁹ Ibidem, s. 552-553.

⁵⁰ E. Schoorl, *Jean-Baptiste Say: Revolutionary, Entrepreneur, Economist*, Routledge, London 2012, s. 33; J. B. Say, *Traktat...*, op. cit., s. 555.

w postaci zaspokajania ich potrzeb. Kwestia wynagrodzenia, zdaniem Marshalla, odróżnia przedsiębiorczość od innych usług, które wiążą się z naszymi więzami rodzinnymi i służeniem pomocą innym⁵¹.

Jednocześnie Marshall wskazuje, iż głównym celem kierowania produkcją w przedsiębiorstwie produkcyjnym powinno być jak najlepsze zaspokojenie potrzeb ludzkich. Jego zdaniem, to zadanie powinno być powierzone wyspecjalizowanym kierownikom – czyli przedsiębiorcom, którzy podejmują ryzyko, gromadzą kapitał niezbędny do funkcjonowania przedsiębiorstwa, zatrudniają pracowników, obmyślają ogólny plan jego działania oraz sprawują nadzór nad jego codziennym funkcjonowaniem. Ponadto, według Marshalla, przedsiębiorców można określić jako wysoko wyspecjalizowanych pracowników przemysłowych, którzy jednocześnie pełnią rolę pośredników między robotnikami a konsumentami. Marshall wskazuje, iż zyski przedsiębiorstwa przynależą do przedsiębiorcy, który jednocześnie powinien posiadać liczne uzdolnienia w stopniu ponadprzeciętnym⁵².

Podczas gdy Marshall odkrywa praktyczne znaczenie przedsiębiorczości, jego wyjaśnienie sił rynkowych bazuje głównie na wyznaczeniu punktu równowagi jako miejsca przecięcia krzywych popytu i podaży. Jego zdaniem, przedsiębiorcy, postrzegani na równi z producentami, są częścią podażowej strony rynku, ale jednocześnie, jako dystrybutorzy i sprzedawcy, znajdują się po stronie popytu, przy cenie sprzedaży łączącej obie strony transakcji kupna-sprzedaży. W konsekwencji, używanie takich reguł pojęciowych wpływa na rozmycie znaczenia przedsiębiorcy w procesie gospodarowania⁵³.

Z kolei F. Knight wprowadza rozróżnienie między ryzykiem, które jest mierzalne, a niepewnością, która nie jest mierzalna. Jego zdaniem przedsiębiorcy posiadają ograniczone informacje na temat surowców naturalnych, zmian technologicznych oraz cen. Z tego powodu muszą przejawiać pewność siebie, skłonność do podejmowania ryzyka, zdolność przewidywania oraz mieć szczęście. Jednocześnie Knight postrzega jednostki nie jako urodzonych przedsiębiorców oraz nie-przedsiębiorców, ale oportunistów, skłonnych podjąć ryzyko związane z założeniem przedsiębiorstwa, kiedy spodziewane korzyści przewyższają to ryzyko, w przeciwnym razie nie podejmują oni działalności gospodarczej, pozostając pracownikami najemnymi⁵⁴.

⁵¹ A. Marshall, *Zasady ekonomiki*, t. 1., wyd. M. Arcta, Warszawa 1925, s. 281.

⁵² Ibidem, s. 282-287.

⁵³ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 4-7.

⁵⁴ S. C. Parker, *The Economics...*, op. cit., s. 32-33.

J. A. Schumpeter wprowadza wizję przedsiębiorcy jako kogoś, kto tworzy nowe gałęzie przemysłu, burząc tym samym stałość struktury gospodarki. Przedsiębiorca podejmuje kluczową decyzję o zaangażowaniu środków w rozwój nowych pomysłów⁵⁵.

Zdaniem Schumpetera, przedsiębiorcę cechuje wykonywanie czynności, które są nowe lub szablonowe, ale wykonywane w nowy, oryginalny sposób. Przedsiębiorca w ten sposób kreuje innowacje. Jednocześnie w przypadku tej definicji nie określa się bardziej szczegółowo różnicy pomiędzy przedsiębiorstwem a tym, co nim nie jest. W istocie nowa rzecz nie musi być spektakularna ani tym bardziej przełomowa w kontekście historycznym⁵⁶. Ponadto Schumpeter zakłada, iż działania przedsiębiorcy polegające na spekulowaniu z użyciem cudzych pieniędzy wiążą się z minimalnym ryzykiem. Jego zdaniem, przedsiębiorca, który zaczyna z niczym, nie może też ponieść porażki⁵⁷.

Dla Schumpetera szczególnie ważne jest odróżnienie przedsiębiorcy od wynalazcy, gdyż wielu wynalazców zostało przedsiębiorcami. Wynalazca tworzy pomysły, przedsiębiorca kreuje rzeczy, które mogą, ale nie muszą, zawierać w sobie to, co jest naukowo nowe. Ponadto tworzenie nowych rzeczy wywołuje konsekwencje, które istotnie wpływają na całą rzeczywistość gospodarczą. W większości przypadków tylko jedna lub kilka osób jest w stanie dostrzec nową możliwość i jednocześnie jest w stanie poradzić sobie z wszelkimi oporami i trudnościami, gdyż wiąże się to z postępowaniem z dala od ustalonej praktyki. Takie ryzykowne postępowanie wyjaśnia wielkość zysków, które często wiążą się z sukcesem, a z drugiej strony także i straty, które przynosi innym, gdyż nowy produkt lub metoda równie często skutkuje poniesieniem straty w przypadku innych firm. Konkurencja w postaci przedsiębiorstwa minimalizującego swoje koszty jest w rzeczywistości bardzo skuteczna, gdyż ostatecznie rewolucjonizuje branżę.

Odnosząc się do aspektów makroekonomicznych, Schumpeter dostrzega, że jeśli innowacje przedsiębiorcze nie stanowią względnie małych lub odosobnionych wydarzeń, mają wpływ na zarówno na wysokość płac, jak i stóp procentowych, stając się głównym czynnikiem sprawczym – zarówno w boomach, jak i depresjach⁵⁸.

Schumpeter podkreśla również znaczenie studiów nad przedsiębiorczością – czyli analizowania przedsiębiorczości w kontekście historycznym. W konsekwencji stosowania takiej metodologii, można wywnioskować, iż przedsiębiorczość rzeczywiście wywarła

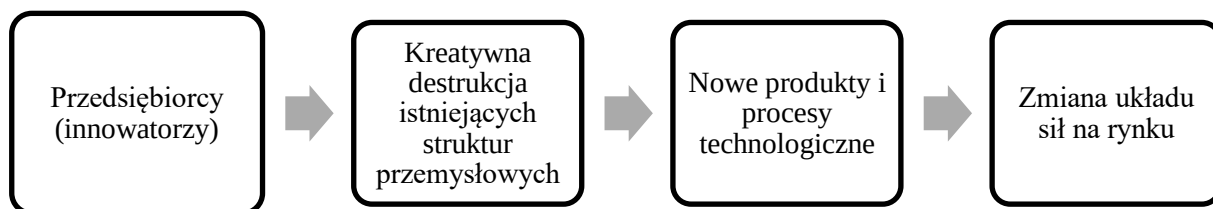
⁵⁵ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op.cit., s. 7.

⁵⁶ J. A. Schumpeter, *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1991, s. 412.

⁵⁷ *The Oxford...*, op. cit., s. 41.

⁵⁸ J. A. Schumpeter, *The Economics...*, op. cit., s. 412; 416.

poważny wpływ na gospodarkę i społeczeństwo, doprowadzając do wstrząsu, otwierającego nowe możliwości, które wcześniej zdawały się być nierealne i zamykając za sobą te, które zdają się być niepotrzebne w świetle zmian. Schumpeter uwypukla fakt, że zmiana dokonująca się w gospodarce ma charakter procesowy – jest bowiem sekwencją zachowań bądź wydarzeń (rys. 6.)⁵⁹.

Rys. 6. Rola przedsiębiorcy w procesie rozwoju gospodarczego wg Schumpetera

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. A. Schumpeter, *The Economics...*, op. cit., s. 412-416; J. Cieślík, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 17.

Schumpeter wyraża szczególne zainteresowanie grupą zaawansowanych technologicznie przedsiębiorstw, które doprowadziły do powstania i rozwoju kolei, przemysłu chemicznego oraz wielkich korporacji paliwowych. Słabością jego analiz jest to, że pozostawia niewiele miejsca bardziej powszechnym, ale nie mniej ważnym dla rozwoju gospodarczego, mniej zaawansowanym technologicznie przedsiębiorstwom. Niewielu dzisiejszych znawców historii gospodarczej mogłoby zignorować istotny wkład małych przedsiębiorstw w rozwoju ekonomii⁶⁰.

Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do Schumpetera, Marshall uwypuklił rolę tych firm i opisał ich znaczenie, ale pominął je w swojej analizie popytu i podaży. Esencja przedsiębiorstw niedocenianych przez Schumpetera została wyjaśniona przez podejście szkoły austriackiej – reprezentowanej przez F. von Hayeka i M. Kirznera. Ich zdaniem przedsiębiorcy są pośrednikami, którzy przedstawiają oferty cenowe w celu zaproszenia do handlu. Kiedy biurokraci w gospodarce centralnie planowanej nie są zainteresowani mechanizmem cenowym, przedsiębiorcy w gospodarce rynkowej są wręcz zmotywowani do kształtowania oferty cenowej, gdyż są zachęcani zyskami płynącymi z różnicy pomiędzy niską ceną kupna a wysoką ceną sprzedaży. W długim okresie, korzystanie z takiej różnicy,

⁵⁹ *Organizations in Time: History, Theory, Methods* pod red. M. Bucheli, R. D. Wadhwan, Oxford University Press, New York 2014, s. 204.

⁶⁰ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 7-8.

pozwała na generowanie zysków przedsiębiorcy⁶¹. Tym samym, autorzy tej koncepcji nawiązują do teorii Cantillona.

I. M. Kirzner definiuje przedsiębiorczość jako spostrzeganie i wykorzystywanie szans biznesowych⁶². Podkreśla on fakt, iż z reguły teoria ekonomii nie doceniała roli, jaką przedsiębiorczość i przedsiębiorcy odgrywają w kształtowaniu ładu rynkowego. Zdaniem Kirznera, przedsiębiorczość wpływa na relokację zasobów oraz kojarzenie popytu z podażą na rynku. Zatem przedsiębiorca to ktoś, kto potrafi dostrzec szanse rynkowe, które polegają zazwyczaj na dywergencji pomiędzy ceną, jaką posiada określone dobro zaoferowane do sprzedaży przez producentów a ceną, która jest do zaakceptowania przez jego nabywców⁶³.

Ponadto Kirzner podkreśla, że jednostki różnią się pod względem dostępu do informacji, co wpływa na fakt, iż niektórzy stają się przedsiębiorcami, a inni nie⁶⁴. W związku z tym, aby przedsiębiorca mógł działać skutecznie i równoważyć rynki, musi być szczególnie uwrażliwiony na informacje. Jest to ważniejsze od posiadania informacji, gdyż właśnie orientowanie się, gdzie można zdobywać cenną wiedzę jest dla przedsiębiorcy priorytetem⁶⁵.

Kirzner przy okazji wyjaśnia także pojęcie ryzyka, które podlega ubezpieczeniom, oraz niepewności, która im nie podlega. Jego zdaniem ryzyko odnosi się do sytuacji, których prawdopodobieństwo jesteśmy w stanie dokładnie oszacować, bazując na naszych wcześniejszych doświadczeniach. Jednocześnie, niepewność wiąże się z losowymi wydarzeniami, których prawdopodobieństwo możemy ocenić jedynie subiektywnie⁶⁶.

Z drugiej strony, słabością szkoły austriackiej jest interpretacja rutynowych czynności, które są typowe dla przedsiębiorstw. Teoria przedsiębiorcy pasuje bardziej do indywidualnego przedsiębiorcy lub spekulanta, nie zaś do małego producenta – podczas gdy ten drugi musi nadzorować funkcjonowanie przedsiębiorstwa, ten pierwszy nie jest do tego zobligowany. Do pełniejszego rozumienia istoty przedsiębiorczości konieczne jest zatem zidentyfikowanie związku pomiędzy przedsiębiorcą i przedsiębiorstwem⁶⁷.

Z kolei zdaniem Petera Druckera, przedsiębiorczość jest cechą danej osoby bądź instytucji, ale nie cechą osobowości. Jego zdaniem ludzie, którym brak pewności siebie, mają niewielkie szanse, aby stać się dobrymi przedsiębiorcami. Z drugiej strony, nie mają oni także wielkich szans na powodzenie w innych dziedzinach działalności – takich jak polityka,

⁶¹ Ibidem, s. 8.

⁶² *Podstawy...*, op. cit., s. 60.

⁶³ B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 46.

⁶⁴ S. C. Parker, *The Economics...*, op. cit., s. 32.

⁶⁵ B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 46.

⁶⁶ *The Oxford...*, op. cit., s. 3.

⁶⁷ M. Casson, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 8.

wojsko czy branża morska. Przyczyna takiego stanu rzeczy tkwi w tym, iż wszędzie tam należy podejmować decyzje, która wiąże się z niepewnością. Jednocześnie, zdaniem Druckera każdy, kto jest w stanie sprostać wymogom podejmowania ryzykownych decyzji, może nauczyć się przedsiębiorczego działania i tym samym zostać przedsiębiorcą. Ponadto, według Druckera, zadaniem przedsiębiorców jest przeniesienie zasobów z obszarów, które są nieefektywne i tym samym niezbyt zyskowne, do innych, efektywniejszych i tym samym bardziej zyskownych. Drucker twierdzi, iż chociaż działalność przedsiębiorcza jest powszechnie uważana za bardzo ryzykowną, to jednak istnieje wiele przedsiębiorstw, których ryzyko niepowodzenia jest na stosunkowo niewielkim poziomie⁶⁸.

Drucker zwraca również uwagę na fakt, iż reguły przedsiębiorczości są jednakowe dla wszystkich przedsiębiorstw – niezależnie od ich wielkości i typu działalności. Innowacyjne działanie, powiązane z „twórczą destrukcją”, czyli upadkiem konkurencyjnych, ale przestarzałych przedsiębiorstw, wpływa w ten sposób na całe społeczeństwo. Tym samym konieczne są skuteczne, również innowacyjne, działania przedsiębiorstw zajmujących słabszą pozycję na rynku, gdyż tylko od nich zależy, czy uda im się przetrwać. Niestety, jedynie najbardziej wytrwali przedsiębiorcy są w stanie to osiągnąć⁶⁹.

Wkład poszczególnych ekonomistów w teorię przedsiębiorczości i przedsiębiorcy (tab. 2.) powinien być podsumowany poprzez identyfikację idei przedsiębiorcy, która jest wspólna dla wszystkich podejść.

⁶⁸ P. F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość: praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992, s. 35-37.

⁶⁹ Ibidem, s. 157-163.

Tab. 2. Koncepcje przedsiębiorczości i przedsiębiorcy według wybranych ekonomistów

Autor	Koncepcja przedsiębiorczości/przedsiębiorcy
R. Cantillon	Każdy, kto otrzymuje niepewny przychód, może być utożsamiany z przedsiębiorcą.
A. Smith	Część zysku przedsiębiorstwa przynależy przedsiębiorcy, który podejmuje ryzyko udostępnienia swoich zasobów.
J. B. Say	Przedsiębiorca to ktoś, kto poszukuje najlepszych możliwości wykorzystania swojego kapitału.
A. Marshall	Przedsiębiorczość to zaspokajanie potrzeb innych ludzi, które opiera się na wynagrodzeniu.
F. Knight	Nie ma urodzonych przedsiębiorców oraz nie-przedsiębiorców, ale istnieją oportuniści, skłonni podjąć ryzyko związane z założeniem przedsiębiorstwa, kiedy spodziewane korzyści przewyższają to ryzyko.
J. A. Schumpeter	Przedsiębiorcę cechuje wykonywanie czynności, które są nowe lub szablonowe, ale wykonywane w nowy, oryginalny sposób.
I. M. Kirzner	Przedsiębiorczość to spostrzeganie i wykorzystywanie szans biznesowych.
P. Drucker	Każdy, kto jest w stanie sprostać wymogom podejmowania ryzykownych decyzji, może nauczyć się przedsiębiorczego działania i tym samym zostać przedsiębiorcą.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Marshall, *Zasady ekonomiki*, t. 1., Warszawa 1925, s. 281; J. B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960, s. 171; J. A. Schumpeter, *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1991, s. 412; P. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość, praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992, s. 35; T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 60; . C. Parker, *The Economics of Entrepreneurship*, Cambridge University Press, s. 32-33; A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa, 1954, t. 1, s. 62.

Podsumowując, przedsiębiorczość wymaga wielu ryzykownych działań. To umiejętność podejmowania decyzji w przypadku nieprzewidzianych sytuacji, gdy nie jest możliwe zastosowanie standardowych procedur⁷⁰.

1.3. Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo

Sam termin „przedsiębiorstwo” wywodzi się ze słów: przedsiębiorać, czyli podejmować coś, stawiać sobie za cel i przedsięwzięcie, które jest utożsamiane z akcją i działaniem. Bardzo często definiując przedsiębiorstwo, podkreśla się, iż stanowi ono fundament systemu

⁷⁰ M. Casson, *Economic...*, op. cit., s. 8; 15.

gospodarczego⁷¹. Jednocześnie ekonomia jako dyscyplina naukowa, zajmując się badaniem przedsiębiorstw jako podmiotów funkcjonujących według reguł rynku, nie może pominąć faktu, iż przedsiębiorstwo nie istnieje bez osoby przedsiębiorcy. W konsekwencji, koncepcja przedsiębiorcy pozwala na zrozumienie istoty firmy, motywów jej powstania, celu działania, a także stanowi objaśnienie działania oraz koordynacji czynników produkcji wewnątrz przedsiębiorstwa. Przedsiębiorca podejmuje bowiem najważniejsze decyzje w firmie i to on ponosi odpowiedzialność za ich rezultaty⁷².

Przedsiębiorstwo to jednak nie tylko jego właściciel – przedsiębiorca, ale także zespół ludzi pracujących pod jego przywództwem – razem w zorganizowany i skoordynowany sposób, dla osiągnięcia jednego lub więcej celów⁷³. To właśnie ich postawa, utożsamianie się z celami przedsiębiorstwa, a także postępowanie, istotnie wpływają na wyniki finansowe firmy. Jednocześnie przedsiębiorstwo, aby było skutecznie zarządzane przez przedsiębiorcę, powinno posiadać swoją wizję, misję i strategię. Wizję definiuje się jako krótkie i inspirujące przedstawienie tego, czym przedsiębiorstwo chce się stać w przyszłości i jednocześnie jakich efektów swojej działalności (korzyści, osiągnięć) oczekuje. Przedsiębiorstwo nie istnieje także bez sprecyzowanej misji, która oddaje sens jego istnienia i stanowi podstawę służącą opracowywaniu celów i strategii. W misji przedsiębiorstwo określa m.in. sposób na uzyskanie przewagi konkurencyjnej i pozytywny wizerunek marki⁷⁴. Z kolei strategię przedsiębiorstwa definiuje się jako sztukę przewidywania oraz wyboru optymalnego sposobu osiągnięcia sukcesu w długim okresie czasu. Składa się ona ze zespołu działań, polegających na określeniu pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstwa i obszaru jego działalności w konkurencyjnym środowisku⁷⁵.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na kwestię celów przedsiębiorstwa. W literaturze przedmiotu podkreśla się bowiem często, że głównym celem działalności przedsiębiorstwa jest osiągnięcie zysku poprzez zaspokajanie potrzeb – zarówno innych podmiotów gospodarczych, jak też i osób fizycznych. Nie można zaprzeczyć, iż zyski są dla przedsiębiorcy – właściciela – potwierdzeniem skuteczności prowadzonej przez niego

⁷¹ E. Michalski, *Zarządzanie przedsiębiorstwem*, PWN, Warszawa 2013, s. 22.

⁷² T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 22.

⁷³ Szerzej na ten temat: B. Jamka, *Czynnik ludzki we współczesnym przedsiębiorstwie: zasób czy kapitał?*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

⁷⁴ E. Michalski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 22-24; S. A. Króliczek, *Obecność misji oraz wizji przedsiębiorstwa na stronach www wybranych firm z rankingu Diamenty Forbes 2017*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zarządzanie” 2017, 44(2), s. 159.

⁷⁵ E. Michalski, *Zarządzanie...*, op. cit., s. 24; S. Misiak-Kwit, *Misja, wizja i cele małych przedsiębiorstw w Polsce*, „Marketing i Rynek” 2016, 23(03), s. 622-630.

działalności. Istnieją także przedsiębiorstwa społeczne⁷⁶. Jednak obecnie w literaturze dominuje pogląd, iż główne cele przedsiębiorstwa to utrzymanie pozycji na rynku i rozwój. W związku z tym, przyjęcie maksymalizacji zysku ze celu istnienia przedsiębiorstwa może w efekcie hamować inwestycje i stanowić barierę w jego rozwoju⁷⁷. Zatem w długim okresie najważniejszym celem działalności przedsiębiorstwa (rys. 7.) powinien być wzrost jego wartości, w powiązaniu ze wzrostem cen akcji, a tym samym również pomnażaniem majątku właścicieli⁷⁸. Temu celowi mają służyć osiągnięte przez przedsiębiorstwo zyski, przy założeniu, iż wartość oparta na zyskach przedsiębiorstwa powinna bazować porównywaniu bieżących zysków przedsiębiorstwa z nakładami finansowymi w długim horyzoncie czasowym.

Rys. 7. Główne cele działalności przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne.

⁷⁶ Szerzej na ten temat: *GEM 2015 Special report of Social Entrepreneurship*, Global Entrepreneurship Monitor, s. 8.

⁷⁷ Szerzej na ten temat: A. Puto, *Cele rozwojowe współczesnych przedsiębiorstw – wyniki badań własnych*, „Handel Wewnętrzny” 2017, 368(3/1), s. 374-386; K. Przybylska, *Alternatywne cele przedsiębiorstwa w teorii menedżerskiej i behawioralnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2018, 977(5), s. 43-61; K. Olejniczak, *Między zyskiem a odpowiedzialnością w zarządzaniu. Paradoks Milтона Friedmana*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (419), s. 150-157.

⁷⁸ L. Kędzierski, *Determinanty oddziaływania inwestycji finansowych na maksymalizację wartości rynkowej przedsiębiorstwa*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2017, 14, s. 180-182; R. Żabiński, *Model biznesowy a wzrost wartości przedsiębiorstwa*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, (526), s. 118-132; A. Gondek, *Wartość jako kategoria łącząca teorie wzrostu gospodarczego z teoriami przedsiębiorstw*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, 79(1), s. 213-225.

Ponadto należy podkreślić, że współcześnie coraz większą rolę zaczyna odgrywać tworzenie przez dane przedsiębiorstwo wartości dla wszystkich interesariuszy⁷⁹. W podejściu behawioralnym przedsiębiorstwo jest utożsamiane z koalicją różnych grup interesariuszy, prowadzących ze sobą negocjacje⁸⁰.

Z pojęciem przedsiębiorstwa wiąże się także termin „zasoby”, który odnosi się zazwyczaj do rzeczy, które są przez przedsiębiorstwo gromadzone i stanowią źródło jego bogactwa (rys. 8.). Poprzez kontrakty z dostarczycielami zasobów, przedsiębiorca odtąd kontroluje i kieruje tymi zasobami, zobowiązując się jednocześnie do wnoszenia ustalonej opłaty ich właścicielom (w postaci płacy, procentu od kapitału, renty dzierżawnej itp.). Po poniesieniu tych wszystkich opłat i podatków, przedsiębiorcy pozostaje roszczenie do reszty zysku⁸¹.

⁷⁹ C. Mesjasz, *Tworzenie wartości dla akcjonariuszy jako miara sukcesu przedsiębiorstwa – zalety i wady*, „Zarządzanie i Finanse” 2018, 16 (1, cz. 1), s. 109.

⁸⁰ Więcej na ten temat: A. Solek, *Behawioralne podejście do funkcjonowania przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2016, 953(05), s. 5-20.

⁸¹ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 26.

Zasoby osobowe	•kadra – pracownicy
Majątek	•prawo do własności ziemi, hale produkcyjne, magazyny, budynki biurowe itp.
Wypożyczenie produkcyjne	•np. linie produkcyjne, maszyny i narzędzia używane do wytworzenia dobra i świadczenia usług
Wypożyczenie biurowe	•sieć komputerowa, materiały i sprzęt biurowy itp.
Finanse	•fundusze umożliwiające pokrycie kosztów funkcjonowania przedsiębiorstwa
Dobra produkcyjne	•surowce, półfabrykaty i paliwo itp.
Zapasy	•wytworzone dobr amaterialnych i gotowość do świadczenia usług
Zasoby informacyjne	•raporty, projekty, prognozy itp.
Zasoby prawne	•licencje, patenty, prawo autorskie, logo itp.

Rys. 8. Podział zasobów przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Michalski, Zarządzanie... , op. cit., s. 26.

Warto podkreślić, iż przedsiębiorstwa muszą nieustannie dokonywać wyborów związanych z alokacją tych zasobów, które są w ich władaniu. W dobie społeczeństwa informacyjnego szczególnego znaczenia nabrały zasoby niematerialne, w postaci informacji i wiedzy⁸².

Zasoby są zaliczane do tzw. potencjałów sukcesu przedsiębiorstwa, wraz z ze zdolnościami i kompetencjami. Tym samym to właśnie umiejętność wykorzystania przez

⁸² M. Kunasz, *Zasoby przedsiębiorstwa w teorii ekonomii*, „Gospodarka Narodowa” 2006, 211(10), s. 33. Więcej na temat zasobów niematerialnych przedsiębiorstwa: G. Urbanek, *Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa: Zasoby niematerialne w nowej gospodarce*. Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

przedsiębiorstwo jego wyróżniających zdolności – przewag konkurencyjnych – umożliwia tym samym lepsze użytkowanie jego zasobów i odniesienie sukcesu na tle konkurencji⁸³.

Przedsiębiorca w relacjach z kontrahentami działa na własny rachunek, wszelkie umowy podpisując w imieniu swojej firmy, dysponującej określonymi zasobami, niekoniecznie bazujących na prawie własności. Zatem wyróżnikiem przedsiębiorcy nie jest ani sama własność, ani kierowanie firmą, ani też zarządzanie zasobami, ale prawo do kierowania nimi na własne ryzyko. Przedsiębiorca nie musi samodzielnie zarządzać firmą, chociaż taka sytuacja ma często miejsce w nowym lub małym przedsiębiorstwie, lecz musi mieć prawo, aby wyznaczać lub odwoływać osobę pełniącą funkcje kierownicze w jego firmie. W związku z tym przedsiębiorca może być także identyfikowany poprzez nieprzerzucalność ryzyka: chociaż wszyscy ponoszą ryzyko związane z podejmowaniem decyzji mających skutki finansowe, to właśnie przedsiębiorca jest tym ostatnim ogniwem, na którym odpowiedzialność za ryzyko się kończy – dopóki jego przedsiębiorstwo istnieje⁸⁴.

Skuteczny przedsiębiorca potrafi trafnie przewidywać i szacować różne ryzyka, na jakie jest narażone jego przedsiębiorstwo. Jednocześnie, jest on w stanie podejmować skuteczne działania w celu minimalizacji negatywnych skutków tych ryzyk⁸⁵. Właściciel małego przedsiębiorstwa, skupiający pełnię władzy oraz osiągający wyznaczone przez siebie cele, jest odpowiedzialny za podejmowanie zarówno strategicznych, jak i operacyjnych decyzji, będąc przy tym aktywnie zaangażowanym w bieżącą działalność swojego przedsiębiorstwa. Zatem jeśli przedsiębiorca jest główną siłą napędową swojego przedsięwzięcia, to przetrwanie oraz rozwój jego przedsiębiorstwa są ściśle zależne od jego osobistych predyspozycji – do skutecznego dostrzegania, krytycznej oceny, a także umiejętności wykorzystania tych szans, które pojawiają się w otoczeniu jego

⁸³ R. Matwiejczuk, *Koncepcja dynamicznych zdolności jako podstawa rozwoju kompetencji przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2016, s. 356, 361.; M. Kunasz, *Zasoby przedsiębiorstwa w teorii ekonomii*, „Gospodarka Narodowa” 2006, 211(10), 41.

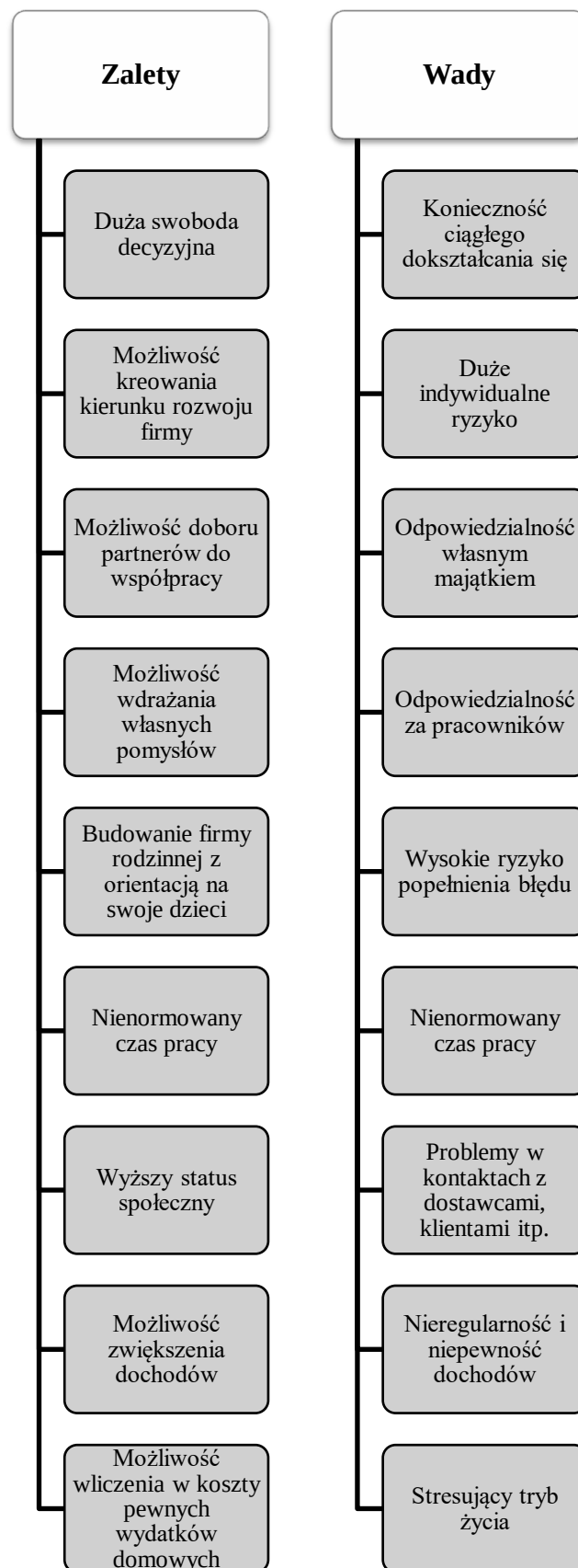
⁸⁴ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op.. cit. s. 27-28.

⁸⁵ O sposobach zarządzania ryzykiem szerzej w literaturze: A. K. Stasiuk-Piekarska, *Zarządzanie ryzykiem działalności w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18(6.3), s. 199-212; M. Klimontowicz, A. Pyka, *Zabezpieczenie ryzyka stopy procentowej w kredytowaniu działalności przedsiębiorstw*, „Studia i Materiały/Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski” 2018, (1, cz. 2), s. 54-64; E. Nowak, *Ryzyko kosztów i koszty ryzyka*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2017, 88(1), s. 511-518; P. Dominiak, *Oczekiwania przedsiębiorców odnośnie minimalizowania ryzyka prawnego (niepewności prawnej)* w: *Wymiar sprawiedliwości w dobie oczekiwań społecznych* pod red. P. Banasik, R. Sobiecki Warszawa: CH Beck, Warszawa 2016, s. 149-162; J. Szwed, *Zabezpieczenie ryzyka walutowego w przedsiębiorstwie*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2017, s. 231-245; P. Chmielnicki, *Ustawy redukujące ryzyko przedsiębiorcy jako instrument wzmocnienia bezpieczeństwa ekonomicznego*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2020, (1), s. 5-20.

przedsiębiorstwa. W rezultacie zdarzenia zachodzące w życiu osobistym przedsiębiorcy, mają również swoje odzwierciedlenie w rozwoju jego przedsiębiorstwa⁸⁶.

W konsekwencji nieustannego ponoszenia ryzyka przez przedsiębiorcę, prowadzenie własnego przedsiębiorstwa wiąże się dla niego zarówno z korzyściami, jak i kosztami (rys. 9.). To od osoby, która planuje założenie własnego przedsiębiorstwa, zależy, czy w ostateczności zdecyduje się na ten krok.

⁸⁶ B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 29.

Rys. 9. Zalety i wady prowadzenia własnego przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. J. Makiela, Przedsiębiorczość..., op. cit. , s. 19.

Podsumowując, warto dodać, iż przedsiębiorstwa to nie tylko pojedyncze jednostki – indywidualiści, ale zespoły ludzi. To prawda, że niektóre szanse rynkowe są identyfikowane oraz kreowane przez jednostki, ale inne wręcz wymagają pracy zespołowej. Wiąże się to także z tym, iż przedsiębiorczość – jak już wspomniano – jest działaniem w warunkach niepewności oraz wszechobecnego ryzyka, wymaga zatem wykorzystania szerokiego spektrum umiejętności oraz niebagatelnych wysiłków, które niejednokrotnie przerastają pojedynczego przedsiębiorcę⁸⁷.

1.4. Kompetencje przedsiębiorcze

Uszeregowanie szeregu kompetencji określanych jako przedsiębiorcze nie jest łatwym zadaniem, gdyż, jak już wielokrotnie wspomniano w poprzednich podrozdziałach, sama przedsiębiorczość jest wielowątkowym i interdyscyplinarnym zagadnieniem⁸⁸. Tym samym nie ma ogólnie przyjętego określenia, nie wspominając już o definicji, umiejętności przedsiębiorczych⁸⁹. Bardzo trudno również sprecyzować sam termin kompetencja, gdyż ma on wiele znaczeń, w zależności od badanej dziedziny wiedzy. Problemатyczne jest również znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy kompetencje mogą być nabywane w procesie kształcenia, czy też są atrybutem danej osoby. W Polsce, w porównaniu do innych krajów, nadal powstaje niewiele artykułów naukowych dotyczących kompetencji istotnych w procesie przedsiębiorczości, natomiast dominują badania związane z kształtowaniem postaw przedsiębiorczych u uczestników procesu edukacyjnego⁹⁰.

W ostatnich latach przeprowadzono szereg projektów badawczych, które miały na celu opracowanie tego zagadnienia. Różni autorzy zidentyfikowali odmienne umiejętności, wiedzę i doświadczenie jako sedno sukcesu przedsiębiorczego. Kompetentne zachowanie wynika z różnych czynników, w tym motywacji jednostki, cech jej osobowości, samooceny, wiedzy czy umiejętności. Tym samym, granice i relacje między tymi terminami są słabo

⁸⁷ *The Oxford...*, op. cit. s. 17; B. Krawczyk-Bryłka, *Indywidualizm czy zespołowość – w jakich kategoriach myślimy o przedsiębiorczości*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), s. 75-88; D. Pons, S. Haefele, *Team interactions for successful project management in small and medium-sized enterprises*, „International Journal of Information Technology Project Management” 2016, 7(2), s. 17-43.

⁸⁸ J. Kwaśny, A. Żur, *Tutoring a kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych – studium przypadku Wydziałowej Indywidualnej Ścieżki Edukacyjnej*, „Horyzonty Wychowania” 2019, 17(43), s. 87-88.

⁸⁹ Więcej na ten temat: J. Prüfer, P. Prüfer, *Data science for entrepreneurship research: Studying demand dynamics for entrepreneurial skills in the Netherlands*, „Small Business Economics” 2020, 55, s. 651-672.

⁹⁰ D. Piróg, *Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2015, (11), s. 366 – 367.

zdefiniowane. Ta niejednoznaczność jest dodatkowo podsycana przez używanie pojęcia kompetencji przez szereg interesariuszy w różnych celach⁹¹.

Kompetencję można określić jako pozytywny wyróżnik czyjejś osobowości. To jeden z wielu talentów, który sprawia, że nasza praca przebiega właściwie⁹². Biorąc pod uwagę ten charakter i specyfikę przedsiębiorczości, w literaturze proponuje się różne zestawienia kompetencji przedsiębiorczych. Jedno z nich obejmuje wiedzę, umiejętności i postawy⁹³. Charakterystykę poszczególnych wymiarów kompetencji w zakresie przedsiębiorczości przedstawiono w tab. 3.⁹⁴

⁹¹ S. Mitchelmore, J. Rowley, *Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda*, "International journal of entrepreneurial Behavior & Research" 2010, 16(2), s. 92-111.

⁹² V.Y. Ismail, E. Zain, *The portrait of entrepreneurial competence on student entrepreneurs*, "Procedia – Social and Behavioral Sciences" 2010, 169, s. 180.

⁹³ M. Spychała, E. Więcek-Janka, *Kompetencje przedsiębiorczych menedżerów przyszłości w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, 17(6), s. 417; M. Matejun, *Rozwój kompetencji przedsiębiorczych studentów w środowisku akademickim – zakres i uwarunkowania*, „Marketing i Zarządzanie” 2016, 43(2), s. 134.

⁹⁴ S. Europaea, *Key competences for lifelong learning in the European schools*, Office of the secretary-general of the European schools, pedagogical development unit, Brussels 2018, s. 15.

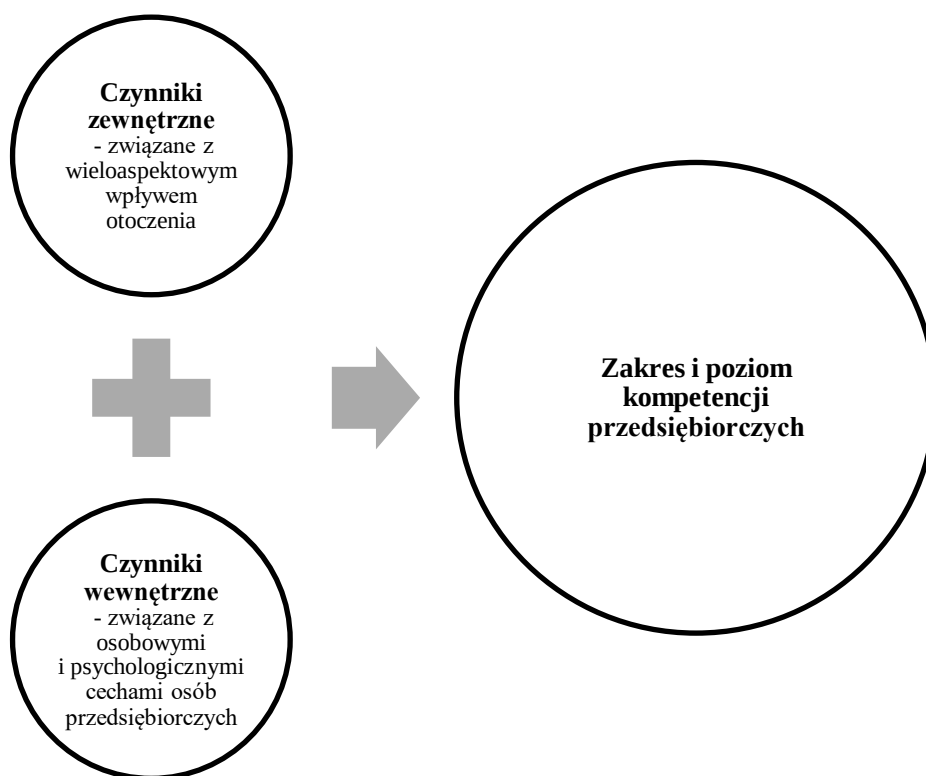
Tab. 3. Charakterystyka wymiarów kompetencji w zakresie przedsiębiorczości

Wymiar	Charakterystyka
Wiedza	• Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości wymagają wiedzy dotyczącej kontekstów i możliwości stwarzającej okazje do przekształcania pomysłów w działania w sferze osobistej, społecznej i zawodowej. • Osoby przedsiębiorcze powinny znać i rozumieć podejścia do planowania i zarządzania projektami, które obejmują zarówno procesy, jak i zasoby. • Kompetencje te obejmują rozumienie procesów ekonomicznych oraz społecznych. • Osoby przedsiębiorcze powinny mieć wiedzę odnoszącą się do przewidywania wyzwań stojących przed nimi jako pracodawcą. • Ten wymiar kompetencji obejmuje świadomość w zakresie zasad etycznych i wyzwań związanych ze zrównoważonym rozwojem • Osoba przedsiębiorcza posiadać samoświadomość swoich mocnych i słabych stron.
Umiejętności	• Umiejętności przedsiębiorcze opierają się na kreatywności (obejmującej wyobraźnię, myślenie strategiczne, umiejętność rozwiązywania problemów oraz krytyczną i konstruktywną refleksję w ramach rozwijających się procesów innowacji). • Kompetencje te obejmują zdolność do pracy zarówno indywidualnej, jak i zespołowej, związanej z mobilizowaniem zasobów (ludzi i rzeczy) oraz podtrzymywaniem ich aktywności. • Umiejętności przedsiębiorcze to również zdolność do podejmowania decyzji w wymiarze finansowym. • Ten wymiar kompetencji obejmuje również umiejętność skutecznego komunikowania się i negocjowania. • Umiejętności przedsiębiorcze to także zdolność do radzenia sobie z niepewnością, niejednoznacznością i ryzykiem w ramach podejmowania świadomych decyzji.
Postawy	• Postawy przedsiębiorcze charakteryzują się poczuciem inicjatywy i sprawczości, proaktywnością, odważnym podejmowaniem decyzji oraz wytrwałością w osiągnięciu celów. • Istotne kompetencje wiążą się również z chęcią motywowania innych i doceniania ich pomysłów. • Przedsiębiorcza postawa to również postawa empatii, troska o środowisko naturalne oraz etyczne postępowanie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Europaea, *Key competences for lifelong learning in the European schools*, Office of the secretary-general of the European schools, pedagogical development unit, Brussels 2018, s. 15.

Zakres i poziom kompetencji przedsiębiorczych jest uwarunkowany różnymi czynnikami, które można podzielić na wewnętrzne (związane z osobowymi i psychologicznymi cechami osób przedsiębiorczych) oraz zewnętrzne (obejmujące wieloaspektowy wpływ otoczenia (rys. 10.)⁹⁵.

⁹⁵ M. Matejun, *Rozwój...*, op. cit., s. 133-134.

Rys. 10. Grupy czynników wpływające na zakres i poziom kompetencji przedsiębiorczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Matejun, *Rozwój kompetencji przedsiębiorczych studentów w środowisku akademickim – zakres i uwarunkowania*, „Marketing i Zarządzanie” 2016, 43(2), s. 133-134.

Prowadzone od lat badania na temat cech przedsiębiorcy nie przyniosły oczekiwanych rezultatów w postaci odpowiedzi, które cechy osobowości są wyróżnikiem przedsiębiorców. Nie jest faktycznie możliwe, aby nakreślić model „typowego przedsiębiorcy”, ponieważ w zależności od rodzaju, formy działalności przedsiębiorstwa czy też warunków otoczenia, posiadane przez przedsiębiorcę cechy mogą ułatwiać lub wręcz hamować skuteczność podejmowanych przez niego działań. Można jedynie dokonać próby wyróżnienia wspólnych cech osobowości charakterystycznych dla przedsiębiorców. Przedsiębiorczość wymaga jednak tak wielu różnych zachowań, iż trudno je sprecyzować w postaci cech osobowości⁹⁶.

Zakłada się, iż idealny przedsiębiorca powinien posiadać pewien zestaw cech (rys. 11.). Z pewnością istotne znaczenie ma bycie pewnym siebie, poparte doświadczeniem praktycznym i wiedzą. Z drugiej strony, to jednak nie tylko one decydują o sukcesie. Historia gospodarcza dostarcza wielu przykładów, iż nawet wielu przedsiębiorcy bardzo często nie posiadali dyplomów wyższych uczelni, jednak nie stanowiło to dla nich przeszkody w odniesieniu sukcesu w biznesie. Ponadto przedsiębiorcy zakładali działalność gospodarczą,

⁹⁶ R. Lisowska, J. Ropęga, *Współczesna przedsiębiorczość a rozwój małych i średnich firm*, wyd. UŁ, Łódź 2016, s. 65-66; B. A. Sypniewska, *Cechy...*, op. cit., s. 210-221.

posiadając niewielkie zasoby finansowe. Wydaje się więc, iż najważniejsza w przypadku przedsiębiorców jest ich zdolność do podejmowania ryzyka wówczas, gdy jest ono największe, czyli w fazie rozpoczęcia działalności. Warto dodać, że dotyczy to zarówno ryzyka związanego z kreowaniem nowej firmy, często z udziałem kapitału obcego, jak również ryzyka dotyczącego podjęcia trafnej decyzji dotyczącej oferty danego przedsiębiorstwa w postaci konkretnych produktów czy też usług. Ponadto zawsze wybór ten jest dokonywany w warunkach niepewności i braku pełnej informacji. W związku z powyższym, konieczne jest posługiwanie się intuicją, podejmowanie odważnych, ale jednocześnie odpowiedzialnych decyzji. Ważne są także takie cechy, jak: zdolność przewidywania oraz umiejętność łatwego przystosowywania się do zmian, zdolności kierownicze oraz gotowość do podjęcia pracy, która może przez dłuższy czas nie przynosić dochodu⁹⁷.

Bardzo istotne w przypadku postawy przedsiębiorczej jest przekonanie o możliwości realizacji ustalonego celu oraz poczucie, że jest się osobą, która jest w stanie ten cel zrealizować pomimo napotykanых przeszkód⁹⁸. Przedsiębiorcy rozpoczynają działalność gospodarczą odkrywając możliwości, które sami są w stanie dostrzec. Jednak nie są w stanie od razu stwierdzić szans powodzenia i związku z tym jedynym rozwiązaniem jest metoda prób i błędów⁹⁹.

⁹⁷ Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 23-25; T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 75-76.

⁹⁸ B. Krawczyk-Bryłka, *Nadzieja na sukces jako atrybut przedsiębiorcy*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, 11(4), s. 129.

⁹⁹ Z. J. Acs, L. Szerb, *The global...*, op. cit., s. 3.

Pomysłowość	Umiejętność znoszenia porażek oraz znajdowania w nich inspiracji do dalszego działania	Wszechstronna wiedza
Umiejętności interpersonalne	Doświadczenie praktyczne	Wytrwałość i upór w działaniu przez dłuższy czas
Dynamizm w działaniu	Pewność siebie	Zrównoważenie intelektualne i emocjonalne
Zdolność do podejmowania ryzyka	Zdolność rozumienia potrzeb rynku, czasem ich prognozowania i wyprzedzania	Bycie liderem, czyli umiejętność brania odpowiedzialności za siebie i innych
Podnoszenie kwalifikacji, samodoskonalenie	Wytyczanie sobie ambitnych celów	Umiejętność odnajdywania szans przedsiębiorczych w niesprzyjających warunkach

Rys. 11. Wybrane cechy osoby przedsiębiorczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Z. J. Makiela, *Przedsiębiorczość i innowacyjność – wprowadzenie w: Przedsiębiorczość i zarządzanie innowacjami. Wiedza technologia konkurencja przedsiębiorstwo* pod red. Z. J. Makiela, M. M. Stuss, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 23-25; T. Gruszecki, *Przedsiębiorca w teorii ekonomii*, CEDOR, Warszawa 1994, s. 75-76.

Z badań wynika, że przedsiębiorca zazwyczaj manifestuje swoje niezadowolenie z istniejącego stanu rzeczy, więc konsekwentnie usiłuje wytworzyć w podległym mu przedsiębiorstwie nastrój podobny do nieusatisfakcjonowania. Jednocześnie potrafi motywować ludzi kreatywnych, tym samym wykorzystując ich ukryty potencjał. Przedsiębiorcy rzadko są specjalistami, analitykami. Z reguły posiadają rozległą, chociaż raczej powierzchowną, wiedzę ogólną, gdyż na co dzień muszą podejmować decyzje w oparciu o informacje pochodzące z różnych dziedzin. Jak już wcześniej wspomniano, zdaniem niektórych, przedsiębiorcy działają metodą prób i błędów, gdyż umożliwia im to realne działanie przy podejmowaniu trudnych decyzji, w przypadku których inne osoby wstrzymują się przed podjęciem działania i są raczej skłonne dalej gromadzić bądź testować

posiadane informacje. Jeśli immanentną cechą skutecznych przedsiębiorców jest przy tym umiejętność dostrzeżenia okazji, to motywem przewodnim ich decyzji jest nadzieja na sukces. W tym celu potrafią oni pozyskać te zasoby, których nie posiada przedsiębiorstwo, zabiegając o nie na rynku lokalnym, krajowym, czy też międzynarodowym. W związku z tym, czasami wśród negatywnych (zdaniem niektórych) cech przedsiębiorcy, wymieniane jest jego bezwzględne dążenie do skuteczności. Mając na uwadze powyższe, faktycznie przedsiębiorczość jest rzadkim zasobem w społeczeństwie, gdyż w populacji występuje ograniczona liczba osób o cechach, jak i możliwościach potencjalnych przedsiębiorców¹⁰⁰.

Przedsiębiorstwa rodzinne są najbardziej rozpowszechnioną na świecie formą prowadzenia biznesu. To właśnie przykład rodziny wpływa nie tylko na decyzję o założeniu własnej firmy czy przejęciu tej już istniejącej, ale również na potrzebę jej rozwijania. Współistnienie rodziny i przedsiębiorstwa może sprzyjać rozwojowi kompetencji osób przedsiębiorczych¹⁰¹.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że osoby posiadające w bliskiej rodzinie osobę prowadzącą własną działalność gospodarczą wyżej oceniają własne kompetencje przedsiębiorcze. Jednocześnie wykazano istnienie pozytywnego związku pomiędzy poziomem przekonań w zakresie własnych kompetencji a szacowanym prawdopodobieństwem, iż założą się własną działalność gospodarczą w niedługiej przyszłości, który jest silniejszy w grupie osób posiadających w rodzinie osobę prowadzącą własną działalność gospodarczą niż w grupie osób, które takiej osoby w swojej rodzinie nie mają¹⁰². Z drugiej strony, inni badacze nie wykazali takiego związku¹⁰³.

Jednocześnie przekazywanie intencji przedsiębiorczych odbywa się nie tylko z rodziców na dzieci, ale również z dziadków na wnuków – zarówno w wymiarze bezpośrednim, jak i pośrednim¹⁰⁴. Tym samym, jeśli w danej rodzinie istnieją dobre wzorce przedsiębiorczości, np. rodzice są ludźmi aktywnymi i kreatywnymi, okazującymi wsparcie

¹⁰⁰ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 75-77

¹⁰¹ M. Spychała, E. Więcek-Janka, *Kompetencje...*, op. cit., s. 415-416.

¹⁰² P. Ziemiański, M. T. Tomczak, *Samoocena kompetencji przedsiębiorczych i szacowane prawdopodobieństwo rozpoczęcia działalności gospodarczej a doświadczenia przedsiębiorcze w rodzinie*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2017, s. 407-418; T. Rachwał, K. Wach, *Badanie intencji przedsiębiorczych młodego pokolenia: wyniki ankietyzacji wśród studentów kierunków nieekonomicznych*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, s. 405-415.

¹⁰³ J. Strojny, K. Horska, *Przedsiębiorczość a edukacja akademicka – analiza badań studentów Wydziału Zarządzania studiów stacjonarnych I stopnia Politechniki Rzeszowskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja 2012”, 8, s. 78-95.

¹⁰⁴ K. Wach, *Środowisko biznesu rodzinnego jako stymulanta intencji przedsiębiorczych młodzieży akademickiej*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie” 2015, 16(7.3), s. 26.

swoim dzieciom, wówczas można mówić o wzmocnieniu intencji przedsiębiorczych. W przeciwnym przypadku te negatywne wzorce rodzinne osłabiają intencje przedsiębiorcze¹⁰⁵.

Jednocześnie, kluczowym czynnikiem, wpływającym na późniejsze perspektywy kariery zawodowej danej jednostki, jest kształcenie w zakresie przedsiębiorczości. Dla przykładu, zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych przez Komisję Europejską, udział w kształceniu przedsiębiorczości, zwiększa prawdopodobieństwo późniejszego podjęcia działalności gospodarczej średnio o 35%, z czego wzrost o 7 punktów proc. wynika z lepszej samooceny umiejętności przedsiębiorczych uczestników¹⁰⁶.

Gdy analizujemy życiorysy znanych nam przedsiębiorców, wydaje się, iż zarządzanie małym przedsiębiorstwem wymaga głównie umiejętności praktycznych, podczas gdy formalne kwalifikacje są mniej istotne. Z tego powodu zakładanie własnego przedsiębiorstwa było w przeszłości często stosowane jako alternatywna droga kariery w przypadku tych osób, które miały bardziej praktyczne i jednocześnie mniej akademickie umiejętności. Współcześnie ten trend uległ zmianie, gdyż przedsiębiorcy coraz częściej legitymują się wyższym wykształceniem. Ponadto edukacja jest szczególnie ważna dla kobiet-przedsiębiorców. Zakłada się, iż jednostka jest w stanie częściej wykorzystywać szanse przedsiębiorcze, jeśli jest lepiej wykształcona¹⁰⁷.

Wśród przyczyn niepowodzenia małych przedsiębiorstw często wymienia się czynnik wewnętrzny, jakim jest niewystarczająca edukacja przedsiębiorcy, brak wystarczających umiejętności, zdolności i doświadczenia (rys. 12.)¹⁰⁸. Potencjalni młodzi przedsiębiorcy wciąż napotykają na znaczne bariery w postaci postaw społecznych, braku odpowiednich umiejętności oraz niedostatecznego wykształcenia z zakresu przedsiębiorczości¹⁰⁹. Pierwszym celem edukacji w zakresie przedsiębiorczości powinno być zatem przekonanie młodych ludzi, iż mogą zostać przedsiębiorcami i założyć własną działalność. Równie ważne jest wyposażenie studentów w niezbędne umiejętności do realizacji tego celu¹¹⁰. Jednocześnie, pomimo braku doświadczenia oraz środków finansowych, młodzi interesują się przedsiębiorczością, jednak ich deklarowane zamiary w zakresie własnej działalności gospodarczej nie odpowiadają konkretnym działaniom. Podczas gdy niemal 15% populacji

¹⁰⁵ M. Spychała, E. Wićcek-Janka, *Kompetencje...*, op. cit., s. 417.

¹⁰⁶ *Education and training monitor 2019*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019, s. 11.

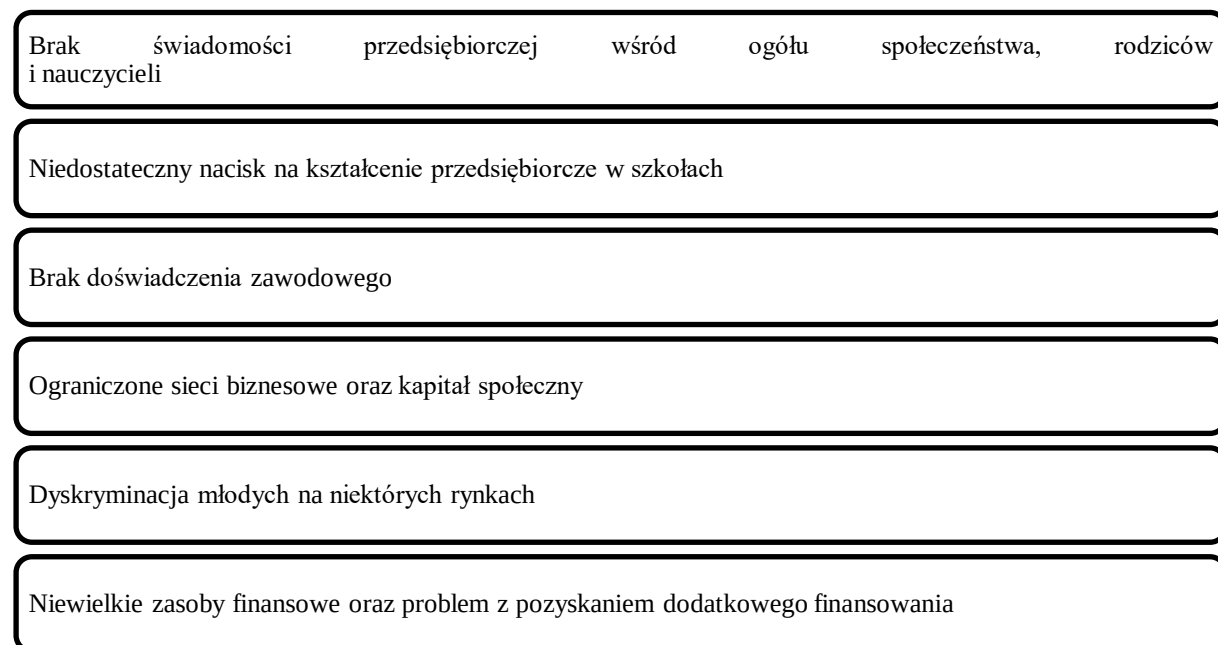
¹⁰⁷ D. Stokes, N. Wilson, *Small business management and entrepreneurship*, Cengage Learning EMEA, Andover 2010, s. 40.

¹⁰⁸ J. Ropęga, *Ścieżki niepowodzeń gospodarczych. Redukcja zagrożenia niepowodzeniem jako element strategii małej firmy*, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 58.

¹⁰⁹ *Entrepreneurship Education...*, op. cit., s. 24.

¹¹⁰ *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2016, s. 23; *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 50.

osób dorosłych w krajach Unii Europejskiej prowadzi własną działalność gospodarczą, w populacji w wieku 15–24 lata to jedynie 4% ma takie doświadczenia. Odsetek samozatrudnionych wśród młodych różni się także w poszczególnych krajach, co wskazuje na potencjalne różnice w szansach i barierach oraz warunkach na rynku pracy¹¹¹.

Rys. 12. Bariery w rozwoju przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Policy brief on youth entrepreneurship: Entrepreneurial activities in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012, s. 10.

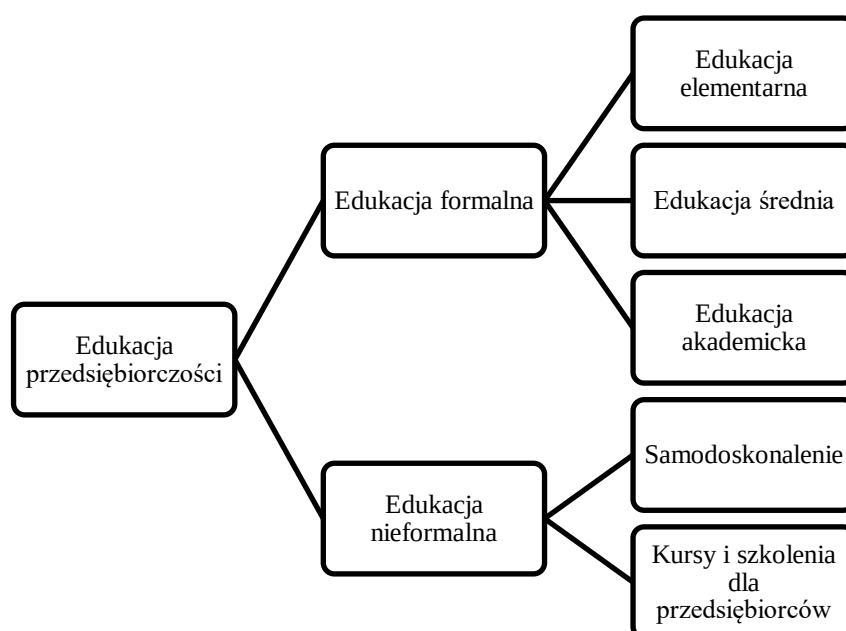
Sam termin edukacja przedsiębiorczości może odnosić się zarówno do ogólnych zagadnień związanych nabywaniem przedsiębiorczych umiejętności, jak i do samego procesu zakładania własnego przedsiębiorstwa. Zgodnie z wąską definicją przedsiębiorczości kluczowe znaczenie ma identyfikacja szans przedsiębiorczych, samozatrudnienie i rozwój biznesu. Z kolei szersza definicja przedsiębiorczości zawiera w sobie rozwój osobisty, kreatywność, samodzielność, orientację na działanie, które niekoniecznie muszą być związane z własnym przedsiębiorstwem. To, jaką definicję przyjmujemy, istotnie wpływa na cele edukacyjne¹¹².

Edukacja przedsiębiorczości może być określana również jako edukacja na rzecz przedsiębiorczości czy też edukacja dla przedsiębiorczości, obejmując zarówno edukację

¹¹¹ *Policy brief on youth entrepreneurship: Entrepreneurial activities in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012, s. 6.

¹¹² *Entrepreneurship in education: What, why, when, how. Background Paper* pod red. M. Lackéus, OECD/EC, Paris 2015, s. 7-9.

formalną, jak nieformalną (rys. 13.). W ramach edukacji nieformalnej możemy wyróżnić zarówno kursy i szkolenia dla przedsiębiorców, jak i samodoskonalenie. Z kolei edukacja formalna wiąże się z podziałem na trzy szczeble edukacyjne – w postaci: edukacji elementarnej (do 14 roku życia), edukacji średniej oraz edukacji akademickiej (w ramach I, II oraz III stopnia studiów). W ramach edukacji formalnej stosuje się dwa rodzaje instrumentów – wertykalne – związane z węższym rozumieniem edukacji przedsiębiorczości oraz horyzontalne – skupione na kształtowaniu podstaw przedsiębiorczych w szerokim rozumieniu¹¹³.

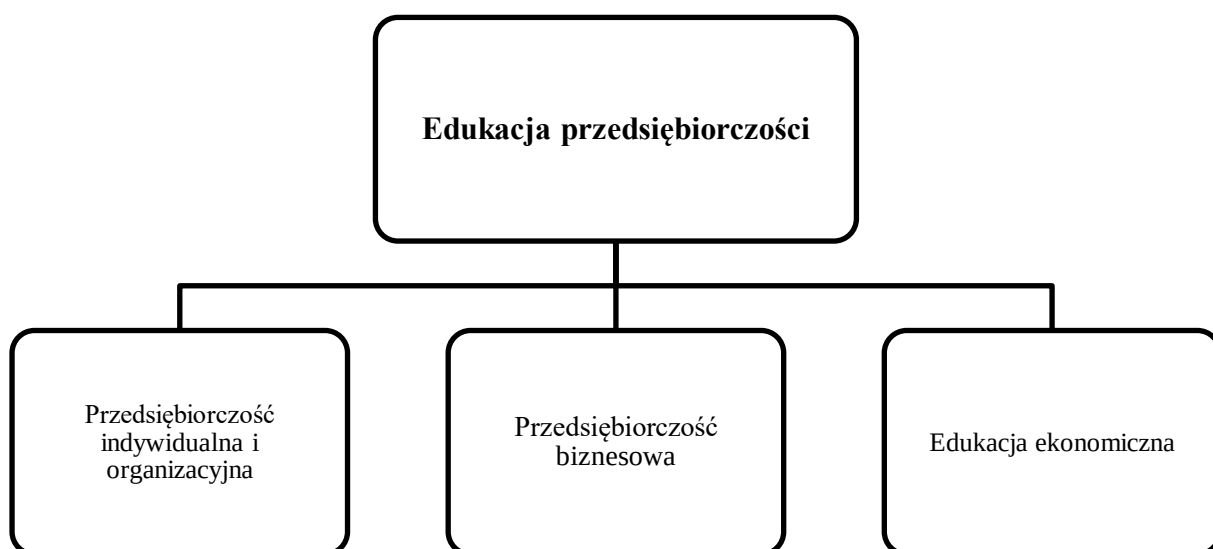
Rys. 13. Edukacja formalna i nieformalna w ramach kształcenia przedsiębiorczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno - gospodarczych*, "Przedsiębiorczość – Edukacja" 2013,(9), s. 249-251.

Z kolei w ramach zarówno formalnej, jak i nieformalnej edukacji przedsiębiorczości można wyróżnić trzy główne komponenty (rys. 14.). Pierwszy komponent wiąże się z komunikatywnością, kreatywnością oraz intraprzsiębiorczością. Z kolei drugi – dostarcza niezbędną wiedzę oraz pozwala rozwijać umiejętności w zakresie działalności przedsiębiorstw. Ostatni komponent pozwala na zdobycie wiedzy w zakresie otoczenia przedsiębiorstwa¹¹⁴.

¹¹³ K. Wach, *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, "Przedsiębiorczość – Edukacja" 2013, (9), s. 249-251.

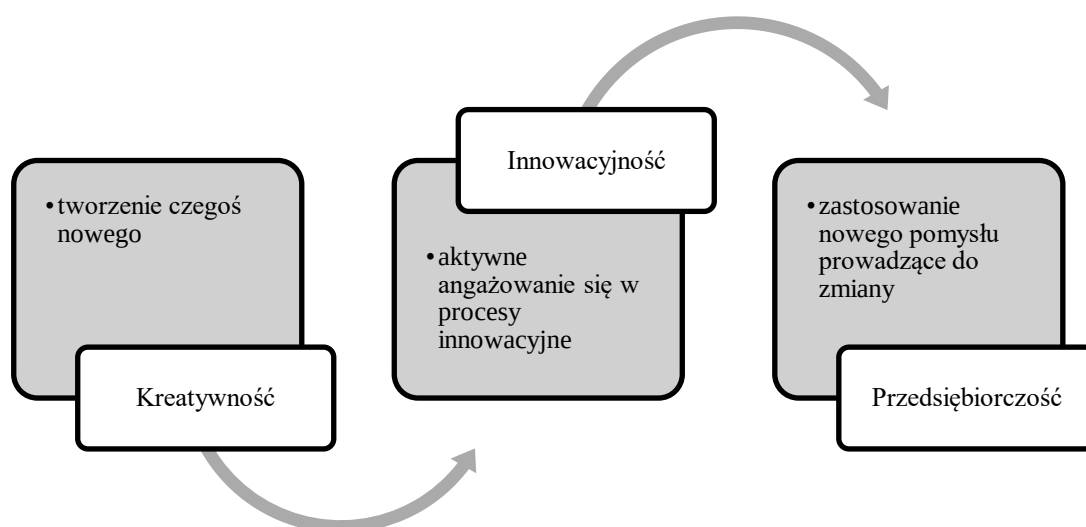
¹¹⁴ Ibidem, s. 250 – 251.

Rys. 14. Komponenty edukacji formalnej i nieformalnej w ramach kształcenia przedsiębiorczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Wach, *Edukacja...*, op. cit., s. 250-251.

Współcześnie o sukcesie poszczególnych przedsiębiorstw, a tym samym całych gospodarek, decyduje umiejętność transformacji wiedzy – nakierowanej na tworzenie nowych produktów, usług i technologii. Tym samym szczególnego znaczenia nabierają trzy komplementarne mechanizmy, które budują przewagę konkurencyjną określonych przedsiębiorstw i gospodarek. Są to: kreatywność, innowacje i przedsiębiorczość (rys. 15.).

Rys. 15. Źródła przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw i gospodarek

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Cieślík, J. Guliński, K.B. Matusiak, A. Skala-Poźniak, *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011, s. 16-22.

Obecnie rozwój przedsiębiorstwa stanowi pochodną kreatywności i innowacyjności (rys. 16.). Sama kreatywność jest ściśle związana z generowaniem nowych pomysłów, natomiast innowacyjność oznacza zdolność do ich wprowadzania w życie. W związku z tym konieczne jest wspieranie kreatywności, która stanowi główny stymulator nowoczesności oraz rozwoju przedsiębiorstw. Podkreślić przy tym należy, iż innowacyjność przedsiębiorstwa jest pochodną traktowania kreatywności przez cały zespół – począwszy od właściciela, poprzez menadżera i pracowników¹¹⁵.

Rys. 16. Kreatywność i innowacyjność w rozwoju przedsiębiorstwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: I. Krawczyk-Sokołowska, *Kreatywność stymulatorem postaw proinnowacyjnych w przedsiębiorstwie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, (162), s. 56, 62.

Kreatywność można zdefiniować jako zdolność do tworzenia czegoś nowego przy wykorzystaniu posiadanej wiedzy, doświadczeń i umiejętności. Najlepszy okres dla kształtowania kreatywności w życiu człowieka to początek edukacji w przedszkolu i szkole podstawowej. Niestety, system kształcenia, powielający utarte schematy myślenia oraz niechęć otoczenia w stosunku do osób wykazujących się kreatywnością, wpływa na spadek kreatywnej sprawności wraz z wiekiem. Jednocześnie można tę sprawność zwiększać poprzez odpowiednie działania aktywizujące twórcze myślenie, np. w szkole i na uczelni.

Efektem stosowania działań kreatywnych są nowe idee, pomysły, konstrukcje, które wymagają innowacyjności, definiowanej jako zdolność – osób, przedsiębiorstw czy też gospodarek – do transformacji pomysłów w innowacje, czyli dokonania ich pierwszego zastosowania. Przedsiębiorczość jest zastosowaniem nowego pomysłu w określonych warunkach, w sposób prowadzący do zmiany. Tym samym kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość są ściśle ze sobą powiązane¹¹⁶.

Jedynie pewien odsetek absolwentów zdecyduje się na uruchomienie własnej, innowacyjnej firmy, natomiast jedynie domeną najlepszych z nich stanie się osiągnięcie

¹¹⁵ I. Krawczyk-Sokołowska, *Kreatywność stymulatorem postaw proinnowacyjnych w przedsiębiorstwie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, (162), s. 56, 62.

¹¹⁶ J. Cieślík, J. Guliński, K.B. Matusiak, A. Skala-Poźniak, *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011, s. 16-22.

sukcesu na skalę krajową czy też międzynarodową. Tym samym podstawowa oferta kształcenia przedsiębiorczości na uczelni wyższej powinna być dedykowana wszystkim studentom. Atrakcyjna forma przekazywania wiedzy w zakresie przedsiębiorczości powinna zainspirować niektórych z nich do założenia własnego przedsiębiorstwa jako świadomego pomysłu na życie i rozwój zawodowy. To właśnie tym studentom można oferować korzystanie z preinkubacji czy też inkubacji. Dopiero na wyższym poziomie, czyli w przypadku bardzo zaawansowanych technologicznie przedsiębiorstw, pożądane jest tworzenie wspólnych przedsięwzięć na zasadzie partnerstwa kadry naukowej i biznesu.

Jednocześnie warto wskazać na efekty długofalowe kształcenia w zakresie przedsiębiorczości – wielu absolwentów zdecyduje się na założenie własnej działalności gospodarczej dopiero po pewnym czasie od uzyskania dyplomu, gdyż wiąże się to ze zdobyciem odpowiedniego doświadczenia oraz nawiązaniem sieci kontaktów w danej branży. Inni absolwenci, cechujący się postawą przedsiębiorczą, staną się uznanymi pracownikami w różnych przedsiębiorstwach, wykorzystując swoje zdolności podczas różnych czynności, np. przy wprowadzaniu nowych produktów na rynek, internacjonalizacji działalności przedsiębiorstw, wprowadzaniu usprawnień procesów technologicznych czy też podczas przeprowadzania gruntownej restrukturyzacji¹¹⁷.

Skuteczne wykorzystanie wiedzy jest niezbędne podczas poszukiwania nowych możliwości biznesowych¹¹⁸. Przekonanie o posiadaniu kompetencji wpływa na zachowania jednostki. W badaniach naukowych dowiedziono, iż osoby przekonane o własnych możliwościach w zakresie skutecznej realizacji pewnych działań, chętniej je podejmują. Jednocześnie osoby te cechuje większa ambicja oraz wytrwałość¹¹⁹. Warto w tym miejscu nadmienić, iż rozwój kompetencji przedsiębiorczych ma pozytywny wpływ na rezultaty działalności przedsiębiorstwa w długim okresie¹²⁰.

¹¹⁷ Ibidem, s. 68-71.

¹¹⁸ Szerzej na ten temat: S. Chaudhary et al., *Nexus between entrepreneurial orientation and intellectual capital*, "Journal of Intellectual Capital" 2023, 24(1), s. 70-114.

¹¹⁹ P. Ziemiański, M. T. Tomczak, *Samoocena...*, op. cit., s. 408-409.

¹²⁰ Szerzej na ten temat: T.W. Man, T. Lau, E. Snape, *Entrepreneurial competencies and the performance of small and medium enterprises: An investigation through a framework of competitiveness*, "Journal of Small Business & Entrepreneurship" 2008, 21(3), s. 257-276.

Rozdział 2. Motywy i działania przedsiębiorcze

2.1. Motywy podejmowania działań przedsiębiorczych

Działania przedsiębiorcze wynikają z istoty osobowości człowieka, który w różnym stopniu odczuwa motywację osiągnięć. Jedni koncentrują się na osiąganiu sukcesu, inni – wręcz przeciwnie, skupiają się jedynie na unikaniu porażek. Każdy człowiek posiada w sobie obie te tendencje, przy czym zawsze któraś z nich dominuje¹²¹. Osoby, w przypadku których dążenie do odniesienia sukcesu dominuje nad chęcią zabezpieczenia się przed porażką, charakteryzują się orientacją na sukces (tab. 4.)¹²².

Tab. 4. Dwie główne orientacje motywów przedsiębiorczych

Orientacja na osiągnięcie sukcesu	Orientacja na unikanie porażki
preferowanie średnio-trudnych zadań	preferowanie zadań łatwych
realistyczny poziom aspiracji	nierealistyczny poziom aspiracji
zaufanie do własnych umiejętności	brak wiary we własne siły
przewaga postawy dumy	przewaga postawy wstydu
odroczone gratyfikacja	preferencje natychmiastowych nagród
wytrwałość w działaniu i rozwiązywaniu problemów	łatwe zniechęcanie się i rezygnacja z kontynuacji działania
porażka interpretowana jako brak włożonego wysiłku	porażka interpretowana jako brak zdolności
wyznaczanie sobie długoterminowych celów	wyznaczanie sobie celów krótkoterminowych
kierowanie się zapałem i ambicją	tendencja do wycofywania się

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Piskorz, *Psychologia przedsiębiorczości – sylwetka psychologiczna przedsiębiorcy*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach. Studia z Nauk Społecznych” 2009, (1), s. 25.

Jednocześnie motywacja osiągnięć jest także zdeterminowana subiektywnym sposobem interpretowania przez daną osobę przyczyn jej sukcesów i porażek¹²³. Przedsiębiorca z pasją usiłuje w każdym niepowodzeniu znaleźć coś pozytywnego. Sama wiara we własne siły, a zarazem duma z dotychczasowych osiągnięć wpływa na wzrost pewności siebie, korzystnie oddziałując na otoczenie przedsiębiorcy¹²⁴. Stanowi to wyjaśnienie, dlaczego niektórzy nie decydują się na założenie własnej działalności

¹²¹ D. Mołek – Winiarska, *Podstawy psychologii*, wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław 2018, s. 145-146;

¹²² Z. Piskorz, *Psychologia przedsiębiorczości – sylwetka psychologiczna przedsiębiorcy*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach. Studia z Nauk Społecznych” 2009, (1), s. 25.

¹²³ A. Bańka, *Motywacja osiągnięć. Podstawy teoretyczne, konstrukcja oraz walidacja skali do pomiaru motywacji osiągnięć w wymiarze międzynarodowym*, NFDK, Poznań- Warszawa 2016, s. 17-18.

¹²⁴ D. Ogrzyńska, *Przedsiębiorcy pasjonaci jako wzór dla rozwijania postaw przedsiębiorczych i pobudzania aktywności ludzi młodych*, „Problemy zarządzania”, (1/2012 (36) t. 2), s. 168.

gospodarczej, gdyż czują strach przed niepowodzeniem, którego uzasadnieniem jest, subiektywnie postrzegany, wysoki poziom ryzyka prowadzenia własnej firmy.

Nieco zaskakujący może być fakt, iż odwrotna sytuacja w postaci niewielkiego ryzyka działalności gospodarczej jest czynnikiem demotywującym przyszłego przedsiębiorcę¹²⁵. Zatem motywacja do przedsiębiorczego działania zapewne wynika stąd, że dana osoba postrzega swoje porażki w pozytywny sposób. Odczuwanie satysfakcji z pracy i życia osobistego pozytywnie wpływa na motywację przedsiębiorczości¹²⁶. Potwierdzają to badania, z których wynika, iż przedsiębiorcy różnią się od pracowników etatowych wyższym poziomem następujących wskaźników: skuteczności, nadziei na sukces, samooceny oraz skłonności do podejmowania ryzyka¹²⁷.

Interesujące może być również to, dlaczego niektórzy przedsiębiorcy rezygnują po pewnym czasie z prowadzenia własnego przedsiębiorstwa. Odnosząc się do psychologii, wpływ na to może mieć np. brak oczekiwanych gratyfikacji, w tym przypadku spodziewanych zysków, powiązany ze zbyt wysoką motywacją wyjściową¹²⁸.

Zatem początkowa motywacja przedsiębiorcy, jego świadomość tego, czym jest prowadzenie własnego przedsiębiorstwa, wpływa na jego późniejszy sukces¹²⁹. Wyniki badań wskazują, iż wysoki poziom tolerancji ryzyka, samodzielność i korzyści netto istotnie wpływają na zamiary samozatrudnienia. Zdecydowana większość małych przedsiębiorstw nie jest w stanie przetrwać na rynku dłużej niż kilka lat. W rezultacie, ma to znaczny wpływ na oczekiwania innych przedsiębiorców dotyczące ich wyników¹³⁰.

Zdecydowanie łatwiej jest przewidzieć niż wyjaśnić wszelkie zachowania, obserwując wpierw intencje. Spoglądając szerzej, intencje przewidują zachowanie, podczas gdy pewne specyficzne postawy przewidują intencje. W związku z tym intencje stanowią zmienne pośredniczące pomiędzy momentem założenia własnej działalności gospodarczej a potencjalnym wpływem różnych czynników zewnętrznych. Innymi słowy, intencje związane

¹²⁵ D. Mołek – Winiarska, *Podstawy...*, op. cit., s. 148.

¹²⁶ A. Carsrud et al., *Motivations: The entrepreneurial mind and behavior w: Revisiting the Entrepreneurial Mind*. Springer, Cham 2017. s. 185.

¹²⁷ K. Biegańska, *Przedsiębiorcy i intraprzedsiębiorcy – analiza podobieństw i różnic w predyspozycjach psychologicznych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2019, 126(1), s. 29-41.

¹²⁸ D. Mołek – Winiarska, *Podstawy...*, op. cit., s. 145-151.

¹²⁹ Szerzej na ten temat: J. Block, P. Koellinger, *I can't get no satisfaction — Necessity entrepreneurship and procedural utility*, „Kyklos” 2009, 62(2), s. 191-209.

¹³⁰ G. Segal, D. Borgia, J. Schoenfeld, *The motivation to become an entrepreneur*, „International journal of Entrepreneurial Behavior & Research” 2005, 11(1), s. 54.

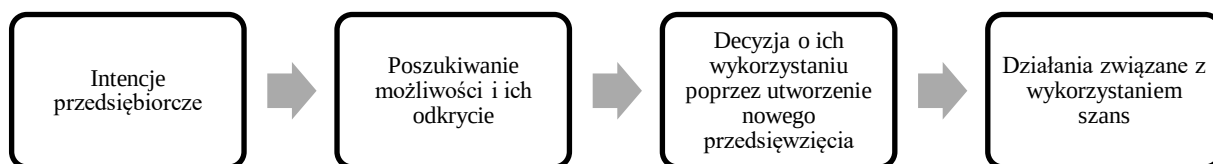
z zachowaniem są absolutnie niezbędne do zrozumienia innych czynników poprzedzających¹³¹.

To właśnie intencje jednostki stanowią główny czynnik sprawczy w teorii planowanego zachowania Icka Ajzena. Zakłada się, iż intencje są w stanie uchwycić czynniki motywacyjne, które mogą wpływać na zachowanie. Jednocześnie to właśnie intencje są oznaką tego, do jakiego stopnia jednostki wyrażają chęć działania oraz jaki wysiłek są w stanie w tym celu podjąć. Ogólnie im silniejsza jest intencja związana z angażowaniem się danej osoby w jakieś działanie, tym powinno być większe prawdopodobieństwo jego wykonania. Równocześnie należy podkreślić, iż rezultaty wielu działań stanowią pochodną różnych czynników pozamotywacyjnych, takich jak dostępność niezbędnych możliwości i zasobów (np. czasu, umiejętności, środków finansowych oraz wsparcia innych). Łącznie te czynniki odzwierciedlają rzeczywistą kontrolę jednostek nad zachowaniem. W rezultacie, jeśli dana osoba ma wymagane możliwości, posiada niezbędne zasoby oraz zamierza wykonać dane działanie, powinno jej się to udać¹³².

Nowe przedsiębiorstwa nie są dziełem przypadku. Jest wręcz przeciwnie, gdyż powstają w wyniku szeregu działań, stanowiąc bezpośredni efekt intencji przedsiębiorczych jednostek i wynikających z nich działań (rys. 17.). Cały ten proces rozpoczyna się zatem od intencji założenia przedsięwzięcia, stanowiących świadomy stan umysłu, poprzedzających konkretne działanie. W momencie, gdy uformuje się intencja przedsiębiorcza, zaczyna się poszukiwanie, którego rezultatem jest ostateczne odkrycie możliwości. Należy wówczas podjąć decyzję, czy wykorzystać pojawiającą się szansę i jak najlepiej ją wykorzystać. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, iż od momentu, gdy rozwinie się zamiar w zakresie utworzenia nowego przedsiębiorstwa, może upłynąć stosunkowo sporo czasu, zanim w ogóle zostanie zidentyfikowana szansa na nowe przedsięwzięcie biznesowe. Jednocześnie w przypadku modeli opartych na intencjach utworzenie przedsiębiorstwa musi być poprzedzone rozwojem intencji. Tym samym poprzez rozumienie intencji, możliwe jest bardziej precyzyjne przewidzenie powstanie przedsięwzięcia.

¹³¹ N.F. Krueger, M.D. Reilly, A.L. Carsrud, *Competing models of entrepreneurial intentions*, "Journal of business venturing" 2000, 15(5-6), s. 413.

¹³² I. Ajzen, *The theory of planned behavior*, "Organizational behavior and human decision processes" 1991, 50(2), s. 181-183.

Rys. 17. Intencje przedsiębiorcze jako siła sprawcza działań przedsiębiorczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: C.L. Shook, R.L. Priem, J.E. McGee, *Venture creation and the enterprising individual: A review and synthesis*, „Journal of management” 2003, 29(3), s. 381.

Posiadanie odnoszącego sukcesy przedsiębiorczego rodzica wpływa pośrednio na intencje przedsiębiorcze, gdyż prawdopodobnie zwiększa poczucie własnej skuteczności w zakresie przedsiębiorczości. Dla wielu osób motywatorem stają się takie aspekty jak bezpieczeństwo czy niezależność. Ponadto poczucie własnej skuteczności w zakresie przedsiębiorczości jest powszechnie postrzegane jako moderator związku pomiędzy indywidualnym postrzeganiem a rozwojem intencji przedsiębiorczych. Pragnienie autonomii współdziała z umiejętnościami inicjowania zachowań poszukiwawczych. Przedsiębiorcy i osoby niebędące przedsiębiorcami mają różne schematy dotyczące tworzenia przedsięwzięć. Wiąże się to z faktem, iż przedsiębiorcy w dużo większym stopniu wykorzystują uprzedzenia i heurystyki, co pozwala im na szybsze przetwarzanie informacji¹³³.

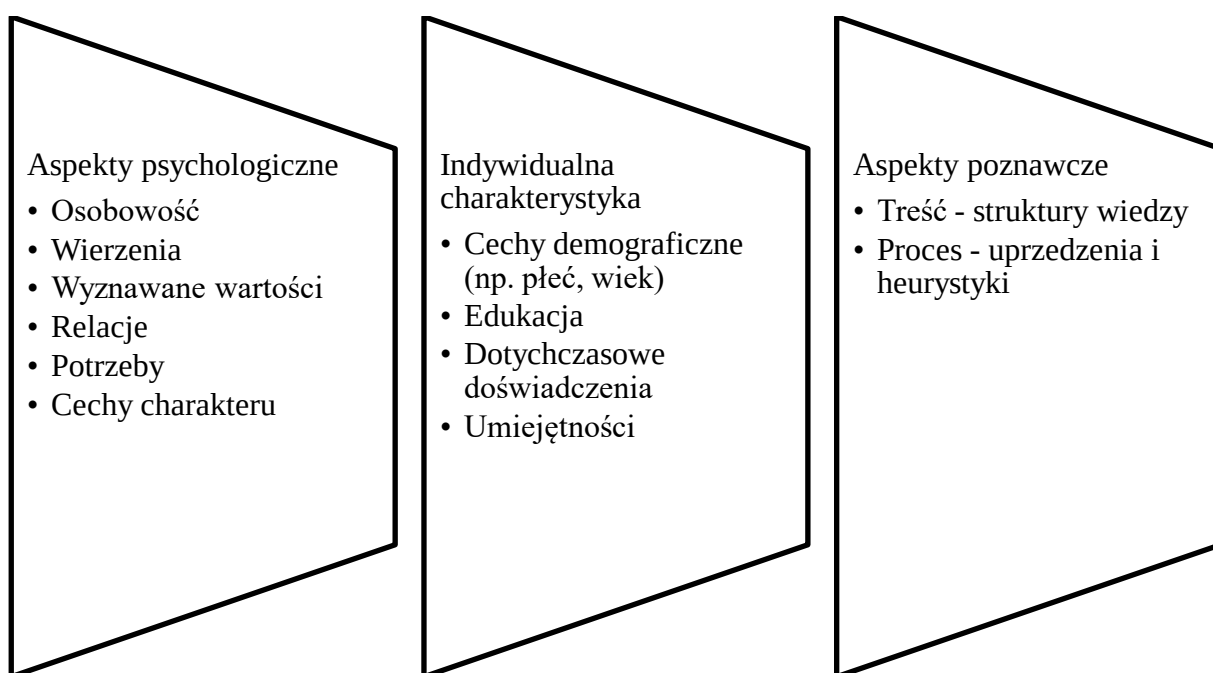
Zasoby informacji posiadane przez ludzi mają wpływ na ich zdolność do rozpoznawania określonych możliwości. Jednocześnie pomiędzy poszczególnymi jednostkami istnieją różnice w zdolnościach w zakresie łączenia istniejących koncepcji i informacji w nowe idee. Chociaż odkrycie szansy jest ważnym czynnikiem w przypadku działań przedsiębiorczych, to szczególne znaczenie ma to, iż potencjalny przedsiębiorca musi zdecydować się na jej wykorzystanie.

Poszczególne jednostki chętniej wykorzystują szanse, jeśli są w stanie przetworzyć przydatne dla przedsiębiorczości informacje z poprzedniego zatrudnienia. Jest to spowodowane faktem, iż prawdopodobnie takie informacje zmniejszają koszt wykorzystania szans przedsiębiorczych. Ponadto nadmierny optymizm ma pozytywny wpływ na przyszłych przedsiębiorców, motywując do działań przedsiębiorczych, gdyż ludzie, którzy wykorzystują okazje, zwykle oceniają swoje szanse na osiągnięcie sukcesu znacznie wyżej, niż ma to

¹³³ C.L. Shook, R.L. Priem, J.E. McGee, *Venture creation and the enterprising individual: A review and synthesis*, „Journal of management” 2003, 29(3), s. 380-385.

miejsce w rzeczywistości. Działania przedsiębiorcze są domeną osób mających wysoką motywację osiągnąć¹³⁴.

Intencje przedsiębiorcze poszczególnych jednostek stanowią pochodną trzech głównych grup czynników (rys. 18.). Są one związane z aspektami psychologicznymi – w postaci np. cech charakteru danej osoby czy też wyznawanych przez nią wartości. Jednocześnie istotne znaczenie mają również czynniki związane z indywidualną charakterystyką danej jednostki, przejawiające się m.in. poprzez cechy demograficzne czy dotychczasowe doświadczenia. Trzecią grupę czynników można wiązać z aspektami poznawczymi, indywidualnymi dla każdego procesami myślowymi związanymi z heurystykami, czyli uproszczeniami oraz uprzedzeniami. Są one powiązane ze strukturami wiedzy. Te wszystkie trzy grupy czynników jednocześnie wpływają na intencje przedsiębiorcze poszczególnych jednostek.

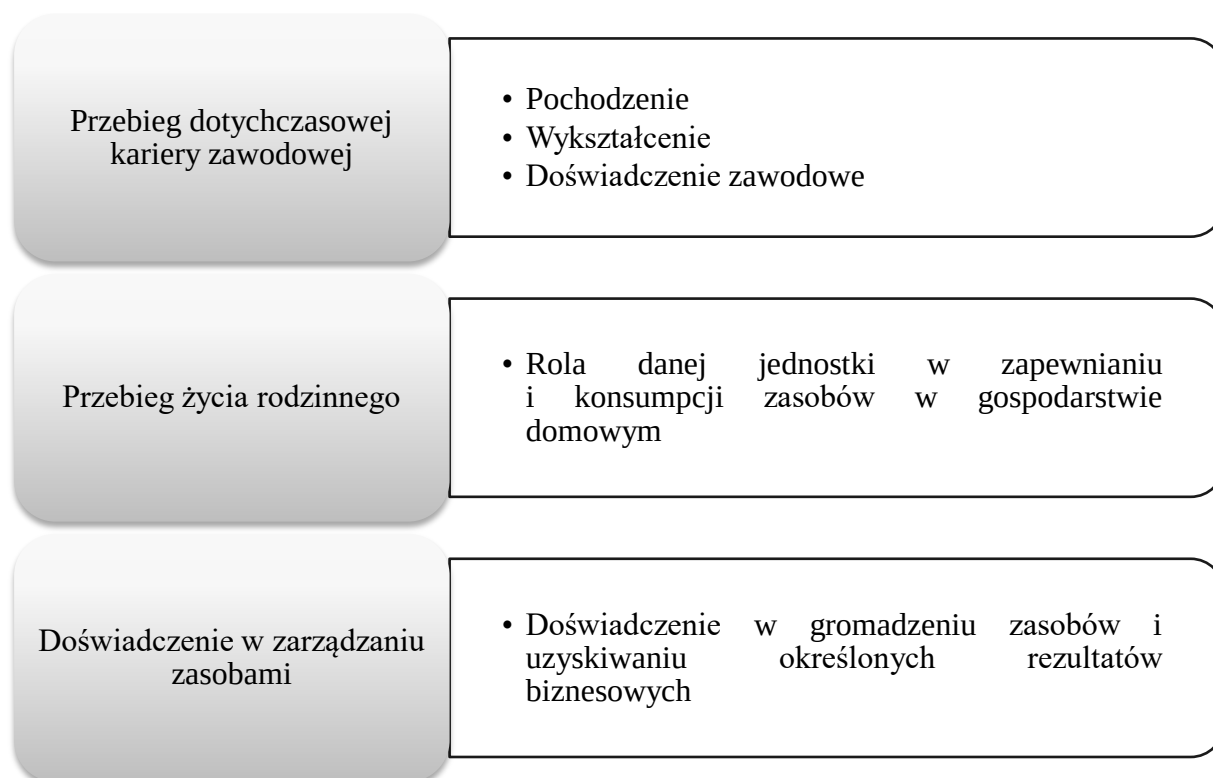
Rys. 18. Trzy główne grupy czynników wpływające na intencje przedsiębiorcze

Źródło: opracowanie własne na podstawie: C.L. Shook, R.L. Priem, J.E. McGee, *Venture creation and the enterprising individual: A review and synthesis*, „Journal of management” 2003, 29(3), s. 381.

Inni badacze wskazują na kolejne istotne czynniki, wpływające na intencje przedsiębiorcze (rys. 19.). Po pierwsze, jest to kariera danej jednostki, ukształtowana poprzez pochodzenie, wykształcenie i doświadczenie zawodowe, wpływające na wybory zawodowe i

¹³⁴ S. Shane, S. Venkataraman, *The promise of entrepreneurship as a field of research*, „Academy of Management Review” 2000, 25(1), s. 221-223.

zasoby wniesione do przedsiębiorczości. Po drugie, równie istotne znaczenie ma aktualna rola jednostki w zapewnianiu i konsumpcji zasobów pełniona w gospodarstwie domowym. Ma to wpływ na wydajność pracy przedsiębiorcy i motywację ekonomiczną. Ostatnim, trzecim czynnikiem, jest doświadczenie jednostki w gromadzeniu zasobów i osiąganiu określonych rezultatów biznesowych i wpływa na zasoby przedsiębiorstwa oraz postrzeganie prawdopodobnych przyszłych wyników¹³⁵.

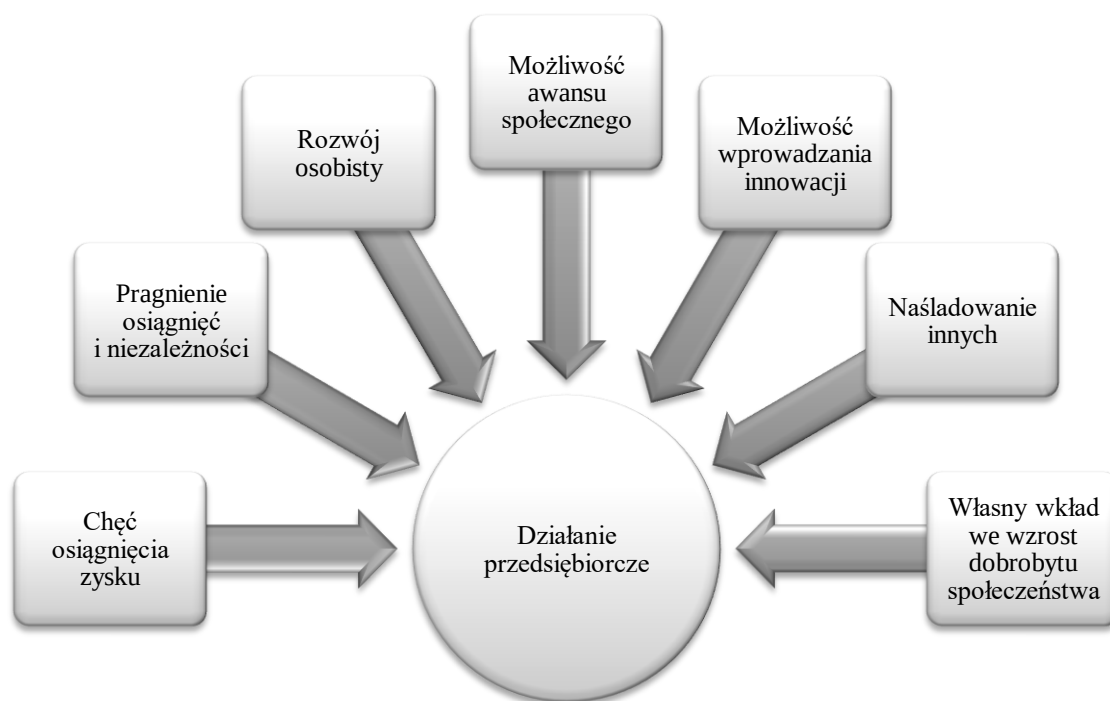
Rys. 19. Trzy główne czynniki wpływające na intencje przedsiębiorcze

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Jayawarna, J. Rouse, J. Kitching, *Entrepreneur motivations and life course*, "International Small Business Journal" 2013, 31(1), s. 35.

Istnieje wiele motywacji przedsiębiorczych (rys. 20.). Okazuje się, iż motywacje niezwiązane z ekonomią są często najsilniejsze. Teorie motywacji należy jednak odnosić do zmieniających się kontekstów przebiegu życia. Motywacja kieruje działaniem przedsiębiorczym i podlega ciągłym zmianom w świetle eksperymentów i ciągłego uczenia się na podstawie własnych niepowodzeń. Dla przykładu, w kontekście rozwoju zawodowego mogą pojawić się frustrujące doświadczenia w miejscu pracy, które mogą prowadzić do dążenia do niezależności poprzez przedsiębiorczość. Z kolei w przypadku życia rodzinnego

¹³⁵ D. Jayawarna, J. Rouse, J. Kitching, *Entrepreneur motivations and life course*, "International Small Business Journal" 2013, 31(1), s. 35.

bycie rodzicem może prowadzić przedsiębiorcę do chęci zmniejszenia zobowiązań biznesowych w celu wypełnienia obowiązków związanych z opieką nad dziećmi bądź prowadzić wręcz do odwrotnej sytuacji, a więc do rozwoju firmy, aby odnieść sukces jako żywiciel rodziny. Zdarza się także, iż przedsiębiorcy, którzy zakładają działalność gospodarczą głównie w celu osiągnięcia korzyści ekonomicznych, pomimo osiągania niezadowalających zysków, nie rezygnują z bycia przedsiębiorcą ze względu na przywiązanie do lepszego statusu społecznego związanego z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej. Poprzez swoją motywację do założenia własnej działalności gospodarczej, przyszli przedsiębiorcy dokonują także zmian w swoim życiu. Dla przykładu, pragnienie to może wpływać na decyzje dotyczące edukacji i kariery zawodowej¹³⁶.

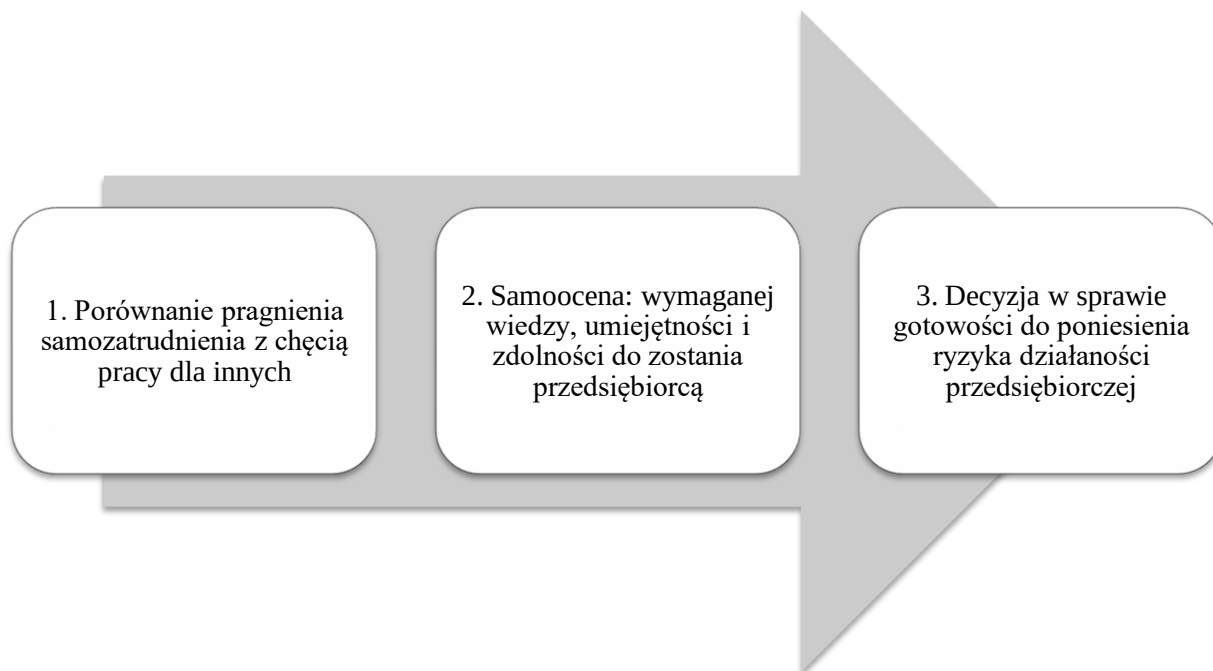
Rys. 20. Wybrane motywacje przedsiębiorcze

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Jayawarna, J. Rouse, J. Kitching, *Entrepreneur...*, op. cit., s. 35-36.

Jednocześnie nie wszystkie osoby, które postrzegają siebie jako skuteczne i uważają, iż samozatrudnienie może być drogą do osiągnięcia pożądaných rezultatów, zamierzają zostać samozatrudnionymi. Ostateczna decyzja wiąże się z gotowością do poniesienia ryzyka związanego z samozatrudnieniem (rys. 21.)¹³⁷.

¹³⁶ Ibidem, s. 36-37.

¹³⁷ G. Segal, D. Borgia, J. Schoenfeld, *The motivation...*, op. cit., s. 47.

Rys. 21. Proces decyzyjny związany z założeniem własnego przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Segal, D. Borgia, J. Schoenfeld, *The motivation to become an entrepreneur*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2005, s. 47.

Dokonując pewnego uściślenia, w badaniach nad przedsiębiorczością rozróżnia się przedsiębiorców z potrzeby (*opportunity entrepreneurs*) oraz z konieczności (*necessity entrepreneurs*). Podstawowa różnica pomiędzy nimi polega na tym, że ci pierwsi tworzą firmy, kiedy dostrzegają szansę biznesową, podczas gdy ci drudzy są zmuszeni do założenia działalności gospodarczej z powodu braku innych opcji na rynku pracy¹³⁸.

W pewnym uproszczeniu, poszczególne osoby decydują się na samozatrudnienie, jeśli potencjalne korzyści pieniężne z prowadzenia własnej działalności gospodarczej przewyższają potencjalny dochód z pracy zarobkowej. Przedsiębiorcy z konieczności z reguły zakładają własną działalność gospodarczą w obliczu ograniczonych alternatywnych możliwości, związanych z bezrobociem i obniżką wynagrodzeń. Z kolei przedsiębiorcy z potrzeby, zakładają działalność gospodarczą, gdy pojawia się taka możliwość, w postaci np. wzrostu zyskowności produkcji w danej branży, wzrostu popytu na produkty i usługi świadczone przez danego typu przedsiębiorstwa, odkrycia nowej metody produkcji, pojawienia się ułatwień w dostępie do kapitału czy też obniżki jego kosztu.

Należy jednak zwrócić uwagę, iż rzadko zdarza się, aby jeden czynnik wpływał na decyzję o założeniu przedsiębiorstwa. Na przykład bodźce, które prowadzą do wysokiego

¹³⁸ M. Łaguna, *Przekonania na własny temat i aktywność celowa. Badania nad przedsiębiorczością*, GWP, Gdańsk 2010, s. 155-156; R. W. Fairlie, F. M. Fossen, *Opportunity versus Necessity Entrepreneurship: Two Components of Business Creation*, "Stanford Institute for Economic Policy Research Discussion Paper" 2017, s. 1.

poziomu bezrobocia, często wpływają również na ograniczenie możliwości przedsiębiorczych. Wiąże się to z tym, iż skutkiem recesji jest zmniejszenie popytu wśród konsumentów i firm na produkty i usługi świadczone przez dane przedsiębiorstwo, tym samym wpływając na zmniejszenie potencjalnych zysków przedsiębiorcy. Ponadto występowanie ograniczeń płynności czy też niższy poziom zamożności społeczeństwa może utrudnić przedsiębiorcy znalezienie wymaganego kapitału początkowego w celu założenia własnej firmy. Recesje utrudniają pozyskiwanie finansowania od banków i innych instytucji finansowych, aniołów biznesu oraz venture capital.

Z drugiej strony, koszty produkcji są niższe w czasie recesji, zwłaszcza czynsze i koszty pracy, tym samym zwiększając zyski. Ponadto, alternatywny koszt kapitału będzie prawdopodobnie również niższy w czasie recesji, wywierając presję na przedsiębiorczość. Jednocześnie w czasie recesji niektórzy pracownicy niechętnie rezygnują z pracy z powodu obaw o znalezienie innej, jeśli przedsiębiorstwa upadają. Podsumowując, wpływ tych przeciwnych sił na całkowite tworzenie przedsiębiorstw jest niejednoznaczny. Dokonując rozróżnienia na przedsiębiorczość opartą na szansach (z potrzeby) oraz z konieczności, ta pierwsza jest z reguły procykliczna, a druga – zdecydowanie antycykliczna¹³⁹.

Interesujący wydaje się fakt, iż przedsiębiorcy z konieczności częściej nie odczuwają satysfakcji z prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej¹⁴⁰. Wiąże się to z ich gorszymi wynikami finansowymi powiązanymi z ich mniejszą innowacyjnością¹⁴¹. Tym samym, statystycznie szybciej rezygnują z prowadzenia własnej firmy w porównaniu do przedsiębiorców z potrzeby¹⁴².

Wynika stąd, iż osoby o trwałym zamiarze założenia własnej firmy, pomyśle na prowadzenie przedsiębiorstwa oraz pozytywnych przekonaniach na swój temat częściej odnoszą sukces¹⁴³. Niektóre badania wręcz wykazały, iż narcyzm jest pozytywnie powiązany z intencjami przedsiębiorczymi¹⁴⁴. Wyższy poziom przekonania o skuteczności przedsiębiorczej ma pozytywny wpływ na wszystkie etapy realizacji celu, jakim jest założenie przedsiębiorstwa¹⁴⁵.

¹³⁹ Szerzej na ten temat: R. W. Fairlie, F. M. Fossen, *Opportunity...*, op. cit., s. 1-48.

¹⁴⁰ Por. J. Block, P. Koellinger, *I can't get...*, op. cit., s. 191-209.

¹⁴¹ M. P. Roche, A. Conti, *Necessity never made a good bargain: external conditions, entrepreneurial motives, and startup outcomes w: DRUID18 Copenhagen Business School Conference*, Copenhagen 2018, s. 25-26.

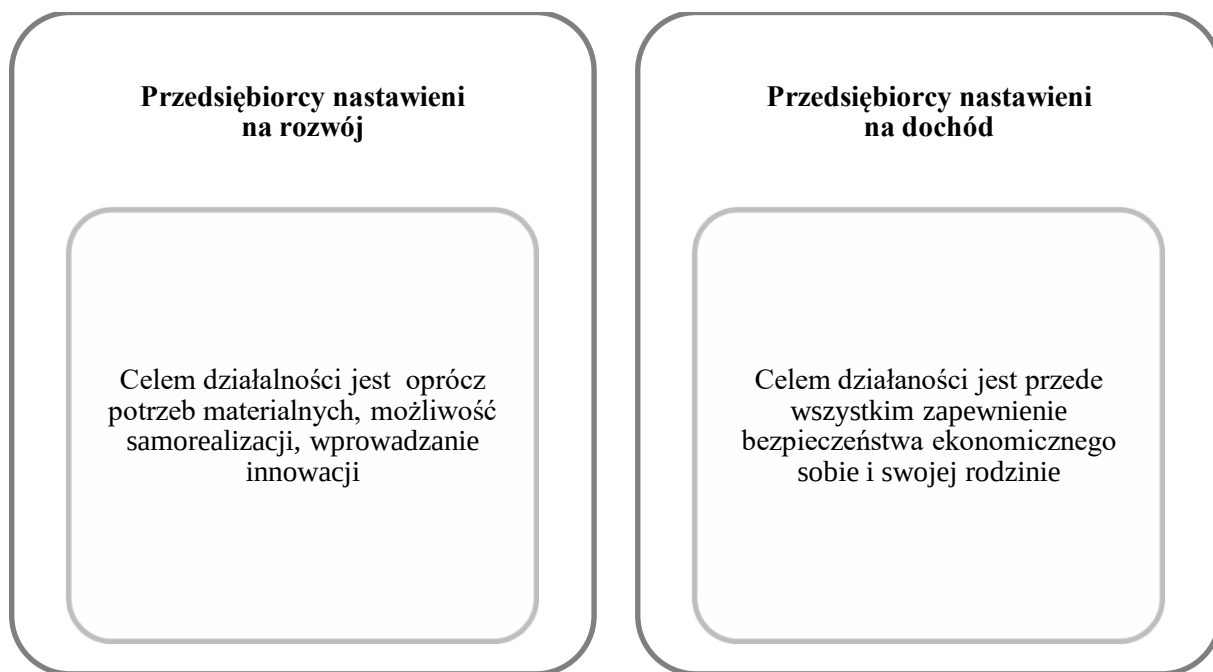
¹⁴² Zob. J. Block, P. Sandner, *Necessity and opportunity entrepreneurs and their duration in self-employment: evidence from German micro data*, "Journal of Industry, Competition and Trade" 2009, 9(2), s. 117-137.

¹⁴³ M. Łaguna, *Przekonania...*, op. cit., s. 134-135.

¹⁴⁴ Zob. K. M. Hmieleski, D. A. Lerner, *The dark triad and nascent entrepreneurship: An examination of unproductive versus productive entrepreneurial motives*, "Journal of Small Business Management" 2016, 54, s. 7-32.

¹⁴⁵ M. Łaguna, *Przekonania...*, op. cit., s. 163.

Psychologowie, badający przedsiębiorczość, najczęściej porównują dwa główne typy postaw przedsiębiorców – przedsiębiorców nastawionych na rozwój i przedsiębiorców nastawionych na dochód (rys. 22.). Ci pierwsi poszukują w działalności przedsiębiorczej sposobu na możliwość samorealizacji czy też wprowadzania różnego typu innowacji. Z kolei przedsiębiorcy drugiego typu starają się przede wszystkim zapewnić bezpieczeństwo ekonomiczne sobie i swojej rodzinie¹⁴⁶.

Rys. 22. Dwa główne typy podstaw przedsiębiorców

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Piskorz, *Psychologia przedsiębiorczości – sylwetka psychologiczna przedsiębiorcy*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach. Studia z Nauk Społecznych” 2009, 1, s. 24

Założenie własnej działalności gospodarczej, połączone z rezygnacją z pracy etatowej, jest z pewnością aktem odwagi i zdarzeniem przełomowym z perspektywy danej jednostki. Wiąże się bowiem ze zmianą stylu życia, priorytetów, stawienia czoła nieznanym problemom oraz podejmowania ryzykownych decyzji¹⁴⁷. Warto dodać, że indywidualne preferencje jednostek są uwarunkowane ich cechami osobowości, powiązanymi z wiedzą i doświadczeniem. Istotne jest dopasowywanie się do wymagań danej sytuacji. Dla przykładu, osoba będąca typem introwertyka, nie czerpiąc przyjemności z kontaktów z innymi, ma

¹⁴⁶ Z. Piskorz, *Psychologia...*, op. cit., s. 24.

¹⁴⁷ J. Cieślík, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 18.

niewielkie szanse na spełnienie się w roli przedstawiciela handlowego. Wynika stąd, iż przedsiębiorca działający w danej branży musi spełniać także określone wymagania¹⁴⁸.

Do ciekawych wniosków prowadzą badania dotyczące stanu samopoczucia przedsiębiorcy i jego wpływu na działania przedsiębiorcze. Okazuje się bowiem, iż problemy ze snem mogą wpływać na zwiększenie motywacji do zostania przedsiębiorcą, jednak równocześnie negatywnie oddziaływać na umiejętności szczególnie ważne dla założenia przedsiębiorstwa, takie jak kreatywność czy czujność. W rezultacie, pomimo większych chęci zostania przedsiębiorcą, problemy ze snem mogą osłabić zdolność danej osoby do skutecznych działań przedsiębiorczych¹⁴⁹.

Intencje przedsiębiorcze są zdecydowanie częściej ujawniane przez mężczyzn niż kobiety. Potwierdzają to liczne badania¹⁵⁰. Jednocześnie istotny wpływ na decyzję o założeniu działalności gospodarczej mają różnorakie bariery, które niejednokrotnie stanowią pochodną wizerunku kobiet w danej kulturze¹⁵¹. Jednocześnie wpływ stereotypów na intencje przedsiębiorcze można skutecznie niwelować¹⁵².

W badaniach wykazano istotny wpływ – zarówno poczucia własnej skuteczności, jak i liczby wzorców do naśladowania – na intencje przedsiębiorcze kobiet¹⁵³. Jednocześnie, również motywacja założycielska jest odmienna dla obu płci. Według niektórych badań, kobiety decydujące się na założenie własnego przedsiębiorstwa częściej kierują się motywami negatywnymi¹⁵⁴. Z kolei według badań Global Entrepreneurship Monitor, u podstaw motywacji mężczyzn częściej leżą kwestie finansowe. Interesujący jest również fakt, iż kobiety są bardziej nastawione na cel w stworzenia czegoś nowego i wpływania w ten sposób na otoczenie, czyli są bardziej ukierunkowane społecznie. Poza tym kobiety częściej zgadzają się, że niskie zarobki w miejscu pracy są dla nich istotną motywacją przedsiębiorczą¹⁵⁵.

Podsumowując, można stwierdzić, iż trzy główne czynniki są pewnymi predyktorami

¹⁴⁸ Ibidem, s. 23.

¹⁴⁹ B. C. Gunia, *The sleep trap: Do sleep problems prompt entrepreneurial motives but undermine entrepreneurial mean?*, "Academy of Management Perspectives" 2018, 32(2), s. 228-242.

¹⁵⁰ Szerzej na ten temat: P. Tomski, *Intencje przedsiębiorcze a płeć. Ku identyfikacji determinant, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”* 2015, 16(7.3), s. 81-100.

¹⁵¹ J. E. Wasilczuk, *Płeć a motywacje przedsiębiorcze oraz podejmowane przez mikroprzedsiębiorców decyzje zarządcze*, „Problemy Zarządzania” 2015, 4 (56), s. 117; R. S. Shinnar, D. K. Hsu, B. C. Powell, H. Zhou, *Entrepreneurial intentions and start-ups: are women or men more likely to enact their intentions?*, „International Small Business Journal” 2018, 36(1), s. 60-61.

¹⁵² V. K. Gupta, D. B. Turban, N. M. Bhawe, *The Effect of Gender Stereotype Activation on Entrepreneurial Intentions*, "Journal of Applied Psychology" 2008, 93(5), s. 1053-1061.

¹⁵³ Szerzej na ten temat: M. J. Austin, M. N. Nauta, *Entrepreneurial role-model exposure, self-efficacy, and women's entrepreneurial intentions*, "Journal of Career Development" 2016, 43(3), s. 260-272.

¹⁵⁴ J. E. Wasilczuk, *Płeć...*, op. cit., s. 127.

¹⁵⁵ *Global Entrepreneurship Monitor 2020*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, s. 16.

w przypadku decyzji o zostaniu przedsiębiorcą: zdolność do dokonywania samodzielnych decyzji, akceptacja ryzyka oraz analiza wartości dodanej – czyli tego, jakie korzyści ekonomiczne niesie ze sobą założenie własnego przedsiębiorstwa w porównaniu z pracą etatową¹⁵⁶.

Niektórzy badacze twierdzą wręcz, iż intencje przedsiębiorcze są determinowane bardziej przez czynniki poznawcze i społeczne niż przez cechy osobowościowe. W efekcie, pozostawia to pole do działań różnych instytucji w celu wspierania przedsiębiorczości¹⁵⁷.

Z kolei na podstawie wyników badań prowadzonych w obszarze neuronauk można wysnuć tezę, iż intencje i działania przedsiębiorcze są efektem dynamicznego sprzężenia zwrotnego między charakterystyką osobniczą przedsiębiorcy a czynnikami zewnętrznymi. Chociaż młodzi ludzie generalnie wykazują się większą kreatywnością, to z drugiej strony niewielkie doświadczenie czyni dla nich problematyczną szybką analizę bodźców i sprawne podejmowanie decyzji. Jednocześnie przedsiębiorczość może być rozmyślnie kształtowana i rozwijana, zatem można się jej nauczyć¹⁵⁸.

2.2. Kształtowanie warunków sprzyjających przedsiębiorczości we współczesnej gospodarce rynkowej

Ostatnie lata, jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, to wzrost zainteresowania przedsiębiorczością ze strony rządów, środowiska naukowego czy biznesu. Promowanie przedsiębiorczości stało się wyraźnym priorytetem dla wielu państw, bez względu na to, czy osiągają już znaczne sukcesy w tej dziedzinie, czy też jedynie podążają za liderami. Taka polityka wiąże się z widocznymi korzyściami wynikającymi z działań przedsiębiorczych w postaci utrzymania czy też pobudzania wzrostu gospodarczego w krajach rozwiniętych, równoległe ze zwiększaniem zatrudnienia czy produktywności w krajach rozwijających się¹⁵⁹.

Drobna przedsiębiorczość to najczęściej spotykana forma prowadzenia działalności gospodarczej, gdyż dominuje zarówno w krajach rozwiniętych gospodarczo, jak i rozwijających się. Przewaga liczebna MSP nie wiąże się jednak z osiąganiem korzyści skali, w związku z tym dominują tam, gdzie konsument oczekuje indywidualnych produktów czy usług. Jednocześnie małe i średnie przedsiębiorstwa – ze względu na swój rozmiar – łatwiej

¹⁵⁶ G. Segal, D. Borgia, J. Schoenfeld, *The motivation...*, op. cit., s. 54.

¹⁵⁷ Zob. U. Cantner, M. Goethner, R. K. Silbereisen, *Schumpeter's entrepreneur – A rare case*, Journal of Evolutionary Economics 2017, 27(1), s. 187-214.

¹⁵⁸ B. Jamka, *Neuronauki a stymulowanie przedsiębiorczości: potencjał ukryty w specjalizacji półkul mózgowych, neuoprzeznacznikach i plastyczności mózgu*, „International Entrepreneurship Review” 2016, 2(1), s. 61-62.

¹⁵⁹ T. Davis, *Understanding entrepreneurship: Developing indicators for international comparisons and assessments w: Measuring entrepreneurship*, Springer, Boston 2008, s. 41.

niż duże firmy przystosowują się do zmieniających się reguł gospodarowania. Wynika to m.in. z uproszczonych metod zarządzania, umożliwiających szybszy przepływ informacji¹⁶⁰.

Wspomniany w poprzednim rozdziale Schumpeter w 1934 roku opublikował teorię uwypuklającą rolę przedsiębiorców, która polega na tworzeniu nowych kombinacji zasobów, a następnie ich wdrażaniu w system gospodarczy¹⁶¹. Na fundamencie teorii Schumpetera zbudowano teorie i modele rozwoju i wzrostu endogenicznego. Podkreśla się w nich, iż zgodnie z wyznaczonymi wcześniej celami można odpowiednio kształtować wewnętrzne czynniki wzrostu. Wymaga to tworzenia odpowiednich reguł nakierowanych na pobudzanie oraz ukierunkowywanie innowacyjności i przedsiębiorczości¹⁶².

Sam proces tworzenia nowego, innowacyjnego przedsiębiorstwa może katalizatorem zmian w całej gospodarce (rys. 23.) – poprzez innowacyjne produkty, procesy czy struktury organizacyjne. Efektywność działania przedsiębiorstw zwiększa się też w miarę wzrostu rynkowej konkurencji – przedsiębiorstw podążających za pionierem. Wiąże się to z faktem, iż reguły działania rynku zmuszają je do wprowadzania kolejnych innowacji oraz zwiększania produktywności, aby przetrwać¹⁶³. Wzrost liczby konkurentów jest zatem zwykle powiązany z bardziej intensywną działalnością przedsiębiorczą¹⁶⁴.

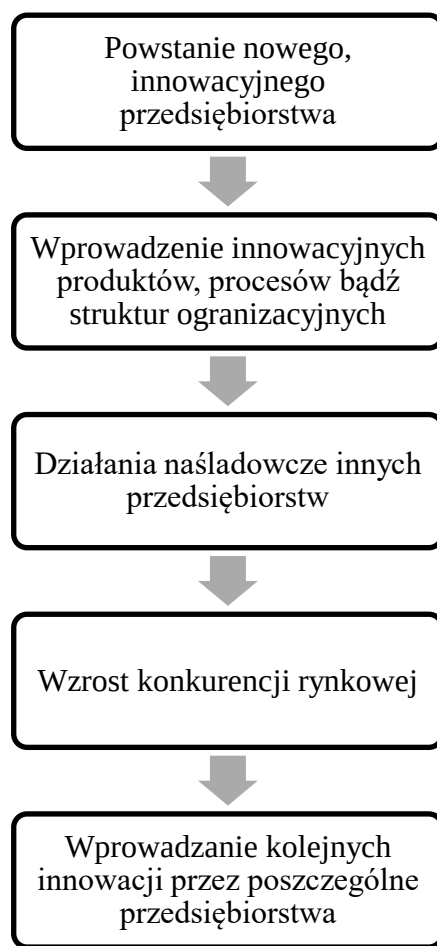
¹⁶⁰ W. Gierańczyk, *Rola przedsiębiorstw w polskiej gospodarce w okresie transformacji ustrojowej*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2006, 8, s. 96.

¹⁶¹ J. J. Ferreira et. al, *Effects of Schumpeterian and Kirznerian entrepreneurship on economic growth: panel data evidence*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2017, 29(1-2), s. 27.

¹⁶² W. Piontek, *Kształtowanie przedsiębiorczości jako narzędzie uwalniania potencjału gospodarczego społeczeństwa i rozwoju społeczno-gospodarczego w: Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych* pod red. T. Rachwał, wyd. FRSE, Warszawa 2019, s. 67.

¹⁶³ T. Davis, *Understanding...*, op. cit., s. 41-42.

¹⁶⁴ M. A. Carree, A. R. Thurik, *The impact of entrepreneurship on economic growth w: Handbook of entrepreneurship research* pod red. Z.J. Acs, D.B. Audretsch, Springer, New York 2010, s. 458.

Rys. 23. Nowe, innowacyjne przedsiębiorstwa jako katalizator zmian w gospodarce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M.A. Carree, A.R. Thurik, *The impact of entrepreneurship on economic growth* w: *Handbook of entrepreneurship research* pod red. Z.J. Acs, D.B. Audretsch, Springer, New York 2010, s. 458.

Nadal zbyt rzadko badacze przedsiębiorczości w swoich naukowych rozprawach poruszają temat efektów działań przedsiębiorczych na wzrost gospodarczy. Im silniejszy jest ekosystem przedsiębiorczości w danym kraju, tym bardziej efektywna jest tworzona przez niego technologia, a tym samym odczuwalny jest silniejszy wpływ technologii na wzrost gospodarczy. Jednocześnie należy podkreślić, iż samo istnienie inicjatywy przedsiębiorczej musi być wspierane przez odpowiednie mechanizmy instytucjonalne, inaczej powyższy proces będzie zakłócony¹⁶⁵.

Często podaje się przykład Stanów Zjednoczonych jako wzorcowej gospodarki pod względem kształtowania warunków sprzyjających przedsiębiorczości i tym samym

¹⁶⁵ Z. J. Acs et al., *Entrepreneurship, institutional economics, and economic growth: an ecosystem perspective*, "Small Business Economics" 2018, 51(2), s. 502; M.M. Khyareh, H. Amini, *Governance Quality, Entrepreneurship and Economic Growth*, "Journal of Competitiveness" 2021, 13(2), s. 58.

kultywowania wzrostu gospodarczego¹⁶⁶. Należy w tym miejscu podkreślić, że model amerykański powinien służyć innym krajom w celach porównawczych, ale nie jedynie motyw do powielania gotowych wzorców w innych państwach.

Istotny wpływ na wzrost gospodarczy mają czynniki ekonomiczne, takie jak dominująca w danym państwie struktura własności, odpowiednie ramy prawne czy też obecność instytucji wspierających rynek. Nie posiadając prawa własności, przedsiębiorcy są pozbawieni motywacji do inwestowania w kapitał, zarówno finansowy, rzeczowy, jak i ludzki, czy też możliwości przejęcia wydajniejszej technologii. Z kolei brak odpowiednich instytucji wspierających rynek pozbawia go możliwości przeniesienia zasobów do bardziej efektywnych zastosowań. Taka sytuacja miała miejsce w wielu krajach komunistycznych, w gospodarce centralnie planowanej. Dla kontrastu, w Stanach Zjednoczonych odpowiednie podłoże instytucjonalne umożliwia przedsiębiorcom inwestowanie w kapitał w celu zwiększania produkcji i zdobywania nowych rynków¹⁶⁷.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że działania wpływające na innowacyjność i postęp technologiczny nie stanowią gwarancji wzrostu gospodarczego. Innowacyjność wiąże się z powstawaniem typowego dla gospodarki rynkowej bezrobocia. Z kolei bierność samego przedsiębiorcy w zakresie kreowania nowych potrzeb i popytu wiąże się nieuchronnie z brakiem wzrostu i rozwoju gospodarczego¹⁶⁸. Należy także zwrócić uwagę na istotną rolę motywacji przedsiębiorcy. Firmy, które są zakładane z wyboru osiągają zazwyczaj lepsze wyniki finansowe, charakteryzując się również wyższym wskaźnikiem przetrwania¹⁶⁹. Konieczna jest zatem wnikliwa analiza ekosystemów przedsiębiorczości w poszczególnych krajach w celu zrozumienia zmienności we wskaźnikach wzrostu¹⁷⁰.

Według wyników badań niektórych naukowców, odpowiednie regulacje w danym kraju korzystnie wpływają na działalność gospodarczą, natomiast przesadne ingerencje rządu – wręcz przeciwnie. Ich zdaniem, pielęgnowanie kultury przedsiębiorczości również sprzyja podejmowaniu działalności gospodarczej. Istnieje również pozytywny związek pomiędzy działalnością instytucji wspierających przedsiębiorczość a wzrostem PKB na mieszkańca w danym kraju¹⁷¹.

¹⁶⁶ T. Davis, *Understanding...*, op. cit., s. 42

¹⁶⁷ Z. J. Acs et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 505. W. Piontek, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 67; M.M. Khyareh, H. Amini, *Governance...*, op. cit., s. 58.

¹⁶⁸ W. Piontek, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 67-68.

¹⁶⁹ N. Pandel, L. Sołoducho-Pelc, *Trzydzieści lat rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, (538), s. 323.

¹⁷⁰ Z. J. Acs et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 512.

¹⁷¹ N. Bosma, M. Sanders, E. Stam, *Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe*, “Small Business Economics” 2018, 51(2), s. 494-496.

Z kolei niektóre dowody empiryczne pozwalają na stwierdzenie, iż w nie ma statystycznie istotnego wpływu przedsiębiorczości na Globalny Indeks Konkurencyjności i wzrost PKB. Istnieje związek między przedsiębiorczością a wzrostem gospodarczym poprzez czynniki, które jednak osiągają różne wartości w zależności od gospodarki, w jakiej są stosowane. To zróżnicowanie jest powiązane z poziomem rozwoju gospodarczego. Wzrost przedsiębiorczości w krajach rozwiniętych jest korzystny ekonomicznie, natomiast w krajach rozwijających się – zwiększający się poziom przedsiębiorczości powoduje wręcz spowolnienie wzrostu gospodarczego¹⁷². Wiąże się to również z faktem, iż w krajach rozwiniętych przedsiębiorcy z wyboru stanowią większy odsetek niż przedsiębiorcy z konieczności, a w krajach rozwijających się – wręcz przeciwnie¹⁷³. Słabość instytucji wspierających rynek w danym kraju prowadzi często do wzrostu ilościowego przedsiębiorstw działających w tzw. szarej strefie. Przejawia się to tym, iż poszczególne jednostki mogą i wręcz zmuszone do prowadzenia działalności gospodarczej w sektorze nieformalnym¹⁷⁴.

W przypadku krajów rozwijających się wszelkie działania przedsiębiorców z wyboru są niwelowane przez ograniczony dostęp do gospodarki formalnej powiązanej z dostępem do wiedzy i odpowiedniej infrastruktury. Tym samym przedsiębiorcy ci są zmuszeni, aby funkcjonować w gospodarce nieformalnej, a tym samym ich wkład w rozwój gospodarczy danego państwa jest zdecydowanie słabszy. Wielu przedsiębiorców w krajach rozwijających się działa z konieczności, zatem ich działalność wiąże się głównie z zapewnieniem sobie przeżycia, pomijając kwestie istotnego wkładu we wzrost gospodarczy¹⁷⁵.

W rezultacie, polityka w zakresie przedsiębiorczości krajach rozwijających się powinna być nakierowana na propagowanie rozwoju kapitału ludzkiego, przyciągania inwestycji zagranicznych czy wykorzystania ekonomii skali¹⁷⁶. Tym samym to ilościowy wzrost liczby przedsiębiorstw jest receptą na sytuację gospodarczą w krajach rozwijających, ale odpowiednia polityka nakierowana na wsparcie ambitnych przedsiębiorców¹⁷⁷.

Istnieją przedsiębiorcy, którzy identyfikując i wykorzystując specyficzne dla danego regionu możliwości, stają się lokalnymi monopolistami. Ich działania mogą być naśladownictwem innowacji technologicznych z innych regionów czy też stanowić wdrożenie

¹⁷² M. Almodóvar-González, A. Fernández-Portillo, J.C. Díaz-Casero, *Entrepreneurial activity and economic growth. A multi-country analysis*, "European Research on Management and Business Economics" 2020, 26(1), s. 13-14; D. Valliere, R. Peterson, *Entrepreneurship and economic growth: Evidence from emerging and developed countries*, "Entrepreneurship & Regional Development" 2009, 21(5-6), s. 476.

¹⁷³ M. Almodóvar-González, A. Fernández-Portillo, J. C. Díaz-Casero, *Entrepreneurial...*, op cit., s. 15.

¹⁷⁴ M.M. Khyareh, H. Amini, *Governance...*, op. cit., s. 57.

¹⁷⁵ D. Valliere, R. Peterson, *Entrepreneurship...*, op cit., s. 476.

¹⁷⁶ M. Almodóvar-González, A. Fernández-Portillo, J. C. Díaz-Casero, *Entrepreneurial...*, op cit., s. 15.

¹⁷⁷ D. Valliere, R. Peterson, *Entrepreneurship...*, op cit., s. 476-477.

własnych pomysłów. Wzrost liczby startupów wpływa na jakościowe i strukturalne zmiany gospodarcze w danym regionie¹⁷⁸.

Zapewnienie dostępu do finansowania stało się głównym celem wielu działań mających na celu promowanie przedsiębiorczości. Jednocześnie, propagowanie przedsiębiorczości stało się częścią większych programów rozwoju gospodarczego¹⁷⁹. Jednocześnie regionalna koncentracja instytucji finansowych – np. na obszarach silnie zurbanizowanych – może mieć negatywny wpływ na zakładanie nowych przedsiębiorstw¹⁸⁰. Niektórzy ekonomiści mają mieszane odczucia w kwestii stosowania zachęt podatkowych w celu propagowania przedsiębiorczości¹⁸¹. Sprawnie działająca gospodarka rynkowa to najlepszy sposób na zachętę dla przedsiębiorców¹⁸².

W obrębie danego kraju mogą również istnieć odmienne perspektywy na przedsiębiorczość, która jest promowana w odrębny sposób w ramach poszczególnych polityk regionalnych. Tworzenie nowych przedsiębiorstw może służyć polityce zwiększania zatrudnienia w czasie, gdy gospodarkę danego regionu dotyka kryzys. Z drugiej strony, tworzenie nowych przedsiębiorstw może być powiązane ze wspieraniem grup docelowych, ustalonych według wieku czy płci. Oczywiście inna polityka przedsiębiorczości jest stosowana w przypadku promowania innowacji¹⁸³. Polityka w zakresie przedsiębiorczości musi opierać się na innowacyjnych metodach wspierania przedsiębiorczości w powiązaniu z równie innowacyjnymi systemami finansowania¹⁸⁴.

Od przedsiębiorcy oczekuje się wiele – powodzenie mogą odnieść jedynie te osoby, które są w stanie stawić czoła licznym przeciwnościom. Nie są w stanie ich całkowicie zniwelować ani odpowiednie regulacje prawne, a globalizacja je jedynie potęguje. Nieodłącznym elementem prowadzenia własnej działalności gospodarczej jest bowiem konieczność radzenia sobie z niepewnością¹⁸⁵.

Niektórzy zauważają, iż wartości moralne wpływają na przyjmowane postawy, przekonania, ukierunkowując życie jednostki i społeczeństwa. Tym samym, system wartości

¹⁷⁸ T. Griesa, W. Naudé, *Entrepreneurship and regional economic growth: towards a general theory of start-ups*, "Innovation–The European Journal of Social Science Research" 2009, 22(3), s. 321.

¹⁷⁹ M. Figueroa-Armijos, T. G. Johnson, *Entrepreneurship policy and economic growth: Solution or delusion? Evidence from a state initiative*, "Small Business Economics" 2016, 47(4), s. 1043.

¹⁸⁰ T. Griesa, W. Naudé, *Entrepreneurship ...*, op. cit., s. 321-322.

¹⁸¹ M. Figueroa-Armijos, T. G. Johnson, *Entrepreneurship ...*, op. cit., s. 1043.

¹⁸² T. Davis, *Understanding...*, op. cit., s. 48.

¹⁸³ Ibidem, s. 46

¹⁸⁴ *Entrepreneurship: A Catalyst for Urban Regeneration*, OECD, Paris 2004, s. 10.

¹⁸⁵ Z. Piskorz, *Psychologia...*, op. cit., s. 23.

przedsiębiorcy, który działa w warunkach gospodarki rynkowej, powinien opierać się na prawie naturalnym, przytaczanym przez F.A. von Hayeka¹⁸⁶.

Istotny i nadal rosnący jest udział przedsiębiorstw z sektora MSP w tworzeniu PKB Polski. Wciąż relatywnie niewielkie, w porównaniu do średniej unijnej, są nakłady inwestycyjne. W ostatnim czasie wykazują one jednak tendencje wzrostowe¹⁸⁷. Jednocześnie nasza gospodarka jest ściśle zintegrowana z innymi gospodarkami Unii Europejskiej. Tym samym dalszy wzrost gospodarczy w naszym kraju jest pochodną tego, jak gospodarka unijna poradzi sobie z obecnymi i przyszłymi wyzwaniami. Zadaniem dla Polski jest uproszczenie skomplikowanego systemu prawnego oraz usprawnienie działania administracji publicznej¹⁸⁸.

We współczesnym świecie domeną pozycji konkurencyjnej nie są już jedynie niższe koszty pracy czy mniejsze obciążenia podatkowe, ale innowacje. Przedsiębiorczość, która jest utożsamiana z kreowaniem innowacji, jest obecnie uważana za istotny czynnik rozwoju gospodarczego. Z tego powodu dobrze wyedukowani przedsiębiorcy mogą w przyszłości odpowiadać za dyfuzję nowych pomysłów i technologii¹⁸⁹. Tym samym, jeśli państwo stawia sobie za cel wzrost liczby innowacyjnych przedsiębiorstw, to musi stworzyć odpowiednie warunki do rozwoju postaw innowacyjnych już w szkole. W efekcie stwarza się większą szansę na sukces zawodowy absolwentów, a nie tylko kładzie się nacisk na zdobywanie przez nich dobrych ocen. Takie nauczanie powinno zawierać także praktyki, z którymi przyszli absolwenci będą mieć do czynienia w życiu zawodowym¹⁹⁰.

Rozwijanie oraz promowanie edukacji w zakresie przedsiębiorczości jest od wielu lat jednym z kluczowych celów politycznych zarówno instytucji Unii Europejskiej, jak i poszczególnych państw członkowskich. Wiąże się to ze wzrostem świadomości odnośnie potencjału ludzi młodych w zakresie inicjowania i rozwijania własnych przedsięwzięć gospodarczych i społecznych. Unia Europejska szczególnie podkreśla rolę edukacji w powstawaniu innowacji. Promowanie edukacji na rzecz przedsiębiorczości ma na celu nie tylko kształtowanie sposobu myślenia młodych ludzi, ale również zapewnienie im umiejętności, wiedzy i postaw, które są niezbędne dla rozwoju kultury przedsiębiorczości. W badaniu Eurobarometru z 2012 roku jedynie 23% ankietowanych stwierdziło, iż było uczestnikami kursu lub innej działalności związanej z przedsiębiorczością w czasie, gdy

¹⁸⁶ W. Piontek, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 70.

¹⁸⁷ N. Pandel, L. Sołoducho-Pelc, *Trzydzieści...*, op. cit., s. 324.

¹⁸⁸ R. Rumiński, *Entrepreneurship in Poland: Determinants and Development Perspectives w: Entrepreneurship in Transition Economies*, Springer, Cham 2017, s. 201.

¹⁸⁹ C. Sá, A. Kretz, *The Entrepreneurship Movement and the University*, Macmillan, New York 2016, s. 4.

¹⁹⁰ W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie zmieniać się edukacja: wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011, s. 31.

odbywali edukację. Z kolei wyniki badania PISA z 2012 roku ujawniły, że znacznej części 15-latków wciąż brakuje podstawowych umiejętności rozwiązywania problemów. Jednocześnie analiza przeprowadzona przez Global Entrepreneurship Monitor wskazuje, iż występuje silna korelacja pomiędzy postrzeganymi zdolnościami przedsiębiorczymi a całkowitą aktywnością przedsiębiorczą, co wskazuje na istotne znaczenie edukacji w rozwoju kompetencji przedsiębiorczych¹⁹¹.

Dostępne dane wskazują jednak, że udział w kształceniu na rzecz przedsiębiorczości w krajach Unii Europejskiej jest zazwyczaj fakultatywny i tylko nieliczne kraje wprowadzają obowiązek uczestnictwa w tego typu kształceniu¹⁹². Z drugiej strony, studenci są zainteresowani kształceniem w zakresie przedsiębiorczości, czego potwierdzeniem są wyniki badań przeprowadzonych na szeroką skalę kilkanaście lat temu przez Eurobarometr we wszystkich państwach Unii Europejskiej¹⁹³.

Nauczanie przedsiębiorczości musi więc być coraz bardziej powszechne i powinno skutkować nie tylko większą liczbą studentów zakładających własne przedsiębiorstwa, ale także doprowadzić do zmiany postaw i zachowań wśród uczestników edukacji¹⁹⁴. Wiele państw członkowskich Unii Europejskiej podjęło działania mające na celu poprawę warunków działalności dla nowych przedsiębiorstw poprzez uproszczenie procedur administracyjnych i przepisów, głównie w odniesieniu do zakładania działalności gospodarczej. Jednocześnie, rządy poszczególnych państw powinny podtrzymywać wysiłki w celu zmniejszenia obciążeń administracyjnych dla wszystkich przedsiębiorstw¹⁹⁵.

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości należy do kluczowych determinant intencji i działań przedsiębiorczych¹⁹⁶. Jednocześnie trudno jest określić czynniki sukcesu wspólne dla wszystkich, dynamicznie rozwijających się przedsiębiorstw, gdyż wiąże się to z różnorodnością sektorów gospodarki, a także indywidualnymi ścieżkami rozwoju. Edukacja dla przedsiębiorczości zależy w tym kontekście od tego, iż przez poznanie postrzeganych przez studentów barier dla przedsiębiorczości oraz równocześnie ich oczekiwań odnośnie

¹⁹¹ *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2016, s. 9.

¹⁹² *Education and training...*, op. cit., s. 12.

¹⁹³ *Diagnoza stanu szkolnictwa wyższego w Polsce*, E&Y/IBnGR, 2009, s. 96.

¹⁹⁴ *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Poland*, OECD Publishing, Paris/EU, Brussels 2017, s. 90.

¹⁹⁵ *Policy brief on youth entrepreneurship: Entrepreneurial activities in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012, s. 12.

¹⁹⁶ P. Sieger et al., *Global Student Entrepreneurship 2018: Insights From 54 Countries*, KMU-HSG/IMU, St. Gallen/Bern 2019, s. 3.

kształcenia, można stworzyć programy wsparcia działań przedsiębiorczych młodych ludzi, które odpowiadają ich potrzebom¹⁹⁷.

Podsumowując, przyszłości rola przedsiębiorczości w rozwoju gospodarczym, jak i społecznym będzie stale wzrastała. Tym samym stanowi to wyzwanie dla państwa, którego zadaniem jest aktywne prowadzenie polityki nakierowanej na rozwój przedsiębiorczości, promowanie narodowych cech budujących przewagę konkurencyjną, a także stały rozwój kapitału ludzkiego¹⁹⁸. Jednocześnie efekty działań mających na celu pobudzanie wzrostu gospodarczego poprzez promowanie przedsiębiorczości należy rozpatrywać w długim okresie¹⁹⁹.

Znaczącą rolę w rozwijaniu innowacji oraz adaptacji technologii ma polityka krajowa oraz otoczenie instytucjonalne, oddziałując na powstawanie nowych przedsiębiorstw i wspierając obecnie działające przedsiębiorstwa²⁰⁰. Działania promujące przedsiębiorczość powinny być przeprowadzane na różnych polach, poprzez wsparcie finansowe, przejrzyste przepisy prawne oraz dostęp do wiedzy, technologii oraz właściwe doradztwo²⁰¹.

Kolejne wyzwanie stanowi odpowiednia absorpcja nowych rozwiązań przez przedsiębiorców, wymagająca zarówno wiedzy, umiejętności, jak i odpowiedniego podejścia do innowacyjności. Przyjęcie założeń Schumpetera i Druckera wiąże się bowiem nieodłącznie z propagowaniem innowacyjności przedsiębiorstw. Sam wzrost liczby firm z sektora MSP nie stanowi przełomu w dziedzinie przedsiębiorczości. Kluczem do pomyślnej działalności przedsiębiorstw w dziedzinie innowacyjności są przedsiębiorcy, którzy nie tylko są odpowiednio wyedukowani, ale także potrafią współpracować ze środowiskiem naukowym. Tylko w ten sposób możliwa jest transmisja do gospodarki osiągnięć technologicznych z laboratoriów naukowych²⁰².

2.3. Przedsiębiorczość w Polsce na tle innych krajów

Przedsiębiorczość uznawana za czynnik rozwoju gospodarczego, powinna być propagowana w odpowiedni, dopasowany do danego kraju bądź regionu sposób. Efekty

¹⁹⁷ *Educating the Next Wave of Entrepreneurs - A Report of the Global Education Initiative*, WEF, Cologny/Geneva 2009, s. 77.

¹⁹⁸ W. Piontek, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 75.

¹⁹⁹ S. Kurt, M. Savrul, *The Effect Of Entrepreneurial Activity On Economic Growth: Nascent Evidence*, 2016, s. 352.

²⁰⁰ *Understanding Economic Growth*, OECD, New York 2004, s. 11.

²⁰¹ K. Gadomska-Lila, *Znaczenie kultury w rozwoju przedsiębiorczych postaw*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), s. 38.

²⁰² N. Pandel, L. Sołoducho-Pelc, *Trzydzieści...*, op. cit., s. 325.

działań propagujących przedsiębiorczość w poszczególnych państwach najbardziej uwidaczniają się w międzynarodowych statystykach.

Działania przedsiębiorcze w poszczególnych krajach charakteryzują się różnym nasileniem. Porównanie aktywności przedsiębiorczej umożliwia wiele wskaźników, wśród nich warto zwrócić uwagę na wskaźnik TEA²⁰³. Wskaźnik ten służy on badaniu przedsiębiorczości we wczesnym stadium i stanowi istotny element badań porównawczych Global Entrepreneurship Monitor.

Porównanie pozycji Polski w stosunku do innych krajów europejskich pod względem odsetka aktywności przedsiębiorczej na jej wczesnym etapie, czyli TEA (tab. 5.), pozwala na stwierdzenie, iż nasz kraj charakteryzuje niski poziom wczesnej aktywności przedsiębiorczej. Związek między poziomem dochodów a wskaźnikiem wczesnej aktywności przedsiębiorczej jest złożony – zarówno w obrębie poszczególnych gospodarek, jak i między nimi. W państwach o wysokich dochodach, istnieje więcej możliwości, powiązanych z większym dostępem do zasobów. Jednocześnie w przypadku krajów zamożnych istnieje wyższy koszt alternatywny rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej. W przypadku mniej zamożnych państw, odpowiednio mniej jest alternatywnych źródeł zarobków, w związku z tym zakładanie działalności gospodarczej staje się czasami ekonomiczną koniecznością. Jednocześnie nie stwierdza się wyraźnego związku pomiędzy poziomem zamożności i TEA. W czołówce zestawienia znajdują się zarówno państwa o niskich, średnich, jak i wysokich dochodach²⁰⁴. Według niektórych badaczy wskaźnik ma pozytywny wpływ na konkurencyjność gospodarek²⁰⁵.

²⁰³ Total early-stage Entrepreneurial Activity. Odsetek osób w wieku od 18 do 64 lat, które aktywnie planują nową firmę lub są właścicielami-kierownikami nowej firmy (w ciągu pierwszych 42 miesięcy od rozpoczęcia).

²⁰⁴ *Global Entrepreneurship Monitor 2020/2021 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2021, s. 40.

²⁰⁵ J. J. Ferreira et. al, *Effects...*, op. cit., s. 29, 45.

Tab. 5. Wczesna aktywność przedsiębiorcza (TEA) – odsetek osób dorosłych w wieku 18–64 lat w wybranych krajach (w %)

Lp.	Państwo	Odsetek (w %)
1.	Łotwa	15,6
2.	Słowacja	13,9
3.	Chorwacja	12,7
4.	Holandia	11,5
5.	Szwajcaria	9,2
6.	Grecja	8,6
7.	Wielka Brytania	7,8
8.	Norwegia	7,6
9.	Szwecja	7,3
10.	Austria	6,2
11.	Słowenia	6,0
12.	Hiszpania	5,2
13.	Niemcy	4,8
14.	Polska	3,1
15.	Włochy	1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Global Entrepreneurship Monitor 2020/2021 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2021, s. 182-185.

Jak wynika z badań GEM 2020/2021, w przypadku większości krajów, nowe firmy są częściej zakładane przez mężczyzn niż kobiety, choć w nielicznych państwach jest odwrotnie. W niektórych krajach luka pomiędzy wartościami dla mężczyzn i kobiet jest niewielka. Z kolei niejednoznaczna, podobnie jak w przypadku dochodów, jest zależność pomiędzy wiekiem a aktywnością przedsiębiorczą²⁰⁶.

Ciekawe ujęcie, tym razem już rzeczywistej, aktywności przedsiębiorczej przedstawia współczynnik nowych przedsiębiorstw (tab. 6.). Miejsca w czołówce zajmują takie kraje, jak: Litwa (19%), Portugalia (16%), Malta (14,9%), Wielka Brytania (13,5%) oraz Polska (13,3%). Po przeciwnej stronie zestawienia znalazły się Irlandia (5,4%) oraz Szwecja (6,3%). Ten wskaźnik charakteryzują już mniejsze wahania wartości, więc można stwierdzić, iż liczba nowych przedsiębiorstw utrzymuje w miarę stały poziom.

²⁰⁶ Ibidem, s. 53-55.

Tab. 6. Współczynnik nowych przedsiębiorstw* w latach 2016-2018 (w %)

Państwo/Rok	2016	2017	2018
Unia Europejska ogółem	9,8	9,7	10,1
Belgia	6,2	6,4	6,7
Bułgaria	12,5	12,0	11,4
Czechy	8,7	9,1	9,5
Dania	11,6	11,4	11,0
Niemcy	6,7	6,8	8,0
Estonia	10,6	11,8	12,2
Irlandia	7,7	8,2	5,4
Hiszpania	10,0	9,1	9,7
Francja	9,8	10,0	10,9
Chorwacja	8,7	9,0	9,9
Włochy	7,7	7,2	7,1
Cypr	10,3	b.d.	10,4
Łotwa	16,2	12,4	12,3
Litwa	18,8	19,7	19,0
Luksemburg	8,9	9,2	9,0
Węgry	10,8	12,9	13,1
Malta	16,4	10,2	14,9
Holandia	9,6	9,5	9,9
Austria	7,2	6,6	6,6
Polska	12,3	12,2	13,3
Portugalia	15,6	15,8	16,0
Rumunia	10,4	10,9	10,9
Słowenia	10,4	10,4	10,6
Słowacja	11,0	13,7	12,6
Finlandia	6,6	9,4	8,0
Szwecja	7,0	6,6	6,3
Wielka Brytania	15,1	13,6	13,5

* Współczynnik nowych przedsiębiorstw – liczba nowo powstałych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw działających w t.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dostęp na dzień: 15.08.2021).

Analiza wskaźnika upadłości przedsiębiorstw (tab. 7.) umożliwia stwierdzenie, iż bardzo wysokie (powyżej 20%) wartości tego wskaźnika odnotowały: Bułgaria (26%) oraz Litwa (23,7%). Warto odnotować, iż wartości powyżej 10% odnotowano w Portugalii, Wielkiej Brytanii, Polsce, Danii i Estonii. Z kolei najniższą wartość tego wskaźnika odnotowano w Irlandii (1%), chociaż rok wcześniej było to 7,4%. Obserwacja danych w szeregach czasowych pozwala na stwierdzenie, iż wskaźnik ten podlega również istotnym wahaniom w kolejnych latach dla niektórych krajów, utrzymując przy tym dla innych krajów w miarę stałe wartości.

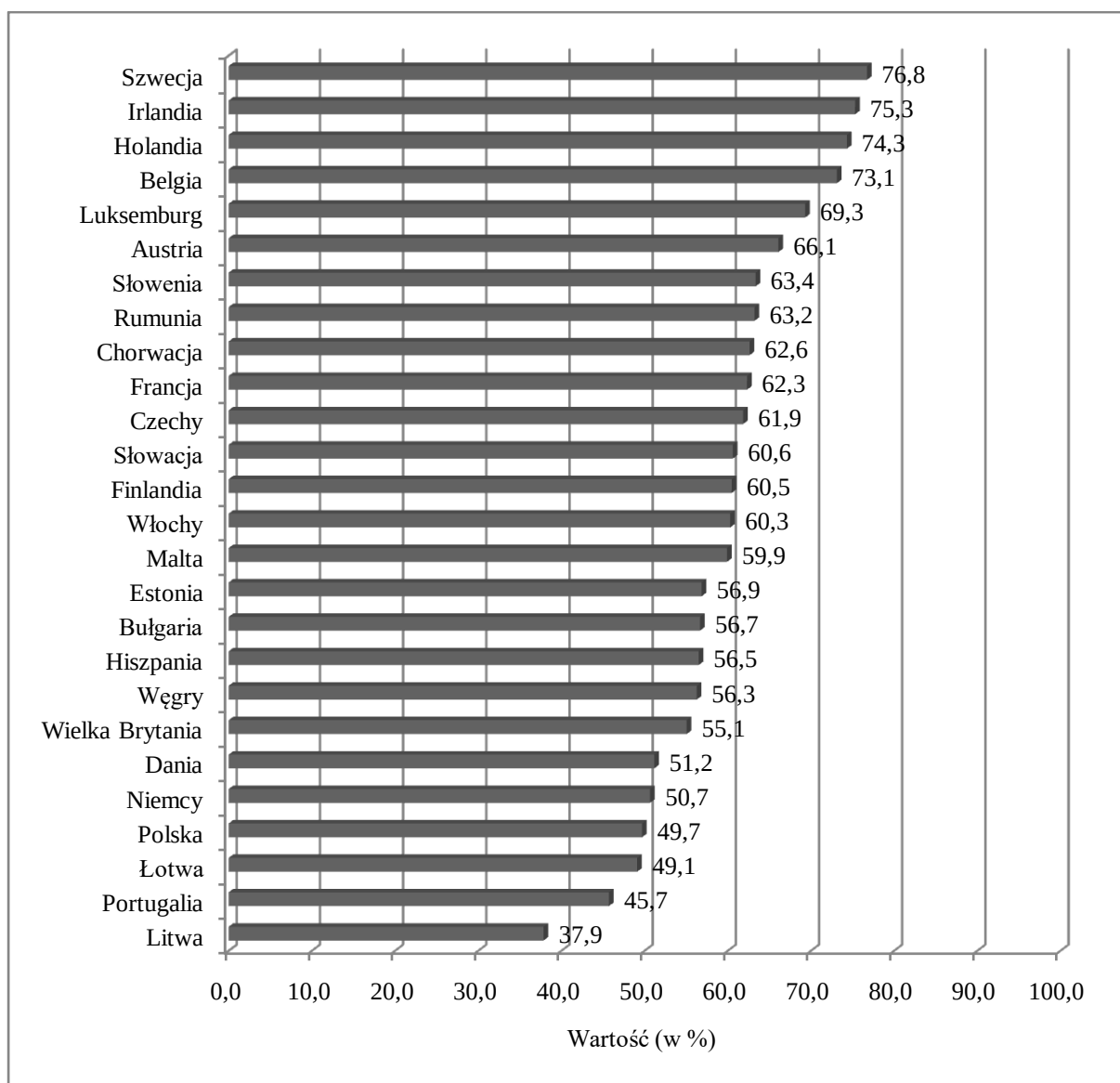
Tab. 7. Współczynnik upadłości przedsiębiorstw* w latach 2016-2018 (w %)

Państwo/Rok	2016	2017	2018
Unia Europejska ogółem	7,8	8,0	8,1
Belgia	3,3	3,2	3,5
Bułgaria	11,9	10,1	26,0
Czechy	8,0	8,4	8,2
Dania	9,2	9,9	11,9
Niemcy	7,9	7,8	8,9
Estonia	7,8	9,8	10,7
Irlandia	5,9	7,4	1,0
Hiszpania	9,0	7,9	8,0
Francja	4,7	4,9	4,7
Chorwacja	8,1	6,8	7,3
Włochy	6,9	7,4	7,4
Cypr	b.d.	b.d.	4,8
Łotwa	14,2	9,8	9,5
Litwa	16,7	17,8	23,7
Luksemburg	7,3	7,3	7,2
Węgry	8,6	9,4	8,2
Malta	6,2	8,4	6,7
Holandia	6,9	5,4	5,9
Austria	5,7	5,9	5,1
Polska	9,6	10,6	11,2
Portugalia	12,4	12,5	12,2
Rumunia	8,7	8,3	9,9
Słowenia	9,6	8,0	6,4
Słowacja	8,8	9,8	9,6
Finlandia	6,8	5,4	7,0
Szwecja	6,1	5,9	5,5
Wielka Brytania	10,1	11,7	11,3

* Współczynnik upadłości przedsiębiorstw – liczba upadłości przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw działających w t.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dostęp na dzień: 15.08.2021).

Kolejnym elementem analizy sytuacji przedsiębiorstw w państwach Unii Europejskiej jest zbadanie, jaki odsetek przedsiębiorstw jest w stanie przetrwać na rynku kolejne lata od założenia. W przypadku wskaźnika przeżycia 3 dla krajów UE (rys. 24.) najwyższe wartości odnotowano w: Szwecji, Irlandii, Holandii i Belgii, natomiast najniższe – w przypadku: Litwy, Portugalii, Łotwy i Polski. Konkludując, państwa znajdujące się na końcu zestawienia stwarzają najmniej stabilne warunki do rozwoju przedsiębiorczości.

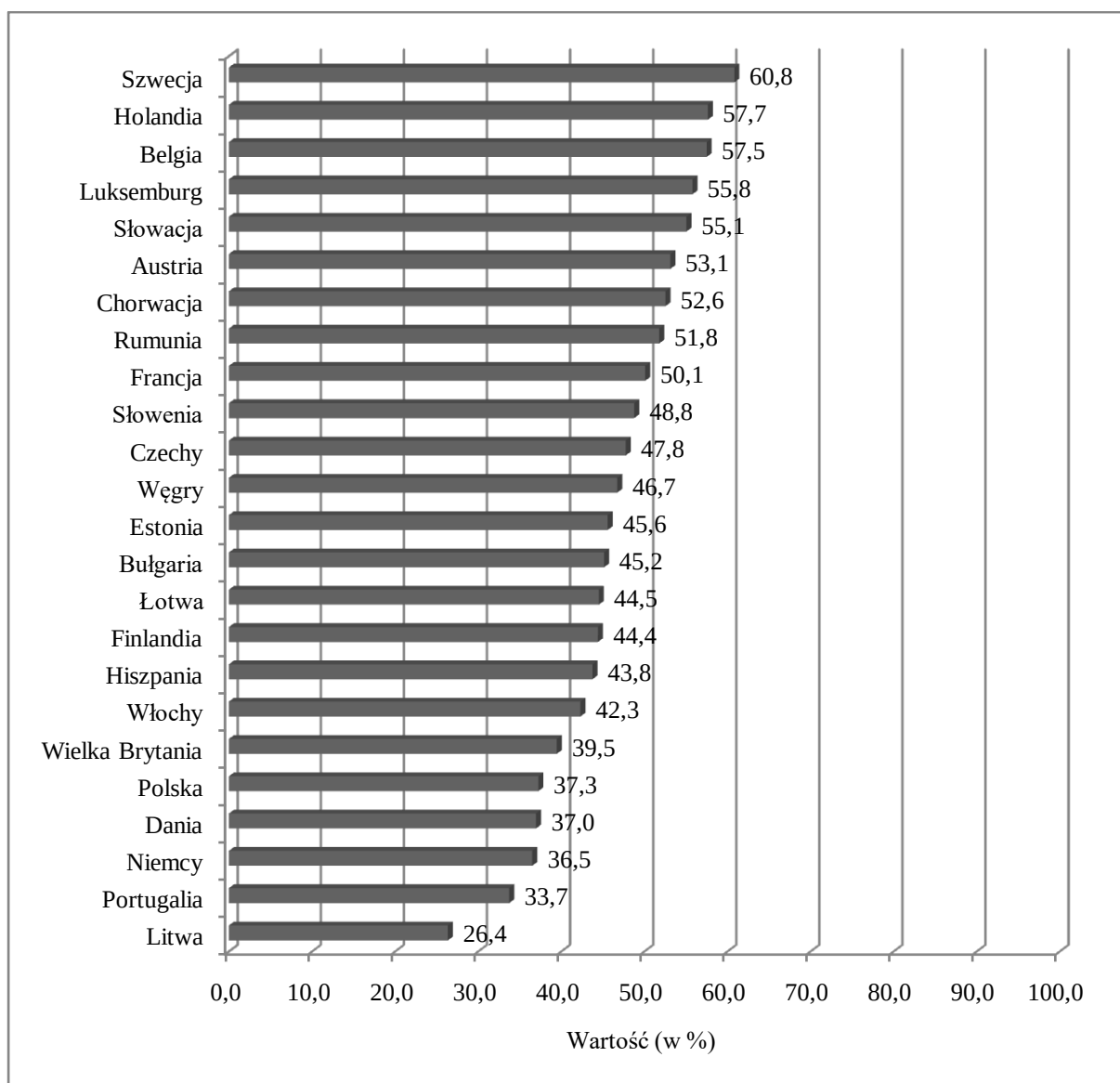

Rys. 24. Wskaźnik przetrwania 3 dla państw Unii Europejskiej w roku 2018 (w %)

* Wskaźnik przetrwania 3: liczba przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t), które powstały w t-3 i przetrwały do t podzielona przez liczbę nowo powstałych przedsiębiorstw w t-3

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dostęp na dzień: 19.08.2021).

Z kolei w przypadku wskaźnika przetrwania przedsiębiorstw 5 dla krajów UE (rys. 25.) najwyższe wartości odnotowano w: Szwecji, Holandii, Belgii i Luksemburgu, natomiast najniższe – w przypadku: Litwy, Portugalii, Niemiec i Danii. W przypadku tego zestawienia okazuje się zatem, iż większość z powyższych państw osiąga skrajne wartości również w przypadku wskaźnika przeżycia 3, chociaż zaskoczeniem zdaje się być pozycja Niemiec i Danii.

Rys. 25. Wskaźnik przetrwania przedsiębiorstw 5 dla państw Unii Europejskiej w roku 2018

* Wskaźnik przetrwania 5: liczba przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t), które powstały w t-5 i przetrwały do t podzielona przez liczbę nowo powstałych przedsiębiorstw w t-5

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dostęp na dzień: 19.08.2021).

Kolejne zestawienie stanowi porównanie liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w poszczególnych województwach (tab. 8.). Wartości dla poszczególnych województw pokrywają się ze stopniem ich zamożności, co stanowi dowód, iż łatwiej zakładać nową działalność gospodarczą w regionach lepiej rozwiniętych.

Tab. 8. Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym według województw, w latach 2018-2020

Województwo	2018	2019	2020
Mazowieckie	253,8	267,1	279,3
Zachodniopomorskie	216,5	223,8	232,9
Dolnośląskie	214,1	220,9	231,5
Pomorskie	210,8	219,3	228,9
Wielkopolskie	202,5	212,0	221,0
Małopolskie	188,7	198,4	207,8
Lubuskie	183,1	192,0	200,7
Śląskie	172,8	178,8	186,3
Łódzkie	169,0	176,3	184,1
Opolskie	165,0	171,2	178,1
Kujawsko-Pomorskie	156,1	162,7	169,9
Świętokrzyskie	151,5	157,7	165,0
Warmińsko-Mazurskie	143,7	151,4	158,6
Lubelskie	140,9	146,3	154,2
Podlaskie	141,5	146,8	154,1
Podkarpackie	132,5	138,6	145,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (dostęp na dzień: 28.08.2021).

Do wszystkich warunków sprzyjających przedsiębiorczości odnosi się ogólne zestawienie Globalnego Indeksu Przedsiębiorczości (GEI)²⁰⁷ (tab. 9.). W tym zestawieniu czołowe miejsce zajęły Stany Zjednoczone, natomiast za nimi plasowały się Szwajcaria, Kanada, Dania i Wielka Brytania. Polska w tym rankingu zajęła dopiero 30-tą pozycję.

²⁰⁷ GEI to indeks, który mierzy kondycję ekosystemów przedsiębiorczości w 137 krajach. W tym celu gromadzone są dane na temat postaw przedsiębiorczych, zdolności i aspiracji mieszkańców danego kraju. Pozyskane wyniki są zestawiane z otoczeniem społeczno-gospodarczym, obejmującym takie aspekty, jak: łączność szerokopasmowa czy połączenia transportowe z rynkami zewnętrznymi.

Tab. 9. Ranking The Global Entrepreneurship Index 2019

Lp.	Państwo	Punktacja	Lp.	Państwo	Punktacja
1.	USA	86,8	11.	Szwecja	70,2
2.	Szwajcaria	82,2	12.	Izrael	67,9
3.	Kanada	80,4	13.	Hong Kong	67,9
4.	Dania	79,3	14.	Francja	67,1
5.	Wielka Brytania	77,5	15.	Niemcy	66,7
6.	Australia	73,1	16.	Austria	64,9
7.	Islandia	73,0	17.	Belgia	62,2
8.	Niderlandy	72,3	18.	Tajwan	62,1
9.	Irlandia	71,3	19.	Chile	58,3
10.	Finlandia	70,2	20.	Luksemburg	58,1

Źródło: Global Entrepreneurship Index 2019: <https://thegei.org/downloads> (dostęp na dzień: 28.08.2021).

Innym, równie interesującym zestawieniem, odnoszącym się także do warunków zakładania działalności gospodarczej w poszczególnych krajach jest raport *Doing Business*, rokrocznie przygotowywany przez Bank Światowy²⁰⁸. W tym rankingu pojawiają się w państwa zajmujące wysokie noty w zestawieniu Globalnego Indeksu Konkurencyjności – Dania, USA czy Wielka Brytania, choć wyprzedzają je takie kraje jak Nowa Zelandia, Singapur czy chiński Hong Kong (tab. 10.). Interesujący jest fakt, iż w zestawieniu znalazła się Gruzja. Można stąd wysnuć wniosek, iż te państwa na tle innych krajów stwarzają dobre warunki do prowadzenia działalności gospodarczej. W tym rankingu Polska zajęła 33. miejsce.

²⁰⁸ *Doing Business* porównuje aspekty regulacji i praktyk biznesowych na podstawie wyników danego państwa w każdym z obszarów uwzględnionych w rankingu łatwości prowadzenia działalności gospodarczej, takich, jak: procedury rozpoczęcia działalności gospodarczej, uzyskiwanie kredytów, ochrona inwestorów mniejszościowych, system podatkowy.

Tab. 10. Raport Doing Business 2020

Lp.	Państwo	Punktacja	Lp.	Państwo	Punktacja
1.	Nowa Zelandia	86,8	6.	USA	84
2.	Singapur	86,2	7.	Gruzja	83,7
3.	Hong Kong (Chiny)	85,3	8.	Wielka Brytania	83,5
4.	Dania	85,3	9.	Norwegia	82,6
5.	Korea Płd.	84	10.	Szwecja	82

Źródło: Doing Business 2020 (World Bank 2020).

Analiza powyższych zestawień pozwala na stwierdzenie, iż Polska nie tworzy stabilnych warunków do funkcjonowania przedsiębiorstw w porównaniu do innych krajów UE. Istotnym wyzwaniem dla biznesu w Polsce jest system podatkowy. Jest on postrzegany nie tylko jako jeden z najmniej stabilnych, ale również najbardziej skomplikowanych²⁰⁹. Tym samym wiąże się to z dodatkowym nakładem pracy i czasu, wymaganych w celu zapoznania się z zawiłościami polskiego systemu podatkowego. Wpływa to również nie tylko na zwiększenie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, ale również na wzrost niepewności²¹⁰.

Te dylematy można odnieść do wszystkich zmian legislacyjnych w Polsce, nie tylko podatkowych. Przedsiębiorca zapozna się z przepisami w taki sposób, aby zmaksymalizować swą użyteczność krańcową, czyli nie poświęci im dużo czasu, jeśli potencjalne kary za złamanie tych przepisów będą niższe niż korzyści wynikające z przeznaczenia tego czasu na działalność zarobkową²¹¹.

Podobnie jest zresztą również w kwestii innowacyjności. Na terenie Unii Europejskiej około 50% przedsiębiorstw prowadzi działalność innowacyjną. W tym przypadku przodują przedsiębiorstwa z krajów tzw. starej Wspólnoty (z wyłączeniem Hiszpanii). Niestety, w Polsce działalność na polu innowacji wykazuje zaledwie ponad 20% przedsiębiorstw. Ostatnie miejsce w UE zajmuje Rumunia (ok. 10%)²¹².

W każdym z powyższych państw występują różne systemy edukacyjne, tym samym ich wpływ na zakładanie działalności gospodarczej poprzez edukację przedsiębiorczą jest

²⁰⁹ K. Schwab, S. Zahidi, *Global competitiveness report: special edition 2020*, World Economic Forum, Cologny/Geneva 2020, s. 48.

²¹⁰ K. Kamińska, *Influence of Institutions on the International Competitiveness of the Polish Economy in the Second Decade of the 21st Century w: Poland Competitiveness Report 2022. Towards a sustainable Economy in a pandemic era*, SGH Warszawa 2022, s. 111-117.

²¹¹ T. Mętrak, *Negatywny wpływ niepewności prawa na biznes w Polsce*, „The WSB University in Poznan Graduate Research Journal” 2020, 25, s. 32.

²¹² *Polska w Unii Europejskiej. Portret statystyczny*, GUS, Warszawa 2019, s. 61.

odmienny. Warto odnieść się do przykładu Szwecji, której system edukacji przedsiębiorczości jest nisko oceniany przez ekspertów w ramach badań Global Entrepreneurship Monitor, natomiast przytoczone dane Eurostatu wskazują, iż w kraju tym notuje się mniej upadłości przedsiębiorstw. Jednocześnie przedsiębiorstwa, które są tam zakładane, mają większą szansę na przetrwanie po 3 i 5 latach od ich założenia. Stanowi to nie tylko dowód na subiektywizm wskaźników edukacyjnych zamieszczonych w raporcie GEM, ale również na fakt, iż na ostateczny sukces przedsiębiorcy ma wpływ nie tylko edukacja w zakresie przedsiębiorczości, ale również wiele innych czynników, które są m.in. powiązane z umiejętnościami przedsiębiorcy, umożliwiającymi dostrzeżenie szans biznesowych i ich wykorzystanie²¹³.

2.4. Kontekst kulturowy postaw i działań przedsiębiorczych

Współcześnie zwraca się uwagę na znaczenie powiązania przedsiębiorczości z kulturą. Całokształt zjawisk związanych z przedsiębiorczością jest umiejscowiony w kontekście kulturowym²¹⁴. Na rozwój przedsiębiorczości ma zatem wpływ klimat kulturowy, który jest trwalszy od czynników prawnych i gospodarczych²¹⁵. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości wraz z kulturą odgrywają zatem znaczącą rolę w kreowaniu postaw przedsiębiorczych²¹⁶.

Postawy, wartości i przekonania, utożsamiane często jako kultura, odgrywają niezaprzeczalną rolę w ludzkim zachowaniu i w konsekwencji – postępie gospodarczym, zarówno na poziomie przedsiębiorstw, jak i regionów czy całych gospodarek narodowych. Wyodrębniając samą kulturę ekonomiczną – to postawy, przekonania i wartości mające wpływ na działalność gospodarczą – jednostek, organizacji oraz innych instytucji²¹⁷. W przypadku analizy wpływu wartości na zachowania przedsiębiorcze nadal istotne znaczenie ma subiektywna wizja badaczy, stanowiąca pochodną wyznawanych wartości kulturowych²¹⁸. Te ostatnie mają swoje narodowe zakorzenienie, współdziałają z indywidualnymi motywami, predyspozycjami, cechami i przekonaniami związanymi z byciem przedsiębiorcą²¹⁹. Większość polskich przedsiębiorców w przypadku działalności na rynkach

²¹³ E. Kempa, M. Osyra, *Przedsiębiorczość w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2016, 23(2), s. 149.

²¹⁴ G. Roszyk-Kowalska, A. Stańda, *Kulturowoorganizacyjny kontekst przedsiębiorczości w małych i średnich przedsiębiorstwach*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2009, 49, s. 317.

²¹⁵ Szerzej na ten temat: B. Glinka, *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.

²¹⁶ K. Gadomska-Lila, *Znaczenie...*, op. cit., s. 33-36.

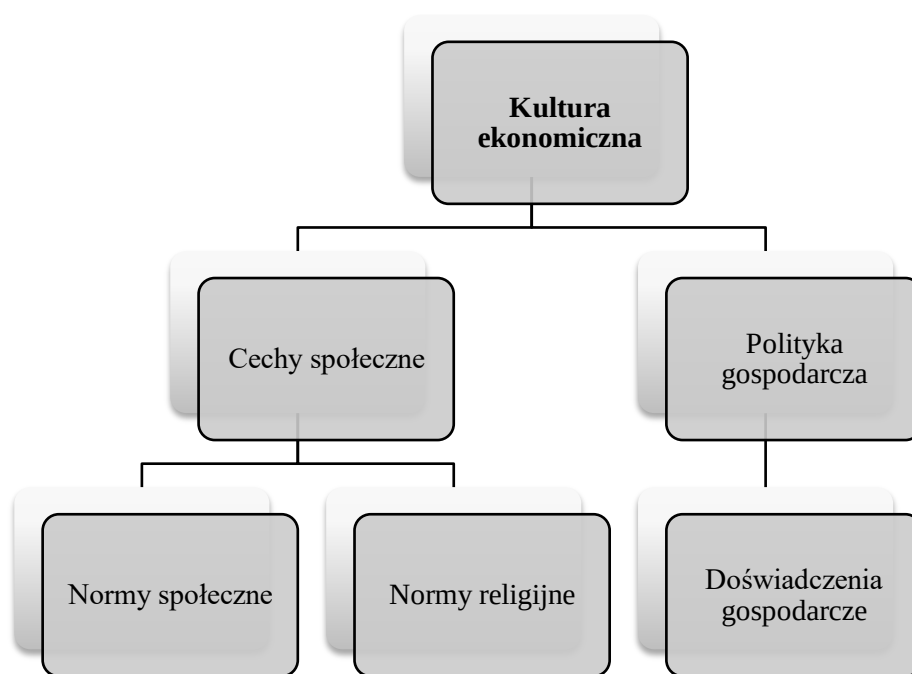
²¹⁷ M. E. Porter, *Attitudes, Values, Beliefs and the Microeconomics of Prosperity w: Culture Matters. How Values Shape Human Progress* pod red. S.P. Huntington, L.E. Harrison, Basic Books, New York 2000, s. 14.

²¹⁸ A. Włach, *Wpływ odrębności kulturowych na rozwój gospodarczy*, „Ekonomia XXI Wieku” 2018, (19), s. 78.

²¹⁹ J. C. Hayton, G. Cacciotti, *Is there an entrepreneurial culture? A review of empirical research*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2013, 25(9-10), s. 726.

międzynarodowych, skupia się na rynkach europejskich, które są zbliżone do siebie pod względem kulturowym²²⁰.

M. Porter stwierdza, że przekonania ludzi odnośnie tego, co jest niezbędne do bycia zamożnym, ściśle wiąże się z ich zachowaniem (rys. 26.). Te przekonania mają następnie swoje odzwierciedlenie w ich postawach i wartościach. Kultura ekonomiczna, która jest nieproduktywna, zdecydowanie częściej ma swoje źródło w głęboko zakorzenionych cechach społecznych niż w ignorancji. Polityka gospodarcza i społeczna są ze sobą nierozzerwalnie związane. Jednocześnie, pewne normy społeczne i religijne są przykładami tych postaw i wartości wpływających na kulturę ekonomiczną. Jednocześnie, odgrywają one również istotną rolę w przypadku ustalania priorytetów polityki społecznej w danym państwie. Z drugiej strony, nawet wybory społeczne i moralne mogą stanowić pochodną dotychczasowych doświadczeń gospodarczych i nauki. Religia i filozofia są w stanie wzmocnić zarówno produktywną, jak i nieproduktywną kulturę ekonomiczną²²¹.

Rys. 26. Czynniki wpływające na kulturę ekonomiczną (schemat uproszczony)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M.E. Porter, *Attitudes, Values, Beliefs and the Microeconomics of Prosperity* w: *Culture Matters. How Values Shape Human Progress* pod red. S.P. Huntington, L.E. Harrison, Basic Books, New York 2000, s. 22-25.

²²⁰ A. Kuźmińska-Haberla, *Różnice kulturowe jako bariera w podejmowaniu działalności zagranicznej przez polskie przedsiębiorstwa? Rozważania w świetle badań empirycznych*, "International Business and Global Economy" 2014, 33, s. 540.

²²¹ M. E. Porter, *Attitudes...*, op. cit., s. 22-25.

Przeważająca liczba badaczy analizujących kultury w poszczególnych krajach, wykorzystwała teorię kultury narodowej Hofstede'a²²². Geert Hofstede jest autorem ciekawych badań dotyczących wpływu kultury na zachowania jednostek. Tworzy on własne wskaźniki, w postaci m.in. dystansu władzy, indywidualizmu czy też unikania niepewności. Kraje wykazujące niską wartość dla wskaźnika dystansu władzy (tab. 11.) są bardziej demokratyczne, natomiast państwa o wysokim wskaźniku preferują rządy autorytarne. Najniższą wartość tego wskaźnika zaobserwowano dla Austrii – 11, z kolei najwyższą – dla Słowacji – 104.

Z kolei w społeczeństwach o silnej kulturze indywidualizmu, takich jak Holandia, o najwyższej wartości wskaźnika wynoszącej 80, ceni się wolność jednostek. Ich przeciwieństwem są kultury zorientowane na współpracę jednostek w ramach grup. Przykładem kraju reprezentującego taką kulturę jest Serbia (najniższa wartość wskaźnika – 25).

Ostatni analizowany wymiar kulturowy – unikanie niepewności – wiąże się z tym, iż im wyższa jest wartość wskaźnika w tej kategorii, tym większa skłonność do tworzenia nowych procedur i przepisów. Skrajne wartości odnotowano w Danii (najniższa wartość wskaźnika – 23) i Grecji (najwyższa wartość tego wskaźnika – 112)²²³.

²²² Szerzej na ten temat: J.C. Hayton, G. George, S.A. Zahra, *National culture and entrepreneurship: A review of behavioral research*, "Entrepreneurship theory and practice" 2002, 26(4), s. 33-52.

²²³ Szerzej na ten temat: G. Hofstede, J. G. Hofstede, M. Minkov, *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2011; M. Czerwinka, *Charakterystyka wskaźników modelu kulturowego Hofstede w: O nowy ład finansowy w Polsce. Rekomendacje dla animatorów życia gospodarczego* pod red. J. Ostaszewski, wyd. SGH, Warszawa 2015, s. 281-292.

Tab. 11. Wartości wskaźników – dystansu władzy, indywidualizmu oraz unikania niepewności – wybrane kraje

Państwo	Dystans władzy	Indywidualizm	Unikanie niepewności
Austria	11	55	70
Belgia	65	75	94
Bułgaria	70	30	85
Chorwacja	73	33	80
Czechy	57	58	74
Dania	18	74	23
Estonia	40	60	60
Finlandia	33	63	59
Francja	68	71	86
Niemcy	35	67	65
Grecja	60	35	112
Węgry	46	80	82
Irlandia	28	70	35
Włochy	50	76	75
Łotwa	44	70	63
Litwa	42	60	65
Luksemburg	40	60	70
Malta	56	59	96
Holandia	38	80	53
Norwegia	31	69	50
Polska	68	60	93
Portugalia	63	27	104
Rumunia	90	30	90
Serbia	86	25	92
Słowacja	104	52	51
Słowenia	71	27	88
Hiszpania	57	51	86
Szwecja	31	71	29
Szwajcaria	34	68	58
Turcja	66	37	85

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych: <https://geerthofstede.com/research-and-vsm/dimension-data-matrix/> (dostęp na dzień: 8 grudnia 2022)

Hofstede nie badał związku pomiędzy kulturą a działalnością przedsiębiorczą, jednak określone przez niego wymiary kultury są użyteczne w identyfikowaniu wiodących aspektów kultury związanych z intencjami przedsiębiorczymi. Orientacja przedsiębiorcza jest bardziej prawdopodobna w kulturach indywidualistycznych, reprezentujących jednocześnie niski poziom unikania niepewności, niż w kulturach kolektywistycznych, charakteryzujących się

wysokim poziomem unikania niepewności²²⁴. Jednocześnie indywidualizm nie jest powiązany z przedsiębiorczością w ten sam sposób w krajach o różnym poziomie rozwoju²²⁵.

Inni badacze podkreślają w tym kontekście słabość teorii wysnuwanych przez Hofstede w określaniu intencji przedsiębiorczych²²⁶. Wyższa aktywność przedsiębiorcza w niektórych krajach może być wyjaśniona poprzez wpływ kultury i instytucji sprzyjających przedsiębiorczości. W innych krajach – wzrost aktywności przedsiębiorczej jest wyjaśniany przez indywidualne cechy poszczególnych przedsiębiorców. Jednocześnie wyniki należy interpretować z dużą ostrożnością, ponieważ liczba punktów danych jest niewielka²²⁷.

Odniesienie powyższych kwestii wymiarów kulturowych do działań przedsiębiorczych pozwala na stwierdzenie, iż kultura narodowa poprzez wartości, jak i odpowiednie zaplecze instytucjonalne, wpływa na skłonność przedsiębiorców do podejmowania ryzyka, a także ich proaktywne zachowania. Przedsiębiorstwa działające w krajach o wysokim stopniu unikania niepewności przy wysokim dystansie władzy, są zazwyczaj mniej skłonne do podejmowania ryzyka niż przedsiębiorstwa funkcjonujące w innych kulturach. Kulture, w których jest wysoki stopień unikania niepewności, nacisk na indywidualizm czy wysoki dystans władzy wpływają negatywnie na proaktywne zachowania firm. G. Hofstede zakłada, iż indywidualizm stanowi pochodną kapitalizmu i konkurencji, toteż jednostki w kapitalistycznych kulturach są bardziej skłonne do podejmowania ryzyka. Okazuje się jednak, że wyniki badań empirycznych nie potwierdzają tej tezy. Przedsiębiorcy wywodzący się zarówno z kultur indywidualistycznych, jak i kolektywistycznych reprezentują zbliżony poziom skłonności do ryzyka. Jednocześnie okazuje się, iż skłonność do podejmowania ryzyka i zachowania proaktywne przedsiębiorców wywodzących się z typowo męskich kultur nie przewyższają istotnie tych parametrów reprezentowanych przez przedsiębiorstwa z typowo kobiecych kultur. Jednocześnie wyniki badań wskazują, iż działania proaktywne przedsiębiorców są na najwyższym poziomie w przypadku krajów o wysokim poziomie ryzyka ekonomicznego i politycznego, natomiast wysoka skłonność do

²²⁴ S.L. Mueller, A.S. Thomas, *Culture and entrepreneurial potential: A nine country study of locus of control and innovativeness*, "Journal of business venturing" 2001, 16(1), s. 51-75.

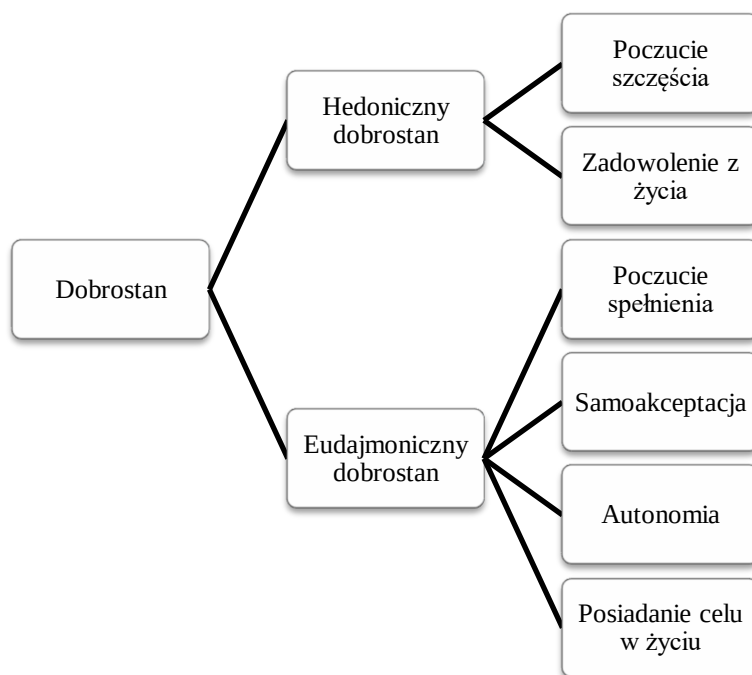
²²⁵ M.J. Pinillos, L. Reyes, *Relationship between individualist-collectivist culture and entrepreneurial activity: evidence from Global Entrepreneurship Monitor data*, "Small Business Economics" 2011, (37), s. 23-37.

²²⁶ R.S. Shinnar, O. Giacomini, F. Janssen, *Entrepreneurial perceptions and intentions: The role of gender and culture*, "Entrepreneurship Theory and practice" 2012, 36(3), s. 465-493.

²²⁷ R. Thurik, M. Dejardin, *The impact of culture on entrepreneurship*, "The European Business Review" 2011, (January-February), s. 57-59.

podejmowania ryzyka cechuje tych przedsiębiorców, którzy działają w warunkach wysokiego poziomu ryzyka ekonomicznego i umiarkowanego poziomu ryzyka politycznego²²⁸.

Jednocześnie, same działania nakierowane na kwestie kulturowe nie mogą samodzielnie kształtować indywidualnej przedsiębiorczości (rys. 27.). Hedoniczny dobrostan, który utożsamia się z poczuciem szczęścia i zadowolenia z życia, umożliwia realizację koncepcji przedsiębiorczości w społeczeństwach typowo indywidualistycznych. Z kolei dobrostan eudajmoniczny, utożsamiany z poczuciem spełnienia, samoakceptacji, autonomii, posiadaniem celu w życiu, stanowi stymulator przedsiębiorczości w społeczeństwach nakierowanych na kolektywizm. Należy jednocześnie podkreślić, że niezależnie od stanowionego prawa czy dostępu do finansowania, wysoki poziom dobrostanu społecznego wpłynie na wysoki poziom przedsiębiorczości poszczególnych jednostek²²⁹.

Rys. 27. Czynniki wpływające na indywidualną przedsiębiorczość

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Saurav Pathak, Etayankara Muralidharan, *Consequences of cross-cultural differences in perceived well-being for entrepreneurship*, "Journal of Business Research" 2021, 122, s. 593.

Istotne wyzwanie może stanowić próba odpowiedzi na pytanie, czy dane państwo jest w stanie dobrowolnie przyjąć kulturę ekonomiczną, która prowadzi do dobrobytu, pozbywając się tych przekonań i wartości, które hamują postęp, czy też ta zmiana zostanie

²²⁸ P. M. Kreiser et al., *Cultural Influences on Entrepreneurial Orientation: The Impact of National Culture on Risk Taking and Proactiveness in SMEs*, "Entrepreneurship theory and practice" 2010, 34(5), s. 976-977.

²²⁹ S. Pathak, E. Muralidharan, *Consequences of cross-cultural differences in perceived well-being for entrepreneurship*, "Journal of Business Research" 2021, 122, s. 593.

dokonana siłą. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że procesy globalizacyjne ograniczyły wpływ zmiennych kulturowych na działania poszczególnych narodów w sferze gospodarki. Chociaż w przyszłości te nieproduktywne aspekty kultury zostaną wyparte przez globalizację, to jednak kultura nadal będzie odgrywać pewną rolę w budowaniu dobrobytu gospodarczego. Z pewnością elementem kultury ekonomicznej pozostaną te aspekty kultury, które wpływają na nietypowe potrzeby, wartości, umiejętności czy sposoby pracy, budując w ten sposób przewagę konkurencyjną poszczególnych krajów²³⁰.

Chociaż współcześnie nadal dominuje ekonomiczne spojrzenie na przedsiębiorczość, to jednak coraz częściej dostrzegalne są również inne podejścia, także to powiązane z kulturą. Ta ostatnia może zarówno stymulować przedsiębiorcze postawy i zachowania, jak i istotnie wpływać na ich ograniczenie. W związku z tym kluczowe staje się rozwijanie właściwej kultury przedsiębiorczości²³¹.

Od wielu lat decydenci w Europie usiłują wdrożyć amerykański klimat biznesu. W USA porażka w biznesie jest częścią procesu stawania się przedsiębiorcą. Z kolei w niektórych krajach europejskich – takich, jak Szwecja czy Wielka Brytania – porażka traktowana jest niemal jak zniewaga nakierowana na rodzinę przedsiębiorcy. Jednocześnie w krajach europejskich interwencjonizm państwa istotnie ogranicza konkurencję, chroniąc mało innowacyjne przedsiębiorstwa. Dla kontrastu, w amerykańskim modelu biznesu najważniejsza jest gotowość do podejmowania ryzyka, stanowiąca fundament przedsiębiorczości²³².

W przypadku Unii Europejskiej można wyróżnić grupy krajów, gdzie każda z tych regionalnych kultur przedsiębiorczych cechuje się inną dynamiką przedsiębiorczości, którą można uzasadnić kulturą i poziomem zamożności państwa²³³. Tym samym państwa członkowskie Unii Europejskiej powinny wykorzystywać różne kombinacje polityk, aby osiągnąć wymierne efekty w zakresie rozwoju przedsiębiorczości²³⁴.

²³⁰ M.E. Porter, *Attitudes...*, op. cit., s. 27-28.

²³¹ K. Gadomska-Lila, *Znaczenie...*, op. cit., s. 39.

²³² M. Chmielecki, *Kultura przedsiębiorczości w Stanach Zjednoczonych i Europie w: Szanse i zagrożenia rozwoju przedsiębiorczości – aspekty rachunkowe, finansowe i organizacyjne* pod red. J. Woroniecki, Ł. Prysiński, Wyd. Społecznej Akademii Nauk, Garwolin-Łódź 2012, s. 233-235.

²³³ F. Liñán, J. Fernandez-Serrano, *National culture, entrepreneurship and economic development: different patterns across the European Union*, "Small Business Economics" 2014, 42, s. 685-701.

²³⁴ L.A. Szerb, Z. Acs, E. Autio, *Entrepreneurship and policy: The national system of entrepreneurship in the European Union and in its member countries*, "Entrepreneurship research journal" 2013, 3(1), s. 9-34.

Zrozumienie związku pomiędzy kwestiami kulturowymi a działalnością przedsiębiorczą ma szczególne znaczenie, głównie z powodu jego wpływu na rozwój gospodarczy. Wyzwanie stanowi wciąż kwestia pomiaru wartości kulturowych²³⁵.

Wyniki niektórych badań sugerują, iż przedsiębiorczość jest działaniem celowym, ale osadzonym w określonych realiach instytucjonalno-kulturowych. Tym samym, kultura wywiera wpływ na postrzeganie przedsiębiorczości przez poszczególne jednostki²³⁶. Coraz częściej na uczelniach wyższych dostrzega się potrzebę nie tyle wykorzystywania sprawdzonych modeli oraz metod edukacji przedsiębiorczości, ale implementowania ich w oparciu o warunki krajowe oraz wartości kulturowe²³⁷. Zrozumienie wpływu kultury na przedsiębiorczość może motywować rządzących do zmian w programach wspierających przedsiębiorczość²³⁸.

Badacze dowodzą również, iż wsparcie rodziny ma wpływ na intencje przedsiębiorcze w krajach rozwijających się²³⁹. Według niektórych badaczy przynależność religijna, a także deklarowany poziom religijności, pozytywnie wpływają na intencje przedsiębiorcze²⁴⁰. Według innych, na decyzję o założeniu przedsiębiorstwa, wpływa również kultura kraju pochodzenia w przypadku imigrantów²⁴¹.

Jednocześnie państwa, w których akcentuje się równość płci w nauczaniu przedmiotów ścisłych, cechuje większa aktywność przedsiębiorcza w sektorach gospodarki wdrażających innowacje²⁴². Inne badania wskazują, iż kobiety, częściej niż mężczyźni,

²³⁵ N. Krueger, F. Liñán, G. Nabi, *Cultural values and entrepreneurship*, "Entrepreneurship & Regional Development" 2013, 25(9-10), s. 703-707.

²³⁶ E. Fleck, A. Kakouris, D. Winkel, *Cultural traits of entrepreneurship education: a cross-national study*, "Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies" 2021, 13(5), s. 838-863; V. Caggiano et al., *Entrepreneurship education: A global evaluation of entrepreneurial attitudes and values (a transcultural study)*, "Journal of Educational, Cultural and Psychological Studies (ECPS Journal)" 2016, 1(14), s. 57-81; F. Liñán, Y. W. Chen, *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*, "Entrepreneurship theory and practice" 2009, 33(3), s. 593-617.

²³⁷ J. Lyu, J., D. M. Shepherd, K. Lee, *Teaching entrepreneurship in China: culture matters*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2021, 27(5), s. 1285-1310; S. M. Lee, S. B. Lim, R. D. Pathak, *Culture and entrepreneurial orientation: a multi-country study*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2011, 7, s. 1-15.

²³⁸ J. Fernández-Serrano et al., *Efficient entrepreneurial culture: a cross-country analysis of developed countries*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2018, 14, s. 105-127.

²³⁹ M. R. Haque, M. Kour, M. H. Mahin, *The role of family support, self-efficacy, and entrepreneurial education in developing entrepreneurial intentions in developing countries*, "Journal of the Knowledge Economy" 2024, s. 1-27.

²⁴⁰ O. Giacomini et al., *Individual religious affiliation, religiosity and entrepreneurial intentions among students in four countries*, "International Small Business Journal" 2023, 41(3), s. 318-346; D. B. Audretsch, W. Bönte, J.P. Tamvada, *Religion, social class, and entrepreneurial choice*, "Journal of business venturing" 2013, 28(6), s. 774-789.

²⁴¹ J. Foreman-Peck, P. Zhou, *The strength and persistence of entrepreneurial cultures*, "Journal of Evolutionary Economics" 2013, 23, s. 163-187.

²⁴² S. Dilli, G. Westerhuis, *How institutions and gender differences in education shape entrepreneurial activity: a cross-national perspective*, "Small Business Economics" 2018, 51, s. 371-392.

deklarują strach przed porażką. Tym samym, zadaniem rządów powinna być promocja przedsiębiorczości wśród kobiet, poprzez zwiększanie pewności siebie oraz poczucia własnej skuteczności. Wyzwaniem jest zbadanie indywidualnego postrzegania wartości kulturowych oraz relacji pomiędzy kulturą i płcią w kontekście ich wpływu na intencje przedsiębiorcze²⁴³. Kobiety wykazują zwykle niższy poziom intencji przedsiębiorczych, natomiast odnoszą większe korzyści niż mężczyźni z udziału w edukacji w zakresie przedsiębiorczości niż mężczyźni²⁴⁴.

Podsumowując, istotną rolę w rozwijaniu innowacji oraz adaptacji technologii ma polityka krajowa oraz otoczenie instytucjonalne, wpływając na powstawanie nowych przedsiębiorstw i wspierając obecnie działające przedsiębiorstwa²⁴⁵. Dobrobyt w poszczególnych krajach jest pochodną produktywności, która nie jest skutkiem kontroli większości zasobów przez państwo. Bez zmiany polityki w tym zakresie w krajach rozwijających się, pogoń za zyskiem i zdobyciem pozycji monopolistycznej nadal będzie stanowić barierę rozwojową w tych państwach²⁴⁶.

Jako ważną barierę w rozwoju przedsiębiorczości wskazuje się brak odpowiednich środków finansowych czy też skomplikowane przepisy prawne. To prawda, ale nie są to jedyne przeszkody w rozwoju przedsiębiorczości. Istnieje bowiem wiele źródeł finansowania działalności gospodarczej. Kluczowe znaczenie ma odpowiedni klimat kulturowy, który ma zdecydowanie trwalszy charakter niż różnorakie uwarunkowania prawne czy gospodarcze²⁴⁷.

Sama kultura przedsiębiorczości stanowi jedynie część wielowymiarowej struktury, która wpływa na przedsiębiorczość. Nadal pozostaje wiele czynników, których wpływ na przedsiębiorczość jest niejasny. W związku z tym, iż poszczególni badacze stosują odmienne podejścia oraz metody badawcze, skutkuje to często przeciwstawnymi teoriami²⁴⁸. Kultura może wpływać na przekonania, motywy i zachowania poszczególnych jednostek, wzmacniając lub łagodząc wpływ czynników instytucjonalnych oraz ekonomicznych na kształtowanie się intencji przedsiębiorczych. Tym samym, zrozumienie wpływu kultury typowej dla danego kraju, rozpatrywanej wraz ze wspomnianymi czynnikami

²⁴³ R. S. Shinnar, O. Giacomini, F. Janssen, *Entrepreneurial...*, op. cit., s. 485-490.

²⁴⁴ W. Nowiński et al., *The impact of entrepreneurship education, entrepreneurial self-efficacy and gender on entrepreneurial intentions of university students in the Visegrad countries*, "Studies in Higher Education" 2019, 44(2), s. 361-379.

²⁴⁵ T. Davis, *Understanding...*, op. cit., s. 11.

²⁴⁶ M.E. Porter, *Attitudes...*, op. cit., s. 21-22.

²⁴⁷ K. Gadomska-Lila, *Znaczenie...*, op. cit., s. 33-34.

²⁴⁸ K. Wach, *Impact of Cultural and Social Norms on Entrepreneurship in the EU: Cross-country evidence based on GEM survey results*, "Zarządzanie w Kulturze" 2015, 16(1), s. 27.

oddziaływującymi na intencje przedsiębiorcze, ma istotne znaczenie dla doskonalenia naszej wiedzy w zakresie myślenia i działania w kontekście przedsiębiorczości²⁴⁹.

Przedsiębiorczość niewątpliwie stanowi katalizator – zarówno rozwoju gospodarczego, jak i krajowej konkurencyjności²⁵⁰. Nadal wyzwaniem stanowi zapewnienie odpowiedniej polityki w zakresie przedsiębiorczości oraz określenie jej dokładnego wpływu na wzrost gospodarczy²⁵¹.

²⁴⁹ J. Fernández-Serrano et al., *Efficient entrepreneurial culture: a cross-country analysis of developed countries*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2018, 14, s. 105-127.

²⁵⁰ J. J. Ferreira et al., *Effects...*, op. cit., s. 45.

²⁵¹ T. Davis, *Understanding...*, op. cit., s. 47.

Rozdział 3. Rola szkolnictwa wyższego w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych

3.1. Szkolnictwo wyższe jako kluczowy element systemu edukacyjnego w XXI wieku

Edukacja jest siłą sprawczą cywilizacji. Nie brakuje przykładów wpływu systemu edukacyjnego na gospodarkę²⁵². Udowodniono silną korelację pomiędzy przeciętnym czasem trwania edukacji szkolnej i dochodem na głowę mieszkańca²⁵³. Poziom kompetencji absolwentów szkół istotnie wpływa na wzrost gospodarczy, podczas gdy średnia liczba lat kształcenia wyłącznie wtedy, gdy jest skorelowana ze zdobyciem kompetencji. Jednocześnie rezultaty badań wskazują, iż długookresowe tempo wzrostu gospodarczego jest dodatnio skorelowane z poziomem kompetencji matematyczno-przyrodniczych. Z kolei dla testów umiejętności czytania nie było istotnej korelacji²⁵⁴.

Wynika stąd, jak istotne znaczenie ma wykształcenie kadr, które w pewien sposób wyprzedzając aktualne potrzeby gospodarki, umożliwiają przejście na kolejny, wyższy poziom rozwoju gospodarczego. Kraje takie, jak: Japonia, Singapur, Tajwan czy Korea Południowa właśnie edukacji zawdzięczają spektakularny wzrost gospodarczy w XX wieku. Poza tym, również podstawą rozwoju gospodarczego Chińskiej Republiki Ludowej stały się inwestycje w kapitał ludzki. Jednocześnie w tym kontekście bardzo wymownym przykładem powiązania zmian w zakresie edukacji z wahaniami w sferze gospodarki jest sytuacja Japonii w latach 60-tych ubiegłego wieku. W tym czasie otwarto 55 nowych uniwersytetów, co przełożyło się na wzrost zainteresowania ludzi młodych nauką na studiach wyższych, ale w krótkim okresie spowodowało problemy przedsiębiorstw, związane z brakiem chętnych do pracy. Z drugiej strony, w długim okresie, wzrost liczby absolwentów studiów wyższych przełożył się na szybsze przejście gospodarki Japonii na wyższy poziom gospodarczo-społeczny, bazujący na badaniach i rozwoju²⁵⁵.

W związku z istnieniem zależności pomiędzy edukacją a rozwojem gospodarczym, edukacja stała się czynnikiem konkurencji rynkowej pomiędzy krajami²⁵⁶. W efekcie badane są czynniki wpływające na rezultaty edukacyjne jednostek. Wyniki niektórych badań wskazują, iż wyniki szkolne są skorelowane z lokalnymi zasobami kapitału ludzkiego,

²⁵² J. Górniak, *Ogólne uwarunkowania sytuacji szkolnictwa wyższego w Polsce w: Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III* pod red. J. Górniaka, FRP-KRASP, Warszawa 2015, s. 25.

²⁵³ M. Herbst, *Edukacja jako czynnik i wynik rozwoju regionalnego*, Scholar, Warszawa 2012, s. 34.

²⁵⁴ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit. s. 27.

²⁵⁵ *Ibidem*, s. 25; 29.

²⁵⁶ I. Bednarska-Wnuk, *Efektywność zarządzania zasobami ludzkimi w placówkach edukacyjnych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2011, (3-4), s. 118.

powiązanymi nie tyle z nauczaniem szkolnym, ale z wartościami przekazywanymi przez rodzinę²⁵⁷. Odnosząc się w tym miejscu do przykładów historycznych, warto dodać, że zdaniem badaczy wielokrotnie przywoływany spektakularny rozwój gospodarczy krajów protestanckich był powiązany nie tyle z doktryną religijną, lecz z upowszechnieniem oświaty w ramach tego kręgu religijnego²⁵⁸. Jednocześnie, wiele wyników badań dotyczących wpływu edukacji na osiągnięcia szkolne jest niejednoznacznych, a niektóre wręcz wykazują, że rola zasobów szkoły odgrywa większą rolę, niż przypuszczano²⁵⁹.

Od zawsze wykształcenie i uzyskiwane w jego efekcie kompetencje były istotnym wyznacznikiem szans życiowych²⁶⁰. Posiadanie wyższego wykształcenia stało się nieodzowne w przypadku decyzji o wykonywaniu prestiżowego zawodu oraz zdobyciu wysokiego statusu społecznego²⁶¹.

W miarę upływu czasu, w odpowiedzi na dynamiczne zmiany zachodzące na świecie w sferze gospodarczej, społecznej i ekologicznej – podstawowym zasobem współczesności stał się kapitał intelektualny. Jego trzonem jest wiedza, a jej rozwój i transfer jest podstawową misją szkolnictwa wyższego. W związku z tym odgrywa ono kluczową rolę w konfrontacji i z tymi głębokimi zmianami²⁶².

Jednocześnie, współcześnie prawo do edukacji jest jednym z podstawowych praw gwarantowanych przez państwo. Przy tym coraz częściej zwraca się uwagę, iż promowanie edukacji nie polega jedynie na zwiększeniu liczby osób podejmujących naukę, ale także na zdobyciu przez nich określonej wiedzy i umiejętności. To właśnie w ten sposób edukacja także przyczynia się nie tylko do budowania kapitału społecznego, ale także rozwoju gospodarczego²⁶³. Decydenci w wielu krajach coraz częściej doceniają korelację pomiędzy wyższym poziomem wykształcenia społeczeństwa a stabilną sytuacją państwa²⁶⁴. Niski poziom wykształcenia wiąże się z większą podatnością na ryzyko bezrobocia, niskich płac i ubóstwa. Jednocześnie taka niekorzystna sytuacja jednostki implikuje również mniejsze

²⁵⁷ M. Herbst, *Zróźnicowanie jakości kapitału ludzkiego w Polsce. Od czego zależą wyniki edukacyjne?*, „Studia Regionalne i lokalne” 2004, 5(17), s. 93.

²⁵⁸ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit., s. 26; S. O. Becker, L. Woessmann, *Was Weber wrong? A human capital theory of Protestant economic history*, „The Quarterly Journal of Economics” 2009, 124(2), s. 539.

²⁵⁹ M. Herbst, *Edukacja...*, op. cit., s. 81; E. A. Hanushek, S. G. Rivkin, *The quality and distribution of teachers under the No Child Left Behind Act*, „Journal of Economic Perspectives” 2010, 24(3), s. 133-150.

²⁶⁰ M. Federowicz, M. Sitek, *Raport o stanie edukacji 2010. Społeczeństwo w drodze do wiedzy*, IBE, Warszawa 2011, s. 199.

²⁶¹ *Grade Expectations: How Marks and Education Policies Shape Students' Ambitions*, PISA, OECD Publishing, 2012, s. 19.

²⁶² *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2019, s. 9.

²⁶³ M. Federowicz, M. Sitek, *Raport...*, op. cit., s. 199.

²⁶⁴ M. Przybyła, *Uniwersytet dla wszystkich. Rewolucja jakiej nie było od czasu Gutenberga w: Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne* pod red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, wyd. UM, Poznań 2015, s. 77.

prawdopodobieństwo uzyskania wyższego wykształcenia w przyszłości²⁶⁵. Również trendy demograficzne w postaci zmniejszenia populacji osób w wieku produkcyjnym wpływają na potrzebę kształcenia w celu utrzymania wysokiego poziomu kapitału ludzkiego²⁶⁶.

Ekonomiści powszechnie opowiadają się za inwestycjami publicznymi w naukę, gdyż są ważne w celu tworzenia cennych zasobów w gospodarce, przynosząc zyski gospodarkom i ich obywatelom. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że rozkład osiągnięć edukacyjnych w populacji nadal pozostaje nierówny. Jeśli często powtarza się, że w czasie czwartej rewolucji przemysłowej to właśnie kapitał ludzki jest siłą napędową wzrostu gospodarczego, to w konsekwencji wszelkie nierówności w alokacji talentów wpływają na ograniczenie tego wzrostu²⁶⁷.

W odpowiedzi na dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu, liczba osób decydujących się na studia wyższe dramatycznie wzrosła w ostatnim stuleciu. Jeszcze na przełomie XIX i XX wieku mniej niż 1% światowej populacji osób w wieku 19-20 lat zdecydowało się na rozpoczęcie studiów wyższych. Do 2010 roku ten wskaźnik wyniósł około 20% osób (w przypadku niektórych wysoko rozwiniętych krajów osiągnięto nawet powyżej 50%). Już w latach 2003-2009 w wielu państwach, które wprowadziły kwestionariusz kariery edukacyjnej, odnotowano znaczny wzrost odsetka 15-latków, którzy planują uzyskać dyplom uczelni wyższej. Najwyższe wartości odnotowano w Nowej Zelandii i Polsce²⁶⁸. W minionej dekadzie Unia Europejska doświadczyła wzrostu udziału osób z wykształceniem wyższym, tym samym osiągając cel, jakim było posiadanie co najmniej 40% absolwentów szkół wyższych w populacji w wieku 30–34 lata (w porównaniu do 32% w 2009 roku)²⁶⁹. Ponad połowa 25-latków w krajach o bardzo wysokim poziomie rozwoju społecznego ma wyższe wykształcenie. Z kolei w krajach o niskim poziomie rozwoju społecznego tylko 3% populacji w tym wieku posiada wyższe wykształcenie²⁷⁰.

Najniższą wartość współczynnika skolaryzacji w Unii Europejskiej w 2018 roku odnotowały Rumunia i Włochy (odpowiednio o 25% i 28%). W tym samym roku, aż 13 państw należących do UE odnotowało wartość tego wskaźnika w przedziale od 40% do 50%, zaś wartość powyżej 50% odnotowały następujące państwa: Litwa, Cypr, Irlandia,

²⁶⁵ S. Exley, *Education and Learning w: Understanding Social Advantage and Disadvantage* pod red. H. Dean, L. Platt, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 112.

²⁶⁶ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit., s. 26;

²⁶⁷ *The Global Competitiveness Report 2019* pod red. K. Schwab, WEF, Cologny/Geneva 2019, s. 33-36.

²⁶⁸ *Grade...*, op. cit., s. 19; 68.

²⁶⁹ *Education and training...*, op. cit., s. 10.

²⁷⁰ *Human Development Report 2019*, United Nations Development Programme, New York 2019, s. 1.

Luksemburg i Szwecja²⁷¹. Z kolei według danych GUS, w Polsce w roku akademickim 2018/2019 współczynnik skolaryzacji brutto w szkolnictwie wyższym wyniósł 46,2%, natomiast współczynnik skolaryzacji netto wyniósł 35,6%. *Jednocześnie*, w przypadku obu współczynników, w ostatnich latach odnotowano spadek wartości²⁷².

Zauważalne są również nierówności w poziomie wykształcenia w przypadku płci, gdyż np. średni poziom wykształcenia kobiet (45,8% populacji kobiet posiada wykształcenie wyższe) jest wyższy niż wśród mężczyzn (35,7% populacji) i w dodatku w ostatnich latach ta dysproporcja stale się powiększa. Poza tym, z reguły kobiety kończą studia wyższe wcześniej niż mężczyźni²⁷³.

W latach 2005–2016 w krajach OECD wydatki na instytucje szkolnictwa wyższego wzrosły średnio o 28%, podczas gdy liczba studentów w tym czasie wzrosła o 12%. Z kolei w latach 2005–2017 również liczba pracowników akademickich zatrudnionych na wyższych uczelniach we wszystkich krajach OECD wzrastała średnio o 1% rocznie²⁷⁴. Jednocześnie w 2017 roku kraje członkowskie Unii Europejskiej przeznaczyły średnio 4,6% PKB na edukację. Średnio około 15% tej kwoty jest dedykowane studiom wyższym. W przyszłości, ze względu na przewidywany spadek liczby ludności w wieku szkolnym, przypuszcza się, iż w wielu państwach Unii Europejskiej jedynie utrzymanie dotychczasowych kwot przeznaczanych na edukację spowoduje wzrost wydatków przypadających średnio na jednego ucznia²⁷⁵.

Polska zajmowała jeszcze w latach 80-tych ubiegłego wieku jedno z ostatnich miejsc wśród państw europejskich pod względem współczynnika skolaryzacji, gdyż na studia wyższe w naszym kraju przyjmowano jedynie od 9 do 12% populacji danego rocznika. Z kolei dwie dekady później, w 2007 roku, Polska znalazła się już w czołówce państw OECD, z bardzo wysokim wskaźnikiem skolaryzacji, osiągającym 31%²⁷⁶. Główną przyczyną takiej zmiany był następujący od lat 90-tych ubiegłego wieku dynamiczny rozwój sektora usług,

²⁷¹ *Education and training...*, op. cit., s. 56.

²⁷² *Szkoły wyższe i ich finanse w 2018 roku*, GUS, Warszawa/Gdańsk 2019, s. 15-16.

Współczynnik skolaryzacji brutto jest to stosunek liczby wszystkich osób uczących się na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia (dla szkolnictwa wyższego 19-24 lata, wg stanu na dzień 31 grudnia) wyrażony w procentach.

Współczynnik skolaryzacji netto natomiast pokazuje odsetek osób uczących się w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie w całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia.

²⁷³ *Education and training...*, op. cit., s. 10.

²⁷⁴ *Education at...*, op. cit., s. 26.

²⁷⁵ *Education and training...*, op. cit., s. 12.

²⁷⁶ M. Raczyńska, *Od elitarności do masowości. Stan szkolnictwa wyższego w Polsce po transformacji ustrojowej z 1989 r.*, „Poliarchia” 2013, 1 (01), s. 227; M. Federowicz, M. Sitek, *Raport...*, op. cit., s. 125.

również w postaci kolejnych oddziałów korporacji międzynarodowych lokowanych w Polsce. Spowodował on wzrost popytu na osoby posiadające wykształcenie wyższe i legitymujące się znajomością języków obcych. W ten sposób, w powiązaniu z wysokim poziomem bezrobocia wśród osób z najniższym poziomem wykształcenia, zaczął również wzrastać popyt na studia wyższe²⁷⁷.

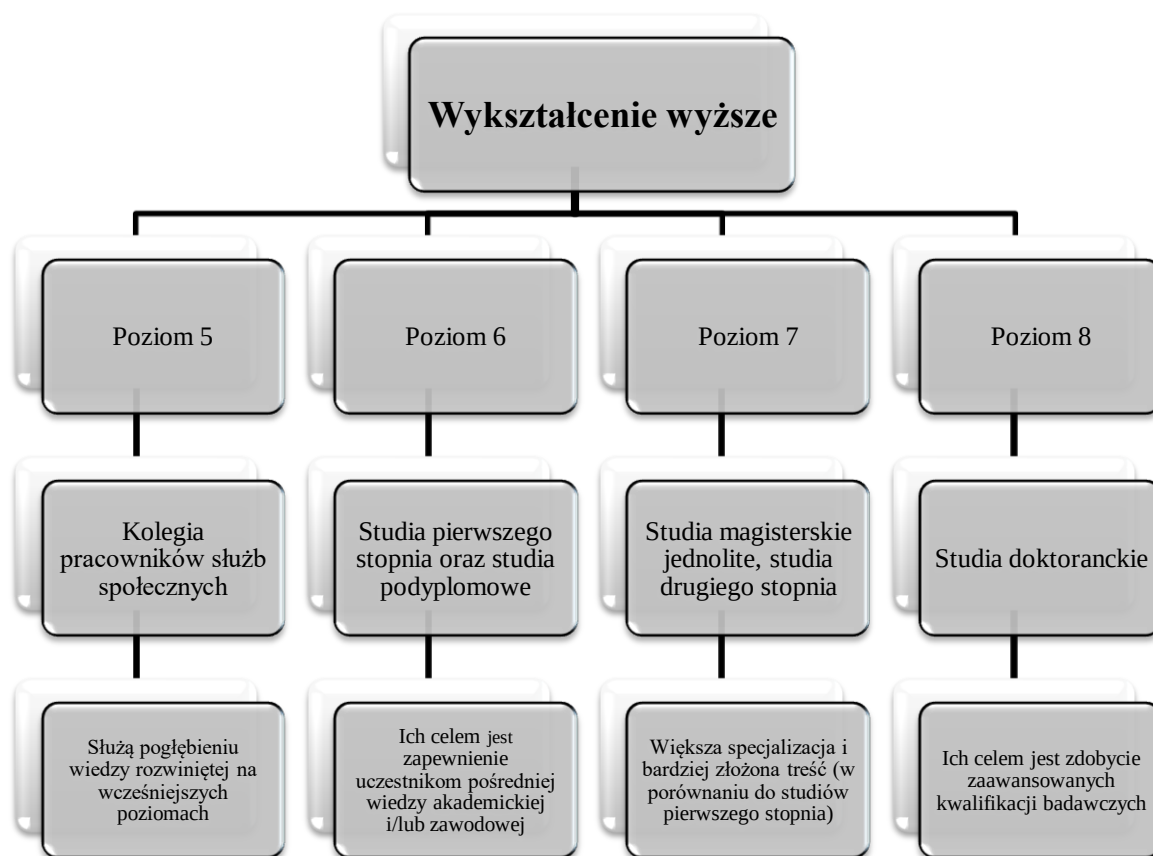
Należy jednak przyznać, iż w Polsce wzrost poziomu wykształcenia po 1989 roku miał głównie charakter ilościowy. Wzrost liczby studentów został zaabsorbowany poprzez rozwijające się uczelnie prywatne, a także poprzez zwiększenie rekrutacji na uczelniach publicznych, zarówno na studiach dziennych, jak i zaocznych. Wzrost liczby studentów wiązał się z wejściem do systemu edukacyjnego pokolenia wyżu demograficznego, jego większych aspiracji edukacyjnych, a także z faktem uzupełniania wykształcenia przez osoby z poprzednich roczników w związku z wymaganiami pracodawców oraz chęcią czy też koniecznością zdobycia lepszej pozycji na rynku pracy. Poza tym, również szkoła średnia stała się synonimem drogi do awansu na wyższe studia. Ponadto, wciąż nie bez znaczenia dla perspektyw zawodowych młodych ludzi są aspiracje ich rodziców, którzy pragną, aby ich dzieci posiadały wykształcenie nie gorsze od nich²⁷⁸. Jednocześnie, w odpowiedzi na zmiany zachodzące w otoczeniu, w ostatnich latach w Polsce rozpoczęto reformę szkolnictwa wyższego, wprowadzając istotne zmiany w funkcjonowaniu uczelni. Stanowią one wyzwanie zarówno organizacyjne, jak i finansowe²⁷⁹.

Bardzo często, celem ułatwienia porównań międzynarodowych, stosowany jest podział na poziomy edukacji. Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Edukacji (ISCED) zawiera cztery poziomy edukacji na poziomie wyższym. Im wyższy poziom wykształcenia, tym większa specjalizacja i kwalifikacje (rys. 28.).

²⁷⁷ K. Bondyra, M. Kołodziejczyk, *System edukacyjny wobec potrzeb rynku pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, 71(3), s. 165-166.

²⁷⁸ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit., s. 27.

²⁷⁹ *Education and training...*, op. cit., s. 15.

Rys. 28. Klasyfikacja poziomów wykształcenia wyższego wg ISCED

* Kolegia pracowników służb społecznych w polskiej statystyce wykazywane w ramach szkolnictwa ponadgimnazjalnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Education at a Glance 2019. OECD Indicators*, OECD, Paris 2019; s. 19; *Szkoły wyższe i ich finanse w 2018 r.*, GUS, Warszawa, Gdańsk 2019, s. 281.

Studia wyższe, niezależnie od poziomu, spełniają określone funkcje edukacyjne. O zakresie poniższych funkcji decydują: rodzaj uczelni, specyfika danego wydziału, kierunek studiów²⁸⁰:

- ogólne – podniesienie poziomu wiedzy, kształtowanie postaw, systemu wartości oraz osobowości studentów;
- specjalistyczne – zapewnienie podstaw wiedzy odpowiadającej zawodom wybranym przez studentów lub bezpośredniego przygotowania specjalistycznego (w przypadku niektórych kierunków);
- akademickie – przygotowanie przyszłych pracowników naukowych.

Bardzo często to oceny określają możliwości edukacyjne dostępne dla osób planujących studia na poziomie uniwersyteckim, przyczyniając się nie tylko do ostatecznego

²⁸⁰ Z. Dacko – Pikiewicz, K. Szczepańska – Woszczyna, *Absolwenci wyższych uczelni ekonomicznych na rynku pracy Unii Europejskiej: międzynarodowe badania porównawcze*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza 2007, s. 16.

poziomu wykształcenia, ale pośrednio także i perspektyw na rynku pracy²⁸¹. Istotny jest zatem podział uczniów na grupy, według ich dotychczasowych osiągnięć. Także znormalizowane testy i oceny służą temu samemu celowi. System edukacji powinien gwarantować, iż absolwenci szkół są w stanie jak najlepiej wykorzystać swoje umiejętności po zakończeniu edukacji. W związku z tym konieczne jest wsparcie motywacji do nauki, jednak na tyle realistyczne, że uczniowie w efekcie unikają kariery, która nie jest dostosowana do ich umiejętności. Podobnie szkoły powinny wspierać rozwój najbardziej utalentowanych uczniów, którzy mogą kontynuować edukację na poziomie uniwersyteckim²⁸².

Z kolei oczekiwania studentów odnośnie dalszego kształcenia są pochodną ich umiejętności i sukcesów szkolnych, wpływając na ich decyzje edukacyjne. Z reguły studenci, którzy zamierzają ukończyć dobre studia, najczęściej wybierają kierunki wymagające większego zaangażowania w porównaniu do studentów, którzy oczekują ukończenia mniej prestiżowych kierunków studiów. Podobnie ci pierwsi częściej angażują się w dodatkowe aktywności w czasie studiów. Warto podkreślić, iż oczekiwania studentów są po części samospełniającą się przepowiednią, gdyż nakład pracy, który jest związany ze studiowaniem w przypadku ambitnych studentów, aby spełnić swoje oczekiwania, jest opłacalny i kończy się częściej uzyskaniem dyplomu niż w przypadku studentów o mniejszych ambicjach. Wiąże się to z prostą prawidłowością: wyniki w nauce są skorelowane z oczekiwaniami studentów dotyczącymi ich dalszego kształcenia: najlepsi studenci mają pewność, iż są w stanie odnieść sukces kontynuując naukę i tym samym częściej kładą większy wysiłek w celu zdobywania wiedzy w czasie studiów²⁸³.

Często zwraca się uwagę na fakt, iż współczesny system edukacyjny promuje przeciętność, a także nie rozwija u uczniów umiejętności współpracy oraz przedsiębiorczości²⁸⁴. Bardzo istotnym czynnikiem, który wpływa na jakość edukacji, jest relacja pomiędzy nauczycielem i uczniem, niezależnie od etapu edukacyjnego. Oczywiście jakość edukacji zależy także od wielu innych czynników, łącznie z finansowymi²⁸⁵. Z kolei bardzo istotny wpływ na efekty pracy nauczycieli ma ich wewnętrzne poczucie

²⁸¹ *Grade...*, op. cit., s. 70.

²⁸² *Ibidem*, s. 19.

²⁸³ W. Carbonaro, *Tracking, Students' Effort, and Academic Achievement*, "Sociology of Education" 2005, 78(1), s. 27-49; *Grade...*, op. cit., s. 18;

²⁸⁴ C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki*, WSiP, Warszawa 2005, s. 184; M. Skawińska, *Europejski wymiar szkolnictwa wyższego w: Globalizacja - integracja - transformacja. Główne problemy polityczne globalizacji oraz transformacji politycznej Europy Środkowej i Wschodniej* pod red. R. Backer, J. Marszałek – Kawa, J. Modrzyńska, wyd. A. Marszałek, Toruń 2004, s. 178.

²⁸⁵ M. Federowicz, M. Sitek, *Raport...*, op. cit., s. 127.

skuteczności²⁸⁶. W tym miejscu warto podkreślić, iż zaangażowanie uczelni wyższych ma w tym kontekście szczególne znaczenie dla całego procesu edukacyjnego, gdyż odpowiadają one za wykształcenie nauczycieli²⁸⁷.

Jednocześnie, jako instytucje edukacyjne zapewniające odpowiedni poziom wykształcenia, uczelnie wyższe odgrywają kluczową rolę w społeczeństwie. Zapewniając wysoki poziom umiejętności, które są kluczowe we współczesnej, nowoczesnej gospodarce, pomagają także w rozwoju talentów. Ich rolą jest rozpowszechnianie wiedzy i innowacji oraz współpraca z biznesem. Umożliwiają one stworzenie fundamentów gospodarki opartej na wiedzy poprzez edukację oraz publikacje naukowe, a także poprzez udział środowiska naukowego w realizacji przedsięwzięć gospodarczych. Jednocześnie wymogiem takiego działania jest podporządkowanie uczelni wyższych regułom rynkowym, co w powiązaniu z oddziaływaniem sfery politycznej stanowi pewną komplikację. Ponadto, aby w pełni wykorzystać swój potencjał, szkoły wyższe muszą dokonać ulepszeń w zakresie zarządzania, działań badawczych, metod nauczania i poziomu zaangażowania zewnętrznego²⁸⁸.

Problemem jest fakt, iż współcześnie bardzo silny wpływ na edukację wywiera globalizacja, która skłania do wprowadzania w niej reform związanych z obniżaniem publicznych wydatków na edukację, przy jednoczesnym zwiększaniu partycypacji funduszy prywatnych. Tym samym reformy edukacji nie zawsze są nakierowane na wyrównywanie szans edukacyjnych, lecz często są umotywowane przesłankami ekonomicznymi²⁸⁹. Współcześnie istnieje zatem także potrzeba zmiany systemu edukacyjnego w kierunku jego większej demokratyzacji oraz uspołecznienia²⁹⁰.

Podsumowując, studia wyższe odgrywają kluczową rolę w procesie edukacyjnym. Dla zdecydowanej większości jednostek nabycie formalnych kwalifikacji w procesie edukacyjnym może być głównym wyznacznikiem ich statusu społecznego, mając tym samym większy wpływ na ich szanse życiowe, niż jakikolwiek inny czynnik²⁹¹. Wiąże się to również

²⁸⁶ *Creating Effective Teaching and Learning Environments: First Results from TALIS*, OECD, Brussels 2009, s. 222.

²⁸⁷ M. Federowicz, M. Sitek, *Raport...*, op. cit., s. 127.

²⁸⁸ *Supporting...*, op. cit., s. 3; *Entrepreneurship and Higher Education* pod red. J. Potter, OECD Publishing, Brussels 2008, s. 47-48; K. Łobacz, P. Niedzielski, *Uczelnie wyższe jako element procesu komercjalizacji wiedzy w Polsce – wyzwania i bariery w: Budowa potencjału uczelni wyższej do współpracy z przedsiębiorstwami. Rola scoutingu wiedzy* pod red. P. Głodek, M. Wiśniewska, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 81-82.

²⁸⁹ M. Kwiek, *Transformacje Uniwersytetu. Zmiany instytucjonalne i ewolucje polityki edukacyjnej w Europie*, wyd. UAM, Poznań 2010, s. 370.

²⁹⁰ A. Ćwikliński, *Wybrane aspekty edukacji globalnego świata w: Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne* pod red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, wyd. UM, Poznań 2015, s. 15.

²⁹¹ J. Boli, F. O. Ramirez, J. W. Mayer, *Explaining the origins and expansion of mass schooling*, "Comparative Education Review" 1985, 29(2), 145-170 za: P. Mikiewicz, *Socjologia edukacji: teorie, koncepcje, pojęcia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 28.

pośrednio z faktem, iż osiągnięcia szkolne warunkują rodzaj wykonywanego zawodu, a tym samym również jakość miejsca pracy. W rezultacie, charakter czynności wykonywanych w pracy wpływa nie tylko na kwestie kontroli danej osoby nad pracą własną i innych ludzi, ale również istotnie oddziałuje na poziom satysfakcji z wykonywanej pracy. Konkludując, im wyższe wykształcenie, tym wyższy poziom satysfakcji zawodowej. Szkoła, sprzyjając zdobywaniu wiedzy, jak i doświadczenia, a także będąc miejscem, gdzie tworzą się nowe relacje społeczne, wpływa na kształtowanie postaw przyszłych absolwentów²⁹².

Gdy poszukujemy odpowiedzi na najpoważniejsze wyzwania stojące dzisiaj przed Europą, to powinny jej dostarczać edukacja, wiedza i innowacje²⁹³. Wspieranie rozwoju zasobów kapitału ludzkiego poprzez wzrost poziomu wykształcenia przyczynia się do wzmocnienia konkurencyjności gospodarki i wzrostu gospodarczego w długim okresie²⁹⁴. W dobie dynamicznych zmian w otoczeniu, działalność współczesnych uniwersytetów opiera się na próbie znalezienia równowagi pomiędzy tradycyjną kulturą akademicką a kulturą rynkową. W związku z tym konieczna jest współpraca trzech struktur – uniwersytetu, państwa oraz biznesu. Wynika to stąd, gdyż to uczelnia wyższa jest głównym miejscem powstawania innowacji. Ta koncepcja wiąże się z tworzeniem nowej jakości działania uczelni – uniwersytetu przedsiębiorczego, powiązanego z inkubatorami przedsiębiorczości²⁹⁵.

3.2. Korzyści z posiadania wyższego wykształcenia w obliczu dynamicznych zmian w globalnej gospodarce

Wyzwaniem dla uczelni wyższych jest przygotowanie przyszłych absolwentów do pracy w dynamicznym, globalnym środowisku²⁹⁶. Rozwój gospodarki opartej na wiedzy wraz z postępem technologicznym przyczyniły się do kreacji dużego i chłonnego rynku wysoko płatnych miejsc pracy dla osób posiadających wysoki poziom kompetencji²⁹⁷. Jednocześnie autorzy wielu badań przeprowadzonych w ostatnich dekadach dowiedli, iż generalnie osoby posiadające wyższe wykształcenie zarabiają więcej niż osoby posiadające niższy od nich poziom wykształcenia. Poza tym, rzadziej dotyka ich zjawisko bezrobocia, zaś pracując – zajmują bardziej eksponowane stanowiska pracy niż pozostali. Zatem edukacja odgrywa

²⁹² P. Mikiewicz, *Socjologia...*, op. cit., 29; 33.

²⁹³ M. Kwiek, *Transformacje...*, op. cit., s. 130-131.

²⁹⁴ *IMD World Talent Ranking 2019*, IMD: Institute for Management Development, Lausanne 2019, s. 12.

²⁹⁵ K. Leja, *Zarządzanie uczelnią: Koncepcje i współczesne wyzwania*, Kluwer, Warszawa 2013, s. 63.

²⁹⁶ *Educating the Next Wave of Entrepreneurs - A Report of the Global Education Initiative*, WEF, Cologny/Geneva 2009, s. 43.

²⁹⁷ *Grade...*, op. cit., s. 19.

bardzo ważną rolę w karierze zawodowej, gdzie sukces jest często mierzony wysokością wynagrodzenia²⁹⁸.

Jak już wspomniano, wyzwaniem dla współczesnej edukacji jest potrzeba przystosowywania się do ciągłych zmian w otoczeniu²⁹⁹. Przykładem są cykliczne wahania koniunktury gospodarczej, które jednak za każdym razem powodują nieoczekiwane zmiany na rynkach. Taka sytuacja miała miejsce również na rynku pracy. Globalna recesja miała wyraźniejszy wpływ na stopę zatrudnienia absolwentów szkół wyższych w stosunku do średniej stopy zatrudnienia dla populacji zatrudnionych ogółem. W Unii Europejskiej odnotowano spadek średniego wskaźnika zatrudnienia absolwentów z 82,0% w 2008 roku do 75,4% w roku 2013. Z kolei w latach 2017–2018 największy wzrost wskaźników zatrudnienia odnotowano wśród absolwentów kształcenia zawodowego³⁰⁰. Ponadto wskaźnik zatrudnienia absolwentów szkół wyższych w 2018 roku w Unii Europejskiej wyniósł średnio 85,5%³⁰¹.

Taka sytuacja nie jest obojętna dla młodego pokolenia. Kiedy młodzi ludzie decydują się na studia wyższe, często myślą o przyszłych możliwościach zatrudnienia. Zatem bardzo ważny dla przyszłych perspektyw zawodowych jest wybór odpowiedniego kierunku studiów³⁰². Według statystyk, absolwenci tuż po ukończeniu studiów są zazwyczaj w najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy. W krajach Unii Europejskiej, najwięcej absolwentów mających problemy na rynku pracy występuje w Belgii, Francji, we Włoszech oraz w Grecji. W przypadku tego ostatniego państwa, przy generalnie niskich wskaźnikach zatrudnienia wśród absolwentów różnych poziomów edukacji i ścieżek kształcenia, te różnice nie są już tak wyraźne³⁰³. Wynika stąd, iż wszelkie zmiany zachodzące w otoczeniu wymagają reakcji w postaci nabycia umiejętności radzenia sobie z nieprzewidywalnością otoczenia, objawiającą się np. występowaniem zjawisk kryzysowych na rynkach światowych i koniecznością działań dostosowawczych ze strony przedsiębiorstw. W związku z tym istotną rolę w tym zakresie powinna odgrywać odpowiednia edukacja³⁰⁴.

Jednocześnie wzrost odsetka osób w populacji, którzy legitymują się posiadaniem przynajmniej średniego wykształcenia, wpływa na spadek indywidualnych korzyści

²⁹⁸ Szerzej: A. Damrath, *Wpływ posiadania wyższego wykształcenia na wysokość wynagrodzenia - Polska na tle krajów OECD*, „Zeszyty Naukowe Collegium Balticum” 2019, (14), s. 239-252.

²⁹⁹ A. Ćwikliński, *Wybrane...*, op. cit., s. 13

³⁰⁰ *Education and training...*, op. cit., s. 65-66.

³⁰¹ Ibidem, s. 12.

³⁰² Szerzej: A. Damrath, *The situation of the polish higher education graduates on the labour market in the first year after graduation*, „Współczesna Gospodarka” 2018, 9(4), s. 87-99.

³⁰³ *Education and training...*, op. cit., s. 67.

³⁰⁴ A. Ćwikliński, *Wybrane...*, op. cit. s. 14; Z. Ziolo, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w warunkach kryzysu gospodarczego*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2013, (9), s. 31.

powiązanych z posiadaniem formalnego poziomu wykształcenia w krajach wysoko rozwiniętych³⁰⁵. Również w Polsce, okres transformacji rynkowej pozwolił na ujawnienie niedopasowania systemu edukacji do wymagań gospodarki rynkowej³⁰⁶. Jak już wcześniej wspomniano, obserwowany również w ostatnich latach wzrost aspiracji edukacyjnych w naszym kraju skutkuje coraz większą liczbą absolwentów wyższych uczelni³⁰⁷.

Jaka jest przyczyna takiego niedopasowania? Otóż powodem są zmieniające się oczekiwania pracodawców wobec przyszłych pracowników³⁰⁸. Z kolei oczekiwania osób studiujących dotyczące wpływu edukacji na określone cele zawodowe są nadal bardzo wysokie. Niestety, posiadanie wiedzy nie jest gwarantem osiągnięcia sukcesu na rynku pracy³⁰⁹. Odmierna jest bowiem logika działania szkoły, a odmienna – świata pracy. Te różnice łatwo dostrzec, analizując wyniki badań umiejętności nabywanych w procesie edukacyjnym i porównując je z rezultatami badań dotyczących oczekiwań pracodawców odnośnie przyszłych pracowników. Gdy nauczanie szkolne opiera się na podziale na dyscypliny wraz z właściwą im metodologią, zadania w pracy opierają się na innych regułach. Ponadto zadania zawodowe są związane w wykorzystaniem różnych konfiguracji umiejętności, a szkoła nie jest w stanie uczyć specyficznych i zmiennych kwalifikacji zawodowych³¹⁰.

Współcześnie już wśród młodzieży szkolnej propagowany jest mit o konieczności posiadania wyższego wykształcenia, co okazuje się być błędem, gdyż wiadomo, iż wiedza absolwentów wyższych uczelni często nie jest kompatybilna z wymaganiami rynku pracy XXI wieku. Wiąże się to głównie z nauczaniem, a następnie egzekwowaniem wiedzy teoretycznej. Stosowanie standardowych testów sprawia, że młodzież potrafi je rozwiązywać, lecz ma problem z zadaniami, które wymagają wykorzystania posiadanej wiedzy w bardziej niestandardowy sposób. Potwierdzają to rezultaty badań PISA. To prawda, że zadaniem szkoły jest zapewnienie jej absolwentom podstaw wiedzy ogólnej, ale jednocześnie musi ona kształcić postawy przedsiębiorcze wśród młodzieży. W ten sposób posiadając praktyczne umiejętności, ułatwi to absolwentom znalezienie pracy lub założenie własnej działalności

³⁰⁵ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit., s. 26; Szerzej: *Education at a Glance 2017. OECD Indicators*, OECD, Paris 2017; *Wybory ścieżki kształcenia a sytuacja zawodowa Polaków*, GUS, Warszawa 2013.

³⁰⁶ Zob. M. Szyszka, *Edukacja w Polsce – konieczność reformy i nowe wyzwania*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, 38(1), s. 255-274.

³⁰⁷ K. Bondyra, M. Kołodziejczyk, *System...*, op. cit., s. 164.

³⁰⁸ Z. Ziolo, *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2012, (8), s. 16.

³⁰⁹ M. Jabłońska-Wołoszyn, M. Fryczyńska, *Bilans kompetencji stażystów – wnioski i perspektywy*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2015, 36(2), s. 147.

³¹⁰ I. Białecki, *Pojęcie kompetencji: polityka wobec edukacji i rynku pracy w: Edukacja dla pracy* pod red. U. Sztanderska, E. Drogosz-Zabłocka, B. Minkiewicz, UNDP Polska, Warszawa 2007, s. 78.

gospodarczej³¹¹. W tym kontekście szczególną rolę powinna odgrywać edukacja na rzecz przedsiębiorczości prowadzona w szkołach wyższych³¹².

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w przypadku rekrutacyjnej oceny kwalifikacji absolwentów wyższych uczelni, samo przedstawienie formalnych kwalifikacji w postaci posiadania dyplomu jest najczęściej uzupełnione analizą kompetencji, w postaci konkretnej wiedzy, umiejętności i postaw, wykorzystywanych w pracy zarobkowej³¹³. Dla przyszłych absolwentów ważna jest zatem zdolność do wykorzystywania posiadanych przez siebie zasobów w postaci umiejętności, wiedzy oraz doświadczenia, w celu uzyskania wymaganych przez pracodawcę rezultatów. Tylko w ten sposób można potwierdzić posiadane przez siebie kompetencje³¹⁴.

W związku z powyższym, pewnym wyzwaniem dla poszczególnych państw jest promowanie ambitnych, ale jednocześnie realistycznych oczekiwań związanych ze studiowaniem, aby absolwenci studiów wyższych mogli czerpać korzyści z edukacji, odpowiadając jednocześnie na popyt na pracę ze strony gospodarki. W wielu krajach mniej osób kończy studia niż decyduje się na ich rozpoczęcie, co wiąże się z kosztami w postaci mniejszych dochodów z podatków oraz wydatkami związanymi z procesem edukacji tych osób. Jednocześnie nadpodaż absolwentów w stosunku do potrzeb gospodarki jest również kosztowna, gdyż pracownicy szybko tracą umiejętności, których nie używają³¹⁵.

Ciekawym przykładem są absolwenci uczelni ekonomicznych, którzy często mylnie zakładają, iż ukończenie danego kierunku studiów oraz specjalności wiąże się z bezpośrednim przygotowaniem do podjęcia pracy na danym stanowisku w określonym przedsiębiorstwie. Z tego powodu zazwyczaj poszukują pracy zgodnej z posiadanym wykształceniem. Wpływa to na fakt, iż zazwyczaj po zatrudnieniu zakres podejmowanych przez nich obowiązków jest odmienny niż faktycznie zakładali, a uzyskana w czasie studiów wiedza tylko w niewielkim stopniu jest związana z ich zawodowymi obowiązkami. Z kolei absolwenci innych studiów niż ekonomiczne, pracujący na podobnych stanowiskach, mają większą świadomość

³¹¹ W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak...*, op. cit., s. 67-68.

³¹² *Educating the Next...*, op. cit. s. 43. Szerzej na ten temat w ostatnim podrozdziale.

³¹³ J. Górniak, *Ogólne...*, op. cit., s. 27.

³¹⁴ M. Jabłońska-Wołoszyn, M. Fryczyńska, *Bilans...*, op. cit., s. 147-148.

³¹⁵ *Grade...*, op. cit., s. 68; Zob. R. Desjardins, A. Warnke, *Ageing and Skills: A Review and Analysis of Skill Gain and Skill Loss Over the Lifespan and Over Time*, "OECD Education Working Papers" 2010, OECD Publishing, No. 72.

posiadanego wykształcenia i tego, iż studia jedynie ukształtowały ich osobowość, a konieczne wykształcenie należy uzupełnić na studiach podyplomowych³¹⁶.

Zatem korzyści z posiadanego wykształcenia nie są zapewnione, gdyż prestiż społeczny nie jest dostępny dla wszystkich, poza tym żadna gospodarka nie może funkcjonować, bazując wyłącznie na miejscach pracy wymagających wysokich kwalifikacji. Państwo może marnować cenne zasoby, jeśli kształci studentów, którzy mają mniejsze szanse na uzyskanie wyższego wykształcenia, gdyż system gospodarczy nie jest w stanie zapewnić im wszystkim odpowiednich miejsc pracy, zgodnych ze zdobytym wykształceniem. Możliwa jest oczywiście odwrotna sytuacja, gdy wielu uczniów decyduje się na zakończenie edukacji wraz z ukończeniem szkoły ponadgimnazjalnej, podczas gdy system edukacji, a tym samym gospodarka i społeczeństwo tracą talent³¹⁷.

Rozwój szkolnictwa wyższego może następować jedynie do momentu, gdy zrównoważy podaż absolwentów z potrzebami rynku pracy. Jednocześnie ułatwienie dostępu do studiów wyższych powoduje, iż inne, alternatywne ścieżki edukacyjne są postrzegane jako mniej atrakcyjne. W tym celu priorytetem dla państw powinno być odpowiednie doradztwo, którego celem jest ułatwienie młodzieży optymalnego wyboru ścieżki kariery³¹⁸. To właśnie szkoły i system edukacji odgrywają kluczową rolę w zapewnianiu uczniom możliwości rozwoju. Praktycznie na całym świecie występują rozbieżności między oczekiwaniami uczniów a dostępnymi możliwościami, chociaż stopień tych rozbieżności jest bardzo zróżnicowany³¹⁹. Właśnie w czasie studiów studenci wykonują różne aktywności, co pozwala im na sprawdzenie się i ułatwia znalezienie własnej ścieżki życiowej³²⁰. Od wielu lat wskazuje się również na pozytywne skutki nauki za granicą. Transnarodowa mobilność edukacyjna wpływa na późniejszą zwiększoną mobilność na rynku pracy, wyższe zarobki oraz niższe ryzyko bezrobocia. W 2017 roku 11,6% absolwentów uczelni wyższych wykazało się mobilnością, czyli studiowaniem częściowo lub całkowicie za granicą³²¹.

Wyzwaniem dla uniwersytetów jest również ściślejsza współpraca ze społeczeństwem i gospodarką, będąca reakcją na zmiany zachodzące w otoczeniu. Pozytywnym aspektem zmian jest to, iż w ostatnim czasie uczelnie wyższe coraz częściej angażują się w ścisłą

³¹⁶ P. Deszczyński, *Rola uczelni wyższych w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych z perspektywy absolwenta, menedżera i profesora w: Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 83.

³¹⁷ *Grade...*, op. cit., s. 19.

³¹⁸ *Education at a Glance 2019...*, op. cit., s. 10.

³¹⁹ *Grade...*, op. cit., s. 20.

³²⁰ A. Postuła, *Przedsiębiorczość i edukacja – podobieństwa i różnice przedsiębiorców, menedżerów i liderów*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), s. 145.

³²¹ *Education and training...*, op. cit., s. 11.

kooperację z przedsiębiorstwami, czemu sprzyja polityka zarówno krajowa, jak i regionalna, a także globalna³²². Silniejsze powiązania pomiędzy uczelniami wyższymi a rynkiem pracy skutkują m.in. dostosowywaniem programów studiów do wymagań stawianych przez pracodawców³²³. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, iż wszelkie zmiany w zakresie polityki edukacyjnej powinny dotyczyć raczej perspektywy długofalowej, a nie jedynie doraźnych potrzeb rynku pracy. Zadaniem edukacji powinno być wykształcenie tych kompetencji, które ułatwiają zarówno mobilność zawodową, jak i dostosowywanie się do zmian w zakresie wymagań pracodawców oraz technologii³²⁴.

Z kolei równolegle uczelnie wyższe coraz częściej muszą konkurować między sobą o zasoby w postaci grantów badawczych czy też uznanych naukowców. Rywalizacja między uczelniami oraz oparcie procesu kształcenia o rachunek ekonomiczny może przyczynić się do uzawodowienia edukacji kosztem nauczania ogólnego. Należy pamiętać, że polityka uczelni powinna być też odpowiedzią na popyt na kompetentnych pracowników o szerokim zakresie wiedzy i umiejętności, zgłaszany współcześnie przez rynek pracy³²⁵. Szczególnie premiowana jest umiejętność podejmowania niekonwencjonalnych decyzji wpływających na uzyskanie przewagi konkurencyjnej. Jest to argument przemawiający za tym, że konieczne jest kształcenie o charakterze uniwersyteckim, a nie zawodowym. Tym samym niezbędna jest również taka polityka władz w zakresie uczelni wyższych, która będzie w stanie wyzwolić kluczowy w życiu zawodowym potencjał przedsiębiorczości, zwłaszcza wśród studentów studiów ekonomicznych³²⁶.

Z drugiej strony, polityka uczelni wyższych musi również uwzględniać szczególne oczekiwania i predyspozycje młodych ludzi. Pokolenia urodzone w czasie gwałtownego rozwoju nowych technologii mają inne oczekiwania niż ludzie starsi od nich³²⁷. Postęp technologiczny w postaci szerokiego dostępu do Internetu wymaga zmian w zakresie szkolnictwa. Wyzwaniem dla współczesnej edukacji jest w związku z tym przygotowanie adeptów nauki do samodzielnego i rozumnego korzystania z szerokiego spektrum źródeł wiedzy, opierającego się na jej selekcji i wartościowaniu. Jest to o tyle istotne, iż wymogiem współczesności jest przecież kreatywność i zdolność do samokształcenia³²⁸.

³²² M. Kwiek, *Uniwersytet...*, op. cit., s. 148.

³²³ *Ekonomia rynku pracy* pod red. D. Kotlorz, AE w Katowicach. Katowice 2007, s. 95.

³²⁴ M. Federowicz, M. Sitek, *Raport...*, op. cit., s. 126.

³²⁵ K. Bondyra, M. Kołodziejczyk, *System...*, op. cit., s. 164-165.

³²⁶ P. Deszczyński, *Rola...*, op. cit., s. 84.

³²⁷ A. Kobylarek, *Uniwersytet wobec konieczności paradygmatycznej zmiany*, Argi Druk, Wrocław 2016, s. 45.

³²⁸ A. Ćwikliński, *Wybrane aspekty edukacji globalnego świata w: Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne* pod red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, wyd. UM, Poznań 2015, s. 15, 17.

Podsumowując, w przypadku dylematu – czemu tak naprawdę ma służyć edukacja na uczelni wyższej – kształceniu elit czy przygotowaniu zawodowemu – bardzo trudno o łatwe rozstrzygnięcie. Nadal brakuje szeroko zakrojonych badań dotyczących efektywności kształcenia na studiach wyższych w kontekście wymagań stawianych absolwentom na rynku pracy³²⁹. Współcześnie potrzebna jest bowiem edukacja profesjonalna, która przygotowuje przyszłych absolwentów nie tyle do wykonywania określonych zawodów, ale pozwala nadążać za nowymi trendami na rynkach pracy, powiązanymi głównie z postępem w dziedzinie technologii. Podczas gdy wymusza on nieuchronnie upadek pewnych zawodów, to jednak w ich miejsce pojawiają się nowe, często wymagające wiedzy i umiejętności na wyższym poziomie zaawansowania. Zatem wyróżnikiem współczesnej edukacji, w związku ze zmianami zachodzącymi w otoczeniu, jest konieczność jej kontynuowania przez cały okres aktywności zawodowej³³⁰.

Z pewnością demokratyzacja edukacji uniwersyteckiej, wynikająca z rosnącej liczby osób rozpoczynających studia, stanowi wyzwanie dla kadry uniwersyteckiej, gdyż oznacza, że nauczanie na uniwersytetach musi dostosować się do coraz bardziej zróżnicowanej populacji studentów³³¹. W ostatnich latach wzrost poziomu edukacji następuje szybciej niż zmiany na rynku pracy. Pojawia się więc nadpodaż osób, które posiadając wyższe wykształcenie oraz powiązane z nim kwalifikacje, mają problem ze znalezieniem odpowiedniego zatrudnienia. Jeśli takie zjawisko występuje masowo, to jest marnotrawieniem cennego potencjału wielu osób. Jednym z rozwiązań tego problemu może być kreowanie nowych miejsc pracy przy współpracy uczelni i biznesu³³². Jednocześnie wyzwaniem dla decydentów jest prowadzenie takiej polityki w zakresie uczelni wyższych, która będzie w stanie wyzwolić potencjał przedsiębiorczości wśród studentów³³³.

3.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych

Przez wiele stuleci nie doceniano istoty relacji, jakie łączą edukację z przedsiębiorczością³³⁴. Również uczelnie wyższe w przeszłości rzadko uważały

³²⁹ A. Kobylarek, *Uniwersytet...*, op. cit., s. 139.

³³⁰ W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak...*, op. cit., s. 63.

³³¹ *Grade...*, op. cit. s. 71.

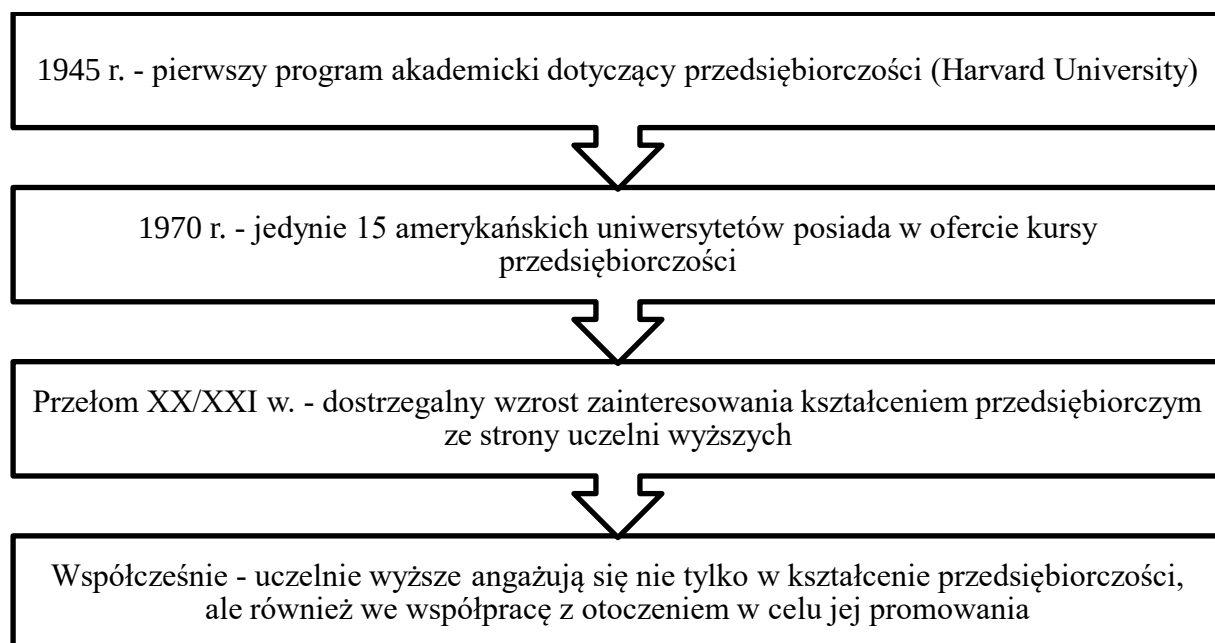
³³² Szerzej: A. Damrath, *Mechanizm powstawania kryzysu zadłużeniowego w krajach strefy euro oraz wyzwania stojące przed krajami całej Unii Europejskiej*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego Nasze Studia” 2013, (6), s. 245-255.

³³³ *Educating the Next...*, op. cit., s. 43.

³³⁴ R. R. Locke, *Education and entrepreneurship: an historian's view* w: *Entrepreneurship, Networks, and Modern Business* pod red. J. Brown, M. B. Rose, Manchester 1993, s. 55.

przedsiębiorczość za dyscyplinę wartą nauczania. Jak już wspomniano w rozdziale pierwszym niniejszej rozprawy, wiązało się to z relatywnie niewielką ilością badań na ten temat. Skoro szkoły wyższe nie mogły rozpocząć nauczania bez odpowiednich zasobów wiedzy w danej dziedzinie, przedsiębiorczość nie była przedmiotem nauczania. Pewien przełom nastąpił w połowie XX wieku (rys. 29.), kiedy badania nad przedsiębiorczością nabrały tempa. W 1945 roku pierwszy program akademicki dotyczący przedsiębiorczości rozpoczął Harvard University. Założeniem programu prowadzonego na tej uczelni było stymulowanie gospodarki poprzez promowanie samozatrudnienia wśród osób pracujących wcześniej na potrzeby prowadzonych działań wojennych. Od tego momentu również na innych uczelniach wyższych uznano, iż kursy przedsiębiorczości mogą być skutecznym narzędziem pobudzającym gospodarkę poprzez wykształcenie absolwentów zakładających własne przedsiębiorstwa i zatrudniających pracowników. Rezultaty tych programów nie zawsze były zgodne z oczekiwaniami. Wiazało się to zarówno z decyzjami absolwentów rezygnujących z samozatrudnienia, jak i problemami z nawiązaniem współpracy przy organizacji procesu nauczania z istniejącymi przedsiębiorstwami. Niektórzy wręcz akcentowali wysoką nieefektywność tego typu edukacji, związaną z niedopasowaniem programu nauczania do wyzwań związanych z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej. Uczelnie wyższe skupiały się do tego momentu na przekazywaniu wiedzy, a nie na rozwijaniu koniecznych dla przedsiębiorców umiejętności. Taka zmiana rodziła także wyzwanie dla wykładowców, gdyż wiązała się z koniecznością zerwania z dotychczasowym stylem nauczania i rozwojem kompetencji w zakresie nauczania umiejętności³³⁵.

³³⁵ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 51-53.

Rys. 29. Ewolucja w zakresie nauczania przedsiębiorczości w szkołach wyższych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. R. Locke, *Education and entrepreneurship: an historian's view* w: *Entrepreneurship, Networks, and Modern Business* pod red. J. Brown, M. B. Rose, Manchester 1993, s. 55; *Entrepreneurship and Higher Education* pod red. J. Potter, OECD Publishing, Brussels 2008, s. 51-53; *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Poland*, OECD Publishing, Paris/EU, Brussels 2017, s. 90; J. Gabrielsson, et al., *Exemplary contributions from Europe to entrepreneurship education research and practice* w: *A Research Agenda for Entrepreneurship Education*, pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2018, s. 109-110.

Pojawienie się przedsiębiorczości na uczelniach wyższych wywołało również pewną konsternację związaną z zasadami działania przedsiębiorstw oraz wartościami z nimi związanymi, które przecież nie są koherentne z etosem akademickim³³⁶. Jest to związane z pewnym dysonansem pomiędzy tradycyjnym nauczaniem bezspornych, stałych, humanistycznych wartości, charakterystycznych dla uniwersytetów, a pragmatyczną, zdefiniowaną na osiągnięcie sukcesu w życiu zawodowym edukacją dla przedsiębiorczości (tab. 12.). Jednocześnie istnieje możliwość pogodzenia tych sprzeczności – poprzez nauczanie pewnego etosu przedsiębiorczości – przekazywanego właśnie dzięki edukacji przedsiębiorczej³³⁷.

³³⁶ C. Sá, A. Kretz, *The Entrepreneurship...*, op. cit., s. 2

³³⁷ G. D. Beckman, R. A. Chervitz, *Advancing the authentic: Intellectual entrepreneurship and the role of the business school in fine arts entrepreneurship curriculum design* w: *Handbook of University-wide Entrepreneurship Education* pod red. P. West, E. J. Gatewood, K. G. Shaver, Edward Elgar, Cheltenham 2009, s. 21-22.

Tab. 12. Kontrast pomiędzy typowym kształceniem na uczelni wyższej a potrzebami kształcenia przedsiębiorczego

Typowe kształcenie na uczelni wyższej	Kształcenie na rzecz przedsiębiorczości
Krytyczny osąd na podstawie analizy dużej ilości informacji	Podjmowanie decyzji na podstawie ograniczonej ilości informacji
Zrozumienie oraz przywoływanie z pamięci określonych informacji	Poznanie wartości tych osób, które przesyłają lub filtrują informacje
Możliwość poniesienia porażki podczas realizacji celu	Przyjęcie różnorodnych celów
Dążenie do poznania absolutnej prawdy poprzez badanie danej informacji	Podjmowanie decyzji na podstawie własnego osądu odnośnie innych ludzi
Zrozumienie podstawowych zasad funkcjonowania społeczeństwa	Dążenie do zastosowania w praktyce podstawowych zasad rządzących społeczeństwem
Szukanie poprawnej odpowiedzi przy wystarczającej ilości czasu na zrealizowanie tego zadania (bez pośpiechu)	Opracowanie optymalnego rozwiązania pod presją czasu
Nauka w sali lekcyjnej	Uczenie się poprzez działanie
Korzystanie z informacji pochodzących od ekspertów bądź z innych wiarygodnych źródeł	Odczytywanie informacji z dowolnego miejsca i wykorzystywanie ich do promowania własnych interesów biznesowych
Ocena poprzez pracę pisemną	Ocena poprzez osąd ludzi i wydarzeń na podstawie uzyskiwanej informacji zwrotnej
Postępy w nauce mierzone za pomocą egzaminu egzekwującego wiedzę	Postępy w nauce mierzone poprzez rozwiązywanie problemów oraz uczenie się na błędach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Gibb, *The enterprise culture and education: Understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurs and wider educational goals*, "International Small Business Management Journal" 1993, 11(3), 11–34 za: M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship Education: Innovations and Best Practices* w: *Entrepreneurship Education: Experiments with Curriculum, Pedagogy and Target Groups* pod red. M. J. Manimala, P. Thomas, Springer, Singapore 2017, s. 400.

W roku 1970 roku w USA jedynie 15 uniwersytetów miało w swojej ofercie kursy dedykowane przedsiębiorczości³³⁸. Zmiana polityki w tym zakresie nastąpiła znacznie później³³⁹. Dopiero druga dekada XXI wieku przyniosła rozszerzenie idei edukacji przedsiębiorczej także na osoby, które będą działać przedsiębiorczo, nie zakładając jednocześnie własnego przedsiębiorstwa. Rozpoczęto również badania dotyczące wpływu edukacji przedsiębiorczej na przyszłe losy absolwentów. Zmiana nastąpiła także w kwestii samych nauczycieli – zaczęto doceniać ich rolę w procesie kształtowania postaw

³³⁸ Supporting..., op. cit., s. 90.

³³⁹ A. Kuckertz, *Entrepreneurship education—status quo and prospective developments*, "Journal of entrepreneurship education" 2013, (16), s. 59; Szerzej: J. A. Katz, *The chronology and intellectual trajectory of American entrepreneurship education: 1876–1999*, "Journal of business venturing" 2003, 18(2), s. 283–300.

przedsiębiorczych na wyższej uczelni. Z kolei w Europie pierwsze artykuły naukowe dotyczące edukacji przedsiębiorczej powstały dopiero po wdrożeniu tej edukacji na niektórych europejskich uczelniach. Za pionierów idei kształcenia na rzecz przedsiębiorczości – dydaktyków i zarazem badaczy tej dziedziny – można uznać A. Gibba i B. Johannisona³⁴⁰.

Obecnie na uczelniach wyższych istnieją nie tylko kursy przedsiębiorczości, ale również kierunki studiów poświęcone studiom nad przedsiębiorczością³⁴¹. Na całym świecie powstało w międzyczasie wiele programów nauczania przedsiębiorczości³⁴². Edukacja dla przedsiębiorczości stała się także częścią szerszego, kompleksowego procesu edukacyjnego³⁴³. W ramach jej promowania uczelnie wyższe angażują się w różnorakie aktywności związane z transferem wiedzy, których celem jest promowanie przedsiębiorczości. Czynią to zarówno bezpośrednio – tak jak w przypadku przedsiębiorstw zakładanych przy uczelniach lub pośrednio – poprzez badania, szkolenia i działalność edukacyjną. Ma to coraz częściej wymiar regionalny, gdzie szkoły wyższe decydują się na nawiązanie różnych relacji z innymi zainteresowanymi stronami, dążącymi do wzrostu gospodarczego i tym samym poprawy pozycji konkurencyjnej gospodarki³⁴⁴. Jednocześnie uczelnie wyższe coraz częściej decydują się także na realizację programów edukacji przedsiębiorczości w ramach współpracy międzynarodowej³⁴⁵.

Samą edukację na rzecz przedsiębiorczości prowadzoną na wyższych uczelniach można podzielić na dwie kategorie: pierwsza wiąże się z nauczaniem studentów aspirujących do roli przedsiębiorcy, druga zaś – ze szkoleniem już aktywnych przedsiębiorców w celu poprawy ich skuteczności. Jednocześnie należy przyznać, iż ukończenie studiów związanych z przedsiębiorczością nie jest wyjątkowo atrakcyjną propozycją edukacyjną dla ludzi młodych, po części z tego powodu, iż nie jest gwarantem sukcesu w postaci założenia własnego przedsiębiorstwa. Wprawdzie taka analogia występuje również w przypadku wielu innych kierunków studiów, niepowodzenie przedsiębiorcy ma jednak często dużo poważniejsze konsekwencje ekonomiczne i społeczne niż np. porażka absolwenta zarządzania

³⁴⁰ J. Gabrielsson, et al., *Exemplary contributions from Europe to entrepreneurship education research and practice* w: *A Research Agenda for Entrepreneurship Education*, pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2018, s. 109-110.

³⁴¹ *Supporting...*, op. cit., s. 90.

³⁴² P. Jones, G. Maas, L. Pittaway, *New perspectives on entrepreneurship education* w: *Entrepreneurship Education: New Perspectives on Entrepreneurship Education* pod red. P. Jones, G. Maas, L. Pittaway, Emerald Publishing, Bingley 2017, s. 3.

³⁴³ M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship Education: Innovations and Best Practices* w: *Entrepreneurship Education: Experiments with Curriculum, Pedagogy and Target Groups* pod red. M. J. Manimala, P. Thomas, Springer, Singapore 2017, s. 45.

³⁴⁴ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 18.

³⁴⁵ *Supporting...*, op. cit., s. 90.

zatrudnionego w czyimś przedsiębiorstwie. To kwestia niezależna od nauczania, bowiem występuje w tych kulturach, które unikają ryzyka³⁴⁶.

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości ma dwa główne cele: zdobycie przez studentów nowych, przedsiębiorczych umiejętności oraz pomoc w podjęciu decyzji odnośnie zostania przedsiębiorcą³⁴⁷. Bardzo ważny jest również sposób, w jaki przedstawia się przedsiębiorczość w procesie edukacyjnym. Wbrew stereotypom, powinna być ona przedstawiana jako ogólna metoda ludzkiego działania, także zespołowego, obejmująca zasady i techniki, których każdy może się nauczyć się poprzez odpowiednią edukację. Sama edukacja przedsiębiorcza dzieli się na trzy formy. Pierwsza z nich wiąże się z nauką teorii, mającą na celu ogólne zrozumienie tego zjawiska. Jest to jednocześnie najczęściej stosowana forma nauczania przedsiębiorczości w szkołach wyższych. Druga wiąże się z zapewnieniem początkującym przedsiębiorcom niezbędnej wiedzy i umiejętności. Z kolei trzecia forma często oparta jest na doświadczeniu poprzez działanie, dzięki któremu studenci uczą się przedsiębiorczości³⁴⁸.

Mając na uwadze powyższe formy edukacji, nauczanie przedsiębiorczości powinno wiązać się z aktywnym udziałem uczestników w czasie zajęć, a także polegać na rozpatrywaniu problemów decyzyjnych³⁴⁹. Bardzo istotne w czasie zajęć z przedsiębiorczości jest skoncentrowanie się na konkretnych działaniach polegających na poszukiwaniu atrakcyjnego pomysłu na własne przedsiębiorstwo. Jednocześnie równie ważne są zajęcia służące obecnym przedsiębiorcom, których tematyka powinna dotyczyć zagadnień związanych z zarządzaniem małym przedsiębiorstwem³⁵⁰.

Ponadto należy podkreślić, iż wbrew stereotypom dotyczącym wspierania przedsiębiorczości przez uczelnie wyższe, nie polega ono jedynie na bezpośrednim wsparciu przy tworzeniu nowych przedsięwzięć. Istotne jest również szkolenie umiejętności, gdyż skoncentrowanie się na ściśle sprecyzowanych umiejętnościach oraz kompetencjach, szczególnie tych związanych z rozwiązywaniem problemów, rozwojem kreatywności oraz umiejętności interpersonalnych, może prowadzić do rozwoju tych zdolności i postaw przedsiębiorczych, które są kluczowe nie tylko dla zakładania, ale również prowadzenia działalności gospodarczej. Zadaniem uczelni i środowiska przedsiębiorców jest rozpoznanie i

³⁴⁶ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 54. O kwestii wpływu kultury na skłonność do podejmowania ryzyka szerzej w rozdziale drugim niniejszej rozprawy.

³⁴⁷ R. Weber, *Determinants of Entrepreneurial Intentions w: Evaluating Entrepreneurship Education*, Gabler Verlag, Munich 2012, s. 322.

³⁴⁸ *Entrepreneurship in...*, op. cit., 10.

³⁴⁹ *Supporting...*, op. cit., s. 91.

³⁵⁰ J. Cieślak, *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, „Edukacja” 2008, 2(102), s. 73-74.

promowanie tych umiejętności, które zwiększają możliwości przedsiębiorcze³⁵¹. Założenie własnego przedsiębiorstwa nie oznacza jednak, że jego założyciele już na zawsze będą przedsiębiorcami³⁵².

Warto zatem podkreślić uniwersalny charakter kształcenia przedsiębiorczego, stanowiącego punkt wyjścia dla rozwoju odpowiednich kompetencji i niezależnie od późniejszej kariery przedsiębiorczej, mających zastosowanie w przypadku pełnienia funkcji kierowniczej w przedsiębiorstwie³⁵³. Edukacja dla przedsiębiorczości może zatem przydać się nie tylko przyszłym przedsiębiorcom, ale także przedstawicielom różnorodnych branż i grup społecznych – np. studentom różnych kierunków, pracownikom korporacji, politykom, finansistom, konsultantom branżowym, lekarzom, prawnikom, programistom i innowatorom³⁵⁴. Interesującym pomysłem jest coraz częstsze wdrażanie programów edukacyjnych z zakresu przedsiębiorczości dla uczestników różnych rodzajów studiów podyplomowych, doktoranckich oraz dla pracowników (głównie naukowych) uczelni wyższych (zwłaszcza technicznych)³⁵⁵.

Nauczanie przedsiębiorczości powinno być również powiązane z potrzebami danego kraju czy regionu oraz spójne z panującą kulturą przedsiębiorczości. Tym samym, jeśli założenie własnego przedsiębiorstwa jest w danym państwie postrzegane jako atrakcyjna droga kariery zawodowej, to wówczas uczelnie powinny stworzyć ofertę wspierającą dążenia przyszłych przedsiębiorców. Z kolei w przypadku niewielkiego zainteresowania karierą przedsiębiorcy, program nauczania przedsiębiorczości powinien być tak skonstruowany, aby zawierać elementy budujące świadomość przedsiębiorczą i zarazem kreujące zachowania przedsiębiorcze w organizacjach³⁵⁶.

W Polsce przedsiębiorczość i innowacje są już ważnym elementem programów nauczania na wielu uczelniach. Ponadto, w ich realizację zaangażowani są menedżerowie wyższego szczebla. W naszym kraju funkcjonuje również szereg programów finansowania działań przedsiębiorczych, takich jak sieć inkubatorów przedsiębiorczości w ramach Akademickich Inkubatorów Przedsiębiorczości. Warte podkreślenia jest także zaangażowanie studenckich kół naukowych w promowanie przedsiębiorczości. Jednocześnie konieczna jest legitymizacja przedsiębiorczości jako dziedziny akademickiej, przy czym również większa

³⁵¹ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 22.

³⁵² P. Sieger et al., *Global...*, op. cit., s. 3.

³⁵³ *Educating the Next...*, op. cit., s. 77.

³⁵⁴ M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 35, 43.

³⁵⁵ J. Cieślík, *Kształcenie...*, op. cit., s. 75.

³⁵⁶ U. Hytti, *Enterprise education in different cultural settings and at different school levels w: The Dynamics Between Entrepreneurship, Environment and Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2008, s. 131-134.

liczba pracowników uczelni wyższych powinna zostać zaangażowana w nauczanie przedsiębiorczości. Należy promować korzystanie z bardziej aktywnych metod nauczania oraz zwiększyć wsparcie na rozpoczęcie działalności gospodarczej dla studentów o wysokim potencjale³⁵⁷.

Ponadto należy rozszerzyć nauczanie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych poza kierunkami ekonomicznymi, szczególnie na kierunkach technicznych³⁵⁸. Uczelnie wyższe, a zwłaszcza techniczne, są miejscem, gdzie powstają innowacyjne pomysły, wpływające na rozwój technologiczny. W tym kontekście rolą przedsiębiorców, zgodnie z zamysłem Schumpetera, jest dyfuzja na szerszą skalę dobrych pomysłów w postaci wynalazków. Uczelnie wyższe odgrywają ważną rolę w promowaniu talentów – zarówno wśród studentów, jak i naukowców. Jednocześnie wspieranie edukacji w zakresie przedsiębiorczości sprzyja powstawaniu przedsiębiorstw bazujących na fachowej wiedzy, nie tylko technicznej³⁵⁹.

Główne amerykańskie uczelnie badawcze, takie jak: Uniwersytet Kalifornijski, Berkeley, San Francisco czy Stanforda, są źródłem nowych technologii i innowacji, stosując w tym celu m.in. wsparcie komercjalizacji nowych technologii poprzez edukację przedsiębiorczą, inkubatory przedsiębiorczości czy też fundusze venture capital. Ciekawy przypadek stanowi Singapur, gdzie tamtejszy uniwersytet przeszedł transformację z typowo naukowo-dydaktycznej ścieżki na przedsiębiorczą, zajmując się komercjalizacją technologii, promowaniem talentów czy też wdrażaniem edukacji przedsiębiorczej, w szczególności na kierunkach technicznych³⁶⁰.

Zadaniem uczelni wyższych jest zatem stworzenie takiego środowiska, które sprzyja postawom przedsiębiorczym. Konieczne jest zaangażowanie przedstawicieli świata biznesu w kształcenie na rzecz przedsiębiorczości, którzy swoim przykładem mogą potwierdzać sens edukacji przedsiębiorczej. Ponadto bardzo istotne jest nauczanie poprzez doświadczenie, stwarzając sytuacje zbliżone do realnego życia gospodarczego³⁶¹. Edukacja przedsiębiorcza powinna przekazywać różnorodne treści³⁶². Mogą temu służyć najlepsze wzorce, stosowane na uczelniach wyższych (tab. 13.) Interdyscyplinarny charakter zagadnień poruszanych na

³⁵⁷ *Supporting...*, op. cit., s. 3.

³⁵⁸ *Educating the Next...*, op. cit., s. 77-78.

³⁵⁹ *Ibidem*, s. 44.

³⁶⁰ A. Papaspyridis, T. Zalan, *Accelerating Innovation in the UAE: The 3i Framework w: Global Opportunities for Entrepreneurial Growth: Coopetition and Knowledge Dynamics Within and Across Firms* pod red. S. Sindakis, P. Theodorou, Emerald Publishing, Bingley 2018, s. 359.

³⁶¹ *Educating the Next...*, op. cit., s. 44.

³⁶² A. Gawel, M. Pietrzykowski, *Edukacja akademicka w postrzeganiu przedsiębiorczości i kształtowaniu postaw przedsiębiorczych*, „Problemy Zarządzania” 2015, (13), s. 47.

zajęciach z przedsiębiorczości wiąże się z tym, iż w realnym życiu gospodarczym przedsiębiorca musi zarządzać różnymi aspektami biznesu³⁶³.

Tab. 13. Najlepsze praktyki nauczania przedsiębiorczości stosowane na wyższych uczelniach

Praktyka	Aktywności
Korzystanie z zewnętrznego wsparcia w celu edukacji w zakresie przedsiębiorczości	• Tworzenie centrów przedsiębiorczości z udziałem podmiotów zewnętrznych; • Rady ekspertów (w skład których wchodzi pracownicy uczelni i przedstawiciele biznesu); • Szkolenia kadry dydaktycznej (zwłaszcza na uczelniach technicznych) prowadzone przez przedsiębiorców; • Interakcje studentów z przedsiębiorcami (mentoring, zajęcia dydaktyczne, praktyki); • Fundusze dedykowane przedsiębiorczości akademickiej finansowane przez sferę biznesu.
Programy interdyscyplinarne	• Nauczanie przedsiębiorczości dedykowane osobom posiadającym umiejętności techniczne i zawodowe przy założeniu, iż mają oni większą szansę na założenie własnego przedsiębiorstwa; • Dodatkowe zagadnienia włączone do podstawowego kursu przedsiębiorczości, takie jak: marketing, psychologia, rachunkowość.
Specjalistyczne kursy w zakresie przedsiębiorczości	Specjalistyczne kursy dopasowane do potrzeb, organizowane dla różnych grup społecznych i zawodowych. Zawierają one często zagadnienia dotyczące: • przygotowania biznesplanu; • zarządzania biznesem rodzinnym; • prawa gospodarczego i handlowego; • zarządzania opieką zdrowotną; • szans przedsiębiorczych dla osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji materialnej; • przedsiębiorczości kobiet; • przedsiębiorczości opartej na technologiach; • przyuczania do zawodu; • mentoringu we współpracy z przedsiębiorcami.
Rozwój umiejętności w zakresie przedsiębiorczości	• Przygotowanie biznesplanów przez studentów, podlegających ocenie eksperckiej; • Podjęcie przez studentów pilotażowych projektów przedsiębiorczych; • Programy stażowe w przedsiębiorstwach.
Prawdziwe przedsiębiorstwa	Studenci otrzymują wsparcie (finansowanie załączkowe, możliwość inkubacji, komercjalizacji technologii itp.), prowadząc realne przedsiębiorstwa, które kontynuują działalność po ukończeniu kursu przedsiębiorczości.
Nauczanie na odległość	• Programy komputerowe; • Programy komputerowe w połączeniu z sesjami online; • Zajęcia online.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Entrepreneurship and Higher Education* pod red. J. Potter, OECD Publishing, Brussels 2008, s. 55-57.

Rozwiązania oparte na technologii cyfrowej mogą pomóc zrealizować aspiracje przedsiębiorcze studentów poprzez ułatwienie dostępu do informacji rynkowych oraz umożliwiając im zdobycie niezbędnych umiejętności, np. poprzez kursy online, specjalne aplikacje do nauki mobilnej czy też materiały szkoleniowe zamieszczone online³⁶⁴. Jednocześnie potencjał technologii cyfrowych w kontekście poprawy praktyk edukacyjnych jest wciąż blokowany przez wyzwania, przed którymi nadal stoją systemy edukacyjne. Szkoły wyższe powinny zwiększać poziom kompetencji cyfrowych nauczycieli akademickich w celu

³⁶³ *Supporting...*, op. cit., s. 92.

³⁶⁴ *Global Employment Trends for Youth 2020*, ILO, Geneva 2020, s. 132.

ich zastosowania w nauczaniu oraz zapewnić odpowiednie narzędzia do realizacji takiego nauczania³⁶⁵.

Rolą przedsiębiorczych uczelni wyższych powinno być przekazywanie otoczeniu idei innowacyjnego myślenia³⁶⁶. Zatem zadaniem wykładowców na wyższej uczelni nie jest samo przekazanie teorii dotyczącej przedsiębiorczości, ale pokazanie jej w praktyczny sposób, tak, aby studenci zdobywając konkretne, przydatne umiejętności, mogli później sami zacząć działać na gruncie przedsiębiorczości³⁶⁷. Teoria wykładana na uczelni, która nie ma odniesienia do praktyki, na pewno nie spotka się z zainteresowaniem studentów³⁶⁸. Jednocześnie złożoność zagadnień związanych z przedsiębiorczością wymusza często ograniczenie nauczania przedsiębiorczości tylko do pewnych, kluczowych zagadnień, pomijając inne, mniej istotne³⁶⁹. W tym miejscu należy podkreślić, iż nauczanie przedsiębiorczości nie może ograniczać się do wiedzy dotyczącej założenia przedsiębiorstwa. Odkrycie szansy przedsiębiorczej jest istotne dla powodzenia przedsięwzięcia, ale adepci edukacji przedsiębiorczej muszą nauczyć się także tego, że potrzeba czasu i energii, aby pomysł zaowocował dobrze prosperującym przedsiębiorstwem³⁷⁰.

Sukces przedsiębiorczy jest pochodną takich umiejętności, które pozwalają zarówno na radzenie sobie z napotykanymi przez przedsiębiorcę trudnościami, jak i na wykorzystywanie pojawiających się szans. Z tego powodu edukacja na rzecz przedsiębiorczości prowadzona na uczelniach wyższych powinna rozwijać umiejętności – takie, jak: krytycyzm, myślenie perspektywiczne, opanowywanie emocji, nawiązywanie i utrzymywanie relacji międzyludzkich. Kluczowe dla powodzenia edukacji jest umożliwienie studentom obserwacji tych przedsiębiorstw, które odniosły sukces na rynku. Takie pozytywne wzorce mogą zainspirować młodych ludzi do założenia własnego przedsiębiorstwa³⁷¹.

Z kolei zaangażowanie przedsiębiorstw w proces dydaktyczny edukacji przedsiębiorczości czyni go bliższym praktyce bycia przedsiębiorcą. Jednocześnie, absolwenci takiego nauczania są bardziej przekonani, iż osiągną sukces jako przedsiębiorcy,

³⁶⁵ *Education and training...*, op. cit., s. 12.

³⁶⁶ A. Daniel, A. Vitoria, M. Pita, *The role of university-business collaboration in entrepreneurship education programmes* w: *Entrepreneurial Universities* pod red. J. J. Ferreira et al., Edward Elgar, Cheltenham 2018, s. 12.

³⁶⁷ H. M. Neck, P. G. Greene, C. G. Brush, *Practice-based entrepreneurship education using actionable theory*, "Annals of Entrepreneurship Education and Pedagogy" 2014, s. 4.

³⁶⁸ *Ibidem*, s. 8.

³⁶⁹ A. Penaluna, K. Penaluna, *The evidence so far: calling for creative industries engagement with entrepreneurship education policy and development* w: *Entrepreneurship and the Creative Economy: Process, Practice and Policy* pod red. C. Henry, A. Bruin, Edward Elgar, Cheltenham 2011, s. 53.

³⁷⁰ M. Brand, I. Wakkee, M. Veen, *Teaching Entrepreneurship to Non-Business Students: Insights from Two Dutch Universities* w: *Handbook of Research in Entrepreneurship Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2007, s. 59.

³⁷¹ A. Postuła, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 144.

gdyż uczą się nawiązywać kontakty z przedstawicielami praktyki gospodarczej. Zatem przedsiębiorstwa powinny jeszcze bardziej zaangażować się w proces kształcenia przedsiębiorczości³⁷².

W ten sposób edukacja może odgrywać istotną rolę w kreowaniu kultury przedsiębiorczości poprzez zachęcanie do przedsiębiorczych zachowań. Uczenie się przedsiębiorczości powinno polegać na czerpaniu wzorców z prężnego środowiska małych przedsiębiorstw i ich późniejszej adaptacji na potrzeby szkolne przy użyciu koncepcji uczenia się opartego na działaniu zamiast tradycyjnych, nadal dość często stosowanych metod nauczania zorientowanych na treść³⁷³.

Jednocześnie, konieczne jest odpowiednie przygotowanie prowadzącego oraz preferowany jest podział studentów na mniejsze grupy niż zazwyczaj stosowane na zajęciach³⁷⁴. Studenci, pracując w grupie, podczas zadań związanych z kształceniem przedsiębiorczości, mogą zdobyć większą wiedzę i nabyć więcej umiejętności przedsiębiorczych, jeśli pracują nad projektami z ambitnymi studentami³⁷⁵.

Im młodszy adepci kursu przedsiębiorczości, tym większy nacisk w kształceniu powinien być położony na kształtowanie przedsiębiorczych zachowań, kosztem konkretnych umiejętności przydatnych w biznesie³⁷⁶. Wyzwaniem dla przedsiębiorczej edukacji jest również sposób oceniania jej uczestników. Coraz częściej studenci mają za zadanie przedstawić swoje pomysły w celu rozwiązania jakiegoś rzeczywistego problemu³⁷⁷. Istotne jest to, aby zapewniać uczestnikom procesu edukacyjnego możliwości odkrywania tego, co jest ich pasją. Dowiedziono, iż osoby, którym stawia się wyzwania, częściej korzystają z nowych możliwości i inspirują innych do współpracy³⁷⁸.

Z kolei uczenie się poprzez działanie wiąże się z umożliwieniem uczestnikom kursu przedsiębiorczości kreowania wartości dla innych ludzi, gdyż to właśnie jest zgodne z istotą przedsiębiorczości, która polega na wykorzystywaniu możliwości i pomysłów oraz ich przekształcaniu w wartość dla innych. Efekt – tworzona wartość – może mieć charakter finansowy, kulturowy lub społeczny. W tych definicjach ukryte jest pojęcie przedsiębiorczego tworzenia wartości, związanego z tym, iż tworzona wartość powinna być nie tylko nowatorska, ale wymaga także pewnej inicjatywy ze strony twórcy tej wartości, czyli w tym

³⁷² A. Daniel et al., *The role...*, op. cit., s. 34.

³⁷³ P. Dreisler, *Entrepreneurship: From Opportunity to Action* w: *Teaching entrepreneurship* pod red. P. Sijde et al., Springer, Rostock 2008, s. 29.

³⁷⁴ *Supporting...*, op. cit., s. 91.

³⁷⁵ R. Weber, *Determinants...*, op. cit. s. 277-278.

³⁷⁶ U. Hytti, *Enterprise...*, op. cit., s. 132.

³⁷⁷ *Supporting...*, op. cit., s. 92.

³⁷⁸ *Education at...*, op. cit., s. 19.

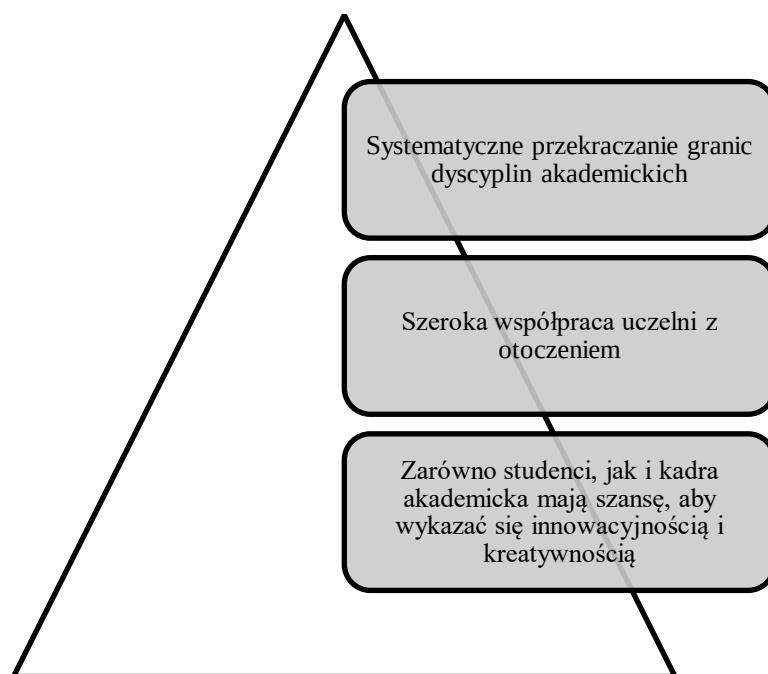
przypadku – studenta. Wiąże się to z pozyskiwaniem zasobów potrzebnych do wytworzenia wartości, pełnieniu funkcji właściciela i zarządcy danego procesu, który również ma świadomość ryzyka niepowodzenia swego przedsięwzięcia³⁷⁹.

Interesująca wydaje się koncepcja uniwersytetu przedsiębiorczego (rys. 30.). Przedsiębiorczość na takich uczelniach wyższych może być nauczana w celu zwiększenia zdolności do identyfikowania szans i reagowania na nie. Idea przedsiębiorczości w edukacji jest obecna w tej koncepcji poprzez promowanie systematycznego przekraczania granic dyscyplin akademickich oraz poszukiwanie nowych obszarów wiedzy w nauczaniu i badaniach. W przypadku uczelni przedsiębiorczych kształcenie, badania oraz współpraca z instytucjami spoza uczelni są ze sobą powiązane. Uczelnie wyższe poprzez swoją politykę nakierowaną na rozwój przedsiębiorczości, pozwalają zarówno kadrze akademickiej, jak i studentom na wykazanie się nie tylko przedsiębiorczością, ale przy tym także innowacyjnością i kreatywnością w badaniach oraz nauczaniu i wykorzystaniu wiedzy poza ustalonymi ścieżkami. Tym samym przyczyniają się do poprawy systemu edukacyjnego w czasie, gdy otoczenie charakteryzuje się wysokim poziomem niepewności i złożoności.

Prowadzenie powyższej polityki może jednocześnie przyczynić się do korzystnej zmiany w sposobie przekazywania wiedzy przez uczelnie wyższe. Ponadto może również pomóc studentom lepiej przygotować się do obecności na rynku pracy – jako przyszłym pracownikom lub samozatrudnionym, pomagając im stać się bardziej przedsiębiorczymi poprzez programy edukacyjne, które kładą nacisk na szczególnie pożądane na rynku pracy umiejętności miękkie, takie jak studia przypadków czy praca w grupach. Promowanie i wspieranie przedsiębiorstw rozpoczynających działalność przez uczelnie wyższe wpłynie również na rozwój gospodarczy i tworzenie miejsc pracy. Przedsiębiorcze działanie szkół wyższych może również sprawić, że uczelnie będą lepiej postrzegane przez otoczenie. Z pewnością coraz ściślejsza współpraca z przedsiębiorstwami w celu zastosowania wiedzy naukowej do wyzwań biznesowych przyczyni się do tego, że uczelnie będą charakteryzować się większą otwartością³⁸⁰.

³⁷⁹ *Entrepreneurship in...*, op. cit., s. 11.

³⁸⁰ *Supporting...*, op. cit., s. 20-21.

Rys. 30. Koncepcja uniwersytetu przedsiębiorczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Poland*, OECD Publishing, Paris/EU, Brussels 2017, s. 20-21.

Podsumowując, działania przedsiębiorcze z pewnością są wyzwaniem dla uczelni, które są często złożonymi instytucjami. Jest to dodatkowo komplikowane przez obecność różnego rodzaju interesariuszy. Wymaga to więc zmian w zakresie zarządzania, które powinno być w mniejszym stopniu hierarchiczne. Przedsiębiorczość i innowacje powinny być postrzegane przez uczelnie na równi z celami badawczymi i edukacyjnymi³⁸¹. Problemem uczelni wyższych jest również to, iż naukowcy rzadko mogą stać się prawdziwymi przedsiębiorcami. Wynika to ze specyfiki pracy naukowej i prowadzenia własnego przedsiębiorstwa, sprawiając w rezultacie, że pogodzenie obu tych działalności staje się problematyczne³⁸². Mimo tego, w środowisku akademickim tkwi znaczny potencjał w zakresie wiedzy i technologii – w pracownikach naukowych, naukowo-dydaktycznych, a także w studentach. Z tego powodu bardzo istotna jest współpraca pomiędzy uczelniami wyższymi a sektorem MŚP. Taka współpraca może wiązać się z obopólnymi korzyściami³⁸³. Z drugiej strony, nauczanie przedsiębiorczości na uczelni wyższej nie może odbywać się kosztem działalności naukowej, typowej dla tego typu instytucji³⁸⁴.

Przedsiębiorczość nie ogranicza się jedynie do tworzenia biznesplanów oraz zakładania nowych przedsiębiorstw. Jest ona czymś więcej – to sposób myślenia i działania.

³⁸¹ Ibidem, s. 21.

³⁸² J. Cieślak, *Iluzje innowacyjnej przedsiębiorczości*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2014, (3), s. 11.

³⁸³ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 34.

³⁸⁴ *Educating the Next...*, op. cit., s. 77.

Konkurencyjność gospodarek, zakres innowacji, wzrost gospodarczy – są pochodną działań przedsiębiorczych. Innowacyjni przedsiębiorcy zakładają i rozwijają własne pomysły biznesowe, także przy uczelniach wyższych. Jednocześnie restrukturyzują te przedsiębiorstwa, które tego wymagają, a także wprowadzają innowacje w większych organizacjach. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości odgrywa kluczową rolę w rozwijaniu u przyszłych absolwentów postaw przedsiębiorczych. Rolą uczelni wyższych powinna być kontynuacja edukacji przedsiębiorczej zapoczątkowanej już w szkole podstawowej, a następnie rozwijanej w szkole średniej³⁸⁵. Skuteczne wdrożenie edukacji dla przedsiębiorczości do systemu szkolnictwa (na wszystkich poziomach) wymaga gruntownych zmian w systemie nauczania. Powodów jest wiele: od idei kształcenia na rzecz przedsiębiorczości i innowacji, poprzez interdyscyplinarne podejście aż po interaktywne metody nauczania. Nie mogą to być zmiany stopniowe, gdyż zmiany w otoczeniu szkół zachodzą dynamicznie³⁸⁶.

Kluczem do edukacji przedsiębiorczej powinno być kształtowanie poczucia przedsiębiorczości, które jest utożsamiane ze zdolnością jednostki do przekształcania pomysłów w działanie. Wiąże się ono z kreatywnością, innowacyjnością, podejmowaniem ryzyka oraz zdolnością do planowania i zarządzania. Taka przedsiębiorczość jest użyteczna nie tylko w miejscu pracy, ale także w życiu osobistym i społecznym. Ma to znaczenie w całym procesie uczenia się przez całe życie, we wszystkich dyscyplinach naukowych oraz we wszystkich formach kształcenia i szkolenia, które wpływają na rozwój ducha przedsiębiorczości³⁸⁷.

3.4. Raporty dotyczące edukacji – porównania międzynarodowe

Jak wielokrotnie przytaczano w poprzednich rozdziałach, przedsiębiorczość jest nieodłącznie związana z edukacją. W związku z tym, polityka w zakresie przedsiębiorczości powinna być nakierowana na kształtowanie postaw przedsiębiorczych w szkole podstawowej, średniej, a także wyższej. Jak już wcześniej wspomniano, zadaniem szkoły wyższej jest przekazanie najbardziej fachowej wiedzy w zakresie przedsiębiorczości oraz tych umiejętności, które są szczególnie przydatne przyszłym przedsiębiorcom.

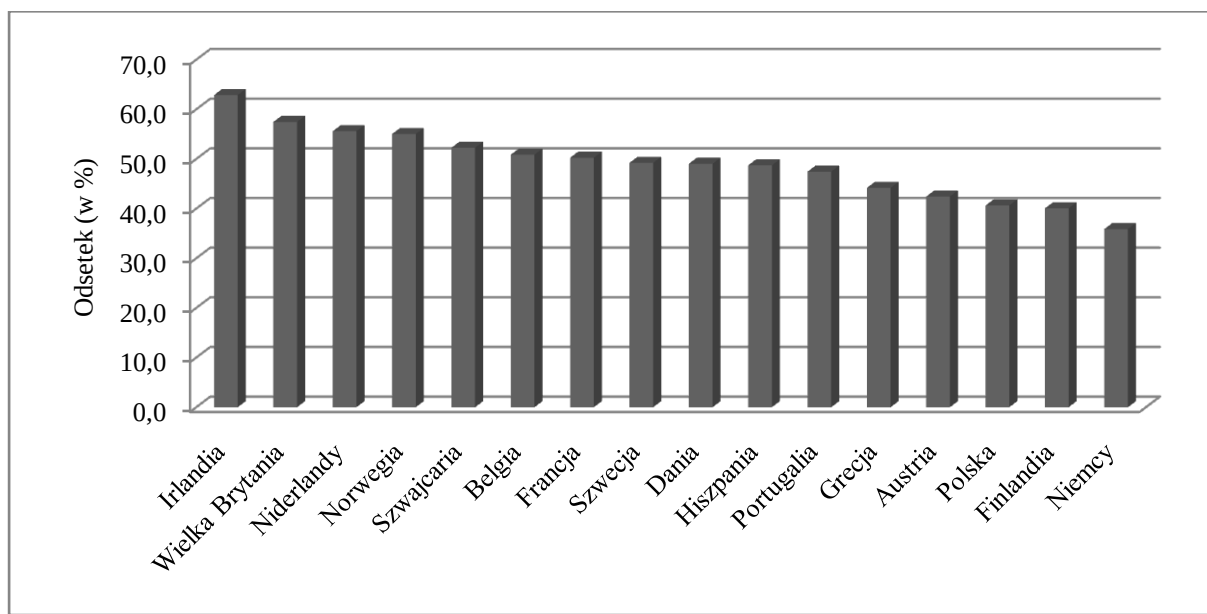
Dostęp do szkolnictwa wyższego oraz jego popularność istotnie wpływają na poziom wykształcenia społeczeństwa. Istnieje duża rozbieżność pomiędzy odsetkiem absolwentów

³⁸⁵ *Educating the Next...*, op. cit., s. 42.

³⁸⁶ *Ibidem*, s. 15.

³⁸⁷ *Entrepreneurship Education at...*, op. cit., s. 19.

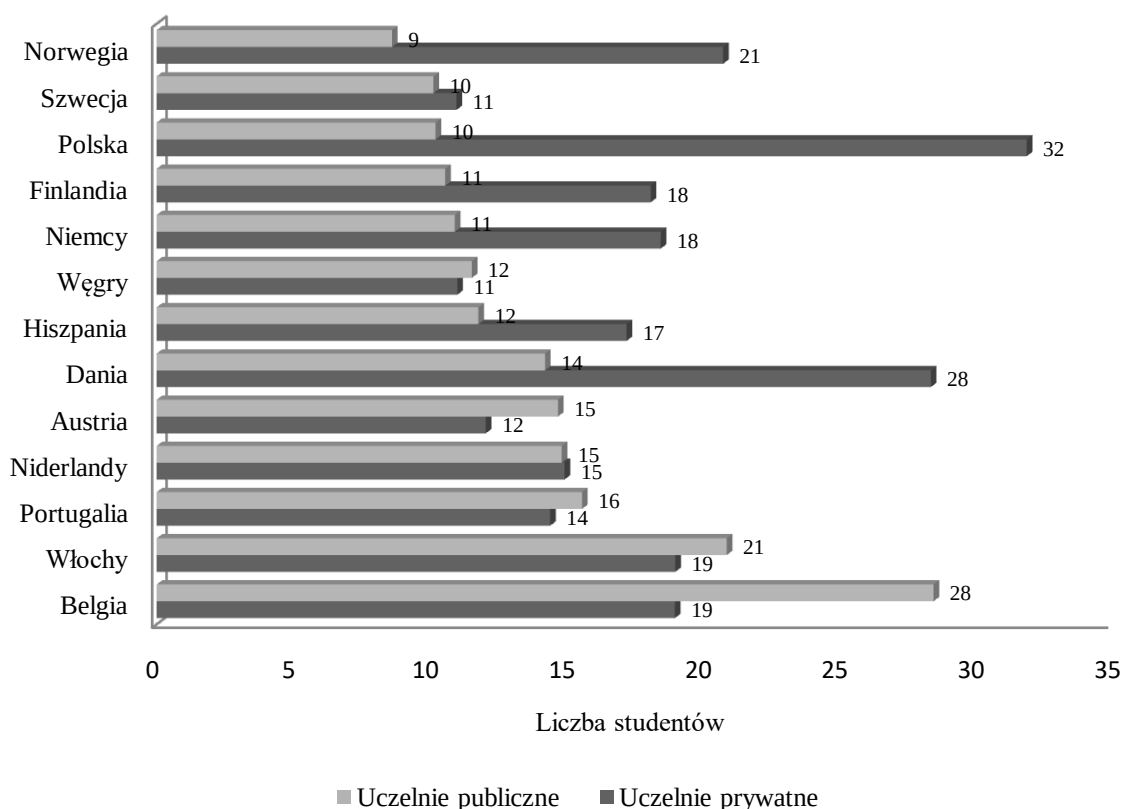
studiów wyższych w populacji osób w wieku 25-34 lata w poszczególnych krajach (rys. 31.). Liderem zestawienia jest Irlandia, gdzie 62,9% osób w tym wieku legitymuje się dyplomem ukończenia studiów wyższych, natomiast odmienną sytuację obserwujemy w Niemczech, gdzie odsetek ten wynosi jedynie 35,9%. W Polsce 40,6% osób w tej grupie wiekowej posiada wyższe wykształcenie.

Rys. 31. Odsetek absolwentów studiów wyższych w populacji osób w wieku 25-34 lata w wybranych krajach europejskich w 2021 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2021.

Jednym z czynników mających wpływ na jakość kształcenia na uczelni wyższej jest liczba studentów przypadających na jednego wykładowcę (rys. 32.). Można założyć, iż w publicznych szkołach wyższych istnieją lepsze warunki do zdobywania wiedzy, gdyż przypada tam mniej studentów na wykładowcę. Jednocześnie warto zwrócić uwagę na fakt, iż w Polsce liczba studentów przypadających na jednego wykładowcę na uczelniach prywatnych jest rekordowo wysoka i wynosi 32 osoby.

Rys. 32. Liczba studentów przypadająca na jednego pracownika dydaktycznego w szkolnictwie wyższym według typu uczelni w wybranych krajach europejskich w 2021 roku

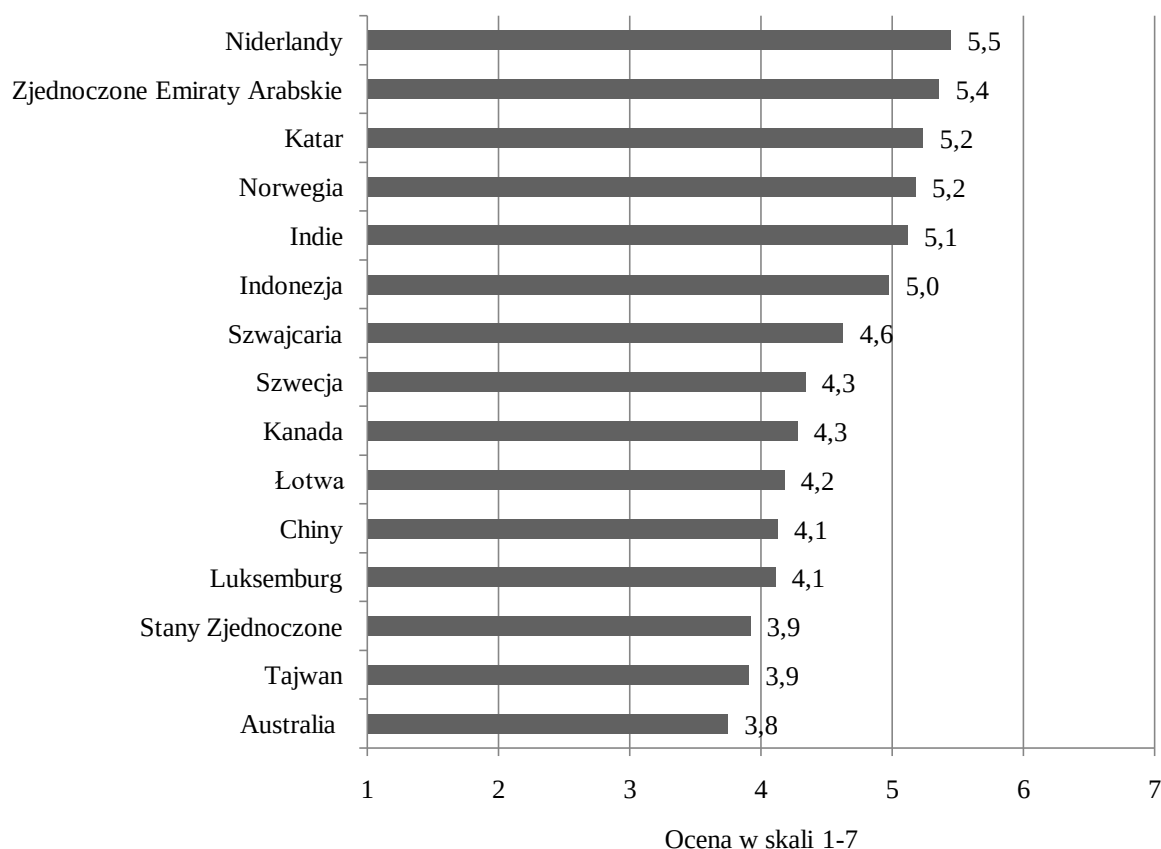
Źródło: opracowanie własne na podstawie baz danych OECD: <https://data-explorer.oecd.org> (dostęp na dzień 11.10.2024).

Cenny wkład w rozwój wiedzy na temat efektów samego nauczania przedsiębiorczego wnoszą badania GUESS, które są przeprowadzane na dużych próbach respondentów. Zgodnie z raportem z 2018 roku, 9% wszystkich studentów wykazuje zamiar założenia przedsiębiorstwa bezpośrednio po studiach, natomiast w ciągu 5 lat po ukończeniu studiów planuje założyć własne przedsiębiorstwo aż 34,7% badanych studentów. Wynika stąd, iż studenci chcą najpierw zdobyć cenne doświadczenie zawodowe, a dopiero potem założyć własne przedsiębiorstwo. Jako ciekawostkę należy dodać, że największy odsetek studentów-przedsiębiorców odnotowuje się w krajach Ameryki Łacińskiej³⁸⁸. Raport ten budzi jednak spore wątpliwości odnośnie jego metodologii.

Na koniec tej części rozważań warto odwołać się do rankingu GEM, odnoszącego się ściśle poziomowi do edukacji przedsiębiorczej na poszczególnych etapach edukacji. W

³⁸⁸ P. Sieger et al., *Global...*, op. cit., s. 3, 9.

przypadku szkół podstawowych i średnich³⁸⁹ (rys. 33.) najwyższe oceny uzyskały: Niderlandy, Zjednoczone Emiraty Arabskie i Katar. Większość tych państw zajmuje wysokie miejsca w rankingach dotyczących przedsiębiorczości. Niestety, Polska zajęła w tym zestawieniu dopiero 52. miejsce na 54 analizowane kraje, z wynikiem 1,8.

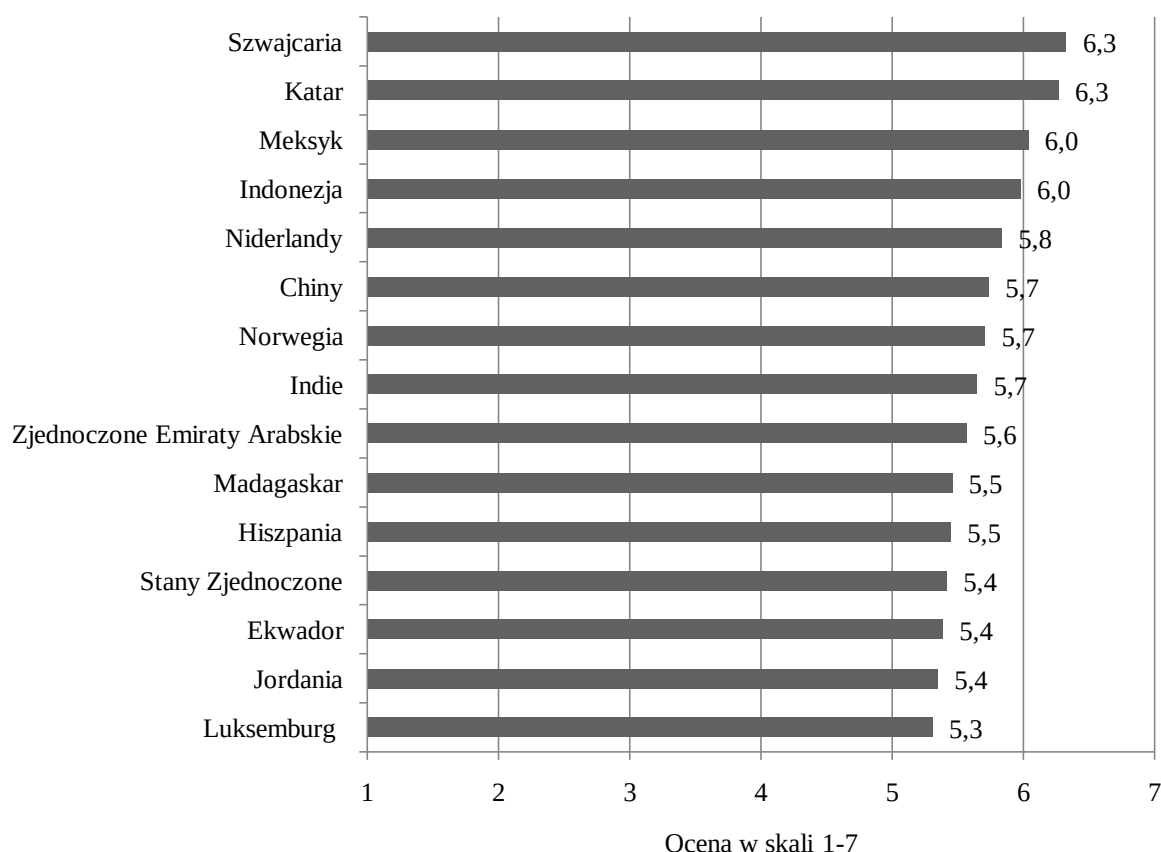
Rys. 33. 15 państw mających najlepszą ocenę w przypadku zakresu, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu kształcenia i szkolenia na poziomie szkół podstawowych i średnich (skala 1-7)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu GEM 2019/2020.

W przypadku rankingu edukacji przedsiębiorczości w szkołach wyższych³⁹⁰ (rys. 34.) w czołówce znalazły się Szwajcaria, Katar oraz niewystępujący w innych zestawieniach Meksyk. Polska zajęła w tym zestawieniu ostatnią pozycję, uzyskując wynik punktowy równy 3,2.

³⁸⁹ Stopień, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu edukacji i szkoleń na poziomie szkoły podstawowej i średniej. Ocena dokonana przez minimum 36 ekspertów w dziedzinie przedsiębiorczości w każdym badanym kraju.

³⁹⁰ Stopień, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu edukacji i szkoleń w szkolnictwie wyższym. Ocena dokonana przez minimum 36 ekspertów w dziedzinie przedsiębiorczości w każdym badanym kraju.

Rys. 34. 15 państw mających najlepszą ocenę zakresu, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu kształcenia i szkolenia na poziomie szkół wyższych (skala 1-7)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu GEM 2019/2020.

Podsumowując, na podstawie analizy rankingów międzynarodowych można stwierdzić, iż system edukacyjny pozytywnie wpływa na kształtowanie postaw przedsiębiorczych. Na czele rankingów przedsiębiorczości pojawiają się zazwyczaj kraje wysoko rozwinięte, które cechuje rozwinięty system edukacyjny, wysoki poziom wydatków na edukację, przy występującej często niewielkiej liczbie studentów przypadających na wykładowcę oraz znaczny odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie.

Polska nie zajmuje wysokiej pozycji w rankingach dotyczących edukacji na rzecz przedsiębiorczości, jednak tego typu zestawienia opierają się na opiniach ekspertów i tym samym ocena krajowego systemu edukacji bez odniesienia do szerszego kontekstu ma ograniczoną wartość poznawczą. Należy podkreślić, iż decyzje o założeniu własnej działalności gospodarczej są zależne również od innych czynników, takich jak kształtowanie odpowiedniej infrastruktury badawczo-rozwojowej (w tym wydatki na te cele), polityka rządu, władz lokalnych sprzyjająca przedsiębiorczości czy też bieżąca sytuacja rynkowa.

Wynika stąd, iż polityka w zakresie edukacji przedsiębiorczości powinna być zbieżna z innymi politykami, tworząc w ten sposób spójny ekosystem przedsiębiorczości.

Rozdział 4. Praktyki i efekty edukacji przedsiębiorczej

4.1. Spór o efekty edukacji przedsiębiorczej

Chociaż przedsiębiorcy w przeszłości nie korzystali z dorobku edukacji dla przedsiębiorczości, to jednak musieli czerpać wiedzę z innych źródeł niż formalna edukacja. Jednocześnie ich współcześni następcy uzyskują wiedzę i umiejętności z programów edukacyjnych nakierowanych na kształcenie przedsiębiorczości³⁹¹. Po części wynika to z faktu, iż autorzy licznych badań dowiedli, że przedsiębiorcze umiejętności wpływają na sukces rynkowy przedsiębiorstwa. Z tego powodu wzrosło znaczenie edukacji przedsiębiorczej³⁹².

Dowiedziano, iż prawdopodobieństwo założenia własnej działalności gospodarczej wzrasta wraz z poziomem wykształcenia. Dla przykładu, jak wykazały badania Global Entrepreneurship Monitor, jedynie 6,3% populacji absolwentów szkół średnich pracujących w niepełnym wymiarze czasu zostało przedsiębiorcami w porównaniu do 9,1% populacji osób pracujących w niepełnym wymiarze godzin, ale legitymujących się dyplomem ukończenia studiów wyższych³⁹³. W Europie, właściciele dynamicznie rozwijających się przedsiębiorstw są lepiej wykształceni niż pozostali przedsiębiorcy i reszta społeczeństwa. Również większość założycieli przedsiębiorstw opartych na zaawansowanej technologii posiada wyższe wykształcenie³⁹⁴. Oczekuje się zatem od absolwentów wyższych uczelni, że to właśnie oni będą w przyszłości twórcami innowacyjnych i szybko rozwijających się przedsiębiorstw. Z tego powodu kładzie się nacisk na kształcenie studentów w zakresie przedsiębiorczości³⁹⁵.

Dyskusja dotycząca efektów edukacji dla przedsiębiorczości nabrała szczególnego wymiaru pod koniec XX wieku. Osią sporu jest kwestia dotycząca zdolności edukacji do nauczania kogoś bycia przedsiębiorcą i podejmowania przedsiębiorczych decyzji. W tym przypadku według części badaczy jest to niemożliwe, gdyż człowiek rodzi się przedsiębiorcą, a przedsiębiorczość to cecha wrodzona, zaś według innych – jest wręcz przeciwnie – warto uczyć przedsiębiorczych postaw i zachowań, gdyż przynosi to konkretne rezultaty. To ostatnie podejście przyczyniło się do stworzenia wielu nowych programów nauczania oraz

³⁹¹ P. Davidsson, *The Entrepreneurship Research Challenge*, Edward Elgar, Cheltenham 2008, s. 228.

³⁹² N. Kailer, *Evaluation of entrepreneurship Education w: Handbook of Research in Entrepreneurship Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2007, s. 221.

³⁹³ *Policy...*, op. cit., s. 11.

³⁹⁴ *Educating the Next...*, op. cit., s. 77.

³⁹⁵ N. Kailer, *Evaluation...*, op. cit., s. 221.

szkoleń. Jednocześnie nie spotkały się one z szerokim zainteresowaniem dydaktyków, a tym samym i badaczy efektów edukacji przedsiębiorczej. Upowszechnienie programów edukacyjnych związanych z przedsiębiorczością nie wpłynęło jednak na stworzenie jednolitego modelu edukacji przedsiębiorczej. Odmienne jest zatem podejście do nauczania przedsiębiorczości w USA i w Europie. Różnice dotyczą także państw naszego kontynentu³⁹⁶.

Obserwując wzrost ilościowy programów kształcenia na rzecz przedsiębiorczości, należy jednocześnie zauważyć, iż problemem jest nawet brak jednoznacznej definicji edukacji dla przedsiębiorczości. Zatem relatywnie rzadko zwraca się uwagę na wymierne rezultaty tego typu programów³⁹⁷. Problemem jest również brak sposobów skutecznej ewaluacji edukacji przedsiębiorczości i tym samym występuje deficyt dowodów potwierdzających jej efektywność³⁹⁸. Wynika to często z niewłaściwego nauczania przedsiębiorczości, nietrafnych założeń dotyczących efektów przedsiębiorczego nauczania czy też ogólnego charakteru szkoleń³⁹⁹. Skoro zaś proces edukacyjny służy kształceniu jednostek, korzyści z tego procesu są dostrzegalne dopiero wówczas, gdy ten proces ulegnie zakończeniu⁴⁰⁰. Wciąż toczy się więc polemika dotycząca efektów edukacji przedsiębiorczej. W tym kontekście warto przytoczyć wybrane argumenty obu stron tego sporu (tab. 14.).

³⁹⁶ P. Kyrö, *The continental and Anglo-American approaches to entrepreneurship education—differences and bridges*, "International entrepreneurship education, issues and newness" 2006, s. 93.

³⁹⁷ N. Kailer, *Evaluation...*, op. cit., s. 221.

³⁹⁸ P. Davidsson, *The Entrepreneurship...*, op. cit., s. 228.

³⁹⁹ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 58.

⁴⁰⁰ M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 43.

Tab. 14. Spór dotyczący efektów edukacji przedsiębiorczej

Argumenty za edukacją przedsiębiorczą	Argumenty krytyczne wobec edukacji przedsiębiorczej
• Studenci kształcący się w zakresie przedsiębiorczości częściej zakładają własną działalność gospodarczą niż pozostali, którzy nie uczestniczą w procesie kształcenia przedsiębiorczego.	• Nadal nie ustalono, jakie procesy społeczne mogą wpłynąć na rozpoznawanie i wykorzystywanie możliwości przedsiębiorczych.
• Można nauczyć się przedsiębiorczej działalności.	• Niewiele jest dowodów potwierdzających skuteczność edukacji przedsiębiorczej.
• Istnieją dowody, iż pewne programy przedsiębiorczości są skuteczne i mogą być stosowane w szerszym zakresie.	• Zbyt często nauczanie przedsiębiorczości ma charakter teoretyczny (podręcznikowy), a zbyt rzadko – praktyczny (bazujący na realnych zdarzeniach gospodarczych). Z tego powodu nie może skutkować zdobyciem umiejętności przedsiębiorczych.
• Różnice w umiejętnościach poszczególnych jednostek mogą prowadzić do różnych wyników w zakresie osiągnięć przedsiębiorczych.	• Nie wszyscy mają predyspozycje, aby zostać przedsiębiorcą.
• Efekty edukacji przedsiębiorczej zależą m.in. od charakteru nauczania i treści zawartych w programie studiów.	• Bardzo często w procesie edukacyjnym przedsiębiorczość jest błędnie utożsamiana z zarządzaniem.
• Badania wpływu edukacji przedsiębiorczości dotyczą głównie subiektywnych czynników, analizowanych w krótkim okresie.	• Edukacja może mieć nie tyle nieznaczny wpływ na samoocenę umiejętności przedsiębiorczych, co negatywny na chęć zostania przedsiębiorcą.
• Większość absolwentów studiów wyższych bezpośrednio po ich ukończeniu planuje najpierw zdobyć doświadczenie zawodowe, by dopiero po kilku latach założyć własną firmę.	• Nie wykazano istotnych różnic pomiędzy wynikami absolwentów wykształconych pod kątem przedsiębiorczości w stosunku do absolwentów innych kierunków.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. Sieger et al., *Global Student Entrepreneurship 2018: Insights From 54 Countries*, KMU-HSG/IMU, St. Gallen/Bern 2019, s. 3-11; *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Poland*, OECD Publishing, Paris/EU, Brussels 2017, s. 90-93; U. Jeruszka, *Efektywność kształcenia w szkołach wyższych*, „Polityka Społeczna” 2011, 1(38), s. 4; P. Dreisler, *Entrepreneurship: From Opportunity to Action w: Teaching entrepreneurship* pod red. P. Sijde et al., Springer, Rostock 2008, s. 29; *Entrepreneurship and Higher Education* pod red. J. Potter, OECD Publishing, Brussels 2008, s. 47-48; D. Stokes, N. Wilson, *Small business management and entrepreneurship*, Cengage Learning EMEA, Andover 2010, s. 46-47; A. Daniel, A. Vitoria, M. Pita, *The role of university-business collaboration in entrepreneurship education programmes w: Entrepreneurial Universities* pod red. J. J. Ferreira et al., Edward Elgar, Cheltenham 2018, s. 12.

Rezultaty niektórych badań wskazują, iż pewne programy edukacji przedsiębiorczości są skuteczne i mogłyby być stosowane w szerszym zakresie⁴⁰¹. Można zatem przypuszczać, iż studenci kształcący się w zakresie przedsiębiorczości częściej zakładają własną działalność gospodarczą niż pozostali, którzy nie uczestniczą w zajęciach z edukacji przedsiębiorczości. Z drugiej strony, istnieje także możliwość, iż decyzja o rozpoczęciu kształcenia w zakresie przedsiębiorczości jest konsekwencją decyzji o założeniu działalności gospodarczej w przyszłości. Absolwenci częściej decydują się na założenie własnego przedsiębiorstwa, gdy posiadają już doświadczenie zawodowe, które pozwala im na rozwój kompetencji

⁴⁰¹ Policy..., op. cit., s. 13.

przedsiębiorczych i znalezienie szans przedsiębiorczych. Wynika stąd, iż przydatne są praktyki dla przyszłych przedsiębiorców w różnych organizacjach. Potwierdzają to wyniki badań – większość absolwentów studiów wyższych bezpośrednio po ich ukończeniu planuje pracę w małym, średnim lub dużym przedsiębiorstwie⁴⁰².

Młodzi przedsiębiorcy zazwyczaj prowadzą mniejsze firmy niż dojrzały przedsiębiorcy. Ponadto przedsiębiorstwa prowadzone przez ludzi młodych częściej działają w branżach charakteryzujących się zarówno niskimi barierami wejścia, jak i niewielkimi wymogami kapitałowymi. Młodzi przedsiębiorcy są więc ostrożniejsi – zazwyczaj koncentrują się na wybranych produktach lub usługach, działając głównie na rynkach lokalnych⁴⁰³.

Sposób nauczania przedsiębiorczości jest czasami odmienny również na różnych wydziałach tej samej uczelni. Bardzo często przedsiębiorczość jest w czasie zajęć edukacyjnych utożsamiana z zarządzaniem, zazwyczaj małym przedsiębiorstwem, co powoduje późniejsze problemy wśród studentów. Również utożsamianie przedsiębiorczości wyłącznie z innowacjami technologicznymi jest błędem⁴⁰⁴. Zbyt często nauczanie przedsiębiorczości ma charakter teoretyczny (podręcznikowy), a zbyt rzadko – praktyczny (bazujący na realnych zdarzeniach gospodarczych). Z tego powodu nie może skutkować zdobyciem umiejętności przedsiębiorczych⁴⁰⁵. Jak już wcześniej wspomniano, stosowanie aktywnych metod nauczania jest nadal ograniczone, głównie ze względu na wysokie koszty ich stosowania oraz niekompatybilność z konwencjonalnym systemem nauczania i oceniania na uczelniach wyższych⁴⁰⁶.

Ponadto wyzwaniem jest fakt, iż współcześni badacze nadal nie znaleźli odpowiedzi na pytanie, jakie konkretne procesy społeczne są w stanie wpłynąć na zwiększenie zdolności rozpoznawania lub wykorzystywania możliwości przedsiębiorczych. Kilkadziesiąt lat temu istniał wśród niektórych pogląd, iż kształcenie formalne wpływa na zwiększenie zdolności poznawczych przedsiębiorcy w kwestii lepszej oceny szans przedsiębiorczych. Zdaniem niektórych, nadal kwestią otwartą pozostaje odpowiedź na pytanie o to, czy tak jest w rzeczywistości. Nie ustalono jaki rodzaj edukacji formalnej jest katalizatorem postaw przedsiębiorczych⁴⁰⁷.

⁴⁰² P. Sieger et al., *Global...*, op. cit., s. 3-11.

⁴⁰³ *Policy...*, op. cit., s. 7.

⁴⁰⁴ *Supporting...*, op. cit., s. 90-93.

⁴⁰⁵ U. Jeruszka, *Efektywność kształcenia w szkołach wyższych*, „Polityka Społeczna” 2011, 1(38), s. 4.

⁴⁰⁶ A. Daniel et al., *The role...*, op. cit., s. 19.

⁴⁰⁷ D. Stokes, N. Wilson, *Small business...*, op. cit., s. 46-47.

Zdaniem niektórych, przedsiębiorczość jest jedynie rezultatem przypadkowej kombinacji obejmującej wiedzę i umiejętności. Nie odnotowano istotnych różnic pomiędzy wynikami absolwentów wykształconych stricte pod kątem przedsiębiorczości w stosunku do absolwentów innych kierunków. Być może dlatego, iż istotne znaczenie dla przedsiębiorczości ma również posiadanie odpowiedniego doświadczenia zawodowego, pozwalającego na rozwój kompetencji przedsiębiorczych i znalezienie szans przedsiębiorczych. Wynika stąd, iż przydatne są praktyki dla przyszłych przedsiębiorców w różnych organizacjach. Jednocześnie należy zauważyć, iż większe sukcesy uczelnie wyższe odnotowują w przypadku programów kształcenia dla przedsiębiorców, którzy już prowadzą działalność gospodarczą i edukacja zapewnia im niezbędną, dopasowaną do ich wymagań wiedzę i umiejętności. Problemem dla uczestników w tym przypadku są ograniczenia związane ze znalezieniem funduszy i czasu na tego typu edukację. Wyzwanie stanowią także bariery psychologiczne⁴⁰⁸.

Zakładając, iż można nauczyć się przedsiębiorczej działalności, należy zwrócić uwagę, iż różnice w umiejętnościach poszczególnych jednostek mogą prowadzić do różnych wyników w zakresie osiągnięć. W związku z tym, w przypadku porównań należy wziąć pod uwagę nie tylko edukację formalną, ale także nieformalną⁴⁰⁹.

Ponadto nie wszyscy studenci mają takie same predyspozycje, aby zostać przedsiębiorcą⁴¹⁰. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości może mieć według niektórych nie tyle nieznaczny wpływ na samoocenę umiejętności przedsiębiorczych, co negatywny na chęć zostania przedsiębiorcą⁴¹¹. Badania wpływu edukacji przedsiębiorczości dotyczą jednak głównie subiektywnych czynników, analizowanych w krótkim okresie⁴¹². Wprawdzie można zmierzyć powiązanie uczelni z sektorem przedsiębiorstw poprzez badanie danych ilościowych, ale efekty promowania przedsiębiorczości najlepiej ocenia się, gdy analizuje się pośrednie relacje, jakie wiążą uczelnie z przedsiębiorstwami, takie jak transfer technologii opartej na badaniach, powstawanie nowych firm w reakcji na wyniki badań przeprowadzonych na uczelni, szkolenia biznesowe, wsparcie rozwoju polityki gospodarczej czy też pewne usługi nieedukacyjne⁴¹³.

⁴⁰⁸ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 54-55.

⁴⁰⁹ P. Dreisler, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 29.

⁴¹⁰ A. Daniel et al., *The role...*, op. cit., s. 19.

⁴¹¹ Szerzej: H. Oosterbeek, M. Praag, A. Ijsselstein, *The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivation*, "European economic review" 2010, 54(3), s. 442-454.

⁴¹² Szerzej: G. Nabi et al., *The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda*, "Academy of Management Learning & Education" 2017, 16(2), s. 278, 288.

⁴¹³ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 20.

Jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale, rezultaty edukacji przedsiębiorczej nie zawsze wiążą się z tworzeniem nowych przedsiębiorstw, lecz często mają postać nowych produktów czy też innowacji procesowych. Zatem najważniejszym efektem kształcenia przedsiębiorczego jest zmiana postaw jego uczestników. Postawa przedsiębiorcza może wpłynąć nie tylko na liczbę utworzonych przedsiębiorstw, ale także na kreowanie nowych, innowacyjnych produktów. Rosnące znaczenie sektora MŚP w zakresie tworzenia miejsc pracy oraz innowacji, a także przemiany ekonomiczno-społeczne stanowią wyzwanie dla uczelni wyższych w kwestii edukacji przedsiębiorczej. Jednocześnie, również większe przedsiębiorstwa poszukują przedsiębiorczych pracowników. Przedsiębiorczość przydaje się wszędzie tam, gdzie w warunkach niepewności pozwala na unikalne połączenie zasobów w celu wykorzystania pojawiającej się szansy i tworzenie wartości⁴¹⁴. Tym samym nie można odnosić efektów edukacji w zakresie przedsiębiorczości wyłącznie do liczby założonych firm z sektora MŚP⁴¹⁵.

Ta różnorodność zastosowań przedsiębiorczych zachowań pozwala na sformułowanie podstawowych zasad edukacji dla przedsiębiorczości⁴¹⁶. Priorytetem powinno stać się opracowanie nowych programów nauczania w celu stymulowania przedsiębiorczych postaw wśród studentów oraz zapewnienie wsparcia początkującym przedsiębiorcom. Uczelnie wyższe powinny częściej dzielić się doświadczeniem w ramach międzynarodowych projektów i w jeszcze większym stopniu współpracować z biznesem przy projektach innowacyjnych⁴¹⁷.

Jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale, istotną rolę w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych odgrywają, oprócz systemu edukacyjnego, m.in. także takie czynniki jak system prawno-polityczny w danym kraju, otoczenie gospodarcze czy społeczno-kulturowe. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że chociaż nauczyciele w szkołach podstawowych i średnich mają możliwość promowania postaw przedsiębiorczych, wpływających w późniejszym okresie na wybór drogi zawodowej przez uczniów, to jednak istotna i przydatna wiedza w zakresie przedsiębiorstwa jest przekazywana dopiero na studiach wyższych. Zatem to właśnie dzięki nabywanej w czasie kształcenia na uczelni wyższej wiedzy i umiejętnościom nowo powstałe przedsiębiorstwa mogą się rozwijać⁴¹⁸.

⁴¹⁴ Ibidem, s. 23-24; 61.

⁴¹⁵ P. Dreisler, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 30

⁴¹⁶ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 26.

⁴¹⁷ *Supporting...*, op. cit., s. 3.

⁴¹⁸ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 51.

Podobnie jak w przypadku innowacji, gdzie kluczem do sukcesu rynkowego jest odkrycie podświadomych potrzeb ze strony klientów, tak rolą edukacji jest także odkrycie podświadomych potrzeb uczniów⁴¹⁹. Z drugiej strony, nie można stworzyć dokładnego profilu typowego przedsiębiorcy i w ten sposób na zasadzie porównania stwierdzić z całą pewnością, iż ktoś będzie idealnym przedsiębiorcą. Podobnie na odwrót – nie jest możliwe, aby orzec, że ktoś nie ma szans na przedsiębiorczą karierę. Paradoksalnie, tym samym wysiłek na rzecz edukacji dla przedsiębiorczości ma sens⁴²⁰.

Podsumowując, nadal toczą się spory na temat efektów edukacji przedsiębiorczej. Z jednej strony pojawiają się opinie, iż można kształtować postawy przedsiębiorcze poprzez formalną edukację, z drugiej zaś – iż tak naprawdę przedsiębiorczość należy do cech wrodzonych i z tego powodu nie jest możliwe, aby edukacja mogła wywierać wpływ na przedsiębiorczość. Jednocześnie istnieje także pogląd, iż oddziaływanie edukacji na rzecz przedsiębiorczości może wpływać na rozwój umiejętności przedsiębiorczych w długim okresie⁴²¹.

To właśnie uczelnie wyższe mogą odgrywać istotną rolę zarówno w tworzeniu, jak i rozpowszechnianiu idei przedsiębiorczości w społeczeństwie. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości ułatwia rozwijanie umiejętności niezbędnych do poszukiwania i wykorzystywania atrakcyjnych szans tworzenia wartości. Osób o takich umiejętnościach poszukują zarówno pracodawcy, w tym właściciele dużych przedsiębiorstw, jak i organizacje pozarządowe, a także rządy. Oczywiście posiadanie odpowiedniego zestawu umiejętności przedsiębiorczych ma kluczowe znaczenie dla osób rozważających założenie własnego przedsiębiorstwa⁴²².

Możliwe, iż część osób planujących późniejszą karierę przedsiębiorcy, decyduje się na edukację w zakresie przedsiębiorczości i w związku z tym, widoczny jest wyższy odsetek przedsiębiorców wśród absolwentów tego typu edukacji. Efekty edukacji przedsiębiorczej zależą m.in. od charakteru nauczania i treści zawartych w programie studiów⁴²³. Jednocześnie trudno nie zgodzić się z tezą, iż nie jest możliwe, aby jakakolwiek zmienna, tak jak wspomniana edukacja na rzecz przedsiębiorczości, bez udziału innych czynników, prowadziła bezpośrednio do rezultatu w postaci sukcesu danego przedsiębiorcy. Wiąże się to z faktem, iż istnieje wiele innych zmiennych, które wpływają na zdolności przedsiębiorcy do odniesienia

⁴¹⁹ M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 43.

⁴²⁰ P. Davidsson, *The Entrepreneurship...*, op. cit., s. 73.

⁴²¹ A. Gawel, M. Pietrzykowski, *Edukacja...*, op. cit., s. 46.

⁴²² *Supporting...*, op. cit., s. 90.

⁴²³ M. J. Manimala, P. Thomas, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 4-5.

tego sukcesu. Konieczne jest zatem redukowanie niepewności wśród studentów, co pozwoli im lepiej przygotować się do czekających ich wyzwań⁴²⁴.

Nowe pokolenie ludzi przedsiębiorczych może wpłynąć na uwolnienie potencjału gospodarczego w gospodarce globalnej. Większość dotychczasowych badań dotyczących edukacji dla przedsiębiorczości koncentruje się tylko na wybranych państwach, zatem szczególnie cennym wkładem w rozwój przedsiębiorczości na wielu rynkach mogłyby być badania przeprowadzone w wielu krajach jednocześnie. Ważne jest również opracowanie wspólnych, dobrych praktyk nauczania przedsiębiorczości, przydatnych nie tylko dla osób, które zajmują się kształceniem w zakresie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych, ale także dla podmiotów pragnących wspierać kształcenie w zakresie przedsiębiorczości⁴²⁵.

4.2. Zróżnicowane praktyki kształcenia w zakresie przedsiębiorczości

System edukacji odgrywa istotną rolę w zdobywaniu wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości. Jednocześnie, może on stanowić inspirację do udziału w różnego rodzaju szkoleniach, zarówno tych organizowanych przez uczelnie, jak i stowarzyszenia biznesowe⁴²⁶.

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na różnych etapach procesu edukacyjnego może przybierać odmienne formy. Bardzo często edukacja przedsiębiorcza na poziomie szkoły podstawowej nie dotyczy zagadnień bezpośrednio związanych z zakładaniem własnego przedsięwzięcia, ale dotyczy przedsiębiorczości rozumianej w szerszym kontekście. Jednocześnie na niektórych uczelniach wyższych w trakcie zajęć dydaktycznych studenci uczą się o przedsiębiorczości w kontekście typowo akademickim, natomiast pomija się zagadnienia praktyczne, ułatwiające podjęcie decyzji o założeniu własnej działalności gospodarczej⁴²⁷.

W tym podrozdziale dokonano przeglądu praktyk nauczania przedsiębiorczości w różnych krajach, które wytypowano na podstawie wysokiej pozycji w rankingach – zarówno tych dotyczących edukacji, jak i przedsiębiorczości⁴²⁸. W pierwszej kolejności skupiono się

⁴²⁴ *Entrepreneurship and Higher...*, op. cit., s. 62.

⁴²⁵ *Educating the Next...*, op. cit., s. 43.

⁴²⁶ A. C. Martínez et al., *Global entrepreneurship monitor special report: A global perspective on entrepreneurship education and training*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, 2010, s. 5.

⁴²⁷ Ibidem, s. 11.

⁴²⁸ Szerzej na ten temat: A. Damrath, *The crucial role of entrepreneurship education at university using different educational practices*, "Ekonomia–Wrocław Economic Review" 2021, 27(4), s. 21-36.

na ogólnym przeglądzie, aby następnie przyrzeć się bardziej szczegółowo systemom nauczania przedsiębiorczości w USA i Wielkiej Brytanii.

Istotne znaczenie dla późniejszych postaw przedsiębiorczych ma pierwszy kontakt z przedsiębiorczością w szkole. Nie oznacza to ściśle prowadzenia własnego przedsiębiorstwa, ale pozwala na rozwój szeroko pojętych kompetencji przedsiębiorczych w postaci kreatywności, pewności siebie, współpracy w grupie, rozwijania indywidualnych zdolności poszczególnych uczniów. Ten rodzaj nauczania przedsiębiorczości jest praktykowany w Szwecji. Już od początku lat 80-tych ubiegłego wieku elementy przedsiębiorczości są obecne w programach nauczania. Należy zwrócić uwagę, że początkowo w szwedzkim systemie edukacyjnym przedsiębiorczość była nauczania w wąskim ujęciu. Dopiero kolejne dekady pozwoliły na rozwój nowoczesnych metod nauczania przedsiębiorczości i ich upowszechnienie. Obecna strategia nauczania przedsiębiorczości, wdrożona do programu nauczania, pozwala uczniom na nabywanie cennych, przydatnych w życiu umiejętności przedsiębiorczych. Edukacja przedsiębiorcza w Szwecji charakteryzuje się również nauczaniem poprzez konkretne, czasem nieświadome działania, podobnie jak ma to miejsce w prawdziwym przedsiębiorstwie, którego właściciel nieustannie podejmuje różne decyzje. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że najbardziej widocznym efektem wdrożenia polityki edukacji w zakresie przedsiębiorczości w systemie edukacyjnym w Szwecji jest zwiększona złożoność samego obszaru edukacji w zakresie przedsiębiorczości. W rezultacie edukacja w zakresie przedsiębiorczości w szerszym kontekście jest obecna w całym systemie szkolnym w Szwecji, podczas gdy edukacja w zakresie przedsiębiorczości w wąskim rozumieniu jest raczej ograniczona do szkół ekonomicznych. Do realizacji edukacji przedsiębiorczości coraz częściej zaprasza się podmioty spoza szkoły⁴²⁹.

W przypadku kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na poziomie uniwersyteckim należy na wstępie podkreślić, iż większość szwedzkich uczelni wyższych deklaruje, że prowadzi kształcenie w zakresie przedsiębiorczości. Pozostałe, głównie mniejsze uczelnie, o wąskim profilu kształcenia, pomijają edukację przedsiębiorczą. Uczelnie wyższe w Szwecji oferują zazwyczaj pojedyncze kursy w zakresie przedsiębiorczości. Niektóre uczelnie wyższe zdecydowały się na wprowadzenie osobnych kierunków na studiach licencjackich i magisterskich dedykowanych przedsiębiorczości. Zwykle łączą one praktyczne aspekty przedsiębiorczości z naukową wiedzą w tym zakresie. Niektóre uczelnie wymagają wręcz założenia własnego przedsiębiorstwa w ramach projektu dyplomowego. Często spotykaną

⁴²⁹ M. Hoppe, *Policy and entrepreneurship education*, "Small Business on Economics" 2016, 46(1), s. 19-26.

formą w zakresie struktur wspierających przedsiębiorczość w Szwecji są inkubatory przedsiębiorczości⁴³⁰. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że umiejętności rozwijane współcześnie w związku z edukacją w zakresie przedsiębiorczości, takie jak: kreatywność, odpowiedzialność czy umiejętność rozwiązywania problemów, już wcześniej stanowiły istotny element programów nauczania. Zasadnicza zmiana, jaka nastąpiła w ostatniej dekadzie, polega na nadaniu tym umiejętnościom nowego kontekstu w postaci różnych aktywności, np. zakładania własnej firmy⁴³¹.

Kolejnym krajem uznawanym za jednego z liderów w zakresie edukacji w dziedzinie przedsiębiorczości jest Norwegia. Zdecydowana większość szkół średnich w Norwegii oferuje kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w ramach wiedzy przekazywanej z różnych przedmiotów. Jednocześnie uczniowie mają możliwość prowadzenia własnych przedsiębiorstw w ramach interdyscyplinarnych projektów z zakresu przedsiębiorczości prowadzonych przez norweski oddział Junior Achievement – Young Enterprise⁴³². Warto nadmienić, że wiele norweskich szkół tworzy własne programy, których celem jest promowanie przedsiębiorczości wśród młodzieży, angażując przy tym do współpracy przy interdyscyplinarnych projektach zarówno pracodawców, jaki i sektor publiczny⁴³³.

Z kolei fiński program rządowy zakłada promocję przedsiębiorczości na wszystkich szczeblach edukacji, począwszy od przedszkola do szkolnictwa wyższego, zacieśnianie współpracy w zakresie edukacji i życia zawodowego, kładąc nacisk na przyszłe kompetencje potrzebne w pracy. W Finlandii program nauczania w szkolnictwie podstawowym promuje różne aspekty przedsiębiorczości. Z jednej strony jego celem jest rozwijanie umiejętności społecznych, krytycznego myślenia, zarządzania czasem. Z drugiej strony, równie istotne jest nabywanie przez uczniów doświadczeń przydatnych w życiu i pozwalających im na zrozumienie natury pracy oraz przedsiębiorczości. Z kolei w zakresie szkolnictwa wyższego w Finlandii nie ma jednolitego, krajowego programu nauczania. Uczelnie wyższe w tym kraju są autonomicznymi instytutami edukacyjnymi, co pozwala im na opracowywanie własnych programów nauczania. Warto nadmienić, że równolegle istnieją pewne strategiczne zalecenia dotyczące szkolnictwa wyższego na poziomie krajowym, w których promocja

⁴³⁰ O. Zaring et alii, *Strategic choices in the design of entrepreneurship education: an explorative study of Swedish higher education institutions*, "Studies in Higher Education" 2021, 46(2), s. 347-349.

⁴³¹ A. Fejes, M. Nylund, J. Wallin, *How do teachers interpret and transform entrepreneurship education?*, "Journal of Curriculum Studies" 2019, 51(4), s. 564.

⁴³² V. Johansen, *Entrepreneurship education and academic performance*, "Scandinavian Journal of Educational Research" 2014, 58(3), s. 300-301.

⁴³³ V. Johansen, T. Schanke, *Entrepreneurship Projects and Pupils' Academic Performance: a study of Norwegian secondary school*, "European Educational Research Journal" 2014, 13(2), s. 157-158.

przedsiębiorczości i innowacyjność są jednymi z kluczowych aspektów. W rezultacie, fińskie uczelnie promują przedsiębiorczość na różne sposoby, zarówno poprzez kursy z zakresu przedsiębiorczości na tradycyjnych uniwersytetach, odbywające się nawet w ramach studiów doktoranckich, jak i na uczelniach technicznych⁴³⁴.

Z kolei w Szwajcarii edukacja w zakresie przedsiębiorczości nie jest powszechna i różni się w zależności od regionu. Wyjątkiem jest program Young Enterprises Switzerland, który wspiera praktyczne programy edukacyjne dla przedsiębiorczości w tym kraju⁴³⁵.

Studenci Politechniki Federalnej w Zurichu (ETH Zurich), mają do wyboru wiele możliwości służących doskonaleniu ich umiejętności przedsiębiorczych. Wśród licznych inicjatyw warto wymienić ETH Juniors, studenckie przedsiębiorstwo realizujące projekty dla różnych podmiotów, od przedstawicieli sektora MŚP po globalne korporacje. Jednocześnie, na ostatnim roku studiów licencjackich, studenci ETH mogą uczestniczyć w projektach interdyscyplinarnych. Uczelnia, w ramach ekosystemu wspierania przedsiębiorczości, organizuje również szkolenia z zakresu przedsiębiorczości dla kobiet. ETH, wraz z partnerami z sektora biznesu oraz sektora szkolnictwa wyższego, organizuje także konkurs dla początkujących przedsiębiorców, umożliwiający młodym naukowcom przekształcanie swoich pomysłów biznesowych w realne, innowacyjne przedsiębiorstwa.

Kurs przedsiębiorczości (tab. 15.), realizowany na tej uczelni, składa się z zarówno z sesji teoretycznych, jak i coachingowych. Zagadnienia omawiane w trakcie kursu dotyczą wielu aspektów działalności gospodarczej, przygotowując studentów na liczne wyzwania, które są związane z prowadzeniem własnego przedsiębiorstwa⁴³⁶.

⁴³⁴ M. Laurikainen, F. L. da Silva, P. F. Schlemper, J. W. B. Soares, *Entrepreneurship education: What can we learn from the Brazilian and the Finnish examples?*, "Revista Ibero-Americana de Estudos em Educação" 2018, 13(1), s. 343-345.

⁴³⁵ Szerzej na ten temat: K. Tajeddini, S.L. Mueller, *Entrepreneurial characteristics in Switzerland and the UK: A comparative study of techno-entrepreneurs*, "Journal of International Entrepreneurship" 2009, 7(1), s. 1–25.

⁴³⁶ ETH Zurich, <https://ethz.ch/en.html> (dostęp na dzień 10.03.2025).

Tab. 15. Treści kształcenia realizowane w ramach kursu „Przedsiębiorczość” na ETH Zurich

Numer sesji	Zakres poruszanych zagadnień
I	• Rozwój technologiczny napędzany przez naukę; • Kreowanie popytu i wzrost wartości firmy; • Problemy związane z brakiem odpowiednich przychodów.
II	• Istota badań rynkowych; • Rodzaje badań rynkowych wpływające na rozwój biznesu; • Metoda design thinking.
III	• Ochrona własności intelektualnej; • Kreowanie wartości dodanej w łańcuchu dostaw; • Ocena siły negocjacyjnej przedsiębiorstwa.
IV	• Istota zespołu w rozwoju przedsiębiorstwa; • Gdzie można znaleźć wspólników? • Jak stworzyć plan finansowy swojego przedsięwzięcia biznesowego?
V	• Przegląd źródeł finansowania przedsiębiorstw; • Sesja z udziałem przedstawicieli branży finansowej.
VI	• Prawne aspekty dotyczące zawarcia umowy między inwestorem a spółką; • Tworzenie prezentacji pomysłu biznesowego.
VII	• Prezentacje stworzonych biznesplanów; • Sesja pytań i odpowiedzi z udziałem przedstawicieli lokalnego ekosystemu przedsiębiorczości.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://ethz.ch/en.html> (dostęp na dzień 11.03.2025)

Kolejna szwajcarska uczelnia, czyli Uniwersytet w St. Gallen (HSG), jest także znana w tym kraju z kultywowania przedsiębiorczości. Powstają przy niej kolejne, często innowacyjne przedsiębiorstwa, zakładane przez studentów i absolwentów HSG. Niektóre z nich stały się już rozpoznawalne na lokalnym rynku. Uczelnia oferuje również projekty stypendialne, które umożliwiają studentom intensywną pracę nad pomysłem biznesowym przez jeden semestr i rozwinięcie go w dobrze prosperujące przedsiębiorstwo dzięki wsparciu uczelni. HSG współpracuje również z zewnętrznymi partnerami z sektora badawczego, jak i praktykami. Oferuje także wsparcie w postaci mentoringu i inkubacji własnych pomysłów biznesowych. W ramach ekosystemu przedsiębiorczości uczelni działa również START Global, czyli znacząca organizacja studencka zajmująca się przedsiębiorczością i rozwojem innowacji w zakresie technologii. Jednym z jej najbardziej rozpoznawalnych projektów jest START Summit, czyli największa w Europie studencka konferencja startupowa, łącząca

studentów, inwestorów i przedsiębiorców. Przy uczelni działają również: GCEI (Global Center for Entrepreneurship and Innovation), czyli globalny zespół doradczy zajmujący się przedsiębiorczością i innowacjami, a także KMU-HSG, czyli znany na świecie instytut badawczy.

W ramach kursu przedsiębiorczości, udział części wykładowej w postaci prezentacji multimedialnej jest ograniczony do minimum. Studenci otrzymują materiały do samodzielnego studiowania, co stanowi również podstawę dyskusji w czasie zajęć. Znaczną część tych materiałów stanowią studia przypadków⁴³⁷.

Analiza oferty kształcenia na poziomie uniwersyteckim w Szwajcarii pozwala na stwierdzenie, iż większość uczelni w tym kraju oferuje programy z zakresu przedsiębiorczości, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne. W efekcie wyraźnie widać wzrost skłonności do przedsiębiorczości wśród szwajcarskich studentów⁴³⁸.

Podobna sytuacja jest w Holandii, gdzie edukacja w zakresie przedsiębiorczości nie jest ściśle określona w programie nauczania, ale niektóre szkoły zdecydowały się ją oferować. Ponadto dzięki programom takim jak Jong Ondernemen uczniowie szkół podstawowych i średnich mogą stworzyć własne miniprzedsiębiorstwo. W przypadku szkół podstawowych edukacja przedsiębiorcza koncentruje się na pobudzaniu do kreatywności oraz rozwijaniu umiejętności społecznych⁴³⁹. Ponadto w ostatnich latach wzrosło znaczenie regionalnych ekosystemów przedsiębiorczości, co wiąże się z wyższym poziomem współpracy między zazwyczaj rywalizującymi ze sobą instytucjami. Dobrym przykładem udanej inicjatywy w tym obszarze jest StartupDelta, który łączy wszystkie holenderskie ekosystemy. W ten sposób pomaga w rozwoju różnego rodzaju startupów, jednocześnie umożliwiając wymianę wiedzy i najlepszych praktyk z zakresu przedsiębiorczości. Szkoły wyższe oferują wsparcie trenerów i mentorów, którzy wywodzą się nie tylko z uczelni, ale także z sektora przedsiębiorstw. Mogą oni być dobrą inspiracją i wsparciem dla przyszłych przedsiębiorców wśród studentów i absolwentów. Co więcej, tematyka prac dyplomowych studentów coraz częściej wiąże się z ich doświadczeniem zawodowym, umożliwiając analizę problemów typowych dla firm. Znamiennym przejawem holenderskiej polityki nastawionej na przedsiębiorczość jest także

⁴³⁷ Uniwersytet w St. Gallen (HSG), <https://www.unisg.ch/en/> (dostęp na dzień 10.03.2025).

⁴³⁸ W. Ruda, A. Grüner, F. Christ, *Comparing start-up propensities and entrepreneurship characteristics of students in Switzerland and Germany*, "Volume of Management, Enterprise and Benchmarking in the 21st century" 2014, s. 78-80; *The Swiss Entrepreneurial Ecosystem Report 2015/2016*, Swiss Startup Monitor, University of St. Gallen, 2017, s. 21.

⁴³⁹ Szerzej na ten temat: A. Bourgeois, *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission, Brussels 2012.

wyraźna specjalizacja poszczególnych ośrodków w zakresie innowacyjnych badań i rozwoju⁴⁴⁰.

Warto nadmienić, iż niektóre kraje arabskie zajmują wysokie pozycje w rankingach edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Jednym z nich jest Katar, gdzie dostępność edukacji w zakresie przedsiębiorczości w szkołach podstawowych i średnich była przez dłuższy czas uzależniona wyłącznie od entuzjazmu i inicjatywy poszczególnych nauczycieli, kierownictwa szkoły, przedsiębiorstw czy instytucji edukacyjnych, a także ich własnych sieci wsparcia. W sektorze szkolnictwa wyższego w Katarze przez wiele lat było zaledwie kilka kursów z zakresu przedsiębiorczości, od lat 70-tych ubiegłego wieku stanowiących część specjalizacji ekonomiczno-biznesowej na Uniwersytecie Katarskim. Na studiach licencjackich i podyplomowych nie było ani kierunku, ani specjalizacji z przedsiębiorczości. Edukacja dla przedsiębiorczości pojawiła się na Uniwersytecie w Katarze bardzo późno, bo dopiero po 2011 roku, w ramach wdrożenia Strategii Kataru na lata 2011-2016. Jako najstarsza i czołowa uczelnia w tym kraju, Uniwersytet w Katarze zdecydował się na włączenie edukacji w zakresie przedsiębiorczości do swoich programów edukacyjnych. Dodatkowo uczelnia ta uruchomiła specjalizację z przedsiębiorczości dla studentów studiów licencjackich. W rezultacie, przyszli inżynierowie rozpoczęli naukę przedsiębiorczości. Ponadto w ramach Uniwersytetu w Katarze powstało centrum przedsiębiorczości, którego celem jest upowszechnianie kultury przedsiębiorczości nie tylko wśród studentów tej uczelni, ale także wśród wykładowców. Co więcej, Uniwersytet w Katarze rozpoczął współpracę z sektorem przedsiębiorstw oraz innymi ośrodkami akademickimi. W efekcie zaobserwowano wzrost znaczenia edukacji w zakresie przedsiębiorczości, czego przykładem jest to, że przedsiębiorczość często staje się dla studentów drugą specjalizacją przy ciągle rosnącej liczbie absolwentów⁴⁴¹.

Drugim przykładem są Zjednoczone Emiraty Arabskie, gdzie dopiero w ostatnich latach rząd znacznie zwiększył wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw, koncentrując się również na pobudzaniu ducha przedsiębiorczości obywateli, także poprzez edukację w zakresie przedsiębiorczości⁴⁴². Ponadto w tym kraju istnieje również szereg programów i inicjatyw na poziomie uniwersyteckim, które mają na celu wspieranie kultury

⁴⁴⁰ Szerzej na ten temat: OECD and European Commission, *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in the Netherlands*, OECD Publishing, Paris-Brussels 2018.

⁴⁴¹ Y. A. Gangi, *The role of entrepreneurship education and training on creation of the knowledge economy*, "World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development" 2017, 13(4), s. 380-382.

⁴⁴² Q. Tong, D. McCrohan, M. S. Erogul, *An analysis of entrepreneurship across five major nationality groups in the United Arab Emirates*, "Journal of Developmental Entrepreneurship" 2012, 17(02), s. 4-5.

przedsiębiorczości wśród studentów. Dobry przykład stanowi inicjatywa Beyond the Pitch, związana z innowacyjnymi metodami nauczania przedsiębiorczości. Jej głównym celem jest inspirowanie studentów do znalezienia własnej drogi do sukcesu. Oprócz pewnej liczby zajęć teoretycznych, odbywają się również symulacje działalności biznesowej, staże w wybranych firmach, a także spotkania z ich właścicielami. Współpraca ta jest kontynuowana także poza uczelnią, gdzie studenci kierunków z zakresu przedsiębiorczości mogą otrzymać pomoc od doradców biznesowych oraz pozyskać nowe kontakty w ramach networkingu⁴⁴³.

Skuteczne nauczanie przedsiębiorczości powinno wzorować się na najlepszych modelach edukacyjnych wypracowanych w tej dziedzinie. Jednym ze sposobów może być próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób są realizowane zajęcia z przedsiębiorczości na najlepszych światowych uczelniach wyższych, znajdujących się na tzw. liście szangajskiej. Zdecydowana większość uczelni zajmujących czołowe miejsca w tym rankingu wywodzi się z USA i Wielkiej Brytanii⁴⁴⁴.

W 2009 roku „The Economist” ogłosił Stany Zjednoczone „latarnią przedsiębiorczości”, potwierdzając w ten sposób, iż USA tworzą jedno z najbardziej korzystnych dla przedsiębiorców środowisk na świecie. Zapewne wiąże się to z faktem, iż przedsiębiorczość jest głęboko zakorzeniona w historii i kulturze Stanów Zjednoczonych. Pewnym symbolem początków USA stali się ludzie akceptujący ryzyko i poszukujący nowych możliwości⁴⁴⁵.

Istnieje wiele czynników ułatwiających podejmowanie działalności gospodarczej w USA, stanowiących charakterystyczny ekosystem przedsiębiorczości (rys. 35.). Współcześnie Stany Zjednoczone charakteryzuje kultura o głęboko zakorzenionym indywidualizmie oraz niskim poziomie unikania niepewności. W tym kontekście wskazuje się na dodatnią korelację pomiędzy indywidualizmem w danej kulturze a działalnością przedsiębiorczą⁴⁴⁶. W przypadku USA, dodatkowo typowo męska kultura, zorientowana na cel, stanowiąc wspierającą atmosferę społeczną, zwiększa skłonności przedsiębiorcze w środowisku edukacyjnym⁴⁴⁷.

⁴⁴³ Szerzej na ten temat: H. El-Sokari, C. Van Horne, Z.Y. Huang, M. Al Awad, *Entrepreneurship: An Emirati Perspective*, Zayed University, Institute for Social and Economic Research (ISER), Abu Dhabi 2013.

⁴⁴⁴ Academic Ranking of World Universities, www.shanghairanking.com (dostęp na dzień 20.04.2021).

⁴⁴⁵ P. G. Greene et al., *Entrepreneurship education: A global consideration from practice to policy around the world*, Babson College, Wellesley 2015, s. 69.

⁴⁴⁶ M. J. Pinillos, L. Reyes, *Relationship between individualist–collectivist culture and entrepreneurial activity: evidence from Global Entrepreneurship Monitor data*, „Small Business Economics” 2011, 37(1), s. 26.

⁴⁴⁷ P. P. Oo et al., *The interplay of entrepreneurship education and national cultures in entrepreneurial activity: a social cognitive perspective*, „Journal of International Entrepreneurship” 2018, 16(3), s. 414.

Rys. 35. Amerykański ekosystem przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. G. Greene et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 69.

Jednocześnie podkreśla się kluczową rolę szkolnictwa wyższego w kreowaniu kultury sprzyjającej przedsiębiorczości w Stanach Zjednoczonych. Wyzwanie mogą stanowić jedynie złożone przepisy podatkowe, słabe wyniki uczniów w naukach ścisłych oraz wysokie koszty edukacji uniwersyteckiej w USA⁴⁴⁸. Pomimo tego, amerykański model przedsiębiorczości zdominował globalny światopogląd dotyczący przedsiębiorczości⁴⁴⁹.

Już w 1947 roku na Harvard University wprowadzono pierwszy kurs przedsiębiorczości na poziomie uniwersyteckim. W ten sposób rozpoczęła się era nowoczesnej edukacji na rzecz przedsiębiorczości w krajach uprzemysłowionych. Wśród przyczyn rozpoczęcia kształcenia przedsiębiorczego na wyższych uczelniach wymienia się oczekiwania studentów z jednej strony, a z drugiej zaś konieczność podniesienia poziomu kształcenia na kierunkach biznesowych przez uczelnie w celu spełnienia wymagań jednostek

⁴⁴⁸ P. G. Greene et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 69.

⁴⁴⁹ M. J. Pinillos, L. Reyes, *Relationship...*, op. cit., s. 26.

akredytujących. Ten swoisty eksperyment Uniwersytetu Harvarda stał się w kolejnych latach wzorem dla innych ośrodków naukowych, poszukujących najlepszych praktyk w nauczaniu przedsiębiorczości⁴⁵⁰.

Z kolei w 1953 roku Peter Drucker stworzył na Uniwersytecie Nowojorskim kurs dedykowany przedsiębiorczości oraz innowacjom, natomiast jego książka na ten temat zyskała światową sławę. Z kolei Babson College wdrożył pierwszy kurs przedsiębiorczości w 1967 roku. W 1970 roku na amerykańskich uniwersytetach było dostępnych jedynie szesnaście kursów z zakresu przedsiębiorczości⁴⁵¹. Wzmoczone zainteresowanie przedsiębiorczością i edukacją w zakresie przedsiębiorczości zaobserwowano w Stanach Zjednoczonych w latach osiemdziesiątych⁴⁵². Ten trend był kontynuowany w kolejnych dziesięcioleciach. Do końca 2002 roku na w amerykańskich szkołach biznesu oraz na uniwersytetach było już ponad 700 programów nauczania przedsiębiorczości⁴⁵³. W tym samym roku naukowcy z Cornell University stwierdzili na podstawie badań, iż około 74% amerykańskich uniwersytetów oferuje ogólnouczelniane programy przedsiębiorczości⁴⁵⁴.

W ciągu ostatnich dwóch dekad nastąpił imponujący wzrost liczby kursów z zakresu przedsiębiorczości oferowanych przez amerykańskie szkoły wyższe. Przedsiębiorczość była jednym z najszybciej rozwijających się przedmiotów w ramach studiów licencjackich, a liczba kursów uniwersyteckich dotyczących przedsiębiorczości wzrosła z 250 w 1985 r. do ponad 5000⁴⁵⁵.

Jednocześnie nastąpiła ewolucja w sposobie nauczania przedsiębiorczości. W przeszłości, edukacja na rzecz przedsiębiorczości była skoncentrowana na tworzeniu biznesplanu oraz na spotkaniach z praktykami, którzy inspirowali uczniów swoimi doświadczeniami oraz praktycznymi poradami. Współcześnie, edukacja przedsiębiorcza skupia się na pobudzaniu do działania, poprzez zdobywanie doświadczenia. Tym samym, przedsiębiorczość staje się procesem, który składa się z wielu nowych przedsięwzięć, w przypadku których niezbędne są nowe kontakty oraz niezbędna wiedza teoretyczna⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ E. Ramsey et al., *The influence of stakeholders on developing enterprising graduates in UK HEIs*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2011, s. 169.

⁴⁵¹ H. Klandt, C. Volkmann, *Development and prospects of academic entrepreneurship education in Germany*, "Higher Education in Europe" 2006, 31(2), s. 195.

⁴⁵² G. T. Solomon, L. W. Fernald, *Trends in small business management and entrepreneurship education in the United States*, "Entrepreneurship theory and practice" 1991, 15(3), s. 25.

⁴⁵³ H. Klandt, C. Volkmann, *Development...*, op. cit., s. 195.

⁴⁵⁴ Ibidem, s. 199-200.

⁴⁵⁵ R. Brooks et al., *Entrepreneurship in American higher education*, 2007, s. 15; P. G. Greene et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 70.

⁴⁵⁶ G. Solomon, *An examination of entrepreneurship education in the United States*, "Journal of small business and enterprise development" 2007, 14(2), s. 172.

Przedsiębiorczość zyskała też na popularności w amerykańskich szkołach podstawowych i średnich, gdzie poprzez takie ogólnokrajowe programy jak „Lemonade Day”, uczniowie uczą się i praktykują przedsiębiorczość, zakładając własne stoiska z lemoniadą. Liczne prywatne i państwowe instytucje oferują praktyczne programy przedsiębiorczości dla osób zakładających własną działalność gospodarczą. Dla przykładu, Fundacja Kauffmana przeznacza znaczne środki w celu wsparcia badań nad przedsiębiorczością oraz sponsorowanie wydarzeń, takich jak „Globalny Tydzień Przedsiębiorczości”. Także Fundacja Goldman Sachs wspiera finansowo edukację przedsiębiorczą w USA. Ponadto warto nadmienić o działaniach rządów federalnych, które odpowiadają za liczne inicjatywy służące wspieraniu przedsiębiorczości⁴⁵⁷.

Jednocześnie charakterystyczny dla USA jest wkład interesariuszy, czyli studentów, edukatorów, absolwentów oraz członków społeczności biznesowej, w opracowaniu programu nauczania przedsiębiorczości. Ta strategiczna współpraca środowiska naukowego z partnerami biznesowymi przynosi wymierne korzyści wszystkim interesariuszom, wpływając na lepsze zaspokojenie potrzeb studentów w kontekście kształcenia przedsiębiorczego i jego wpływu na ich późniejszą karierę⁴⁵⁸.

Dotychczasowa aktywność amerykańskich uczelni wyższych w obszarze edukacji sfery biznesowej oraz wsparcia w zakresie tworzenia nowych przedsiębiorstw skutkowało rozwojem sieci przyuczelnianych przedsiębiorstw, często charakteryzujących się tworzeniem klastrów bardzo nowoczesnych i konkurencyjnych w skali globalnej. W rezultacie, wiele uczelni wyższych już w połowie ubiegłego wieku na skutek powyższych działań rozwinęło się z niewielkich, prowincjonalnych szkół wyższych w rozpoczynające listy rankingowe. Dobry przykład w tym zakresie stanowią Uniwersytet Stanforda, Massachusetts Institute of Technology (MIT) czy Uniwersytet Filadelfijski⁴⁵⁹.

Uniwersytet Stanforda, wraz z pobliską Doliną Krzemową, jest szeroko rozpoznawany dzięki wybitnym osiągnięciom w zakresie tworzenia przedsiębiorstw w dziedzinie zaawansowanych technologii. W ofercie Stanford University znajduje się szeroki zakres zajęć zarówno obowiązkowych, jak i fakultatywnych dotyczących przedsiębiorczości oraz transferu technologii⁴⁶⁰.

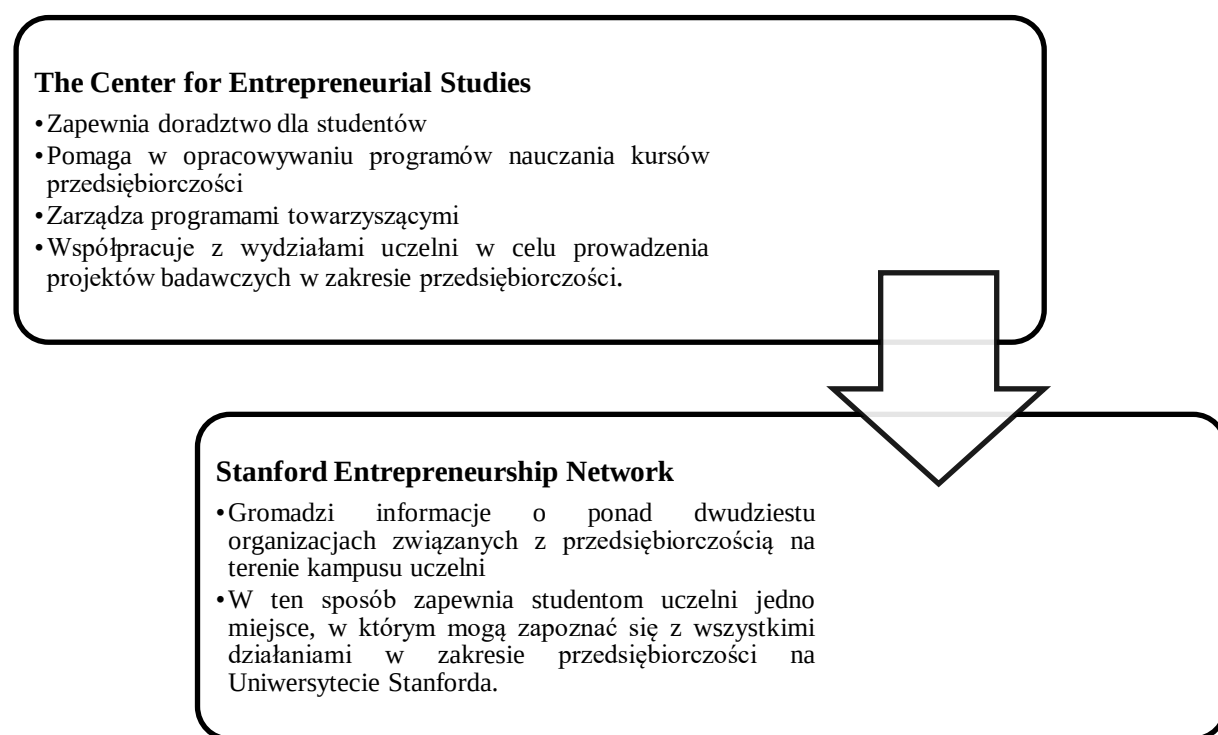
⁴⁵⁷ P. G. Greene et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 70.

⁴⁵⁸ H. Matlay, *Entrepreneurship education in the UK: a critical analysis of stakeholder involvement and expectations*, „Journal of small business and enterprise development” 2009, 16(2), s. 359.

⁴⁵⁹ K. Matusiak, *Przedsiębiorczość akademicka. Raport z badania*, PARP, Warszawa 2009, s. 36.

⁴⁶⁰ *Educating the Next...*, op. cit. s. 67.

Stanford Graduate School of Business (GSB), jedna z siedmiu szkół wyższych wchodzących w skład Stanford University, zapewnia absolwentom wszystkich wspomnianych uczelni naukę przedsiębiorczości poprzez ponad 65 oferowanych kursów, a także pomoc w nawiązaniu kontaktów z grupą przedsiębiorców działających przy Uniwersytecie Stanforda, czemu służy Stanford Entrepreneurship Network (rys. 36.). Powyższe działania w zakresie przedsiębiorczości koordynuje Centrum Studiów nad Przedsiębiorczością (The Center for Entrepreneurial Studies). Swego rodzaju nagrodą za wkład Uniwersytetu Stanforda w rozwój przedsiębiorczości było w 2016 roku zorganizowanie na terenie uczelni Światowego Szczytu Przedsiębiorczości⁴⁶¹.

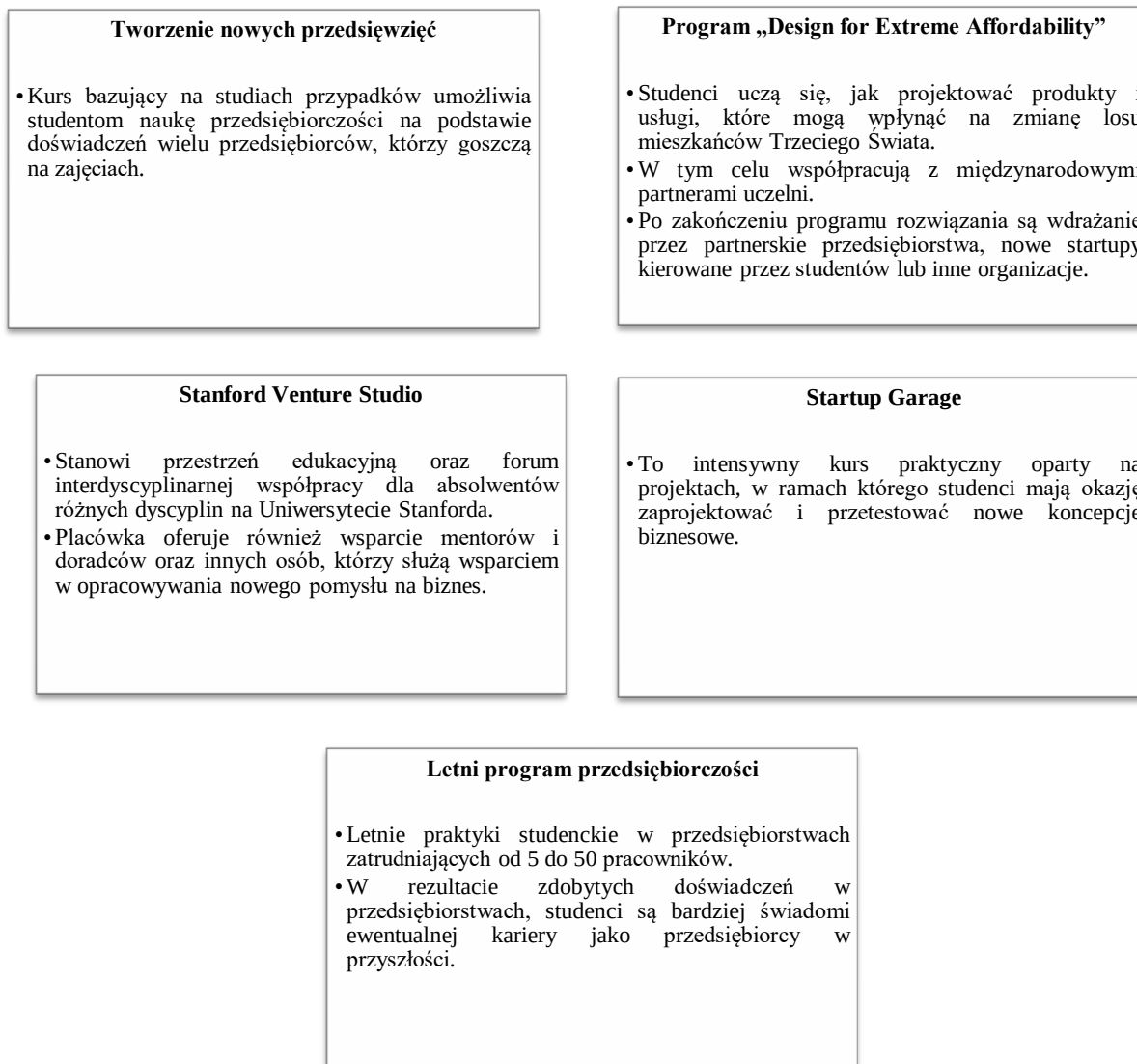
Rys. 36. Wybrane instytucje działające przy Uniwersytecie Stanforda

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://www.gsb.stanford.edu> (dostęp na dzień 20.04.2021).

Do interesujących inicjatyw Stanford University należy zaliczyć eksperymentalne Stanford Venture Studio oraz Startup Garage (rys. 37.). Stanford Venture Studio to centrum przedsiębiorczości dla absolwentów, którzy odkrywają nowe pomysły na przedsięwzięcia biznesowe. Stanford GSB to ponad 50 klubów i organizacji studenckich, które również oferują studentom różne zajęcia z przedsiębiorczości. Jednocześnie na terenie uczelni

⁴⁶¹ Stanford University, <https://www.stanford.edu> (dostęp na dzień 20.04.2021).

odbywają się liczne warsztaty i wydarzenia, w których biorą udział liderzy przedsiębiorczości, którzy dzielą się swoimi spostrzeżeniami na różne tematy⁴⁶².

Rys. 37. Wybrane kursy i programy w zakresie przedsiębiorczości na Stanford University

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://www.gsb.stanford.edu> (dostęp na dzień 20.04.2021).

Stanford University wyznacza pewien wzór działań w dziedzinie przedsiębiorczości. W rezultacie, również inne uczelnie wyższe zdecydowały się na stosowanie podobnych praktyk w zakresie przedsiębiorczości⁴⁶³. Władze Harvard University dopiero niedawno zdecydowały się na założenie kampusu badawczego Enterprise Research Campus (ERC), zlokalizowanego na rozwijającym się kampusie uniwersyteckim w Allston. W ten sposób

⁴⁶² Stanford Graduate School of Business, <https://www.gsb.stanford.edu> (dostęp na dzień 20.04.2021).

⁴⁶³ *Educating the Next...*, op. cit. s. 69.

również Harvard University dołącza do szkół wyższych wspierających przedsiębiorczość w ten sposób⁴⁶⁴.

Jednocześnie należy w tym miejscu podkreślić, iż sukces przedsiębiorców akademickich jest zależny od ich kontaktów nie tylko w zakresie uczelni, ale także poza nią⁴⁶⁵. Obszar taki jak Dolina Krzemowa może stanowić dobre miejsce dla startupu, ponieważ amerykański kontekst kulturowy koresponduje tam ze wsparciem ze strony państwa oraz dostępem do odpowiedniej edukacji uniwersyteckiej⁴⁶⁶.

Podobnie jak Stanford University, Massachusetts Institute of Technology (MIT) stanowi przykład uczelni wiodącej w dziedzinie przedsiębiorczości. W pobliżu uczelni ma swoją siedzibę wiele przedsiębiorstw z branży nowych technologii. Firmy założone przez absolwentów MIT zatrudniają kilka milionów pracowników. W tym kontekście podkreśla się istotny wkład relacji, jakie łączą wykładowców uczelni w przyszłych przedsiębiorcami, w rozwój tamtejszych przedsiębiorstw⁴⁶⁷.

Bardzo często podkreśla się, że przedsiębiorczości nie powinno uczyć się w salach lekcyjnych, to jednak również w przypadku MIT pewne teoretyczne elementy kształcenia przedsiębiorczego studentów odbywają się właśnie w ten sposób. Dominują zajęcia stymulujące pracę zespołową oraz pozwalające na wdrożenie wiedzy teoretycznej w przypadku praktycznych projektów tworzenia nowych produktów lub przekształceń organizacyjnych⁴⁶⁸.

Warte podkreślenia w przypadku kształcenia przedsiębiorczego na MIT jest to, że nauka przedsiębiorczości odbywa się poprzez zdobywanie doświadczeń w przypadku projektów, które umożliwiają studentom realizowanie ich pasji, przy równoczesnej dużej autonomii podejmowania decyzji. Pozwala to na zdobywanie realnych doświadczeń kosztem popełnianych błędów, tak jak w realnym życiu przedsiębiorcy. Jednocześnie, w związku ze szczególnym charakterem nauki przedsiębiorczości, w przypadku pierwszego roku studiów niedostateczne wyniki w nauce przedsiębiorczości nie wpływają na ogólne rezultaty

⁴⁶⁴ Harvard University, <https://www.harvard.edu> (dostęp na dzień 5.04.2021).

⁴⁶⁵ M. Guerrero et al., *Entrepreneurial universities: emerging models in the new social and economic landscape*, "Small Business Economics" 2016, 47(3), s. 558.

⁴⁶⁶ P. P. Oo et al., *The interplay...*, op. cit., s. 415.

⁴⁶⁷ S. Jansen et al., *How education, stimulation, and incubation encourage student entrepreneurship: Observations from MIT, IIIT, and Utrecht University*, "The International Journal of Management Education" 2015, 13(2), s. 174.

⁴⁶⁸ A. T. V. B. Ribeiro et al., *Building builders: entrepreneurship education from an ecosystem perspective at MIT*, "Triple Helix" 2018, 5(1), s. 9-10.

kształcenia danej osoby. Efektem powyższej polityki uczelni są projekty, które wiążą się z realnymi potrzebami gospodarki w zakresie nowych technologii⁴⁶⁹.

Polityka MIT zapewnia studentom studiowanie dowolnego przedmiotu, niezależnego od kierunku studiów, przy spełnieniu kilku podstawowych warunków. Przykładowe zajęcia dotyczą tworzenia biznesplanu, zagadnień prawnych związanych z działalnością przedsiębiorstwa, teorii i praktyki venture capital. Ponadto uczelnia oferuje możliwość udziału w spotkaniach z przedsiębiorcami oraz podejmowania zadań w przedsiębiorstwach, w przypadku których można liczyć na opiekę mentorską ze strony przedstawiciela danej firmy.

Podobnie jak w przypadku Stanford University, na MIT istnieje wiele form wsparcia działań przedsiębiorczych (tab. 16.). W rezultacie prowadzonej od lat przez uczelnię polityki promującej przedsiębiorczość, przedsiębiorstwa założone przez jej absolwentów generują szacunkowe roczne przychody na poziomie PKB dziesiątej pod względem wielkości gospodarki na świecie⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Ibidem, s. 12-13.

⁴⁷⁰ Massachusetts Institute of Technology, <https://www.mit.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021).

Tab. 16. Wybrane inicjatywy związane z przedsiębiorczością na MIT

Nazwa inicjatywy	Charakterystyka
MIT Enterprise Forum	• Zapewnia wsparcie różnym przedsiębiorstwom działającym w branży technologicznej, niezależnie od ich wielkości.
MIT Sloan New Ventures Association (NVA)	• Jest prowadzone przez studentów; • Gości prelegentów przedsiębiorczości; • Pomaga w prowadzeniu konkursu na biznesplan; • Służy wspieraniu nowych przedsięwzięć w MIT.
MIT Sloan Venture MBAs (VMBA)	• To prowadzony przez studentów klub venture capital (VC); • Jego głównym celem jest promowanie branży VC; • Zaprasza prelegentów; • Pomaga rozwijać nowe zespoły venture capital w konkursie biznesplanów.
Lemelson-MIT	• Program stypendialny; • Przyznaje jednorazowe nagrody studentom oraz absolwentom MIT, wykazującym się niezwykłą pomysłowością i kreatywnością podczas studiów; • Przyznaje również roczne stypendia doktorantom zajmującym się zagadnieniami związanymi z przedsiębiorczością, innowacjami oraz wynalazkami.
PITCH, ACCELERATE i LAUNCH	• Konkursy pomysłów na start-up, umożliwiające zdobycie wsparcia finansowego oraz opieki mentorskiej; • W przypadku LAUNCH zdobywca pierwszego miejsca zdobywa nagrodę w wysokości 100 000 USD.

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://www.mit.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021).

Przedsiębiorczości i innowacjom sprzyja również infrastruktura Uniwersytetu Kalifornijskiego (rys. 38.). W ten sposób pomysły, które najpierw są rozwijane w laboratoriach, mają szansę na sukces rynkowy w późniejszym czasie⁴⁷¹.

⁴⁷¹ University of California, <https://www.universityofcalifornia.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021).

Sieć światłowodowa	Obrazowanie metodą rezonansu magnetycznego	Najpopularniejsze na świecie odmiany truskawek
Szczepionka przeciwko wirusowemu zapaleniu wątroby typu B	Lek zawierający ludzki hormon wzrostu	Lek na raka prostaty

Rys. 38. Wybrane innowacyjne wynalazki zainicjowane na Uniwersytecie Kalifornijskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://www.universityofcalifornia.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021).

Ze względu na liczne osiągnięcia, Stany Zjednoczone są uznawane za państwo bardzo innowacyjne i przedsiębiorcze, chociaż poziom wydatków rządowych na edukację jest na umiarkowanym poziomie. Okazuje się, iż decydującą rolę odgrywają w tym przypadku wydatki sektora prywatnego (2% PKB w porównaniu ze średnią dla Unii Europejskiej wynoszącą zaledwie 0,3% PKB). Pomimo tego, jak już wspomniano, uczniowie z USA nie zajmują wysokiej pozycji w rankingach umiejętności⁴⁷². Również w przypadku raportu Global Entrepreneurship Monitor Stany Zjednoczone nie uzyskały wysokich not za kształcenie przedsiębiorcze na najniższym etapie kształcenia. Jednocześnie USA zajmują pozycję powyżej średniej w kategorii edukacja przedsiębiorcza w szkołach wyższych. Jest to związane ze wcześniej wspomnianą popularnością kursów i specjalizacji w zakresie przedsiębiorczości na amerykańskich uczelniach wyższych⁴⁷³.

Jednocześnie to właśnie w USA, na MIT i Stanford University, zapoczątkowano nowe podejście do funkcji ośrodków akademickich. Wcześniej, w przypadku tradycyjnego modelu szkoły wyższej, komercjalizacja technologii stanowiła uboczne działanie uczelni, dalekie od jej podstawowej misji. Współcześnie, urynkowienie wyników badań staje się tak samo ważne, jak działalność naukowo-badawcza i dydaktyczna⁴⁷⁴.

Rozumienie przedsiębiorczości jest wynikiem edukacji. Z tego powodu w USA studiują osoby z całego świata, aby zdobywać wiedzę w unikalnych i opartych na badaniach

⁴⁷² N. Elert et al., *Institutional reform for innovation and entrepreneurship: An agenda for Europe*, Springer Nature, 2018, s. 65.

⁴⁷³ D. J. Kelley et al., *Global Entrepreneurship Monitor USA 2019/2020*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2020, s. 42.

⁴⁷⁴ K. Matusiak, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 30-31.

uniwersytetach. Specyficzne, amerykańskie środowisko edukacyjne definiowane jest przez możliwość autonomicznego myślenia i działania⁴⁷⁵. Jednocześnie coraz bardziej konkurencyjne otoczenie zmusza do poszukiwania oryginalnych rozwiązań, umożliwiających budowę przewag konkurencyjnych w oparciu o sektor małych i średnich przedsiębiorstw. Z tego powodu wyzwaniem dla amerykańskich szkół wyższych, przy utrzymaniu wysokiego poziomu kształcenia i badań, jest transformacja w globalne centra przedsiębiorczości i transferu nowych technologii⁴⁷⁶.

Dopiero po zakończeniu II wojny światowej kolejne rządy Wielkiej Brytanii zaczęły działać na rzecz upowszechnienia dostępu szkolnictwa wyższego, podobnie zresztą jak w wielu innych krajach europejskich⁴⁷⁷. Jednocześnie tradycyjne podejście do nauczania przedsiębiorczości skupiało się na promowaniu publikacji kolejnych artykułów naukowych na uczelniach kosztem komercjalizacji badań naukowych naukowców zatrudnionych na uczelniach badawczych⁴⁷⁸.

Polityka rządu Wielkiej Brytanii w kwestii sektora małych i średnich przedsiębiorstw ewoluowała w ostatnich dziesięcioleciach do obecnej, promującej ich rolę w tworzeniu wzrostu gospodarczego poprzez konkurencyjny, wolny rynek⁴⁷⁹. Podobnie w przypadku edukacji przedsiębiorczej. Idea kultury przedsiębiorczości była sukcesywnie promowana przez rządy Wielkiej Brytanii od czasu jej powstania w latach 80-tych. W efekcie zaangażowanie interesariuszy w edukację przedsiębiorczą zaczęło być w tym kraju wyraźnie dostrzegalne⁴⁸⁰.

Początkowo, pod koniec lat 90-tych ubiegłego wieku, uczelnie oferujące kształcenie przedsiębiorcze borykały się z problemem niewielkiego popytu ze strony studentów, a także niedostatecznego zainteresowania przedsiębiorczością ze strony pracowników naukowych. Wiązało się to również z niewielkimi dotacjami na ten cel ze strony rządu. W kolejnych latach, wraz ze zmianą trendu w postaci wzrostu zainteresowania edukacją przedsiębiorczą, pojawiły się także dodatkowe fundusze na ten typ kształcenia. Do tej pory każda uczelnia wyższa stosowała indywidualne podejście do edukacji przedsiębiorczości⁴⁸¹.

⁴⁷⁵ R. Brooks et al., *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 15.

⁴⁷⁶ K. Matusiak, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 31.

⁴⁷⁷ H. Matlay, *The influence...*, op. cit., s. 168.

⁴⁷⁸ T. Ito, T. Kaneta, S. Sundstrom, *Does university entrepreneurship work in Japan?: A comparison of industry-university research funding and technology transfer activities between the UK and Japan*, "Journal of Innovation and Entrepreneurship" 2015, 5(1), s. 3.

⁴⁷⁹ U. Hytti et al., *State-of-art of enterprise education in Europe. Results from the ENTREDU project*, Turku 2002, s. 38.

⁴⁸⁰ H. Matlay, *Entrepreneurship education...*, op. cit., s. 365.

⁴⁸¹ H. Matlay, C. Carey, *Entrepreneurship education in the UK: a longitudinal perspective*, "Journal of Small Business and Enterprise Development" 2007, 14(2), s. 259-260.

W rezultacie, w ciągu ostatnich kilku dekad, w Wielkiej Brytanii nastąpił gwałtowny rozwój nauczania przedsiębiorczości. Wiąże się to m.in. z przekonaniem, iż wyższa jakość kształcenia na rzecz przedsiębiorczości wpływa nie tylko na zwiększenie liczby przedsiębiorstw, ale także na ich wymiar jakościowy⁴⁸². Zakłada się także, iż edukacja przedsiębiorcza wpływa pozytywnie także na późniejsze kariery absolwentów uczelni wyższych⁴⁸³.

W związku z tym, edukacja w zakresie przedsiębiorczości w pierwszych latach nauki w szkole jest coraz częściej postrzegana jako kluczowy etap, służący rozwijaniu zdolności przedsiębiorczych oraz zachęcaniu do działań innowacyjnych w późniejszych latach⁴⁸⁴. Szkołom podstawowym i średnim pozostawia się obecnie dużą swobodę w kwestii wyboru celów i metod kształcenia, także tego związanego z przedsiębiorczością⁴⁸⁵. W Wielkiej Brytanii powstał nawet system dobrych praktyk w zakresie przedsiębiorczości⁴⁸⁶. Ciekawą inicjatywą jest również cyfrowy rejestr zajęć związanych z przedsiębiorczością będący własnością ucznia⁴⁸⁷.

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości w Wielkiej Brytanii zajmuje obecnie czołowe miejsce w strategii uczelni ekonomicznych, jak również coraz częściej staje się elementem nauczania na innych kierunkach studiów⁴⁸⁸. Wzrost zainteresowania edukacją w zakresie przedsiębiorczości w Wielkiej Brytanii, powiązany jest ze wzrostem ilości badań nad jej efektami⁴⁸⁹.

W Wielkiej Brytanii, podobnie jak w przypadku innych krajów, zachęca się uniwersytety, aby zaczęły w większym stopniu angażować się w wymianę wiedzy poprzez komercjalizację badań oraz szeroko rozumiane partnerstwo z sektorem przedsiębiorstw. Istotnym celem polityki brytyjskiego rządu jest również promowanie roli uniwersytetów jako dostawcy wiedzy kluczowej dla rozwoju innowacji oraz wzrostu gospodarczego. W związku z tym, nowym zadaniem uczelni wyższych, szczególnie tych specjalizujących się w

⁴⁸² H. Matlay, *The influence of stakeholders on developing enterprising graduates in UK HEIs*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2011, s. 169.

⁴⁸³ H. Matlay, C. Carey, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 259.

⁴⁸⁴ M. Hart et al., *Global Entrepreneurship Monitor: United Kingdom 2019 Monitoring Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2020, s. 45.

⁴⁸⁵ A. Bourgeois, *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission, Brussels 2011, s. 199-200.

⁴⁸⁶ *Entrepreneurship education: Enabling teachers as a critical success factor*, European Commission, Brussels 2011, s. 39.

⁴⁸⁷ A. Bourgeois, *Entrepreneurship...*, op. cit., s. 78.

⁴⁸⁸ H. Matlay, *The influence...*, op. cit., s. 168.

⁴⁸⁹ N. Williams, *Engaging students in entrepreneurship education: Thoughts on the present context and future challenges*, "Advance HE" 2019, 13, s. 7-8.

dydaktyce, powinno stać się przywództwo nakierowane na budowę potencjału regionalnego oraz tworzenie sieci kontaktów z innymi uczelniami i przedsiębiorstwami. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, iż dalsza liberalizacja szkolnictwa wyższego w Wielkiej Brytanii wpłynie zapewne na zwiększenie liczby uczelni skupionych raczej na dydaktyce niż na badaniach⁴⁹⁰.

Uniwersytety mogą przyciągać i zatrzymywać utalentowane osoby, także przedsiębiorców. Zakłada się, iż rezultaty działań przedsiębiorczych uczelni wyższych pozytywnie wpływają na rozwój gospodarczy⁴⁹¹. Wśród brytyjskich uczelni wyższych, podobnie jak w przypadku amerykańskich, jest wiele uniwersytetów zajmujących czołowe miejsca w międzynarodowych rankingach. Słyną one także z działań promujących przedsiębiorczość.

Cambridge University oferuje kursy przedsiębiorczości w szerokim zakresie na różnych stopniach i kierunkach studiów. Zajęcia prowadzą zarówno wykładowcy, jak i przedsiębiorcy⁴⁹². Z kolei region Cambridge jest znany z bardzo dobrze funkcjonującego ekosystemu przedsiębiorczości, zwanego „Silicon Fen”. Działania uczelni były wysoce innowacyjne w momencie jego wdrożenia⁴⁹³.

Cambridge Cluster to klaster technologiczny słynny ze swych największych w skali europejskiej sukcesów. Skupia on ponad 5000 przedsiębiorstw, niekoniecznie wywodzących się ściśle z Cambridge University. Przy uczelni działają także, podobnie jak w przypadku amerykańskich uniwersytetów, Cambridge Enterprise oraz University Enterprise Network⁴⁹⁴.

Podobne praktyki prowadzi słynny Uniwersytet Oksfordzki. Tamtejsze Centrum Przedsiębiorczości zajmuje się m.in. organizacją Oxford Saïd Entrepreneurship Forum (OSEF), które gromadzi ekspertów w dziedzinie przedsiębiorczości, dzielących się swoimi doświadczeniami. Część wydarzeń organizowanych przez Centrum Przedsiębiorczości jest dedykowana wyłącznie studentom uczelni biznesowej Saïd Business School, chociaż inne są otwarte dla szerszej społeczności Uniwersytetu Oksfordzkiego, a także innych chętnych⁴⁹⁵.

⁴⁹⁰ M. Abreu et al., *Entrepreneurial practices in research-intensive and teaching-led universities*, “Small business economics” 2016, 47(3), s. 695-696.

⁴⁹¹ M. Guerrero, J. A. Cunningham, D. Urbano, *Economic impact of entrepreneurial universities’ activities: An exploratory study of the United Kingdom*, “Research Policy” 2015, 44(3), s. 751-752.

⁴⁹² *Educating the Next...*, op. cit., s. 67.

⁴⁹³ K. Bischoff, *University of Cambridge: Persistently Innovating Entrepreneurship Education Methods* w: *Entrepreneurship Education at Universities* pod red. C. Volkmann, D. Audretsch, Springer, Cham 2017, s. 409 – 410.

⁴⁹⁴ University of Cambridge, <https://www.cam.ac.uk> (dostęp na dzień 15.04.2021).

⁴⁹⁵ Saïd Business School, <https://www.sbs.ox.ac.uk> (dostęp na dzień 15.04.2021).

Oxford Entrepreneurs jest największym stowarzyszeniem przedsiębiorców w Europie, liczącym 12 000 członków z Uniwersytetu Oksfordzkiego, a także ponad 65 000 członków całej sieci. Tworzy on jeden z najbardziej wpływowych ekosystemów przedsiębiorczości na świecie⁴⁹⁶.

Z kolei inna uczelnia z Wielkiej Brytanii, University College London (UCL), stworzyła kierunek studiów dedykowany przedsiębiorczym inżynierom. Kierunek inżynieria z innowacjami i przedsiębiorczością na studiach drugiego stopnia, łączący wykształcenie inżynierskie w obszarach, które są kluczowe dla rozwoju nowych technologii z przedmiotami związanymi z zarządzaniem projektami i przedsiębiorczością.⁴⁹⁷

Oprócz tego, UCL School of Management oferuje studia magisterskie w dziedzinie przedsiębiorczości. Bazują one na praktycznym tworzeniu nowego przedsiębiorstwa, w oparciu o społeczność skupioną wokół uczelni. W momencie powstania studia te były pierwszym tego typu programem w Europie. Są one dedykowane wyłącznie osobom, które chcą założyć własne przedsiębiorstwo.

W czasie tych studiów studenci mają okazję brać udział w dodatkowych warsztatach, służących np. budowaniu umiejętności skutecznej prezentacji własnych pomysłów biznesowych. Studenci mogą również odbyć podróż do zagranicznych ekosystemów start-upów⁴⁹⁸. Sam program studiów umożliwia połączenie wiedzy teoretycznej z praktyczną (tab. 17.).

⁴⁹⁶ Oxford Entrepreneurs, <https://www.oxfordentrepreneurs.co.uk> (dostęp na dzień 16.04.2021).

⁴⁹⁷ University College London, <https://www.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień 16.04.2021).

⁴⁹⁸ UCL School of Management, <https://www.mgmt.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień 22.04.2021).

Tab. 17. Wybrane kursy na kierunku przedsiębiorczość na UCL i ich charakterystyka

Nazwa kursu	Charakterystyka zajęć
Finanse przedsiębiorstw	- Kurs składa się z dwóch części – księgowej i dotyczącej pozyskiwania funduszy zewnętrznych; - Część księgowa umożliwia studentom zrozumienie wszystkich zagadnień związanych ze sprawozdaniami finansowymi. Zadanie finansowe polega na budowaniu modelu finansowego w programie Excel, który może służyć jako praktyczne narzędzie dla prawdziwego start-upu, który zakłada student; - W czasie zajęć dotyczących pozyskiwania funduszy zewnętrznych swoim doświadczeniem i wiedzą dzielą się ze studentami profesjonalni inwestorzy i przedsiębiorcy.
Strategiczne zarządzanie przedsiębiorstwami i	- Głównym motywem kursu jest nauka sposobu na zdobycie przewagi konkurencyjnej; - Kurs łączy interaktywne wykłady, analizy przypadków i ćwiczenia; - Zadania podejmowane na zajęciach dotyczą przypadków dotyczących różnych branż.
Strategia marketingu w przedsiębiorczości oraz branding	- Celem zajęć jest wprowadzenie kluczowych koncepcji marketingowych szczególnie istotnych dla startupów; - W czasie zajęć poruszane są m.in. zagadnienia związane ze stosowaniem narzędzi marketingowych online oraz sposobów wykorzystywania danych i narzędzi analitycznych w celu oceny skuteczności podejmowanych działań marketingowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej uczelni: <https://www.mgmt.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień 22.04.2021).

Jednocześnie University College London prowadzi również szkolenia w inkubatorze startupów oraz centrum przedsiębiorczości BaseKX. Wiele tamtejszych przedsiębiorstw typu spinout działa w branży medycznej⁴⁹⁹.

Działania uczelni wyższych w zakresie promowania zachowań przedsiębiorczych opierają się na teorii planowanego zachowania, która wiąże się z tym, iż jednostki będą aktywizować swój przedsiębiorczy potencjał, jeśli wierzą, iż istnieją ku temu odpowiednie warunki środowiskowe oraz mogą liczyć na społeczne wsparcie. Uczelnie wyższe tworzą programy, które mają na celu wyposażenie pracowników i studentów w wiedzę oraz

⁴⁹⁹ University College London, <https://www.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień 16.04.2021).

umiejętności niezbędne do komercjalizacji ich pomysłów poprzez tworzenie nowych przedsiębiorstw⁵⁰⁰.

Pomimo tak rozpowszechnionych i efektywnych działań przedsiębiorczych w Wielkiej Brytanii pojawiają się obawy, iż przedsiębiorczość uczelni wyższej spowoduje wyparcie innych, bardziej tradycyjnych funkcji uniwersytetu, takich jak zaangażowanie w intelektualne rozważania. Poza tym, większość naukowców zdecydowanie preferuje pełnienie roli dydaktyka i naukowca, natomiast zdecydowanie nie odnajduje się w roli przedsiębiorcy⁵⁰¹.

Zgodnie z raportem GEM, w Wielkiej Brytanii, podobnie jak w wielu innych badanych krajach, należy poświęcić więcej uwagi edukacji przedsiębiorczej w szkole podstawowej i średniej. Z kolei bardzo wysokie oceny charakteryzują Wielką Brytanię w przypadku kształcenia uniwersyteckiego. Są one porównywalne z tymi dla Niemiec, ale niższe w zestawieniu ze Stanami Zjednoczonymi oraz Szwajcarią. W związku z tym nadal należy udoskonalać edukację w zakresie przedsiębiorczości w Wielkiej Brytanii⁵⁰². Istnieje silne zróżnicowanie regionalne w kontekście transferu wiedzy w Wielkiej Brytanii. Odsetek naukowców zaangażowanych w działalność licencyjną oraz spin-out jest wyższy na uczelniach, które intensywnie prowadzą badania naukowe⁵⁰³. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż różnice pomiędzy uczelniami często są uwarunkowane kwestiami behawioralnymi, nie powiązanymi z infrastrukturą badawczą⁵⁰⁴.

Zapewne po okresie szybkiego rozwoju programów przedsiębiorczości na uczelniach wyższych w USA i Europie, proces konsolidacji spowoduje, że sukces odniosą tylko najlepsze programy w tej dziedzinie⁵⁰⁵. Jednocześnie, współpraca pomiędzy uczelniami a przedsiębiorstwami powinna być ukierunkowana nie tylko na badania naukowe oraz transfer technologii, ale także na kwestie dotyczące możliwości zatrudnienia oraz propagowania przedsiębiorczości poprzez dydaktykę⁵⁰⁶.

4.3. Kształcenie przedsiębiorcze na poziomie uniwersyteckim w Polsce

Od lat 90-tych w polskim systemie szkolnictwa wyższego, podobnie jak w innych krajach Europy, następowały dość dynamiczne zmiany. Objawiały się one głównie w postaci gwałtownego przyrostu liczby studentów czy też pojawienia się konkurencji na rynku usług

⁵⁰⁰ D. A. Kirby, *Creating entrepreneurial universities in the UK: Applying entrepreneurship theory to practice*, "The Journal of Technology Transfer" 2006, 31(5), s. 600.

⁵⁰¹ Ibidem, s. 599.

⁵⁰² M. Hart et al., *Global...*, op. cit., s. 46.

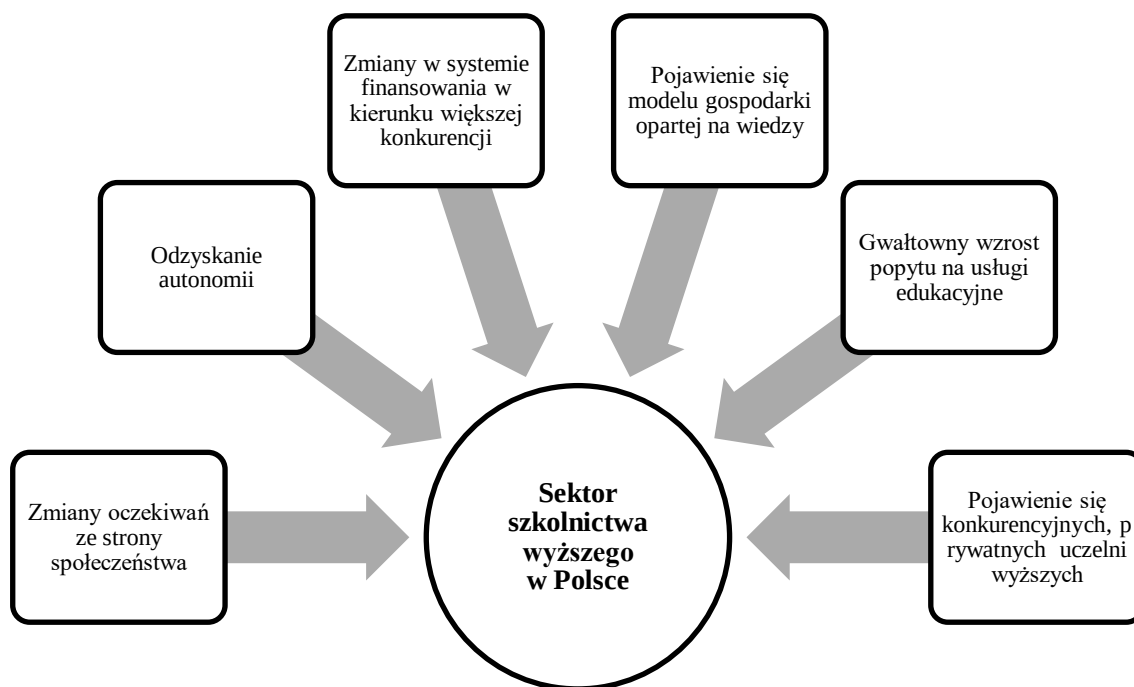
⁵⁰³ M. Guerrero et al., *Entrepreneurial...*, op. cit., s. 558-560.

⁵⁰⁴ M. Abreu et al., *Entrepreneurial...*, op. cit., s. 697.

⁵⁰⁵ H. Klandt, C. Volkmann, *Development...*, op. cit., s. 207.

⁵⁰⁶ M. Abreu et al., *Entrepreneurial...*, op. cit., s. 712.

edukacyjnych. Wraz z innymi czynnikami (rys. 39.), wpłynęły na to, iż przedsiębiorczość, niezależnie od jej interpretacji, stała się nieodzownym, choć czasem marginalizowanym atrybutem uczelni wyższej⁵⁰⁷.

Rys. 39. Przemiany w szkolnictwie wyższym w Polsce od początku lat 90-tych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Józwiak, *Model uczelni...*, op. cit., s. 13; O. Drynia, *Przedsiębiorczy...*, op. cit., s. 88; A. Richert-Kaźmierska, *Instytucjonalne formy wspierania przedsiębiorczości akademickiej w Polsce*, „E-mentor”, 3 (35), www.e-mentor.edu.pl/mobi/artukul/index/numer/35/id/749.

Przedsiębiorczość akademicka stała się jedną z podstawowych aktywności uczelni wyższych w Polsce po wejściu w życie „Ustawy o szkolnictwie wyższym” z 2005 roku. Obliguje ona szkoły wyższe do współpracy z otoczeniem gospodarczym, głównie poprzez komercjalizację wyników badań naukowych, wspieranie działań przedsiębiorczych studentów, absolwentów i pracowników, a także propagowanie idei przedsiębiorczości w środowisku akademickim⁵⁰⁸.

Badanie przeprowadzone w roku 2008 wykazało, iż przedmioty z zakresu przedsiębiorczości nie są oferowane na wielu kierunkach studiów i specjalnościach. Z przebadanej próby pięciu tysięcy studentów ostatniego roku pomorskich uczelni, aż 60% nie miało w czasie swoich studiów żadnego przedmiotu z zakresu przedsiębiorczości. W

⁵⁰⁷ J. Józwiak, *Model uczelni przedsiębiorczej a model tradycyjny-doświadczenia polskie*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2003, 1 (21), s. 13.

⁵⁰⁸ A. Richert-Kaźmierska, *Instytucjonalne formy wspierania przedsiębiorczości akademickiej w Polsce*, „E-mentor” 2010, 3 (35), www.e-mentor.edu.pl/mobi/artukul/index/numer/35/id/749.

kolejnych latach nastąpiła poprawa w tym zakresie – w badaniu z 2010 roku ten odsetek wyniósł 42%⁵⁰⁹.

W związku z tym, wyzwaniem dla uczelni wyższych stało się kształtowanie wśród kadry naukowo-dydaktycznej oraz studentów postaw przedsiębiorczych⁵¹⁰. Szczególnie istotne znaczenie dla realizacji przedsiębiorczych zadań uczelni wyższych ma wzmocnienie potencjału innowacyjnej infrastruktury przedsiębiorczości akademickiej w postaci dedykowanych programów wsparcia oraz odpowiednich zasobów instytucjonalnych⁵¹¹. Polskie uczelnie wyższe wykorzystują takie formy kreowania przedsiębiorczości, jak: akademickie inkubatory czy preinkubatory przedsiębiorczości, centra transferu technologii oraz parki technologiczne⁵¹². Pierwszy park technologiczny w Polsce powstał już w maju 1995 roku w Poznaniu. Został on powołany przez Fundację Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza⁵¹³.

Obecnie w Polsce, wzorem innych państw, zaczęto również zwracać uwagę na kształcenie przedsiębiorczości już na poziomie szkół podstawowych i średnich. W konsekwencji, w ramach nowej podstawy programowej dla szkół średnich znalazły się zapisy dotyczące rozwijania wśród uczniów przedsiębiorczości oraz kreatywności⁵¹⁴.

Jednocześnie, oczekiwania wobec uczelni wyższych ulegają zmianom, tym samym zmuszając je do przekształceń w zakresie systemu zarządzania i sposobu kształcenia⁵¹⁵. Zwykle szkoły wyższe postrzegane są stereotypowo jako organizacje raczej niezainteresowane propagowaniem działań przedsiębiorczych swoich pracowników bądź studentów⁵¹⁶. W tym kontekście, jedną z przesłanek wprowadzonych w ostatnich latach zmian ustawowych w polskim szkolnictwie wyższym jest podkreślenie nacisku na jakość kształcenia. W tym celu zakłada się m.in. zmniejszenie liczby studentów. W tej chwili jest

⁵⁰⁹ A. Richert-Kaźmierska, *Przedsiębiorczość jako przedmiot nauczania na wyższej uczelni – wyzwania merytoryczne i metodyczne*, „E-mentor” 2011, 2 (39), www.e-mentor.edu.pl/mobi/artukul/index/numer/39/id/825.

⁵¹⁰ K. Matusiak, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 30.

⁵¹¹ Z. Makiela, *Przedsiębiorczość i innowacyjność akademicka w Polsce*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2017, 13, s. 194.

⁵¹² O. Drynia, *Przedsiębiorczy wymiar działalności instytucji publicznych na przykładzie polskich uczelni publicznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, (487), s. 87.

⁵¹³ *Ośrodki Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012* pod red. A. Bąkowski, M. Mażewska, Multi Verde, Warszawa 2012, s. 26.

⁵¹⁴ Ministerstwo Edukacji i Nauki, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka> (dostęp na dzień 22.04.2021).

⁵¹⁵ O. Drynia, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 82.

⁵¹⁶ K. Chrabąszcz, *Przedsiębiorczość akademicka – drogą do sukcesu absolwentów uczelni wyższych*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, 1 (18), s. 206.

jeszcze zbyt wcześnie, aby stwierdzić, czy te zmiany przyczyniły się do rozwoju przedsiębiorczości w społecznościach akademickich⁵¹⁷.

Przedsiębiorczość, w porównaniu do zagranicznych uczelni wyższych, dopiero rozwija się jako przedmiot zainteresowania polskich naukowców, chociaż już teraz ich różnorodność badawcza jest wieloraka i wszechstronna⁵¹⁸. Badaniami nad przedsiębiorczością oraz kształceniem przedsiębiorczości zajmują się m.in. powołane w tym celu katedry przedsiębiorczości. Na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego od 1 października 1993 roku funkcjonuje Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw⁵¹⁹. Z kolei na Wydziale Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej od 2010 roku działa Katedra Przedsiębiorczości⁵²⁰.

Wiele uczelni wyższych w Polsce (tab. 18.) podjęło się różnych inicjatyw w obszarze kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Polskie uczelnie ekonomiczne oferują specjalności w zakresie przedsiębiorczości głównie na kierunkach ekonomia lub zarządzanie. Ponadto kilka uczelni w naszym kraju oferuje pełne studia na kierunku zawierającym w nazwie pojęcie przedsiębiorczość⁵²¹. Uczelnie wyższe, reagując na potrzeby wspomnianego kształcenia przedsiębiorczości już na poziomie szkół podstawowych i średnich, wdrażają specjalne studia w zakresie przedsiębiorczości dla nauczycieli. Istotne znaczenie dla skuteczności tych wszystkich działań podejmowanych przez uczelnie wyższe ma ich współpraca – z innymi szkołami wyższymi (także z zagranicy), różnymi instytucjami sektora publicznego czy sektorem prywatnym. Jednocześnie nadal istnieje wiele barier utrudniających współpracę pomiędzy uczelniami a sferą biznesu⁵²².

⁵¹⁷ O. Drynia, *Przedsiębiorczy...*, op. cit., s. 85.

⁵¹⁸ K. Wach, *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości: potencjał dydaktyczny polskich uniwersytetów*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15 (35), s. 15.

⁵¹⁹ Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego <https://wzr.ug.edu.pl> (dostęp na dzień 16.04.2021).

⁵²⁰ Wydział Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej <https://zie.pg.edu.pl> (dostęp na dzień 16.04.2021).

⁵²¹ K. Wach, *Edukacja...*, op. cit., s. 26.

⁵²² Szerzej na ten temat: P. Bryła, *Możliwości współpracy polskich uczelni wyższych ze sferą biznesu*, „Studia Edukacyjne” 2014, (31), s. 95-112; K. Cyran et al., *Bariery współpracy sfery biznesu z jednostkami naukowymi z perspektywy małych i średnich przedsiębiorstw*, „Modern Management Review” 2015, 20, s. 23-33; P. Pukin, *Współpraca uczelni wyższych z przedsiębiorstwami w Polsce – uwarunkowania, korzyści i bariery, formy współpracy*, „Studia Ekonomiczne” 2019, 380, s. 94-103.

Tab. 18. Wybrane aktywności polskich uczelni wyższych w zakresie edukacji przedsiębiorczości

Nazwa uczelni	Aktywność	Dodatkowe informacje
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach	Studia I i II stopnia na kierunku „Przedsiębiorczość i finanse”	Na kierunku nie ma specjalności – wszyscy studenci realizują ten sam program studiów
Szkoła Główna Handlowa	Możliwość uzyskania podwójnego dyplomu – na SGH oraz Technische Universität Berlin	Studenci realizujący ten program uzyskują dyplom Master of Science na kierunku “Innovation Management and Entrepreneurship” z TUB oraz magistra na kierunku "Zarządzanie" w SGH
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu	Studia II stopnia „Przedsiębiorczość i innowatyka”	Studia realizowane są na kierunku zarządzanie i inżynieria produkcji
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	Studia I stopnia „Przedsiębiorczość i innowacje”	Studia są realizowane na kierunku ekonomia
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu	Studia II stopnia „Przedsiębiorczość w małej i średniej firmie”	Studia realizowane na kierunku zarządzanie
Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie	Studia podyplomowe „Przedsiębiorczość technologiczna”	Interdyscyplinarny kierunek studiów podyplomowych realizowany we współpracy z Krakowskim Centrum Innowacyjnych Technologii INNOAGH Sp. z o.o. (spółka celowa AGH)
Uniwersytet Gdański	Podyplomowe Studia Przedsiębiorczości i Edukacji Ekonomicznej	Zajęcia adresowane do nauczycieli; większość zajęć odbywa się na zasadzie e-learningu
Szkoła Główna Handlowa	Podyplomowe Studia Przedsiębiorczości dla Nauczycieli	Studia realizowane we współpracy z Narodowym Bankiem Polskim w ramach dofinansowania projektu edukacyjnego z zakresu finansów i ekonomii
Uniwersytet Jagielloński	Studia podyplomowe „Przedsiębiorczość dla nauczycieli”	Studia prowadzone pod patronatem i we współpracy z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie	Studia podyplomowe „Przedsiębiorczość”	Studia adresowane do nauczycieli szkół podstawowych i średnich

Źródło: opracowanie własne na podstawie stron internetowych uczelni wyższych: <https://www.mgmt.ucl.ac.uk>; <https://www.ue.katowice.pl>; <https://www.sgh.waw.pl>; <https://www.ue.wroc.pl>; <https://ue.krakow.pl>; <https://ue.poznan.pl>; <https://www.agh.edu.pl>; <https://ug.edu.pl>; <https://www.uj.edu.pl/pl>; <https://www.uken.krakow.pl> (dostęp na dzień 22.04.2021)

Należy wspomnieć, iż oferta uczelni wyższych w zakresie kształcenia przedsiębiorczości ulega ciągłym przeobrażeniom – pojawiają się nowe kierunki studiów czy specjalności kosztem innych. Przyczyną porażek niektórych kursów przedsiębiorczości na kierunkach ekonomicznych polskich uczelni było najczęściej niedostosowanie programów kursów do rzeczywistości gospodarczej – na tych specjalnościach uczono przedsiębiorczości

związanej z tradycyjnym rozumieniem sektora biznesowego kosztem stymulowania inicjatyw przedsiębiorczych studentów w nowoczesnych sektorach gospodarki⁵²³.

Na kierunkach technicznych na uniwersytetach bardzo często pojawiają się przedmioty związane z przedsiębiorczością. Taka sytuacja występuje m.in. na Uniwersytecie Wrocławskim (tab. 19.).

Tab. 19. Wybrane zagadnienia poruszane w ramach przedmiotu fakultatywnego przedsiębiorczość i zarządzanie małą firmą – Instytut Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego

Zakres poruszanych zagadnień
• Planowanie kariery zawodowej geologa.
• Biznesplan przedsięwzięcia geologicznego.
• Pojęcie, istota oraz zasady funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw ze szczególnym uwzględnieniem firm geologicznych
• Źródła finansowania małych i średnich przedsiębiorstw.
• Opis i wyjaśnienie podstawowych zagadnień niezbędnych do założenia własnej firmy geologicznej.
• Podstawowe zasady i funkcje uproszczonej rachunkowości, różnice między rachunkowością finansową, a uproszczoną rachunkowością podatkową.
• Wybór najkorzystniejszej formy opodatkowania małej firmy podatkiem dochodowym.
• Budowa i zasady ewidencyjne podatkowej księgi przychodów i rozchodów.
• Podatek od towarów i usług w małej firmie, rejestry VAT.
• Marketing i zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem.
• Możliwości wsparcia małych i średnich przedsiębiorstw ze środków unijnych ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki geologii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie sylabusu przedmiotu: <https://ing.uwr.edu.pl> (dostęp na dzień 22.04.2021).

Z kolei w przypadku uczelni technicznych, bardzo często zagadnienia związane z przedsiębiorczością nie stanowią odrębnego kursu, lecz pojawiają się na różnych przedmiotach ekonomicznych, zwykle fakultatywnych⁵²⁴. Dobrym przykładem jest np. Politechnika Gdańska, gdzie w ramach zajęć na poszczególnych wydziałach pojawiają się przedmioty z zakresu zarządzania, ekonomii czy prawa gospodarczego. Nie są one jednak realizowane na wszystkich kierunkach studiów czy specjalnościach, odbywają się one w dużych grupach wykładowych, poświęca im się również relatywnie niewiele godzin dydaktycznych, często bez odpowiednich przedmiotów poprzedzających. Z drugiej strony, w

⁵²³ J. Cieślak, *University-level entrepreneurship education in Poland*, "Handbook of Research on Entrepreneurship Policies in Central and Eastern Europe", 102, s. 103-104.

⁵²⁴ M. Kopczyński et al., *Nauczanie przedsiębiorczości na kierunkach technicznych w polskich uczelniach*, „Humanities and Social Sciences” 2017, 1 (24), s. 115-117.

przypadku przedmiotu przedsiębiorczość, który jest realizowany na kierunku zarządzanie, który umożliwia zdobycie nie tylko dodatkowej, typowo akademickiej wiedzy na temat przedsiębiorczości, ale również poprzez projekty zespołowe pozwala na praktykowanie umiejętności przedsiębiorczych⁵²⁵. Ten przykład dobitnie pokazuje, iż podobnie jak na prestiżowych amerykańskich i europejskich uczelniach wyższych, studenci kierunków technicznych powinni mieć możliwość realizacji pakietu przedmiotów związanego z przedsiębiorczością⁵²⁶.

W efekcie, władze uczelni coraz częściej dostrzegają konieczność zmian w tym zakresie. Przydatne elementy wprowadzono do programu nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości na Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (tab. 20.).

⁵²⁵ J. E. Wasilczuk, A. Richert-Kaźmierska, *Przedsiębiorczość w edukacji inżynierów – doświadczenia i plany w zakresie edukacji „ku przedsiębiorczości” studentów Politechniki Gdańskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2017, 13, s. 357-363.

⁵²⁶ M. Kopczyński et al., *Nauczanie...*, op. cit., s. 115.

Tab. 20. Zagadnienia poruszane w ramach przedmiotu fakultatywnego – podstawy przedsiębiorczości – Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

Zakres poruszanych zagadnień
• Diagnoza orientacji przedsiębiorczej organizacji .
• Zwięzłe formułowanie pomysłu (elevator-pitch).
• Projektowanie modelu biznesu.
• Opis planowanej działalności z elementami biznes planu.
• Analiza prognozy rentowności.
• Pojęcie przedsiębiorczości. Typy przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość a innowacje. Przedsiębiorczość jako proces.
• Przedsiębiorczość wewnętrzna i zarządzanie przedsiębiorcze. Orientacja przedsiębiorcza organizacji.
• Analiza otoczenia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie sylabusu przedmiotu: <https://www.agh.edu.pl> (dostęp na dzień 22.04.2021).

Innym przykładem są studia II stopnia na kierunku telekomunikacja na Politechnice Warszawskiej, gdzie wzorem tendencji mających miejsce na innych uczelniach, wprowadzono do programów studiów zajęcia, których celem jest przygotowanie absolwentów do założenia własnej działalności gospodarczej. W rezultacie, w programie kształcenia znalazły się przedmioty dotyczące tworzenia różnych form przedsiębiorczości oraz ekonomicznych uwarunkowań działalności inżynierskiej i badawczej. W tym celu wprowadzono przedmiot „Przedsiębiorczość startupowa”. Jednocześnie część zajęć prowadzonych w tradycyjny sposób zostało zastąpionych innymi formami kształcenia, takimi jak np. połączenie wykładu z demonstracjami czy zajęcia projektowe. W rezultacie zmiany te umożliwiają dostosowanie się do oczekiwań studentów oraz zwiększają atrakcyjność studiów. Jednocześnie, zaawansowana wiedza jest przekazywana w sposób bardziej efektywny⁵²⁷.

Wyzwaniem dla polskich uczelni wyższych jest kwestia doskonalenia infrastruktury służącej wsparciu przedsiębiorstw w pierwszych etapach ich rozwoju. W tym kontekście należy wspomnieć prężnie działający Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości przy Uniwersytecie Gdańskim oraz inkubatory działające w ramach parków technologicznych w Gdańsku i Gdyni. Problemem powstających przy nich przedsiębiorstw, działających w sferze usługowej, jest m.in. kwestia zapewnienia odpowiedniego finansowania oraz dalszego rozwoju działalności⁵²⁸.

⁵²⁷ Załącznik nr 1 do uchwały nr 68/L/2020 Senatu PW z dnia 16 grudnia 2020 r., s. 2.

⁵²⁸ *Badanie efektów projektów ukierunkowanych na wsparcie tworzenia działalności gospodarczych typu „spin off” lub „spin out” zrealizowanych w Poddziałaniu 8.2.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki oraz określenie determinantów rozwoju przedsiębiorczości akademickiej w województwie pomorskim*, Raport na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego, Taylor Economics, Gdańsk 2011, s. 33; 66.

Nauczanie przedsiębiorczości wymaga odpowiedniego przygotowania ze strony uczelni⁵²⁹. Wśród koniecznych zadań do zrealizowania przez szkolnictwo wyższe w Polsce należy wymienić zwiększenie udziału dydaktyków mających doświadczenie praktyczne oraz ilości badań naukowych realizowanych przez placówki badawcze uczelni przy współudziale sektora przedsiębiorstw. Kluczowe znaczenie w tym kontekście ma wydobywanie potencjału, który jest niezbędny do tworzenia innowacyjnych rozwiązań. Wyzwaniem dla polskiej edukacji jest jej rozwój jakościowy⁵³⁰.

Współczesny uniwersytet trzeciej generacji aktywnie włącza się we wspieranie przedsiębiorczości. W przypadku większości kierunków inżynierskich wiele uwagi poświęca się procesom technologicznym związanym z tworzeniem nowych produktów, pomijając często kwestie związane z rynkiem i finansami. Jednocześnie należy po raz kolejny podkreślić, iż innowator nie musi zostać przedsiębiorcą⁵³¹.

Cele nauczania przedsiębiorczości na uczelniach polskich, jak i zagranicznych są tożsame⁵³². Zdaniem niektórych, polskie uczelnie wyższe nieuchronnie zmierzają w stronę modelu rynkowego⁵³³. Podejmowane przez szkoły wyższe strategie przedsiębiorcze zbliżają je bowiem do organizacji gospodarczych⁵³⁴. Warto w tym miejscu przypomnieć, iż głównym celem uczelni publicznych nie jest osiąganie zysku, jak w przypadku prywatnych uczelni amerykańskich. Podejmuje się jednak działania, które mają zwrócić polskie publiczne szkoły wyższe w kierunku badań naukowych kosztem dydaktyki⁵³⁵.

Dzięki przedsiębiorczości akademickiej nasza krajowa gospodarka ma szansę, aby tworzyć innowacyjne produkty czy usługi i budować w ten sposób przewagi konkurencyjne⁵³⁶. Komercjalizacja wyników badań naukowych znajduje się wśród czynników, które determinują wzrost gospodarczy. Chociaż w naszym kraju wciąż pojawiają

⁵²⁹ J. Cieślík, *University – level...*, op. cit., s. 118.

⁵³⁰ *Przedsiębiorczość w Polsce*, Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii, Departament Analiz Gospodarczych, Warszawa 2018, s. 71.

⁵³¹ K. Matusiak, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 34-35.

⁵³² I. Steinerowska-Streb, G. Głód, *Praktyczny profil kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych – doświadczenia polskie a standardy międzynarodowe*, „Horyzonty Polityki” 2020, 11(37), s. 111.

⁵³³ A. H. Jasiński, *Polski uniwersytet na drodze do modelu przedsiębiorczego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2016, 4 (210), s. 485.

⁵³⁴ Ł. Sułkowski, R. Seliga, *Przedsiębiorczy uniwersytet: zastosowanie zarządzania strategicznego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, 444, s. 486-487.

⁵³⁵ O. Drynia, *Przedsiębiorczy...*, op. cit., s. 88.

⁵³⁶ A. Richert-Każmierska, *Instytucjonalne...*

się bariery rozwoju przedsiębiorstw tworzonych przy uczelniach wyższych, to jednak podejmowane są działania mające na celu poprawę warunków ich funkcjonowania⁵³⁷.

4.4. Przedsiębiorczość absolwentów uczelni wyższych w Polsce na podstawie systemu ELA

Poniższa analiza opiera się na danych pozyskanych z Ogólnopolskiego systemu monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych (ELA). W przeszłości w Polsce nie prowadzono tego typu badań na tak szeroką skalę. Baza danych o absolwentach powstała na podstawie informacji przekazanych przez MNiSW i ZUS. Umożliwiło to wykorzystanie tych informacji w celach badawczych, mających na celu głównie dostosowanie polityk w zakresie szkolnictwa wyższego do wymagań stawianych absolwentom na rynku pracy⁵³⁸. Jednocześnie ta baza danych pozwala na analizy, stosowane przez badaczy w różnym kontekście⁵³⁹. Dane objęte poniższą analizą dotyczą okresu 2014-2019 dla absolwentów roczników 2014-2018.

Jednocześnie, w bazie ELA nie zostali zarejestrowani wszyscy absolwenci studiów wyższych w Polsce. W systemie ZUS zarejestrowano największy odsetek absolwentów studiów II-stopnia i jednolitych studiów magisterskich. Zdecydowanie mniej było absolwentów z tytułem licencjata, ponieważ znaczna ich część nadal studiuje, co pośrednio wpływa na ich aktywność zawodową. Ponadto system nie obejmuje pracowników zatrudnionych na umowę o dzieło, osoby pracujące na stałe za granicą lub aktualnie bezrobotne.

Analizie poddano doświadczenie samozatrudnienia wśród absolwentów polskich uczelni wyższych, ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń zawodowych w czasie

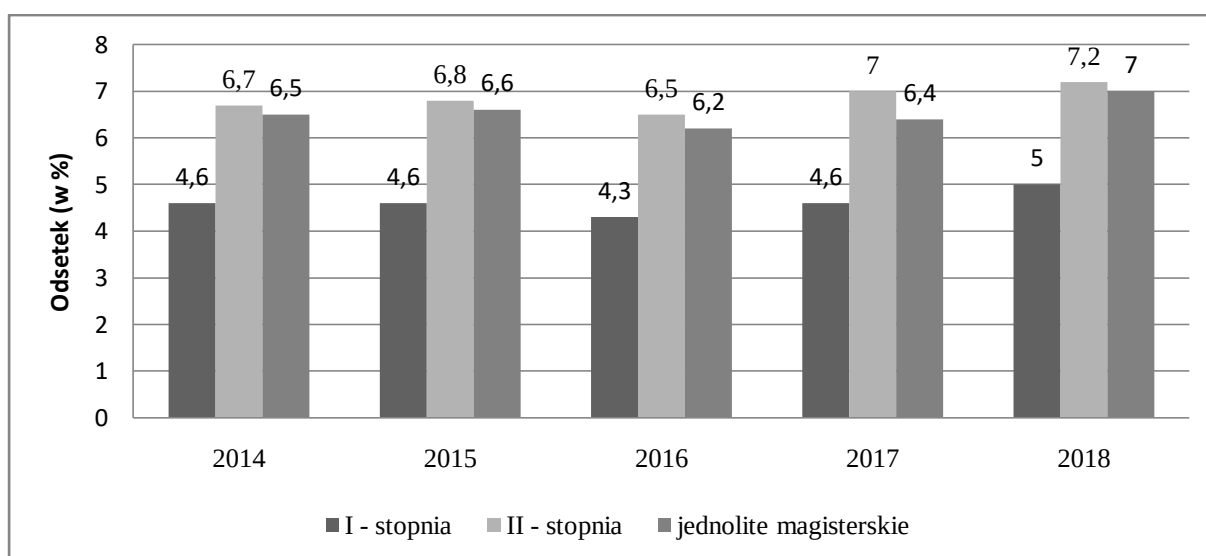
⁵³⁷ K. Poznańska, *Przedsiębiorczość akademicka: cechy i znaczenie w gospodarce światowej i polskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, 183, s. 171.

⁵³⁸ M. Maksim, *Ze szkoły na rynek pracy. Modele, koncepcje i instrumenty wsparcia*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2021, s. 36; A. Chłóń-Domińczak et al., *Od danych zbieranych tradycyjnie do danych administracyjnych: dylematy i perspektywy w: Public Intelligence: wykorzystanie danych administracyjnych do monitorowania i ewaluacji polityk publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2022, s. 19.

⁵³⁹ Szerzej na ten temat: P. Pietrzak, M. Golas, *Efektywność i skuteczność kształcenia akademickiego na przykładzie Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2018, (122), s. 17-28; T. Z. Zając et al., *All that glitters is not gold—Mixed early labour market outcomes of STEM graduates in Poland*, „European Journal of Education” 2023, 58(3), s. 477-497; M. Rocki, *Categorization of Polish Universities in Light of Data from a System for Monitoring the Professional Careers of Graduates*, „Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics” 2022, 312(4), s. 42-59; A. Damrath, *The situation of the polish higher education graduates on the labour market in the first year after graduation*, „Współczesna Gospodarka” 2018, 9(4), s. 87-99; A. Barwińska-Małajowicz, B. Ślusarczyk, K. Tęcza, *Przedsiębiorczość młodych osób w województwie podkarpackim—wybrane aspekty*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2018, 51, s. 19-28.

studiów lub przed ich podjęciem. Zwrócono uwagę na odsetek osób mających doświadczenie samozatrudnienia wśród absolwentów wybranych kierunków studiów.

Dokonując porównania sytuacji absolwentów kolejnych roczników w pierwszym roku od uzyskania dyplomu (rys. 40.), można dostrzec, iż wzrasta odsetek osób posiadających doświadczenie samozatrudnienia zaraz po studiach. Jednocześnie na założenie własnej działalności gospodarczej decydują się w pierwszej kolejności absolwenci studiów II stopnia, a następnie jednolitych studiów magisterskich. Najmniej doświadczeń związanych z samozatrudnieniem mają absolwenci studiów licencjackich, co wiąże się często z ich dalszą edukacją na studiach II stopnia.

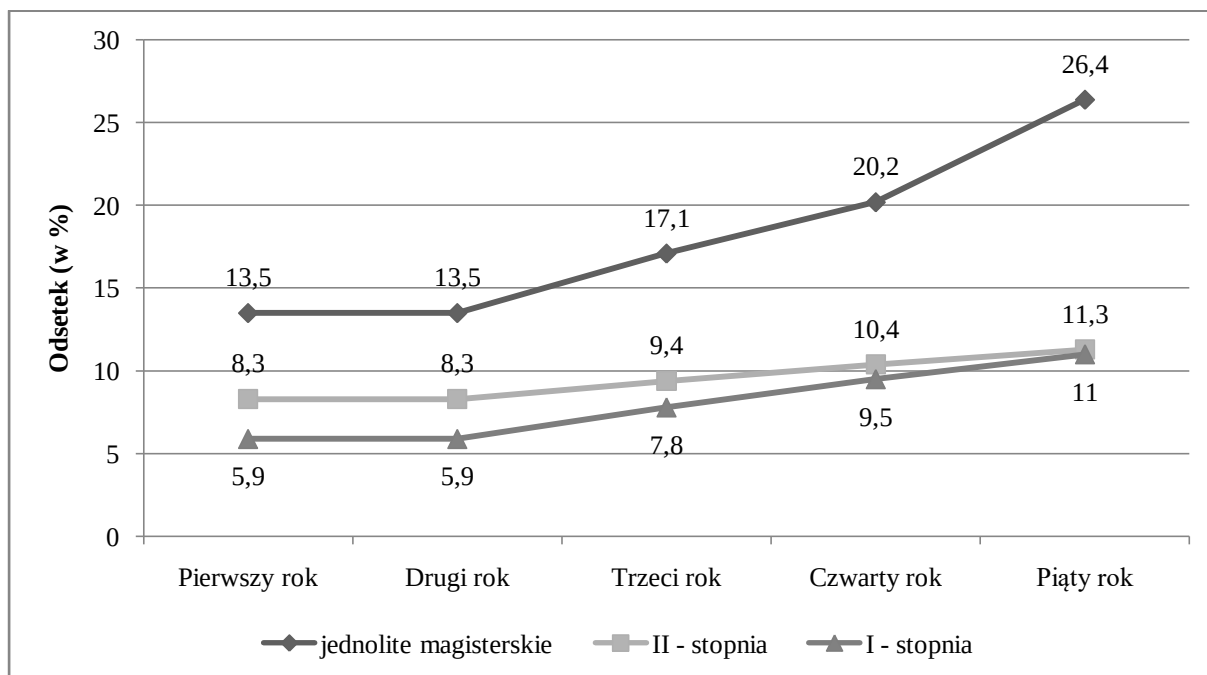
Rys. 40. Odsetek absolwentów, którzy w pierwszym roku po uzyskaniu dyplomu mieli doświadczenie samozatrudnienia (według typu studiów i roku ukończenia studiów, w %).

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

W przypadku analizy losów absolwentów rocznika 2014 (rys. 41.) okazuje się, iż stosunkowo zbliżony odsetek kończących studia I i II stopnia decyduje się na założenie własnej działalności gospodarczej. W ciągu pierwszych dwóch lat od ukończenia studiów w przypadku wszystkich typów studiów liczba absolwentów posiadających doświadczenie samozatrudnienia jest w miarę stała, natomiast jej wzrost można obserwować w kolejnych latach. Jest on szczególnie widoczny w przypadku absolwentów jednolitych studiów magisterskich⁵⁴⁰. Przypuszczalnie może się to wiązać ze zdobywaniem doświadczenia

⁵⁴⁰ W Polsce do takich kierunków studiów należą m.in.: prawo, farmacja, fizjoterapia, kierunek lekarski czy lekarsko-dentystyczny.

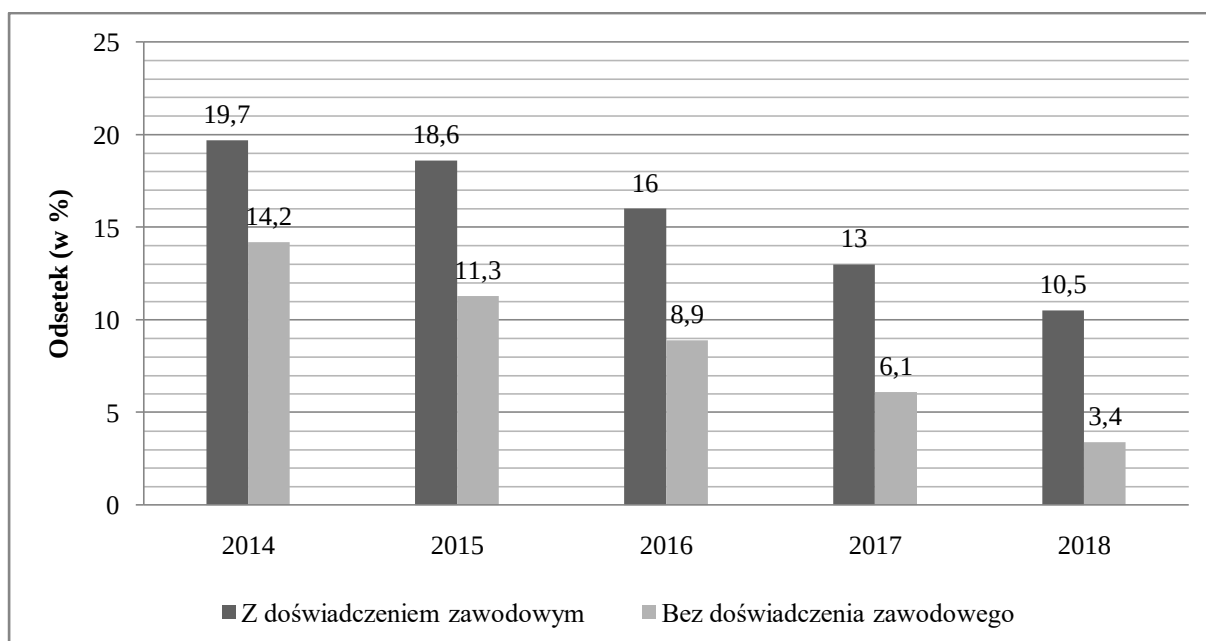
zawodowego czy też niezbędnych kwalifikacji, jak ma to miejsce w przypadku niektórych zawodów.

Rys. 41. Odsetek absolwentów z roku 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia w kolejnych latach od ukończenia studiów (według typu studiów, w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

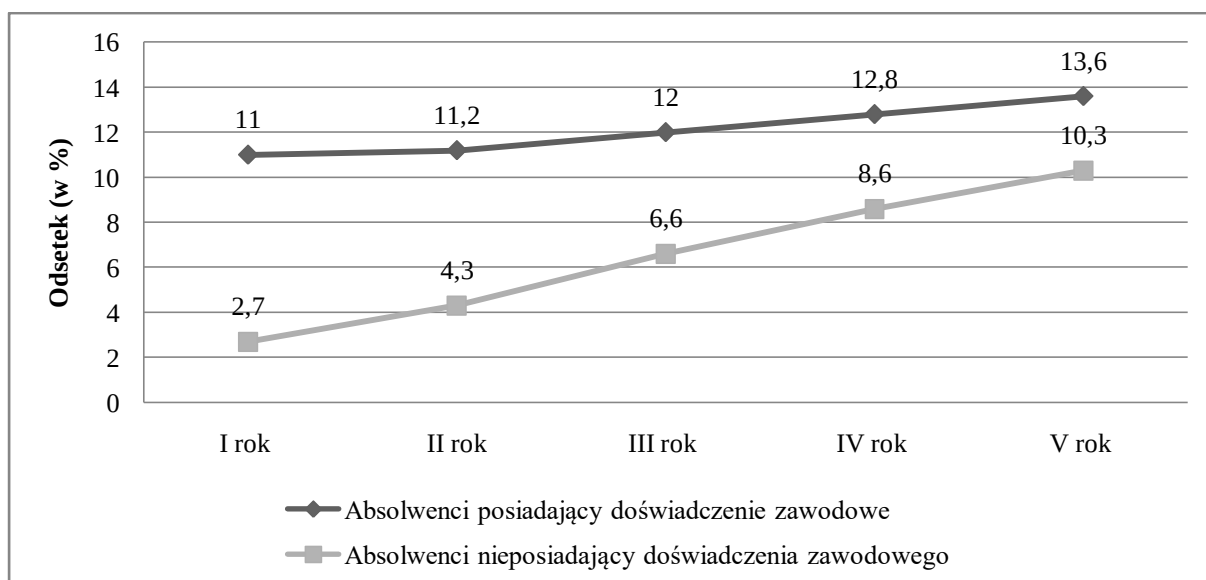
Istotne znaczenie dla decyzji o założeniu własnej działalności gospodarczej ma posiadanie wspomnianego doświadczenia zawodowego. Jest to widoczne w przypadku statystyk dotyczących absolwentów kolejnych roczników studiów I stopnia (rys. 42.). Pojawiają się wyraźne dysproporcje pomiędzy zakładaniem własnej działalności gospodarczej a doświadczeniami zawodowymi w czasie studiów. Osoby posiadające takie doświadczenia częściej decydują się na założenie własnego przedsiębiorstwa niż osoby, które nie podejmowały pracy w czasie studiów.

Rys. 42. Odsetek absolwentów studiów I stopnia poszczególnych roczników, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

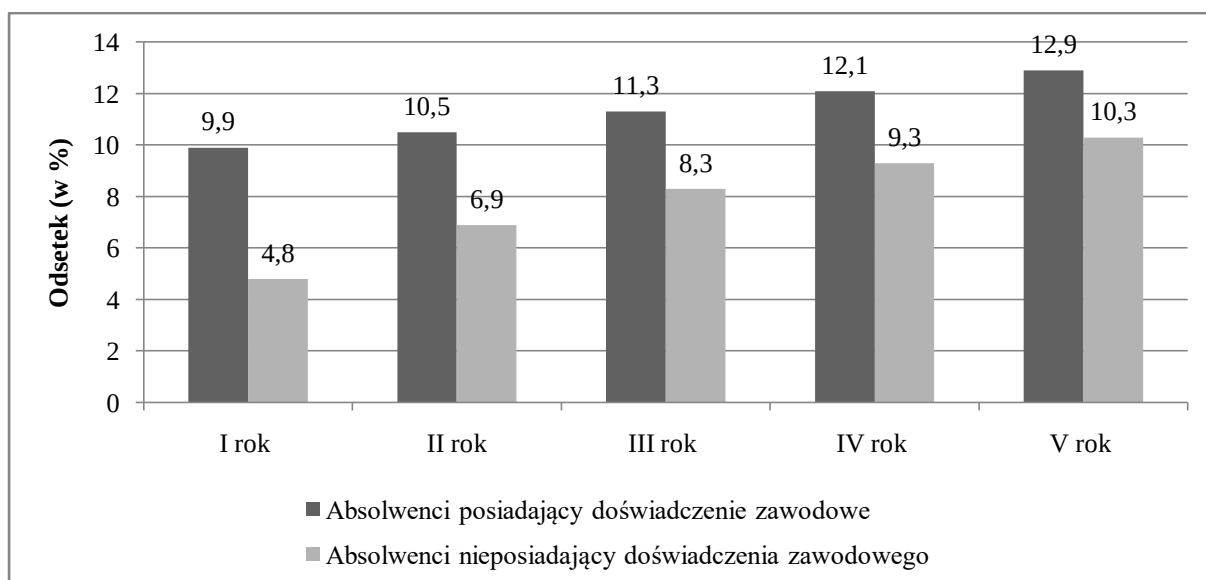
W przypadku analizy losów absolwentów studiów I stopnia rocznika 2014 w kolejnych latach ze względu na ich doświadczenia zawodowe (rys. 43.) należy zwrócić uwagę, iż przez cały badany okres (5 lat) absolwenci, którzy zdobyli doświadczenie zawodowe już w czasie studiów, chętnie zakładali działalność gospodarczą, choć w kolejnych latach ta dysproporcja się zmniejszała. Po raz kolejny stanowi to dowód szczególnego znaczenia doświadczenia zawodowego dla późniejszej decyzji o karierze przedsiębiorcy. Jednocześnie pewna część osób zakładających własną działalność gospodarczą po zakończeniu studiów I stopnia nie kontynuowała nauki na studiach magisterskich, co z pewnością wpłynęło na decyzję o zostaniu przedsiębiorcą.

Rys. 43. Odsetek absolwentów studiów I stopnia rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

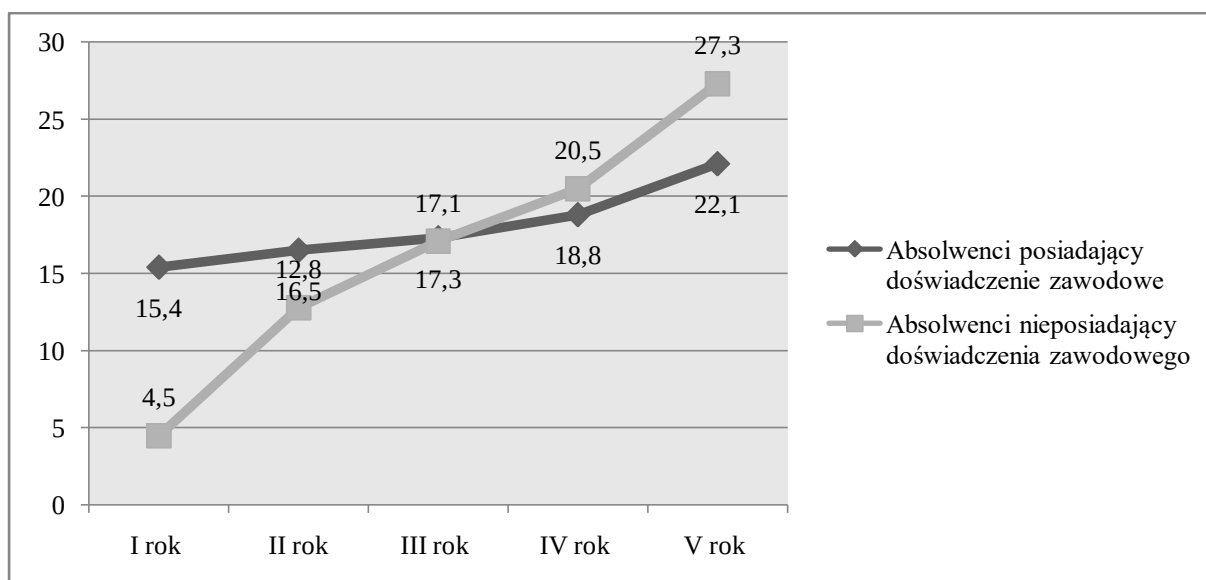
Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku absolwentów studiów II stopnia rocznika 2014 w kolejnych latach ze względu na ich doświadczenia zawodowe (rys. 44.). W tym przypadku również przez cały badany okres absolwenci, którzy zdobyli doświadczenie zawodowe już w czasie studiów, chętniej zakładali własną działalność gospodarczą, choć w kolejnych latach ta dysproporcja także się zmniejszała. Można przypuszczać, iż w tym przypadku niewielki odsetek studentów kontynuuje naukę, tym samym nie ma już takich ograniczeń dla własnej działalności gospodarczej jak w czasie studiowania.

Rys. 44. Odsetek absolwentów studiów II stopnia rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

W przypadku absolwentów jednolitych studiów magisterskich rocznika 2014 w kolejnych latach ze względu na ich doświadczenia zawodowe (rys. 45.) ich sytuacja wygląda zgoła odmiennie. Początkowo posiadanie doświadczenia zawodowego ma znaczenie dla zakładania własnego przedsiębiorstwa, lecz potem trend ulega nawet odwróceniu. Należy jednak zwrócić uwagę, iż ta obserwacja dotyczy tylko jednego rocznika absolwentów.

Rys. 45. Odsetek absolwentów jednolitych studiów magisterskich rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

Analiza losów absolwentów studiów stacjonarnych II stopnia rocznika 2014 wybranych kierunków studiów na Uniwersytecie Gdańskim (tab. 21.) pozwala na stwierdzenie, iż istotne znaczenie dla decyzji o założeniu działalności gospodarczej ma m.in. profil studiów, specyfika zdobytej wiedzy oraz nabytych umiejętności, które mają wpływ na sytuację absolwentów na rynku pracy oraz ich ewentualną decyzję o wyborze kariery przedsiębiorcy. W związku z tym, na założenie własnej działalności gospodarczej decyduje się znaczny odsetek absolwentów informatyki, natomiast stosunkowo niewielki w przypadku absolwentów takich kierunków jak finanse i rachunkowość, biotechnologia czy chemia.

Tab. 21. Odsetek osób posiadających doświadczenie samozatrudnienia wśród absolwentów wybranych kierunków studiów stacjonarnych UG II stopnia rocznika 2014 (w ciągu pięciu lat od ukończenia studiów, w %)

Kierunek studiów	Odsetek	Kierunek studiów	Odsetek
Informatyka	57,1	Międzynarodowe stosunki gospodarcze	16,7
Dziennikarstwo i komunikacja społeczna	26,2	Oceanografia	16,3
Informatyka i ekonometria	21,4	Zarządzanie	15,7
Ochrona środowiska	20,4	Finanse i rachunkowość	10,8
Socjologia	20,0	Biotechnologia	8,8
Ekonomia	17,7	Chemia	2,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych systemu ELA: <https://ela.nauka.gov.pl/pl/experts/source-data> (dostęp na dzień 06.05.2021).

Podsumowując, szczególne znaczenie dla decyzji absolwentów uczelni wyższych o wyborze kariery przedsiębiorcy mają ich doświadczenia zawodowe oraz specyfika wykonywanego zawodu. Z drugiej strony, edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna być upowszechniona na różnych typach i kierunkach studiów. Tym samym zdobyte przez absolwentów w czasie studiów wiedza i umiejętności mogą być lepiej wykorzystane w przypadku własnej działalności gospodarczej i w efekcie wpłynąć na rozwój współczesnej gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach. To kształcenie przyszłych przedsiębiorców powinno mieć wymiar jak najbardziej praktyczny, ze względu na pozytywny wpływ doświadczenia zawodowego w przypadku późniejszej decyzji o założeniu własnego przedsiębiorstwa. Tym samym studenci są lepiej zaznajomieni ze specyfiką pracy, jaką będą w przyszłości wykonywać.

Proces kształtowania postaw studentów nakierowanych na przedsiębiorczość jest wciąż zasadniczym wyzwaniem dla całego systemu szkolnictwa wyższego w Polsce, jak i poszczególnych uczelni z osobna. Masowość kształcenia nie sprzyja kształtowaniu postaw przedsiębiorczych wśród studentów. Jednocześnie szkolnictwo wyższe stanowi kolejny etap edukacji przedsiębiorczej poszczególnych jednostek. Wiele zależy od wcześniejszych etapów edukacyjnych – to tam formowani są przyszli przedsiębiorcy. Metody nauczania dominujące w szkołach podstawowych i średnich, a także sposoby egzekwowania zdobytej wiedzy oraz nabytych umiejętności budzą wiele zastrzeżeń⁵⁴¹. System edukacyjny w Polsce wymaga

⁵⁴¹ T. Kowalewski, *Przedsiębiorczość studencka wyzwaniem dla uczelni*, „Humanizacja Pracy” 2018, 2(292), s. 53.

zatem wielu zmian, w tym upowszechnienia przedsiębiorczego kształcenia na wszystkich etapach edukacyjnych.

Rozdział 5. Ocena zależności pomiędzy edukacją a przedsiębiorczością na poziomie państw

5.1. Dobór zmiennych do badania

W licznych badaniach dowiedziono, iż poziom wykształcenia społeczeństwa dla danego kraju jest silnie skorelowany nie tylko z poziomem inteligencji, ale również z PKB⁵⁴². Edukacja publiczna zwiększa kapitał ludzki gospodarstw domowych, wpływając na wzrost PKB⁵⁴³. Jednocześnie, odsetek absolwentów studiów wyższych pozytywnie wpływa na stopę tworzenia nowych firm⁵⁴⁴. Również sukces lub porażka przedsiębiorstwa są tradycyjnie związane z cechami przedsiębiorczymi i wykształceniem przedsiębiorcy⁵⁴⁵. Czasami analiza wpływu tych dwóch zmiennych niezależnych pozwala tak trafnie opisać przyszłość przedsiębiorstwa, jak analiza wpływu aż kilkudziesięciu zmiennych niezależnych⁵⁴⁶. Charakterystyka kapitału ludzkiego założyciela, zwłaszcza lata nauki i doświadczenia zawodowego oraz doświadczenie branżowe, wpływają istotnie na przetrwanie przedsiębiorstw⁵⁴⁷. Wyniki badań potwierdzają znaczenie połączenia doświadczenia praktycznego i odpowiednich umiejętności. Posiadanie szerokiego doświadczenia zawodowego w połączeniu z kompetencjami sprzedażowymi / biznesowymi jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na okres trwania samozatrudnienia⁵⁴⁸.

Przedsiębiorczość w ujęciu Schumpetera odnosi się do rozwijających się i innowacyjnych firm. W badaniach empirycznych powszechnie utożsamia się wskaźnik przedsiębiorczości za pomocą wskaźnika samozatrudnienia lub innych mierników aktywności małych przedsiębiorstw. Polityka przedsiębiorczości powinna mieć na celu przede wszystkim

⁵⁴² H. Rindermann, *Relevance of education and intelligence at the national level for the economic welfare of people*, "Intelligence" 2008, 36(2), s. 127-142; B. Totleben, *Empiryczna analiza wpływu wybranych czynników na wzrost gospodarczy*, "Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician" 2015, 60(01), s. 42-59; R. J. Barro, *Economic growth in a cross section of countries*, "The Quarterly Journal of Economics" 1991, 106(2), a. 407-443.

⁵⁴³ K. Takii, R. Tanaka, *Does the diversity of human capital increase GDP? A comparison of education systems*, "Journal of public Economics" 2009, 93(7-8), s. 998-1007.

⁵⁴⁴ A. Gawel, *Kształcenie uniwersyteckie jako czynnik wpływający na przedsiębiorczość*, „Zeszyty Naukowe/Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu” 2011, 215, s. 71-87.

⁵⁴⁵ Szerzej na ten temat: S. Mayr et. al., *Reorganisation success in bankruptcy: the role of entrepreneur experience, characteristics and commitment*, "International Journal of Entrepreneurial Venturing" 2021, 13(5), s. 528-548; V. A. Schutjens, E. Wever, *Determinants of new firm success*, "Papers in Regional Science" 2000, 79(2), s. 135-159.

⁵⁴⁶ J. L. Bellovary, D. E. Giacomino, M. D. Akers, *A review of bankruptcy prediction studies: 1930 to present*, "Journal of Financial Education" 2007, 33, s. 1-42.

⁵⁴⁷ J. Brüderl, P. Preisendörfer, R. Ziegler, *Survival chances of newly founded business organizations*, "American sociological review" 1992, s. 227-242.

⁵⁴⁸ D. Oberschachtsiek, *The experience of the founder and self-employment duration: a comparative advantage approach*, "Small Business Economics" 2012, 39, s. 1-17; J. M. Millán, E. Congregado, C. Román, *Determinants of self-employment survival in Europe*, "Small Business Economics" 2012, 38, s. 231-258.

promowanie innowacyjnej przedsiębiorczości Schumpetera⁵⁴⁹. W badaniach stwierdzono pozytywną i istotną korelację pomiędzy samozatrudnieniem a innowacjami na obszarach miejskich⁵⁵⁰.

Wciąż zbyt rzadko porusza się temat kształcenia w celu dokonywania przełomowych innowacji. Jednocześnie osoby zainteresowane dalszą edukacją menedżerską i przedsiębiorczością okazują się bardziej innowacyjne. Obserwujemy nieproporcjonalnie duży wkład niezależnych przedsiębiorców w przełomowe wynalazki, podczas gdy duże przedsiębiorstwa koncentrują się na skumulowanych, stopniowych ulepszeniach. W badaniach potwierdzono również istnienie bezpośredniego wpływu innowacyjnych zachowań na sukces biznesowy. Jednakże osiągnięcie wysokiego poziomu formalnego wykształcenia powoduje, że przedsiębiorcy są mniej konformistyczni w zakresie działalności innowacyjnej. Z drugiej strony, edukacja mająca na celu opanowanie wiedzy i metod naukowych jest niezwykle cenna dla innowacji i wzrostu, ale równocześnie może utrudniać heterodoksyjne myślenie i wyobraźnię. Zdaniem badaczy tego zagadnienia, wciąż wyzwaniem stanowi stworzenie odpowiedniej edukacji dla przedsiębiorczości, która jednocześnie zachęca do innowacji⁵⁵¹.

W badaniu skupiono się na analizie danych wtórnych pochodzących z raportów międzynarodowych. Celem badania była analiza wpływu edukacji na szeroko definiowaną przedsiębiorczość. W ramach selekcji, ze względu na związki zarówno nie tylko kulturowe, ale także polityczne oraz gospodarcze, przedmiotem analizy stały się 34 kraje europejskie⁵⁵² (rys. 46.).

⁵⁴⁹ M. Henrekson, T. Sanandaji, *Small business activity does not measure entrepreneurship*, "Proceedings of the National Academy of Sciences" 2014, 111(5), s. 1760-1765.

⁵⁵⁰ G. Faggio, O. Silva, *Does self-employment measure entrepreneurship. Evidence from Great Britain*, "SERC Discussion Papers" 2012, 109, s. 1-55.

⁵⁵¹ N. M. Cruz et al., *The effect of entrepreneurship education programmes on satisfaction with innovation behaviour and performance*, "Journal of European Industrial Training" 2009, 33(3), s. 198-214; W. J. Baumol, *Education for innovation: Entrepreneurial breakthroughs versus corporate incremental improvements*, "Innovation policy and the economy" 2005, 5, s. 33-56.

⁵⁵² Zob.: K. Łastawski, *Historyczne i współczesne cechy tożsamości europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, (01), s. 206-237; M. Bachryj-Krzywaźnia, *Tożsamość Europy – tożsamość europejska w: Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie. Podręcznik akademicki* pod red. A. Pacześniak, M. Klimowicz, OTO – Wrocław; Wrocław 2014, s. 297-317.

Austria	Belgia	Bułgaria	Chorwacja	Cypr	Czechy	Dania
Estonia	Finlandia	Francja	Niemcy	Grecja	Węgry	Islandia
Irlandia	Włochy	Łotwa	Litwa	Luksemburg	Malta	Holandia
Macedonia Północna	Norwegia	Polska	Portugalia	Rumunia	Serbia	Słowacja
Słowenia	Hiszpania	Szwecja	Szwajcaria	Turcja	Wielka Brytania	

Rys. 46. Kraje uwzględnione w analizie

Źródło: opracowanie własne.

Dane uzyskane do badania pochodzą z raportów oraz baz danych o zasięgu międzynarodowym. W tym miejscu warto wspomnieć o raporcie Global Entrepreneurship Monitor (GEM) – jednym z niewielu zbiorów danych na temat przedsiębiorczości, który umożliwia porównania między krajami i zarazem stwarza podstawy do analizy różnych aspektów przedsiębiorczości⁵⁵³. Do zmiennych niezależnych (tab. 22.) zaliczono dane związane z systemem edukacyjnym w postaci m.in. edukacji w zakresie przedsiębiorczości, umiejętności absolwentów czy też wydatków na edukację.

⁵⁵³ Zob.: J. J. Ferreira, C. I. Fernandes, V. Ratten, *Entrepreneurship, innovation and competitiveness: what is the connection?*, "International Journal of Business and Globalisation" 2017, 18(1), s. 73-95; R. Sternberg, S. Wennekers, *Determinants and effects of new business creation using global entrepreneurship monitor data*, "Small Business Economics" 2005, 24, s. 193-203; P. Zbierowski, *Przedsiębiorczość i innowacje w gospodarce opartej na wiedzy – wyniki badań globalnego monitora przedsiębiorczości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, 298, s. 216-225; A. H. Ayob, *Entrepreneurship education, institutions and student entrepreneurship: a cross-country analysis*, "Compare: A Journal of Comparative and International Education" 2021, 51(5), s. 745-763.

Tab. 22. Lista zmiennych niezależnych

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej oraz źródło danych	Objaśnienie zmiennej
EDU1	Jakość edukacji w zakresie przedsiębiorczości w szkole [Global Entrepreneurship Monitor]	Stopień, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu edukacji i szkoleń na poziomie szkoły podstawowej i średniej. Ocena dokonana przez minimum 36 ekspertów w dziedzinie przedsiębiorczości w każdym badanym kraju.
EDU2	Jakość edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą [Global Entrepreneurship Monitor]	Stopień, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu edukacji i szkoleń w szkolnictwie wyższym. Ocena dokonana przez minimum 36 ekspertów w dziedzinie przedsiębiorczości w każdym badanym kraju.
EDU3	Zestaw umiejętności absolwentów szkół średnich [Global Competitiveness Report]	Odpowiedź na pytanie ankietowe: W jakim stopniu absolwenci w Twoim kraju posiadają umiejętności potrzebne przedsiębiorstwom na następującym poziomie: wykształcenie średnie [1 = wcale; 7 = w dużym stopniu]. Ankiety kierowano do kadry kierowniczej – do analizy zakwalifikowano łącznie 12 987 ankiet ze wszystkich badanych krajów (np. z Polski – 206 ankiet).
EDU4	Zestaw umiejętności absolwentów szkół wyższych [Global Competitiveness Report]	Odpowiedź na pytanie ankietowe: W jakim stopniu absolwenci w Twoim kraju posiadają umiejętności potrzebne przedsiębiorstwom na następującym poziomie: wykształcenie wyższe [1 = wcale; 7 = w dużym stopniu]. Ankiety kierowano do kadry kierowniczej – do analizy zakwalifikowano łącznie 12 987 ankiet ze wszystkich badanych krajów (np. z Polski – 206 ankiet).
EDU5	Umiejętności cyfrowe wśród ludności aktywnej zawodowo [Global Competitiveness Report]	Odpowiedź na pytanie ankietowe: W jakim stopniu w twoim kraju ludność aktywna zawodowo posiada wystarczające umiejętności cyfrowe (np. umiejętności obsługi komputera, podstawowe kodowanie, czytanie cyfrowe)? [1 = w stopniu niewystarczającym; 7 = w dużym stopniu]. Ankiety kierowano do kadry kierowniczej - do analizy zakwalifikowano łącznie 12 987 ankiet ze wszystkich badanych krajów (np. z Polski – 206 ankiet).
EDU6	Udział w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata	Edukacja formalna to planowana edukacja prowadzona w systemie szkół, kolegiów, uniwersytetów i innych formalnych instytucji edukacyjnych. Oferenci usług edukacyjnych mogą

	[Education at a glance]	być publiczni lub prywatni. Próby badawcze w poszczególnych krajach są zróżnicowane (liczą około kilkaset osób w każdym państwie). Wskaźnik wyrażony w procentach.
EDU7	Całkowite wydatki na edukację – od szkół podstawowych do wyższych [Education at a glance]	Odsetek całkowitych wydatków rządowych na wszystkie usługi edukacyjne.
EDU8	Średnia liczba lat nauki [Human Development Index]	Średnia liczba lat nauki pobieranej przez osoby w wieku 25 lat i starsze, przeliczona z poziomu wykształcenia przy użyciu oficjalnego czasu trwania każdego poziomu.
EDU9	Odsetek dorosłych z wykształceniem wyższym wśród osób w wieku 25-64 lata [Education at a glance]	Ludność z wykształceniem wyższym definiowana jest jako posiadająca najwyższy poziom wykształcenia w podziale na grupy wiekowe. Miara jest odsetek populacji w tym samym wieku.
EDU10	Odsetek dorosłych z wykształceniem wyższym wśród osób w wieku 25–64 lat (z wyłączeniem szkół wyższych krótkiego cyklu) [Education at a glance]	Ludność z wykształceniem wyższym definiowana jest jako posiadająca najwyższy poziom wykształcenia w podziale na grupy wiekowe, z wyłączeniem krótkoterminowego kształcenia zawodowego w szkolnictwie wyższym. Miara jest odsetek populacji w tym samym wieku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Global Entrepreneurship Monitor 2020/2021 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2021; *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2019; Human Development Index: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (dostęp na dzień: 12.08.2021)

W tym miejscu warto podkreślić, iż wskaźniki przedstawiane w raportach GEM opierają się na ocenie eksperckiej, która z niewiadomych powodów bardzo różni się znacznie z roku na rok (a w tak krótkim okresie nie zmienia się system edukacji).

Z kolei do zmiennych zależnych (tab. 23.) zaliczono wskaźniki związane z szeroko pojętą przedsiębiorczością. Są to m.in. współczynniki związane z przetrwaniem przedsiębiorstw oraz innowacyjnością.

Tab. 23. Lista zmiennych zależnych

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej oraz źródło danych	Objaśnienie zmiennej
ENTR1	Współczynnik posiadania nowego biznesu [Global Entrepreneurship Monitor]	Odsetek osób w wieku 18-64 lat, które pełnią obecne funkcje właściciela-kierownika nowej firmy, tj. respondent posiada i zarządza działającą firmą, która wypłaciła pensje lub jakiegokolwiek inne płatności na rzecz właścicieli za więcej niż trzy miesiące, ale nie więcej niż 42 miesiące. W każdym kraju jest to co najmniej 2000 wywiadów z ich dorosłymi mieszkańcami, realizowanych techniką CATI.
ENTR2	Działalność przedsiębiorcza na wczesnym etapie (TEA) [Global Entrepreneurship Monitor]	Odsetek osób w wieku 18-64 lat, które aktywnie planują nową firmę lub są właścicielami-kierownikami nowej firmy (w ciągu pierwszych 42 miesięcy od rozpoczęcia). W każdym kraju jest to co najmniej 2000 wywiadów z ich dorosłymi mieszkańcami, realizowanych techniką CATI.
ENTR3	Łączna aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie [Global Entrepreneurship Monitor] ⁵⁵⁴	Odsetek osób w wieku 25-34 lata, które aktywnie planują nową firmę lub są właścicielami-kierownikami nowej firmy (w ciągu pierwszych 42 miesięcy od rozpoczęcia). W każdym kraju jest to co najmniej 2000 wywiadów z ich dorosłymi mieszkańcami, realizowanych techniką CATI.
ENTR4	Strach przed porażką [Global Entrepreneurship Monitor]	Odsetek osób w wieku 18-64 lata (z wyłączeniem osób zaangażowanych w jakikolwiek etap działalności przedsiębiorczej) wskazujących, że obawa przed niepowodzeniem uniemożliwiłaby im założenie firmy. W każdym kraju jest to co najmniej 2000 wywiadów z ich dorosłymi mieszkańcami, realizowanych techniką CATI.
ENTR5	Globalny Indeks Innowacyjności [World Intellectual Property Organization]	Indeks innowacji bazujący na 81 wskaźnikach innowacji.
ENTR6	Współczynnik upadłości przedsiębiorstw [Eurostat]	Liczba przedsiębiorstw zlikwidowanych w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t, wyrażona w procentach.
ENTR7	Wskaźnik przetrwania 1 [Eurostat]	Liczba przedsiębiorstw w okresie referencyjnym t, które powstały w okresie t-1 i przetrwały do okresu t podzielona przez liczbę przedsiębiorstw powstałych w okresie t-1,

⁵⁵⁴ Ostatecznie, ze względu na liczne braki danych w szeregach czasowych, zmienna została wyeliminowana z dalszej analizy.

		wyrażona w procentach.
ENTR8	Wskaźnik przetrwania 3 [Eurostat]	Liczba przedsiębiorstw w okresie referencyjnym t, które powstały w okresie t-3 i przetrwały do okresu t podzielona przez liczbę przedsiębiorstw powstałych w okresie t-3, wyrażona w procentach.
ENTR9	Wskaźnik przetrwania 5 [Eurostat]	Liczba przedsiębiorstw w okresie referencyjnym t, które powstały w okresie t-5 i przetrwały do okresu t podzielona przez liczbę przedsiębiorstw powstałych w okresie t-5, wyrażona w procentach.
ENTR10	Całkowita liczba zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców [World Intellectual Property Organization]	Liczba aplikacji patentowych według miejsce pochodzenia wnioskodawcy przy wniosku patentowym na 1 000 000 mieszkańców.
ENTR11	Łączna liczba przyznanych patentów na milion mieszkańców [World Intellectual Property Organization]	Liczba uzyskanych patentów na 1 000 000 mieszkańców.
ENTR12	PKB per capita (current US\$) [World Development Indicators]	PKB na mieszkańca to produkt krajowy brutto podzielony przez liczbę ludności w połowie roku. PKB to suma wartości dodanej brutto wszystkich producentów będących rezydentami w gospodarce powiększona o wszelkie podatki od produktów i pomniejszona o wszelkie dotacje nieuwzględnione w wartości produktów. Oblicza się go bez dokonywania potrąceń z tytułu amortyzacji wytworzonych aktywów lub wyczerpania i degradacji zasobów naturalnych. Dane są w bieżących dolarach amerykańskich.
ENTR13	Liczba aktywnych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców [Eurostat]	Odsetek aktywnych przedsiębiorstw w stosunku do 1000 mieszkańców.

Źródło: opracowanie własne opracowanie własne na podstawie: *Global Entrepreneurship Monitor 2020/2021 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2021; *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2019; Baza danych Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser> (dostęp na dzień 11.11.2021).

W tym miejscu warto podkreślić, iż wskaźniki przedstawiane w raportach GEM opierają się na ocenie eksperckiej, która z niewiadomych powodów bardzo różni się znacznie z roku na rok (a w tak krótkim okresie nie zmienia się system edukacji).

Powyższe dane uzyskane z raportów międzynarodowych zostały ocenione pod kątem przydatności. Najpierw obliczono korelacje dla wszystkich zmiennych, aby następnie dokonać bardziej szczegółowej analizy wybranych współzależności.

5.2. Analiza korelacji

Pierwszym etapem analizy danych jest obliczenie korelacji pomiędzy zmiennymi. Służy temu współczynnik korelacji liniowej Pearsona (rys. 53.). Współczynnik korelacji liniowej Pearsona stanowi podstawę wszelkich analiz statystycznych tych zmiennych⁵⁵⁵. Poniżej szczegółowa analiza dla zmiennych niezależnych utożsamianych z systemem edukacyjnym, czyli EDU2, EDU4 oraz EDU6. Pozostałe zmienne w toku analizy wyeliminowano.

W przypadku zmiennej EDU2, dotyczy ona przedsiębiorczości poza szkołą średnią, czyli już na etapie studiów wyższych. Eksperci oceniają stopień, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu edukacji i szkoleń w szkolnictwie wyższym.

Istotny statystycznie związek⁵⁵⁶ (tab. 24.) wystąpił z następującymi miernikami przedsiębiorczości: strachem przed porażką, globalnym indeksem innowacyjności, współczynnikiem upadłości przedsiębiorstw, całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców oraz łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców. Nie znalazła potwierdzenia hipoteza H₂: Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach zwiększa szanse na przetrwanie firm na rynku.

⁵⁵⁵ Szerzej na ten temat: J. Czaja, E. Preweda, *Analiza statystyczna zmiennej losowej wielowymiarowej w aspekcie korelacji i predykcji*, „Półrocznik AGH Geodezja” 2000, t. 6, z. 2, s. 129-145.

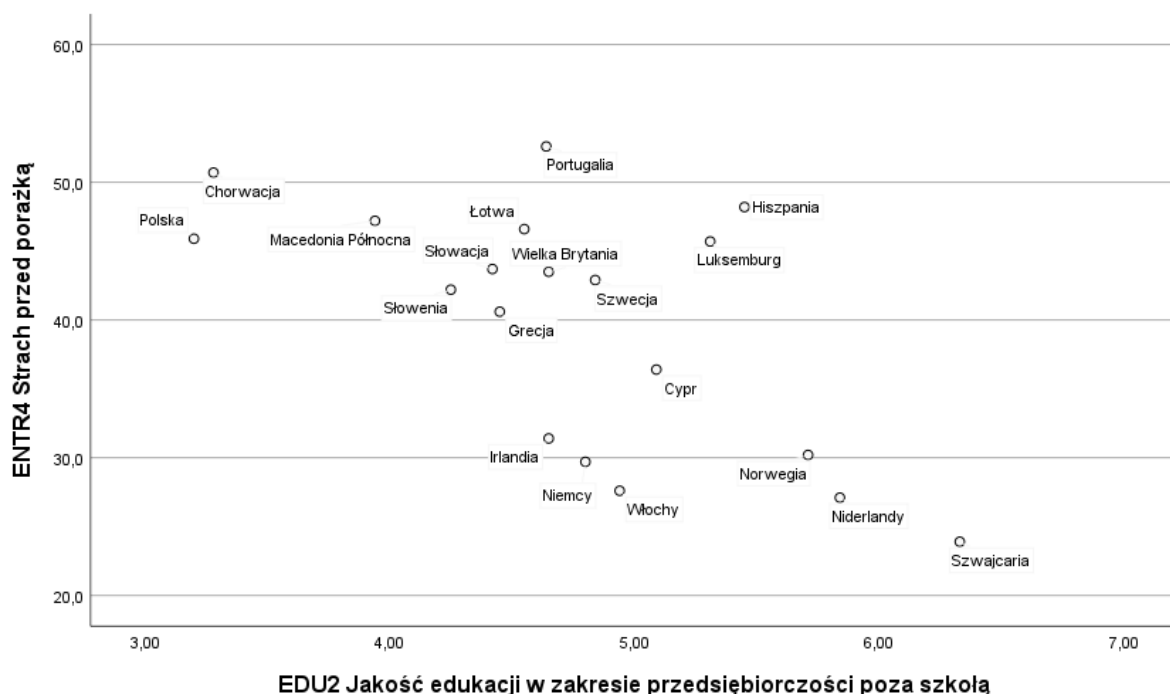
⁵⁵⁶ W analizach wykorzystano miary istotności, podobnie jak w przypadku modelu nadpopulacji w badaniach ekonometrycznych, czyli gdyby to była próba losowa, to zastosowane zostałyby takie miary.

Tab. 24. Ocena współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej	Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona/rang Spearmana	p-value
ENTR1	Współczynnik posiadania nowego biznesu	0,186	0,445
ENTR2	Działalność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	0,083	0,736
ENTR3	Łączna aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	0,087	0,722
ENTR4	Strach przed porażką	-0,627	0,004
ENTR5	Globalny Indeks Innowacyjności	0,715	<0,001
ENTR6	Współczynnik upadłości przedsiębiorstw	-0,509	0,053
ENTR7	Wskaźnik przetrwania 1	0,070	0,781
ENTR8	Wskaźnik przetrwania 3	0,259	0,332
ENTR9	Wskaźnik przetrwania 5	0,084	0,757
ENTR10	Całkowita liczba zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców	0,765	<0,001
ENTR11	Łączna liczba przyznanych patentów na milion mieszkańców	0,795	<0,001
ENTR12	PKB na osobę	-0,022	0,928
ENTR13	Liczba aktywnych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców	-0,046	0,851

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku strachu przed porażką (rys. 47.) obserwowano korelację ujemną⁵⁵⁷. Natężenie korelacji w grupie państw objętych badaniem było umiarkowane. Najwyższą jakość edukacji i jednocześnie najniższy poziom strachu przed upadłością obserwowano w Szwajcarii i Niemczech natomiast najniższą jakość i najwyższy poziom strachu – w Polsce i Chorwacji.

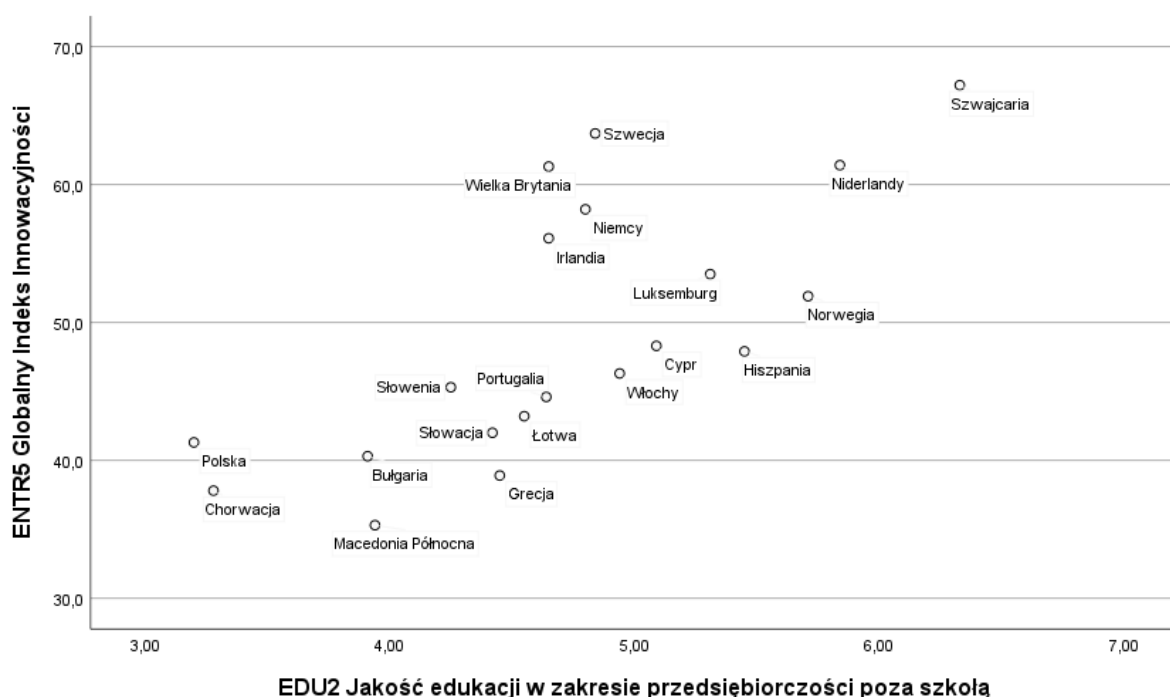

Rys. 47. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a strachem przed porażką w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

⁵⁵⁷ $ENTR4 = 98,245 \cdot EDU2^{0,822}$ $R^2 = 0,413$, czyli wzrost jakości edukacji przedsiębiorczości poza szkołą średnio o 1 pkt. powoduje spadek poziomu strachu przed porażką przeciętnie o 17,8%.

W wyniku przeprowadzonej analizy (rys. 48.) należy stwierdzić, że między jakością edukacji a wysokością indeksu innowacyjności występuje korelacja dodatnia o silnym natężeniu⁵⁵⁸. Najwyższą jakość edukacji i jednocześnie najwyższy poziom indeksu obserwowano w Szwajcarii i Niderlandach, natomiast najniższą jakość i najniższy poziom indeksu – w Polsce i Chorwacji.

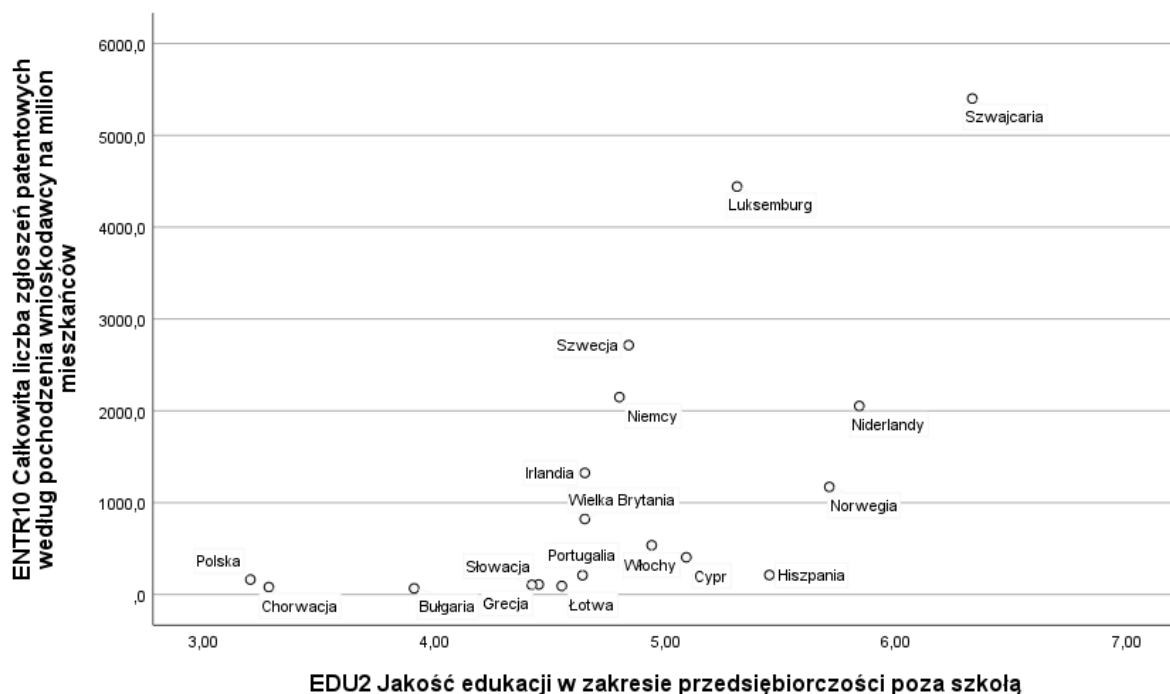

Rys. 48. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a Globalnym indeksem Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

⁵⁵⁸ $ENTR5 = 21,4 \cdot EDU2^{1,190}$ $R^2 = 0,529$, czyli wzrost jakości edukacji w zakresie edukacji przedsiębiorczości poza szkołą o 1 pkt. powoduje wzrost globalnego indeksu innowacyjności przeciętnie o 19,0%.

W przypadku całkowitej liczby zgłoszeń patentowych przypadających na milion mieszkańców (rys. 49.) wystąpiła korelacja dodatnia⁵⁵⁹. Natężenie korelacji w grupie państw objętych badaniem w 2019 r. było silne. Najwyższą jakość edukacji i jednocześnie najwyższy poziom wskaźnika obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą jakość i najniższy poziom wskaźnika w Polsce i Chorwacji. Dane empiryczne wspierają przyjętą hipotezę H₁: Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach pozytywnie wpływa na innowacyjność państw.

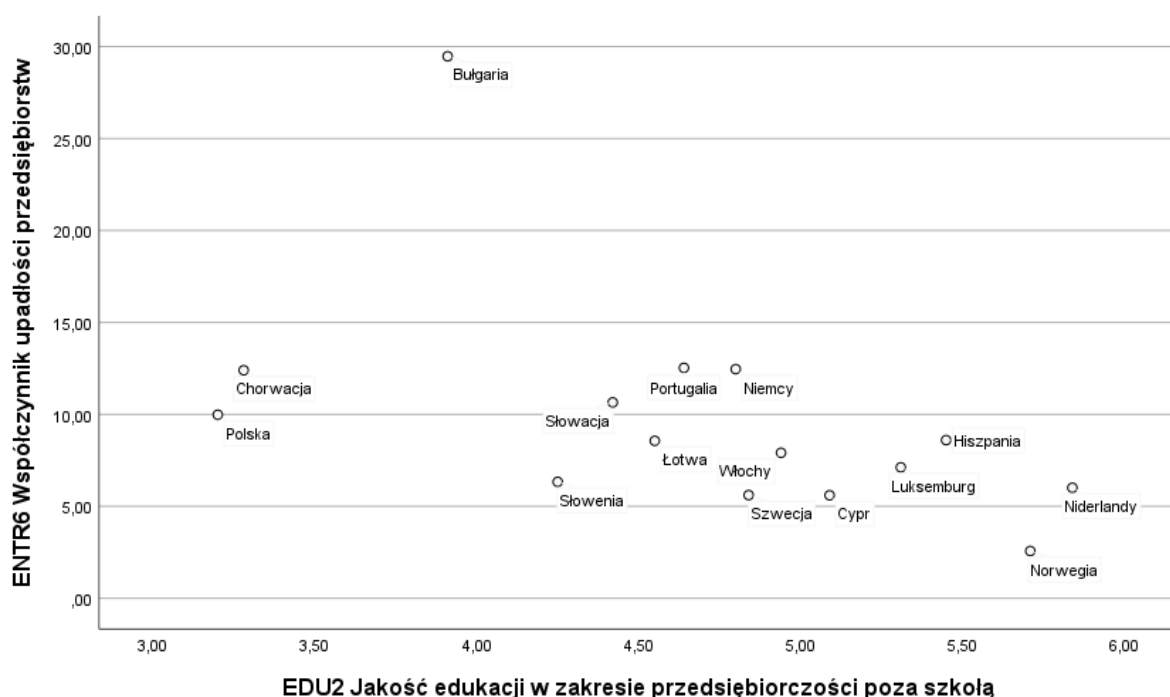

Rys. 49. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

⁵⁵⁹ $ENTR10 = 1,045 \cdot EDU2^{3,627}$ $R^2 = 0,495$, czyli wzrost jakości edukacji przedsiębiorczości poza szkołą o 1 pkt. powoduje wzrost całkowitej liczby zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców przeciętnie o 262,7%.

Między jakością edukacji a współczynnikiem upadłości (rys. 50.) zaobserwowano korelację ujemną o umiarkowanym natężeniu⁵⁶⁰. Najwyższą jakość edukacji i jednocześnie najniższą wartość współczynnika upadłości obserwowano w Norwegii i Niderlandach, natomiast najniższą jakość i najwyższy poziom współczynnika upadłości w Polsce, Chorwacji i Bułgarii.

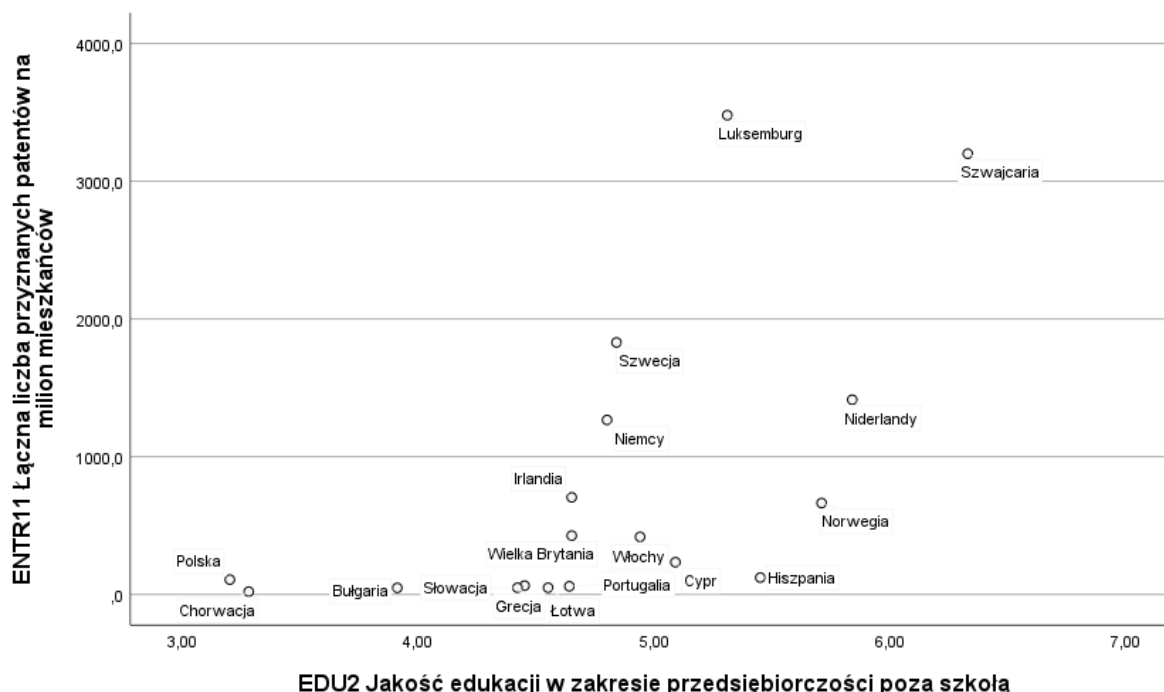

Rys. 50. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a współczynnikiem upadłości przedsiębiorstw w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

⁵⁶⁰ $ENTR6 = 59,289 \cdot EDU2^{0,659}$ $R^2 = 0,369$, czyli wzrost jakości edukacji przedsiębiorczości poza szkołą o 1 pkt. powoduje spadek współczynnika upadłości przedsiębiorstw przeciętnie o 34,1%.

W przypadku korelacji z łączną liczbą przyznanych patentów przypadających na milion mieszkańców (rys. 51.) wystąpiła korelacja dodatnia⁵⁶¹. Natężenie korelacji w grupie państw objętych badaniem w 2019 r. było silne. Najwyższą jakość edukacji i jednocześnie najwyższy poziom wskaźnika obserwowano w Szwajcarii natomiast najniższą jakość i najniższy poziom wskaźnika – w Polsce, Chorwacji i Bułgarii.

Rys. 51. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Kolejna zmienna – EDU 4 – opiera się na odpowiedziach na pytanie ankietowe: *W jakim stopniu absolwenci w Twoim kraju posiadają umiejętności potrzebne przedsiębiorstwom na następujących poziomach: wykształcenie wyższe?* Dokonano oceny natężenia związku między EDU 4, czyli zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych, a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość. Wyniki przedstawia tab. 24. oraz rysunki 52-54.

⁵⁶¹ $ENTR11 = 0,308 \cdot EDU2^{4,142}$ $R^2 = 0,498$, czyli wzrost jakości edukacji przedsiębiorczości poza szkołą o 1 pkt. powoduje wzrost łącznej liczby przyznanych patentów na milion mieszkańców przeciętnie o 314,2%.

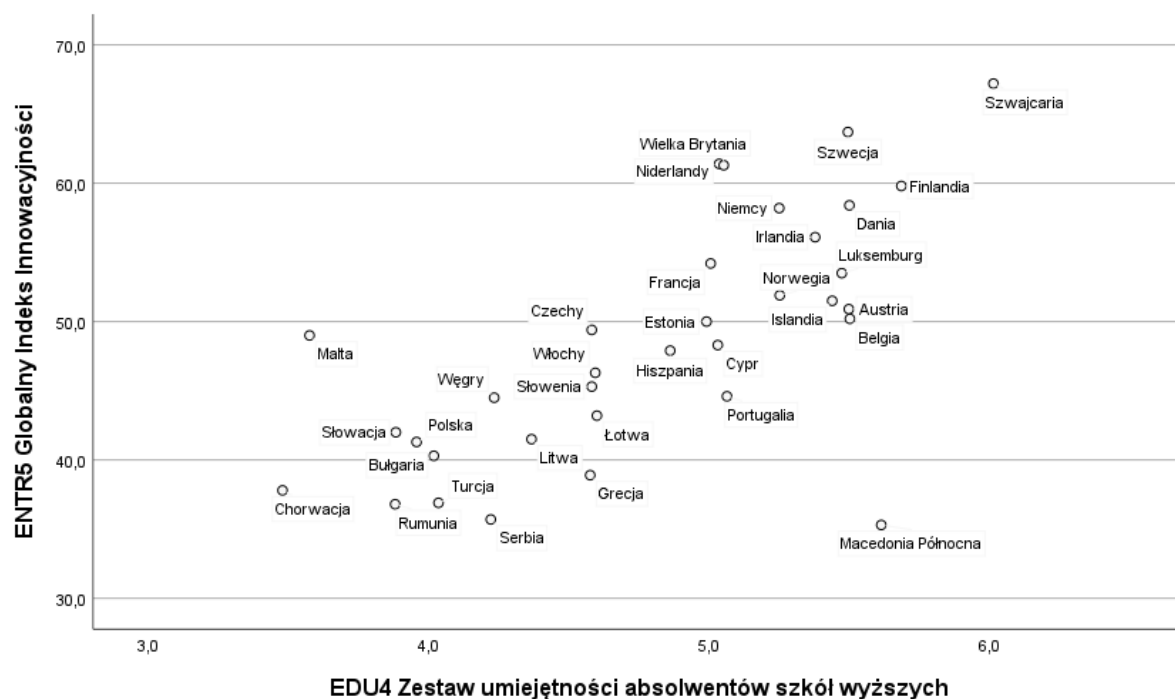
Istotny statystycznie związek (tab. 25.) wystąpił z następującymi miernikami przedsiębiorczości: globalnym indeksem innowacyjności, całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców oraz łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców.

Tab. 25. Ocena współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej	Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona/rang Spearmana	p-value
ENTR1	Współczynnik posiadania nowego biznesu	0,175	0,473
ENTR2	Działalność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	0,115	0,628
ENTR3	Łączna aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	-0,003	0,985
ENTR4	Strach przed porażką	-0,355	0,125
ENTR5	Globalny Indeks Innowacyjności	0,696	<0,001
ENTR6	Współczynnik upadłości przedsiębiorstw	-0,367	0,065
ENTR7	Wskaźnik przetrwania 1	0,230	0,214
ENTR8	Wskaźnik przetrwania 3	0,283	0,144
ENTR9	Wskaźnik przetrwania 5	0,256	0,151
ENTR10	Całkowita liczba zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców	0,701	<0,001
ENTR11	Łączna liczba przyznanych patentów na milion mieszkańców	0,672	<0,001
ENTR12	PKB na osobę	-0,177	0,317
ENTR13	Liczba aktywnych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców	-0,213	0,243

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonej analizy (rys. 52.) należy stwierdzić, że między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych z poziomem wskaźnika innowacyjności występuje korelacja dodatnia o silnym natężeniu⁵⁶². Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą – w Chorwacji, Rumunii, Słowacji i Malcie.

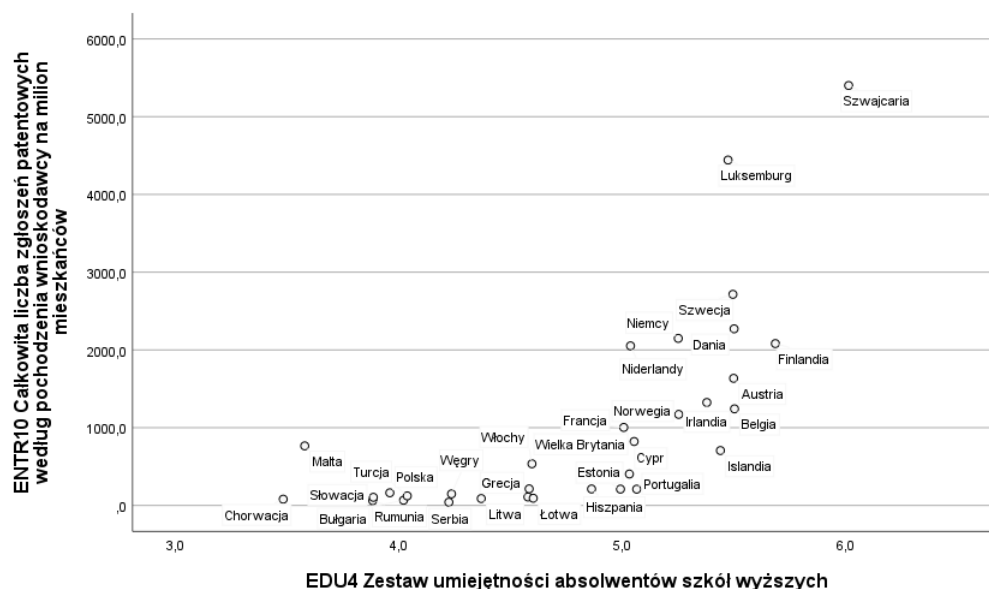

Rys. 52. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a Globalnym Indeks Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

⁵⁶² $ENTR\ 5 = 5,056 + 9,047 \cdot EDU4$ $R^2 = 0,485$, czyli wzrost umiejętności absolwentów szkół wyższych o 1 pkt. powoduje wzrost globalnego indeksu innowacyjności przeciętnie o 9,047 pkt.

W przypadku zależności z całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców (rys. 53.) wystąpiła silna korelacja dodatnia⁵⁶³. Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą – w Chorwacji, Rumunii, Słowacji i Malcie.

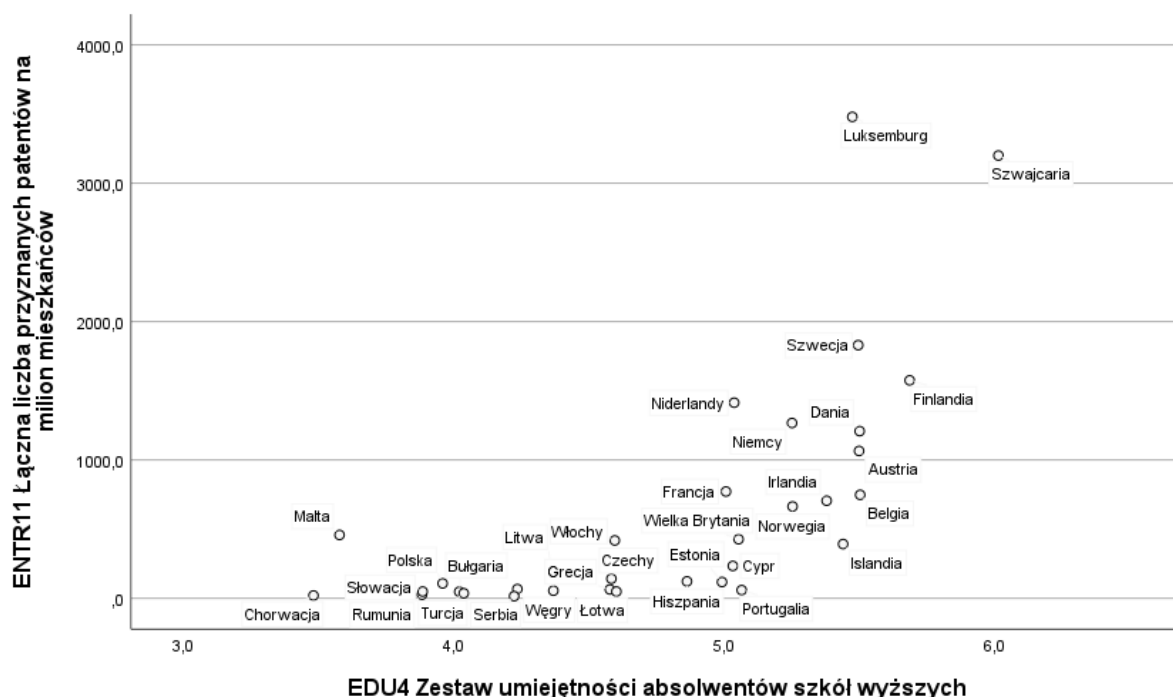

Rys. 53. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne

⁵⁶³ $ENTR10 = 0,123 \cdot EDU4^{5,50}$ $R^2 = 0,649$, czyli wzrost umiejętności absolwentów szkół wyższych o 1 pkt. powoduje wzrost całkowitej liczby zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców przeciętnie o 450,0%.

Pomiędzy zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców (rys. 54.) zaobserwowano korelację dodatnią o silnym natężeniu⁵⁶⁴. Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą – w Chorwacji, Rumunii, Słowacji i Malcie.

Rys. 54. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne

Kolejny wskaźnik poddany analizie, to EDU6, odnosi się do udziału w formalnym kształceniu i szkoleniu. Edukacja formalna to planowana edukacja prowadzona w systemie szkół, kolegiów, uniwersytetów i innych formalnych instytucji edukacyjnych. Oferenci usług edukacyjnych mogą być publiczni lub prywatni. Wskaźnik wyrażony jest w procentach.

Dokonano oceny natężenia związku między EDU6, czyli udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata, a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość.

Istotny statystycznie związek (tab. 26.) wystąpił z następującymi miernikami przedsiębiorczości: globalnym indeksem innowacyjności, całkowitą liczbą zgłoszeń

⁵⁶⁴ $ENTR11 = 0,029 \cdot EDU4^{6,55}$ $R^2 = 0,637$, czyli wzrost umiejętności absolwentów szkół wyższych o 1 pkt.. powoduje wzrost łącznej liczby przyznanych patentów na milion mieszkańców przeciętnie o 555,0%

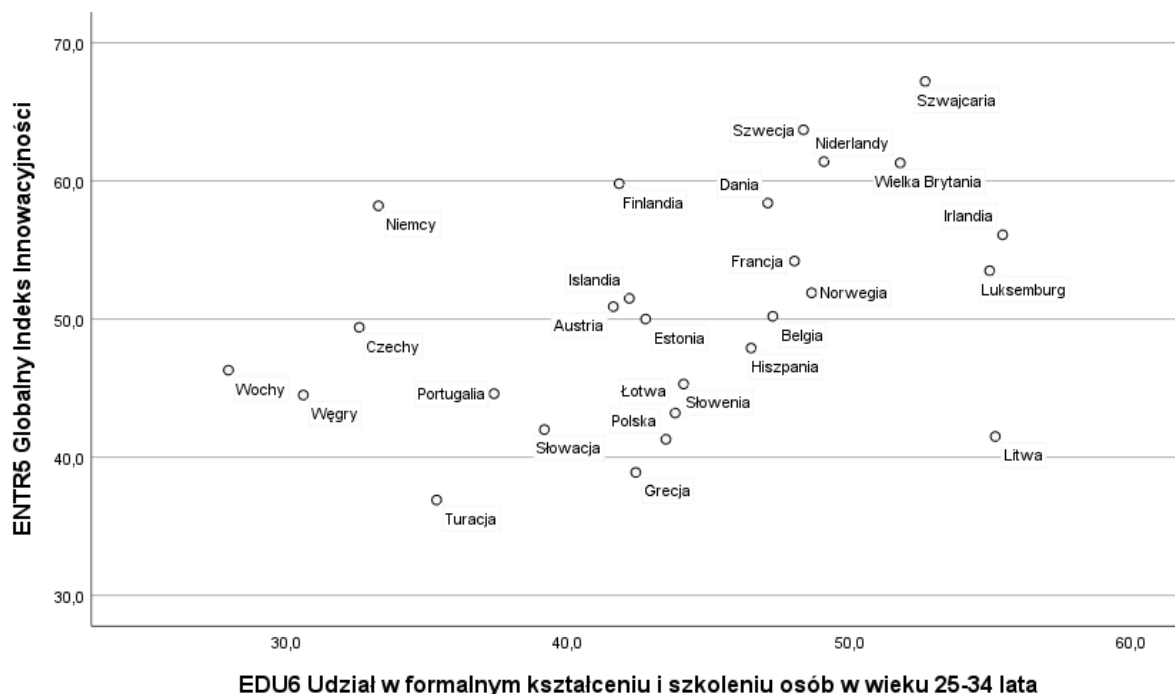
patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców oraz łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców.

Tab. 26. Ocena współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.

Symbol zmiennej	Nazwa zmiennej	Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona/rang Spearmana	p-value
ENTR1	Współczynnik posiadania nowego biznesu	0,237	0,378
ENTR2	Działalność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	0,167	0,521
ENTR3	Łączna aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie	-0,096	0,639
ENTR4	Strach przed porażką	-0,033	0,900
ENTR5	Globalny Indeks Innowacyjności	0,417	0,030
ENTR6	Współczynnik upadłości przedsiębiorstw	0,041	0,860
ENTR7	Wskaźnik przetrwania	0,083	0,695
ENTR8	Wskaźnik przetrwania 3	0,148	0,501
ENTR9	Wskaźnik przetrwania 5	0,188	0,390
ENTR10	Całkowita liczba zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców	0,448	0,022
ENTR11	Łączna liczba przyznanych patentów na milion mieszkańców	0,442	0,024
ENTR12	PKB na osobę	-0,014	0,944
ENTR13	Liczba aktywnych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców	-0,244	0,240

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonej analizy (rys. 55.) należy stwierdzić, że między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata a współczynnikiem innowacyjności występuje korelacja dodatnia o umiarkowanym natężeniu⁵⁶⁵. Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą – we Włoszech, na Węgrzech i w Turcji.

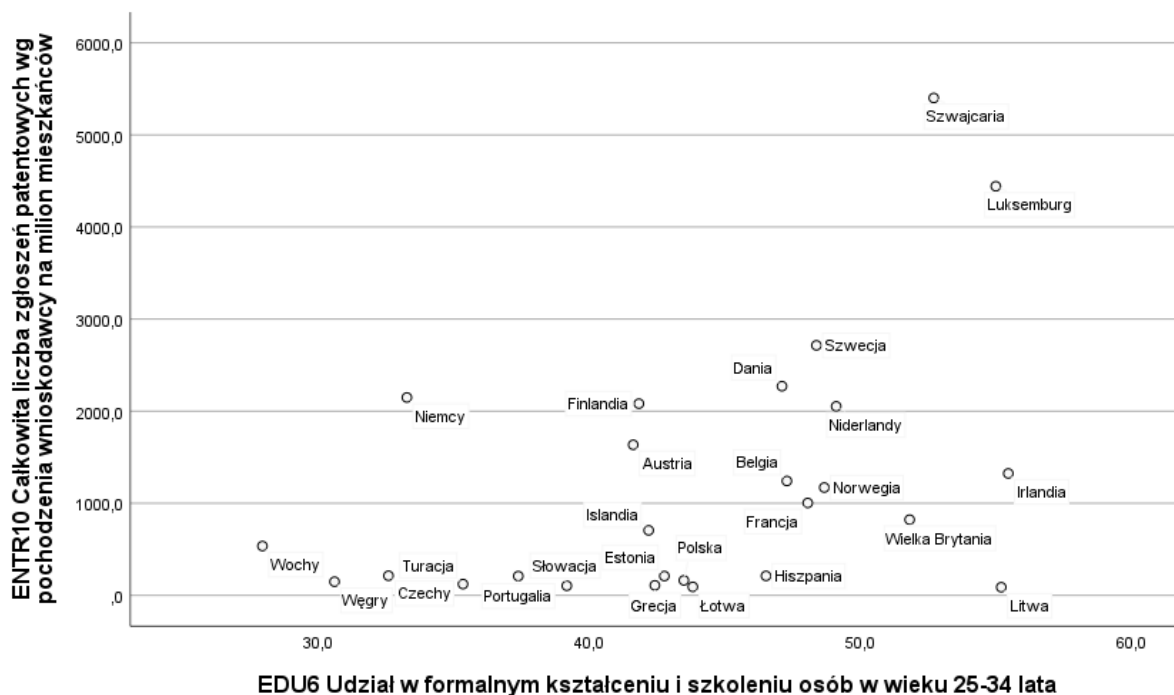

Rys. 55. Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a Globalnym Indeks Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne

⁵⁶⁵ $ENTR\ 5 = 31,135 + 0,447EDU6$ $R^2 = 0,174$, czyli wzrost udziału w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata o 1 pkt. proc. powoduje wzrost globalnego indeksu innowacyjności przeciętnie o 0,447 pkt.

W przypadku zależności z całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców (rys. 56.) wystąpiła umiarkowana korelacja dodatnia⁵⁶⁶. Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Szwajcarii, natomiast najniższą – we Włoszech i na Węgrzech.

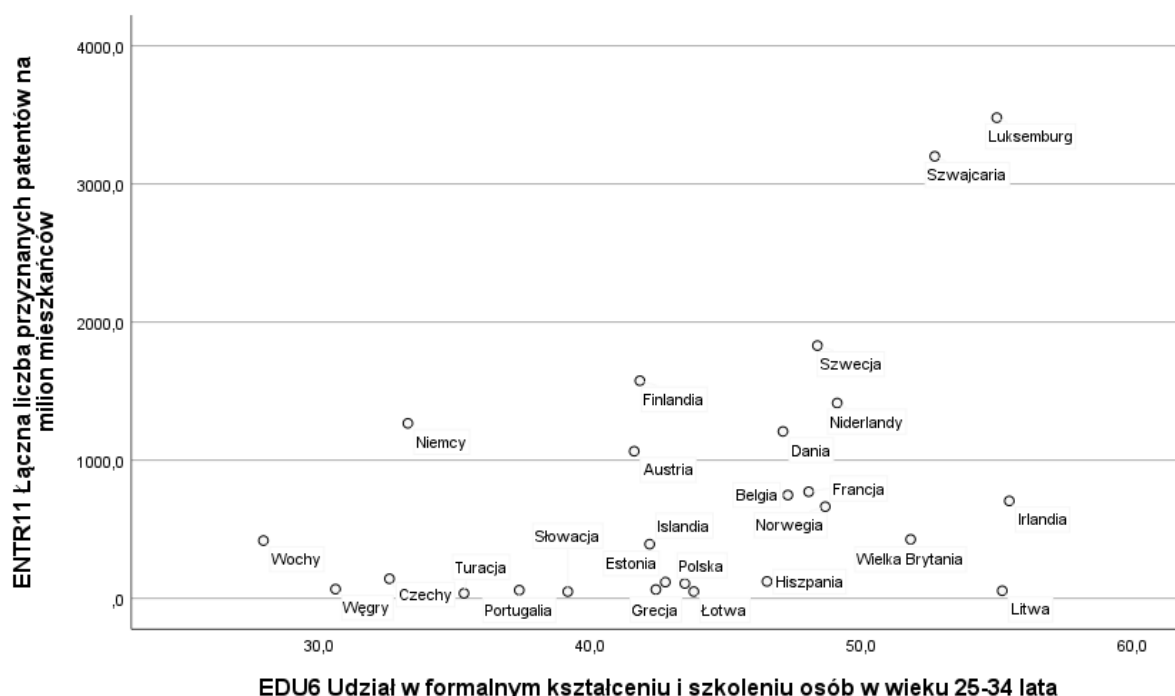
Rys. 56 Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne

Pomiędzy udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców (rys. 57.) zaobserwowano korelację dodatnią o niezbyt silnym natężeniu⁵⁶⁷. Najwyższą wartość obu wskaźników obserwowano w Luksemburgu, natomiast najniższą – we Włoszech i na Węgrzech.

⁵⁶⁶ $ENTR\ 10 = -2322,0 + 80,37EDU6$ $R^2 = 0,201$, czyli wzrost udziału w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata o 1 pkt. proc powoduje wzrost całkowitej liczby zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców przeciętnie o 80,370.

⁵⁶⁷ $ENTER\ 11 = -1580,3 + 53,638EDU6$ $R^2 = 0,195$, czyli wzrost udziału w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata o 1 pkt. proc. powoduje wzrost łącznej liczby przyznanych patentów na milion mieszkańców przeciętnie o 53,638.

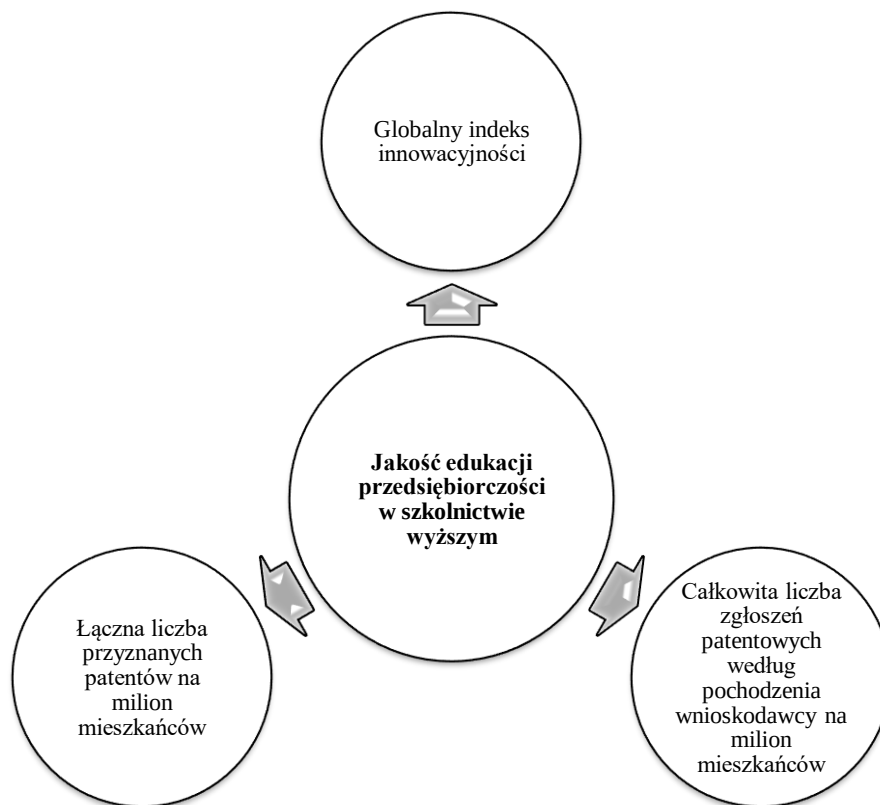
Rys. 57. Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.

Źródło: badanie i opracowanie własne

Podjęto próbę oszacowania linowych postaci funkcji regresji. Żadna z postaci otrzymanych funkcji regresji nie dała dobrego dopasowania do danych empirycznych, co jednocześnie nie jest podstawą do prognoz odnośnie kształtowania się badanych relacji.

5.3. Podsumowanie wyników badań

Badania, polegające na obliczeniu korelacji pomiędzy zmiennymi, a następnie szczegółowej analiza dla zmiennych niezależnych utożsamianych z systemem edukacyjnym, czyli EDU2, EDU4 oraz EDU6, dostarczyły ciekawych wyników. Okazuje się, iż statystycznie istotna korelacja dodatnia pomiędzy jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym (rys. 58.) wystąpiła ze wskaźnikami odpowiadającymi poziomowi innowacyjności w poszczególnych krajach, czyli globalnym indeksem innowacyjności, całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców oraz łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców. Dane empiryczne wspierają przyjętą hipotezę H_1 , zakładającą, iż wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach pozytywnie wpływa na innowacyjność państw.

Rys. 58. Pozytywny wpływ jakości edukacji przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym na zmienne związane z innowacyjną przedsiębiorczością

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku wskaźnika odpowiadającego za zestaw umiejętności absolwentów szkół wyższych oraz udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata. Tym samym można wysnuć wniosek, że jakość edukacji przedsiębiorczej, poziom umiejętności absolwentów oraz udział w formalnym kształceniu wpływają na przedsiębiorczość, która jest utożsamiana z innowacyjnością, jak to definiował Schumpeter.

Z kolei statystycznie istotna ujemna korelacja (rys. 59.) wystąpiła pomiędzy jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym a strachem przed porażką oraz współczynnikiem upadłości przedsiębiorstw. Tym samym można uznać, że jakość kształcenia przedsiębiorczego w czasie nauki na uczelni wyższej wpływa na zmniejszenie nie tylko poziom strachu, ale również współczynnika upadłości przedsiębiorstw.

Rys. 59. Ujemna zależność pomiędzy jakością edukacji przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym a zmiennymi związanymi z przedsiębiorczością

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Państwa takie jak Szwajcaria czy Norwegia wyróżniają się na tle badanych krajów nie tylko systemem edukacyjnym, ale również wysoką wartością współczynników związanych z innowacyjnością. Z kolei Polska jest zaliczana do krajów, które nie legitymują się wysokim poziomem edukacji na rzecz przedsiębiorczości, co wpływa nie tylko na jej słabą pozycję w kontekście innowacyjności, ale również na wysoką wartość wskaźników związanych ze strachem przed porażką i upadłością przedsiębiorstw.

Pewnym zaskoczeniem jest fakt, iż nie stwierdzono istotnych zależności pomiędzy badanymi zmiennymi niezależnymi a tymi zmiennymi zależnymi, które bezpośrednio są związane z kreacją nowych przedsiębiorstw oraz ich przetrwaniem⁵⁶⁸. Tym samym, nie znalazła potwierdzenia hipoteza H₂: Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach zwiększa szanse na przetrwanie firm na rynku.

⁵⁶⁸ A. Coduras et al., *The relationship between university support to entrepreneurship with entrepreneurial activity in Spain: A GEM data based analysis*, "International Advances in Economic Research" 2008, 14, s. 395-406.

Jednocześnie warto pamiętać o ograniczonej liczbie badanych państw ($n = 34$), co miało wpływ na statystyczną istotność zależności (p -value) oraz o najczęściej jakościowym charakterze wskaźników dotyczących edukacji. Ponadto wskaźniki korelacji pokazują pewne zależności między zmiennymi, ale nie przesądzają o istnieniu związków przyczynowo-skutkowych. Oprócz tego, liczba zmiennych związanych z intencjami przedsiębiorczymi jest relatywnie niewielka. Jednocześnie rodzaj pozycji zawartych w kwestionariuszu badawczym stosowanym w raportach GEM uniemożliwia zastosowanie dokładniejszych technik statystycznych. Warto nadmienić, iż pomimo wielu wspólnych cech łączących badane kraje, różne systemy edukacyjne mogą mieć odmienny wpływ na poziom przedsiębiorczości i innowacyjność w poszczególnych państwach⁵⁶⁹.

Podsumowując, edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna mieć na celu przede wszystkim promowanie innowacyjnej przedsiębiorczości w rozumieniu Schumpetera⁵⁷⁰. Poprzez powiązanie innowacyjności z sukcesem, edukacja w zakresie przedsiębiorczości przyczynia się do osiągania lepszych wyników biznesowych. Uzyskane wyniki skłaniają do rekomendacji, aby w dążeniu do wzmacniania ducha innowacyjności przedsiębiorców instytucje edukacyjne preferowały kształcenie przedsiębiorczości nakierowane na innowacyjność⁵⁷¹.

⁵⁶⁹ R. Sternberg, S. Wennekers, *Determinants and effects of new business creation using global entrepreneurship monitor data*, "Small business economics" 2005, 24, s. 193-203.

⁵⁷⁰ M. Henrekson, T. Sanandaji, *Small business activity does not measure entrepreneurship*, Proceedings of the National Academy of Sciences 2014, 111(5), s. 1760-1765.

⁵⁷¹ N. M. Cruz, *The effect of entrepreneurship education programmes on satisfaction with innovation behaviour and performance*, "Journal of European Industrial Training" 33(3), s. 198-214.

Rozdział 6. Ocena edukacji przedsiębiorczości oraz postaw przedsiębiorczych studentów Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego

6.1. Przegląd wyników dotychczasowych badań dotyczących intencji przedsiębiorczych

Jak już wcześniej wielokrotnie wspomniano, w przypadku wielu badań naukowych zakłada się, iż edukacja przedsiębiorcza sprzyja rozwojowi intencji przedsiębiorczych. Zazwyczaj celem edukacji jest przekazanie wiedzy, jednak wiedza przedsiębiorcza może płynąć ze zdobytego doświadczenia. Decyzja o tym, aby utworzyć przedsiębiorstwo stanowi etap końcowy całego procesu koncepcyjno-analitycznego. Poprzedzają ją intencje przedsiębiorcze, które z kolei są uzależnione od wpływu zestawu czynników – głównie oceny szans rynkowych oraz własnych możliwości i chęci – wpływających na postrzeganie rzeczywistości przez daną jednostkę. Znajomość intencji przedsiębiorczych umożliwia pełniejsze zrozumienie fenomenu przedsiębiorczości⁵⁷².

Jak pokazują badania, intencje przedsiębiorcze studentów różnią się w zależności od płci respondentów. Okazuje się, że mężczyźni są bardziej przedsiębiorczy⁵⁷³. Stres związany z prowadzeniem własnego biznesu, a także strach przed porażką stanowią istotną przeszkodę w działaniach przedsiębiorczych kobiet⁵⁷⁴. Wyniki badań potwierdziły, że cechy przypisywane mężczyznom sprzyjają powstawaniu i rozwojowi zamierzeń przedsiębiorczych⁵⁷⁵. Płeć można uznać za predyktor intencji przedsiębiorczych⁵⁷⁶. W przypadku kobiet, im większa wiedza i umiejętności w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej, tym większa chęć założenia własnej firmy. Obecnie, prowadzenie przedsiębiorstwa w ocenie młodych kobiet jest dla nich źródłem prestiżu i zapewnia większe

⁵⁷² A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze, czyli co decyduje o przedsiębiorczości człowieka*, „Przegląd organizacji” 2010, (10), s. 20-23; N. F. Krueger, M. D. Reilly, A. L. Carsrud, *Competing models of entrepreneurial intentions*, „Journal of business venturing” 2000, 15(5-6), 411-432; J. Gajda, *Entrepreneurial Intentions of Students (Based on the Example of a Chosen University)*, „Studia i Materiały” 2016, 21(2), cz. 1, s. 107-117.

⁵⁷³ A. Lemańska – Majdzik, *Przedsiębiorczość rodzinna a intencje przedsiębiorcze studentów – wyniki badań*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, 19(7.3), s. 45-57; D. Piróg, *Wybrane determinanty przedsiębiorczości indywidualnej – zarys stanu badań*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, 300-314; T. Bernat, A. Gąsior, *Determinanty intencji przedsiębiorczych – czy płeć ma znaczenie?*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2018, 51, s. 29-42.

⁵⁷⁴ E. Gano, T. Łuczka, *Determinanty intencji przedsiębiorczych studentów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), s. 31-44.

⁵⁷⁵ K. Bigos et al., *Does masculine orientation affect entrepreneurial intentions? Empirical research results among students*, „International Entrepreneurship Review” 2023, 9(1), s. 17-26.

⁵⁷⁶ P. Tomski, *Intencje przedsiębiorcze a płeć. Ku identyfikacji determinant*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, 16(7.3), s. 81-100; Y. Zhang, G. Duysters, M. Cloudt, *The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention*, „International Entrepreneurship and Management Journal” 2014, 10, s. 623-641.

uznanie społeczne⁵⁷⁷. Również w grupie kobiet edukacja przedsiębiorczości odgrywa znaczącą rolę. W przypadku mężczyzn pełni jedynie rolę marginalną⁵⁷⁸.

Niezależnie od płci, zazwyczaj ankietowani oceniają, iż założenie działalności gospodarczej wiąże się ze średnim lub umiarkowanym ryzykiem⁵⁷⁹. Pozytywny związek zaobserwowano również pomiędzy skłonnością studentów do podejmowania ryzyka a ich intencjami przedsiębiorczymi⁵⁸⁰. Dostępność zachęt w postaci dotacji dla zakładających własną działalność gospodarczą może być postrzegana jako sposób na zwiększenie liczby osób podejmujących pracę na własny rachunek, ale także jako instrument zwiększania szansy na sukces przedsiębiorstwa⁵⁸¹.

Intencji przedsiębiorczej nie można jednoznacznie określić jako cechy wrodzonej lub nabytej. Stanowi ona połączenie tych cech w dowolnej konfiguracji w zależności od osobowości osoby, która podejmuje decyzję o rozpoczęciu własnej działalności gospodarczej⁵⁸². Tym samym można kształtować, rozwijać i doskonalić przedsiębiorczość jako postawę. Nabywanie doświadczeń przez wykształcenie czy praktykę zawodową wpływa na zmianę tej postawy⁵⁸³. Doświadczenie przedsiębiorczości rodzinnej wpływa pozytywnie na intencje przedsiębiorczych studentów⁵⁸⁴. Niektóre badania przeczą jednak tej tezie⁵⁸⁵.

⁵⁷⁷ E. Gango, T. Łuczka, *Badanie postaw przedsiębiorczych młodych kobiet*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2017, (75), s. 99-113.

⁵⁷⁸ J. Białek, A. Kurczewska, *Ocena zależności między postrzeganiem edukacji w zakresie przedsiębiorczości a intencjami przedsiębiorczymi studentów*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 2013, (280), s. 49-59.; J. Van der Sluis, J., M. Van Praag, W. Vijverberg, *Education and entrepreneurship selection and performance: A review of the empirical literature*, „Journal of Economic Surveys” 2008, 22(5), s. 795-841.

⁵⁷⁹ M. Franco, H. Haase, A. Lautenschläger, *Students' entrepreneurial intentions: an inter-regional comparison*, „Education+ training” 2010, 52(4), s. 260-275.

⁵⁸⁰ T. Rachwał, K. Wach, *Badanie intencji przedsiębiorczych młodego pokolenia: wyniki ankietyzacji wśród studentów kierunków nieekonomicznych*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, s. 405-415; K. Wach, L. Wojciechowski, *Entrepreneurial Intentions of Students in Poland in the View of Ajzen's Theory of Planned Behaviour*, „Entrepreneurial Business & Economics Review” 2016, 4(1), s. 83-94.

⁵⁸¹ J. M. Millán, E. Congregado, C. Román, *Determinants of self-employment survival in Europe*, „Small Business Economics” 2012, 38, s. 231-258.

⁵⁸² N. F. Krueger, D. V. Brazeal, *Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs*, „Entrepreneurship theory and Practise” 1994, 18(3), s. 91-104.

⁵⁸³ T. T. Brzozowski, „Przedsiębiorczość” – pojęcie polisemiczne czy niewłaściwie rozumiane? Próba systematyzacji, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2007, 3, s. 196-203; B. Czerkawska, *Intencje przedsiębiorcze osób młodych-cechy wrodzone czy nabyte?*, „Przegląd Nauk Ekonomicznych” 2018, (31), s. 185-199.

⁵⁸⁴ K. Wach, *Środowisko biznesu rodzinnego jako stymulanta intencji przedsiębiorczych młodzieży akademickiej*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, 16(7.3), s. 25-40; D. Dohse, S. G. Walter, *Knowledge context and entrepreneurial intentions among students*, „Small Business Economics” 2012, 39, s. 877-895; T. Bernat, A. Gąsior, *Przedsiębiorczość a wsparcie rodziny przy tworzeniu podmiotu gospodarczego na przykładzie badań studentów Uniwersytetu Szczecińskiego*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18(12), cz. 1, s. 241-252; T. Kraśnicka et al., *Uwarunkowania intencji przedsiębiorczych studentów uczelni ekonomicznych Polski i Czech*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2014, 10, s. 316-332.

⁵⁸⁵ J. Strojny, K. Horska, *Przedsiębiorczość a edukacja akademicka – analiza badań studentów Wydziału Zarządzania studiów stacjonarnych I stopnia Politechniki Rzeszowskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2012, 8, s. 78-95.

Kreatywność studentów wzmacnia ich zamierzenia odnośnie założenia własnego przedsiębiorstwa⁵⁸⁶. Innymi słowy, osoby te w zakresie koncentracji na wyzwaniach i problemach potrafią wskazać możliwości, w których mogą utrzymać przewagę konkurencyjną⁵⁸⁷. Jednocześnie studenci zdecydowanie za rzadko uczestniczą w szkoleniach czy kursach służących podniesieniu wiedzy i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości⁵⁸⁸.

Intencje przedsiębiorcze różnią się w przypadku studentów kierunków biznesowych i niebiznesowych. Na indywidualną intencję przedsiębiorczą pozytywnie wpływa fakt bycia studentem kierunków ekonomicznych/biznesowych. Studenci ekonomii, ze względu na swój program nauczania, posiadają szerszą wiedzę na temat samozatrudnienia i są bardziej świadomi konsekwencji, jakie ze sobą niesie⁵⁸⁹. Jednocześnie, wyniki niektórych badań przeczą tej tezie⁵⁹⁰.

Studenci studiów magisterskich wykazują wyższy poziom wiedzy niż studenci studiów licencjackich w kontekście znajomości różnych zagadnień wchodzących w skład szeroko pojętej przedsiębiorczości⁵⁹¹. Studenci wyższych roczników studiów rzadziej niż młodsi planują działania przedsiębiorcze⁵⁹².

Badania potwierdzają istnienie zależności pomiędzy pozytywnym postrzeganiem działań uczelni w kontekście wspierania przedsiębiorczości a zamiarem założenia własnej działalności gospodarczej⁵⁹³. Jednocześnie, na poziom intencji przedsiębiorczych studentów wpływają podejmowane aktywności o charakterze przedsiębiorczym⁵⁹⁴.

⁵⁸⁶ K. Wach, S. Bilan, *Creativity of students in favour of their entrepreneurial intentions: empirical evidence from Poland*, "Creativity Studies" 2023, 16(1), s. 211-224.

⁵⁸⁷ M. Czyżewska, K. Kozioł, *Diagnoza poziomu kompetencji przedsiębiorczych studentów wybranych uczelni według metodologii EntreComp*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), s. 45-61.

⁵⁸⁸ M. Żurek, *Przedsiębiorczość wśród studentów i absolwentów szkół wyższych w województwie śląskim*, „Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce” 2013, (11), s. 77-108.

⁵⁸⁹ G. Nabi, R. Holden, A. Walmsley, *Entrepreneurial intentions among students: towards a re-focused research agenda*, "Journal of small business and enterprise development" 2010, 17(4), s. 537-551.

⁵⁹⁰ M. Jakubiak, K. Buchta, *Determinants of entrepreneurial attitudes in relation to students of economics and non-economics*, "Studia i Materiały" 2016, 2/2016 (21), cz. 1., s. 17-30; K. Zięba, J. Golik, *Managerial Education and Entrepreneurial Attitudes of Students: Is There a Link?*, "Przedsiębiorczość i Zarządzanie" 2017, 18(12), cz. 1., s. 61-76.

⁵⁹¹ K. Katana, *Przedsiębiorczość w świadomości studentów-wiedza, postawy, zaangażowanie*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2016, (98), s. 40-52.

⁵⁹² T. Łuczka, M. Rembiasz, *Badanie postaw przedsiębiorczych studentów – wybrane aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(34), s. 27-47; J. Pluta, K. Safin, *Ścieżki kariery a przedsiębiorczość ludzi młodych*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(35), s. 177-197.

⁵⁹³ A. Arent, A. Walczyńska, *Środowisko uczelni a postawy przedsiębiorcze studentów – wyniki badań pilotażowych*, „Organizacja i Zarządzanie. Kwartalnik Naukowy” 2014, 3(27), s. 5-21

⁵⁹⁴ T. Bernat, *Przedsiębiorczość studentów a dodatkowe aktywności pozauczelniarne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, (401), s. 48-57.

6.2. Opis metody badawczej oraz charakterystyka grupy badawczej

W celu realizacji badań własnych posłużono się ankietą skierowaną do studentów uczących się na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Gdańskiego w semestrze letnim roku akademickiego 2020/2021. Ankietyzację przeprowadzoną wśród studentów studiów stacjonarnych i niestacjonarnych na kierunku ekonomia. Zdefiniowanie respondentów jako studentów tego kierunku umożliwiło spełnienie istotnego założenia metodycznego w postaci uzyskania rzetelnego odzwierciedlenia zjawiska intencji przedsiębiorczych wśród studentów jednego kierunku studiów. Wybór miejsca badań w postaci Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego miał charakter doboru celowego. Bliskość geograficzna oraz podobieństwo społeczno-ekonomiczne miały zminimalizować wpływ innych czynników na odpowiedzi studentów⁵⁹⁵.

Badanie miało charakter pełny - objęło całe roczniki studentów studiów licencjackich oraz magisterskich. Ankietę przeprowadzono w formie przekrojowego badania bezpośredniego od stycznia do marca 2021 r. Do badania wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety, który oprócz metryczki zawierał pytania zamknięte. Respondenci musieli ustosunkować się do podanych kwestii – najczęściej korzystając ze skali. W rezultacie przedmiotem badania nie był wyłącznie aspekt związany z edukacją w zakresie przedsiębiorczości, ale również z umiejętnościami istotnie wpływającymi na intencje przedsiębiorcze⁵⁹⁶.

W badaniu wzięło udział 349 studentów kierunku ekonomia na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Gdańskiego. W przypadku ankiety wykorzystano metodę CAWI. Kwestionariusz został umieszczony w formularzu Google, a link do niego przesłany do wszystkich studentów. Na jego wypełnienie zaplanowano 30 minut. Kwestionariusz ankiety (załącznik 1.) składał się łącznie z 72 pytań, pogrupowanych w bloki tematyczne: 12 pytań dotyczyło cech przedsiębiorczych, 5 pytań dotyczyło sposobu postrzegania przedsiębiorców, 9 pytań odnosiło się do systemu instytucjonalno-prawnego, 8 pytań dotyczyło nauczania przedsiębiorczości na Uniwersytecie Gdańskim, 8 pytań dotyczyło preferowanych metod dydaktycznych, 4 pytania (w dwóch wariantach) posłużyły do przeprowadzenia eksperymentów behawioralnych, a 26 pytań dotyczyło doświadczeń oraz cech osobowych respondentów.

⁵⁹⁵ P. Czapliński, B. Osóch, *Aktywność przedsiębiorcza studentów geografii i kierunków pokrewnych: wyniki ankietyzacji szkół wyższych Euroregionu Pomerania (Greifswald, Eberswalde, Szczecin)*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), s. 62-73.

⁵⁹⁶ A. Bukowska-Piestrzyńska, *Postawy przedsiębiorcze studentów kierunku logistyka – wyniki badań*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, 19(10.1), s. 61-78.

W celu realizacji eksperymentów behawioralnych przygotowano dwa warianty kwestionariusza: A i B. W drodze losowania do grupy A trafili studenci, których numer indeksu kończył się liczbą nieparzystą, a do grupy B studenci, których numer indeksu kończył się liczbą parzystą.

Pozyskane w ten sposób dane zostały poddane analizie statystycznej przy zastosowaniu programu SPSS. Analiza ankiet wypełnionych przez respondentów pozwoliła na realizację postawionych we wstępie celów naukowo-badawczych i weryfikację hipotez, związanych ze zbadaniem czynników wpływających na intencje przedsiębiorcze w kontekście edukacji w zakresie przedsiębiorczości na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Gdańskiego.

W badaniu uczestniczyło ostatecznie 349 studentek i studentów (w procesie kontroli 7 kwestionariuszy zostało odrzuconych, bo zawierały braki danych). Strukturę według płci, wieku, miejsca stałego zamieszkania oraz informacji związanych ze studiami przedstawia tab. 27. W badaniu uczestniczyły głównie studentki, stanowiły one 60,7% (212) respondentów. Osoby uczestniczące w badaniu były w wieku od 21 do 53 lat. Średnia wieku wynosiła 24,3 lata (+/- 3,2 lata), połowa miała nie więcej niż 24 lata, a najwięcej studentów miało 23-25 lat. Większość badanych studentów na stałe mieszkała w mieście – 83,4% (291), najczęściej liczącym co najmniej 200 tys. mieszkańców – 50,1% (175).

Tab. 27. Wybrane cechy demograficzno-społeczne badanych

Wyszczególnienie	Liczba studentów	Udział (w %)
Płeć		
kobieta	212	60,7
mężczyzna	137	39,3
Wiek (lata)		
22 lata lub mniej	125	35,8
23-25	146	41,8
26-30	66	18,9
ponad 30 lat	12	3,4
Miejsce stałego zamieszkania		
miasto do 50 tys.	62	17,8
miasto 50-200 tys.	54	15,5
miasto powyżej 200 tys.	175	50,1
wieś	58	16,6
Rok studiów		
I rok studiów licencjackich	188	53,9
I rok studiów magisterskich	161	46,1
Kierunek studiów		
ekonomia	349	100,0
Tryb studiów		
stacjonarne	307	88,0
niestacjonarne	42	12,0
Status zawodowy		
wyłącznie studiuję	198	56,7
studiuję i pracuję	146	41,8
studiuję i prowadzę własną firmę	5	1,4
Ogółem	349	100,0

Źródło: badanie i opracowanie własne.

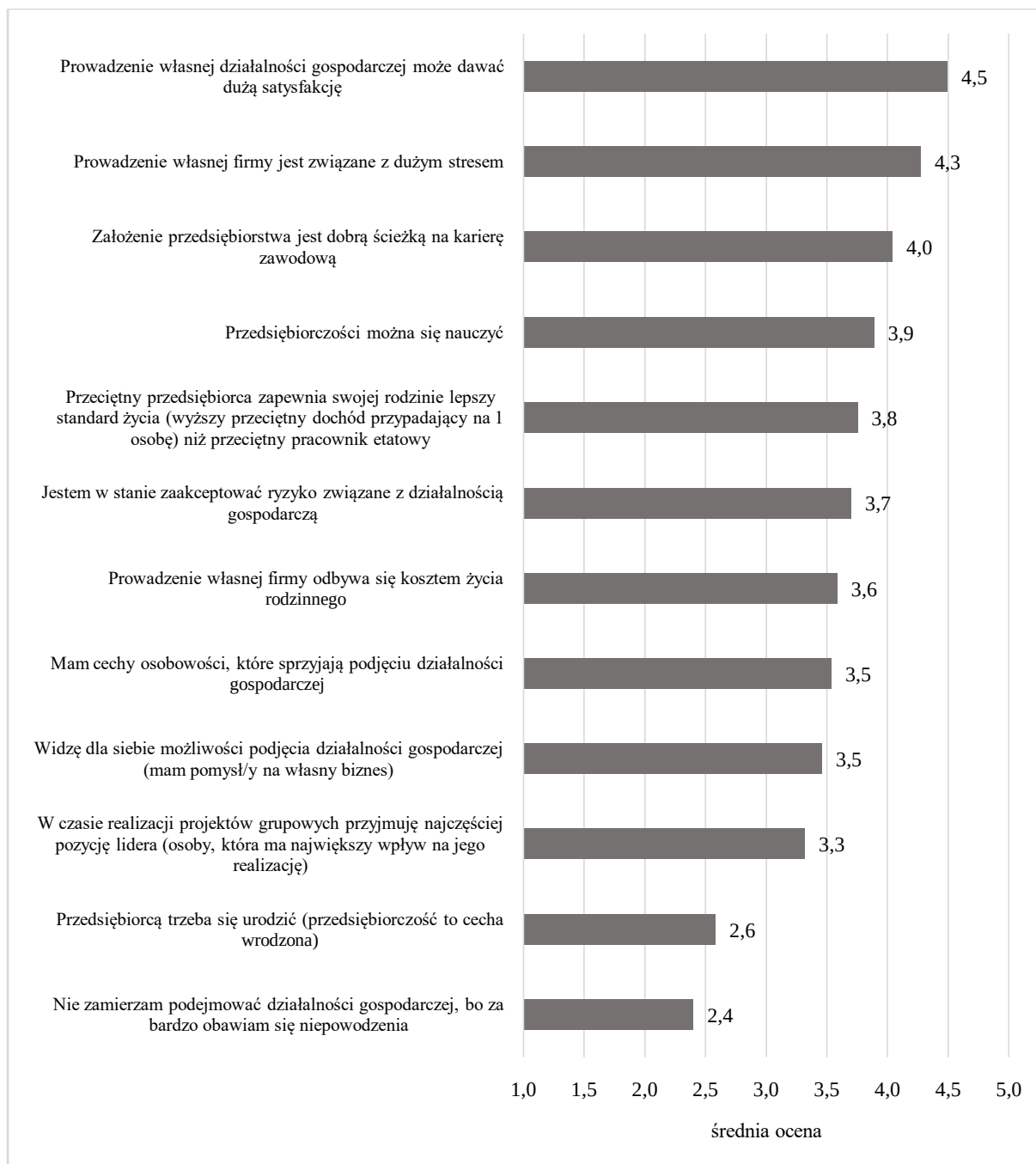
Badano studentów kierunku ekonomia. Studenci I roku studiów licencjackich stanowili 53,9% (188), pozostała część to studenci I roku studiów magisterskich. Większość z badanych to studenci studiów stacjonarnych 88,0% (307) i większość wyłącznie studiowała – 56,7% (198).

6.3. Opinia na temat przedsiębiorczości oraz możliwości bycia przedsiębiorcą

Wstępne pytania odnosiły się do wybranych aspektów związanych z przedsiębiorczością oraz możliwości bycia przedsiębiorcą. Studenci dokonywali oceny wybranych twierdzeń, korzystając z 5-stopniowej skali Likerta. Im wyższy wskaźnik punktowy, tym większa jest zgodność z daną opinią.

Najwyżej ocenianymi aspektami przedsiębiorczości (rys. 60.), z ocenami co najmniej 4 pkt., były: *Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję,*

Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem oraz Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową. Najniżej ocenianymi opiniami, z ocenami poniżej 3 pkt. były: Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona) oraz Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia.

Rys. 60. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą (skala 1-5)

*skala 1-5 (1 – Zdecydowanie nie; 5 – Zdecydowanie tak)

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Na podstawie rozkładu odpowiedzi studentów można stwierdzić, że studenci są przekonani, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej jest dobrą ścieżką na karierę zawodową. Jednocześnie dostrzegają, iż prowadzenie własnej firmy z jednej strony może być satysfakcjonującym zajęciem, a z drugiej – wiąże się z dużym poziomem stresu.

W dalszej kolejności zbadano, czy oceny różnicuje rok studiów, płeć oraz intencje przedsiębiorcze studentów.

a/ rok studiów

Ocenę wybranych aspektów związanych z przedsiębiorczością oraz możliwością bycia przedsiębiorcą studentów I roku studiów licencjackich i I roku studiów magisterskich przedstawiają tab. 28. oraz rys. 61-65.

Oceny poszczególnych aspektów przedsiębiorczości przez studentów I roku studiów licencjackich oraz I roku studiów magisterskich były zbliżone (tab. 28.). Najwyższa średnia ocena dotyczyła następujących aspektów przedsiębiorczości: *Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję, Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem oraz Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową*. W tych przypadkach dominowały oceny *zdecydowanie tak* i *raczej tak*. Tym samym studenci, niezależnie od poziomu studiów, są przekonani, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej jest dobrą ścieżką na karierę zawodową, dostrzegając jednocześnie zalety i wady decyzji o założeniu własnej firmy.

Najniższa średnia ocena dotyczyła dwóch aspektów: *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia* oraz *Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)*. W tych przypadkach dominowały oceny *zdecydowanie nie* i *raczej nie*. Oznacza to, iż studenci, niezależnie od poziomu studiów, uważają, że przedsiębiorczość nie jest cechą wrodzoną. Jednocześnie ich decyzja o tym, aby nie zakładać działalności gospodarczej, nie jest motywowana obawami związanymi z niepowodzeniem potencjalnego przedsięwzięcia biznesowego.

Istotnie statystycznie różnice⁵⁹⁷ wystąpiły w przypadku opinii odnośnie następujących aspektów: *Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję, Przedsiębiorczości można się nauczyć, Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy, a także Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha*

⁵⁹⁷ W przypadku powyższego badania nie jest to próba losowa, ale zastosowano te mierniki na zasadzie analogii, jako pewnego rodzaju punkt odniesienia.

wrodzona) oraz *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia*. W przypadku trzech pierwszych aspektów wyższa średnia ocena była charakterystyczna dla studentów studiów licencjackich, natomiast w przypadku dwóch kolejnych większą zgodność z opiniami wykazywali studenci studiów magisterskich.

Na granicy istotności statystycznej są różnice w ocenie: *Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)*. Wyższą przeciętnie ocenę odnotowano wśród studentów I roku studiów licencjackich.

W wyniku przeprowadzonej analizy nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między opinią studentów na początku studiów licencjackich oraz po ich zakończeniu w przypadku następujących aspektów:

- pomysłów biznesowych,
- cech osobowości,
- akceptacji ryzyka,
- przedsiębiorczości jako dobrej ścieżki kariery,
- opinii, że prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego oraz wiąże się z dużym stresem,
- przyjmowania pozycji lidera w projektach grupowych.

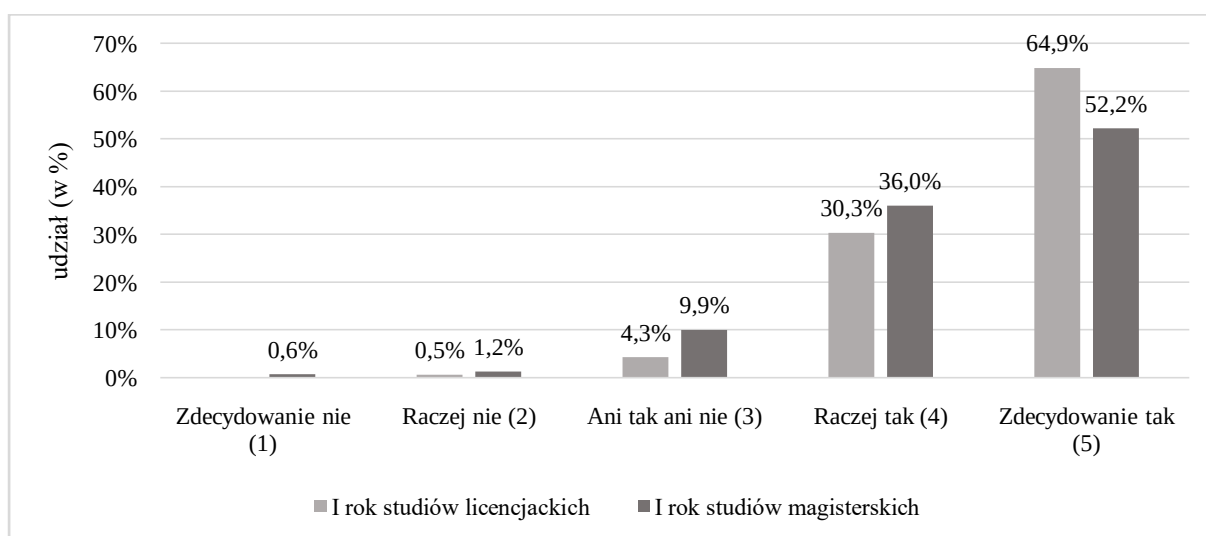
Tab. 28. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a rok studiów

Wyszczególnienie	I rok studiów licencjackich		I rok studiów magisterskich		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch.sta nd.		
Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)	3,6	1,08	3,3	1,12	1,790	0,074
Mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej	3,6	0,96	3,5	1,02	1,056	0,292
Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję	4,6	0,60	4,4	0,77	2,909	0,004
Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą	3,7	1,01	3,7	1,02	0,214	0,831
Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)	2,4	1,00	2,8	1,16	-2,852	0,005
Przedsiębiorczości można się nauczyć	4,0	0,84	3,8	0,93	2,478	0,014
Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową	4,1	0,83	4,0	0,72	0,267	0,790
Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy	3,9	0,89	3,6	0,88	2,713	0,007
Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego	3,6	1,00	3,6	1,09	0,162	0,871
Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem	4,3	0,82	4,3	0,75	-0,640	0,523
Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia	2,3	1,19	2,5	1,15	-2,051	0,041
W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację)	3,3	1,12	3,4	1,02	-0,634	0,527

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję przedstawiono na rys. 61. W obu grupach dominowały odpowiedzi *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów rozpoczynających studia udział tych wskazań wynosił 64,9% (122), zaś po ukończeniu studiów licencjackich był niższy o 12,7 pkt. proc. Udział studentów wybierających odpowiedź *Raczej tak* był wyższy wśród studentów studiów magisterskich i wynosił 36,0% (58), tj. o 5,7 pkt. proc. więcej niż wśród studentów studiów licencjackich. Również udział w pozostałych grupach odpowiedzi był wyższy wśród studentów studiów magisterskich, w zakresie od 0,6 do 5,6 pkt. proc. Średnia ocena punktowa zgodności z przedstawioną wyżej opinią wyniosła 4,6 wśród studentów studiów licencjackich i 4,4 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Pozwala to na przyjęcie hipotezy H_{3b} : Nadmiar wiedzy na temat przedsiębiorczości prowadzi do zmniejszenia intencji przedsiębiorczych. Nie pozwala też na przyjęcie hipotezy H_5 : Studia zwiększają szanse na założenie działalności gospodarczej.

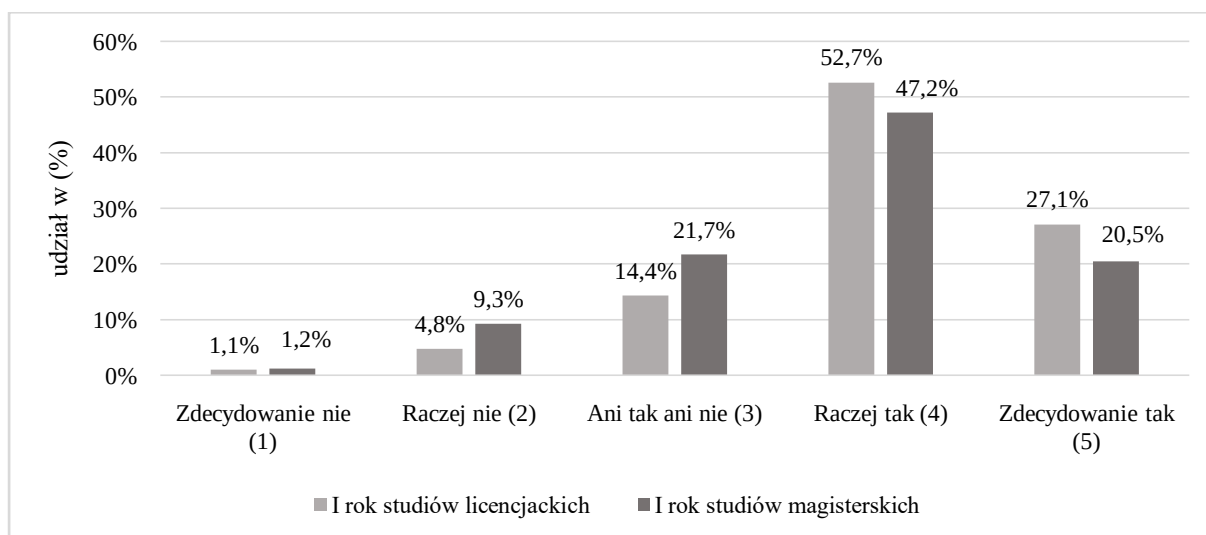
Tym samym można wysnuć wniosek, iż studenci studiów licencjackich wykazują większy optymizm w kwestii możliwej satysfakcji z prowadzenia własnego przedsiębiorstwa. Z kolei studenci studiów magisterskich mają za sobą więcej doświadczeń, a tym samym bardziej realnie oceniają rzeczywistość.

Rys. 61. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

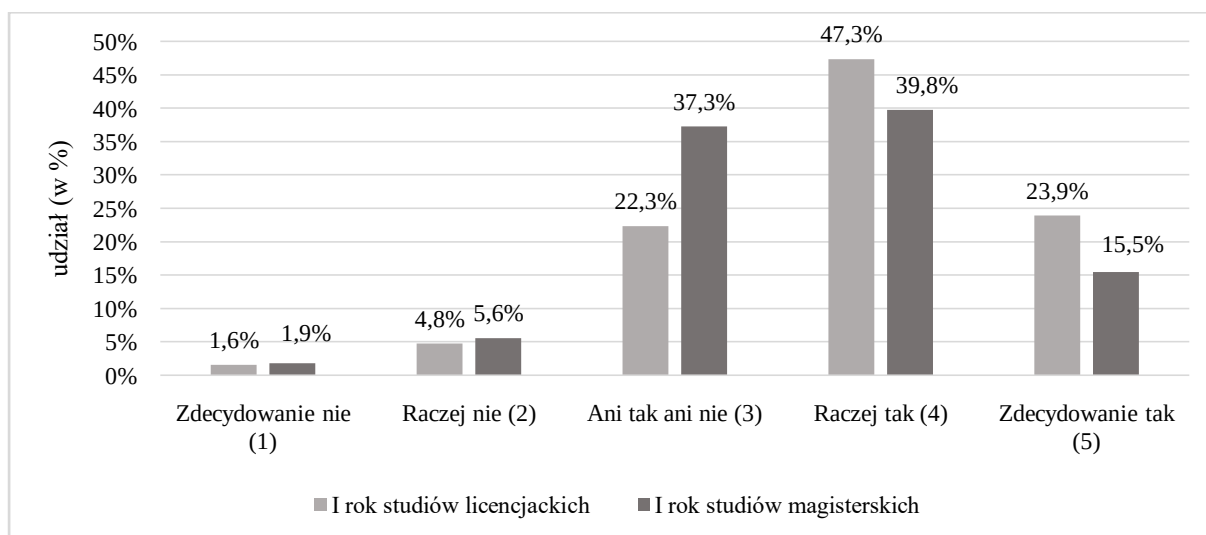
W przypadku możliwości nauczania się przedsiębiorczości (rys. 62.), w obu grupach dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Wśród studentów rozpoczynających studia udział tych wskazań wynosił 52,7% (89), zaś mających już ukończone studia licencjackie był niższy o 5,5 pkt. proc. W grupie studentów studiów magisterskich niższy był również udział wskazań odpowiedzi *Zdecydowanie tak* – o 6,6 pkt. proc. Studenci studiów magisterskich częściej niż studiów licencjackich wskazywali na odpowiedź *Ani tak ani nie* oraz *Raczej nie* odpowiednio o 7,3 i 4,5 pkt. proc. Średnia ocena punktowa zgodności z przedstawioną wyżej opinią wyniosła 4,0 wśród studentów studiów licencjackich i 3,8 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Podobnie jak w przypadku poprzedniego pytania, studenci studiów licencjackich wykazują się większym optymizmem w kwestii tego, że przedsiębiorczości można się nauczyć.

Rys. 62. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorczości można się nauczyć a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

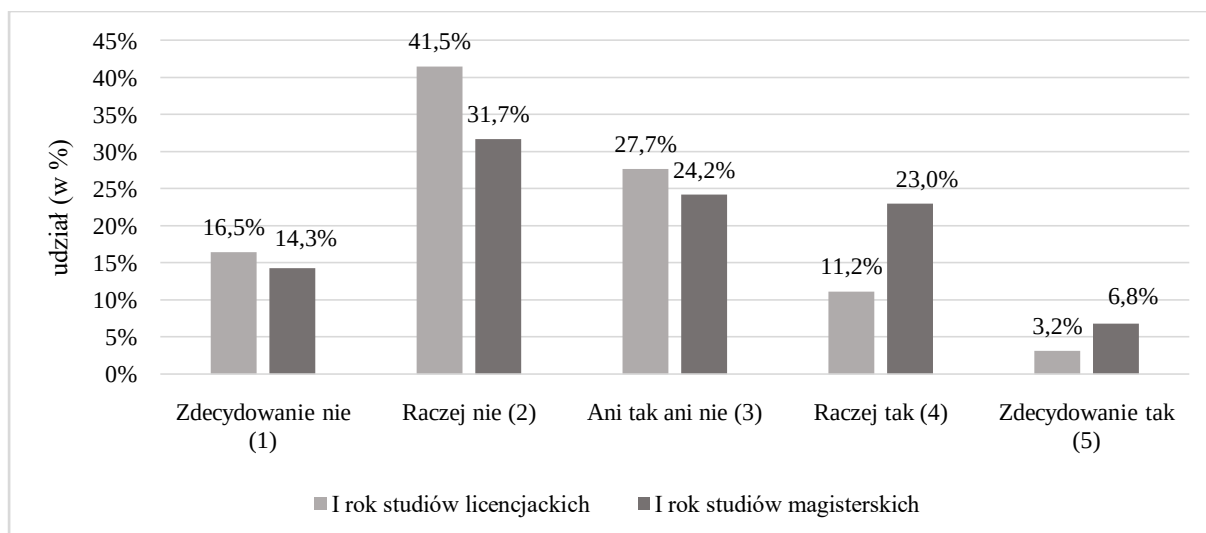
W przypadku pytania o standard życia w rodzinie przedsiębiorcy, zarówno wśród studentów studiów licencjackich jak i magisterskich (rys. 63.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 47,3% (89) i 39,8% (64). Wyraźnie niższy udział wskazań studentów studiów magisterskich wystąpił również w przypadku wskazań *Zdecydowanie tak* – o 8,4 pkt. proc. W przypadku pozostałych ocen udział wskazań studentów I roku studiów magisterskich był wyższy niż udział wskazań studentów studiów licencjackich w granicach 0,3-15,0 pkt. proc. Średnia ocena punktowa zgodności z przedstawioną wyżej opinią wyniosła 3,9 wśród studentów studiów licencjackich i 3,6 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Tym samym, studenci studiów licencjackich częściej oceniają, iż przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia.

Rys. 63. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

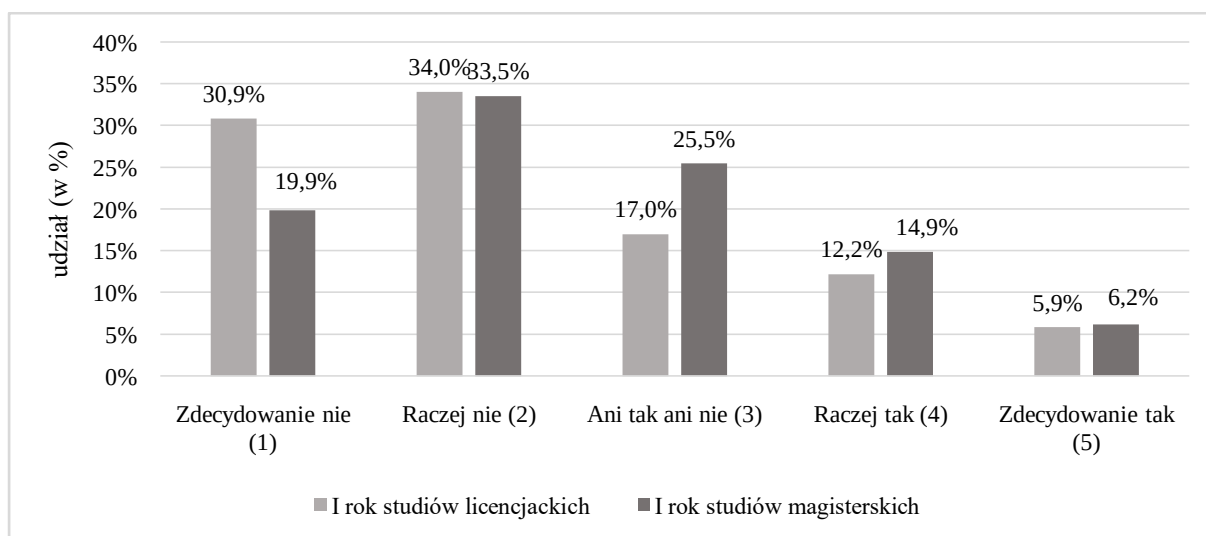
Ustosunkowanie się badanych studentów do problemu: *Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)* przedstawiono na kolejnym wykresie (rys. 64.). Zarówno wśród studentów studiów licencjackich, jak i magisterskich, dominowały odpowiedzi *Raczej nie*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 41,5% (78) i 31,7% (51). Drugą pod względem częstości wskazań był wariant *Ani tak ani nie*. Wyraźnie wyższy udział wskazań studentów studiów magisterskich wystąpił w przypadku wskazań *Raczej tak* i *Zdecydowanie tak* – odpowiedni o 11,8 i 3,6 pkt. proc. Średnia ocena w przyjętej skali 1-5 wynosiła 2,4 wśród studentów studiów licencjackich i 2,8 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Jak wspomniano wcześniej, studenci studiów licencjackich wykazują się większym optymizmem w kwestii tego, że przedsiębiorczości można się nauczyć. Tym samym, rzadziej niż studenci studiów magisterskich, wskazują, iż przedsiębiorczość to cecha wrodzona.

Rys. 64. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona) a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Ustosunkowanie się badanych studentów do problemu: *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia* przedstawia kolejny wykres (rys. 65.). Zarówno wśród studentów studiów licencjackich, jak i magisterskich, dominowały odpowiedzi *Raczej nie*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 34,0% (64) i 33,5% (54). Drugim pod względem częstości wskazań wśród studentów studiów licencjackich był wariant *Zdecydowanie nie*, zaś wśród studentów studiów magisterskich *Ani tak ani nie*. Wskazania wynosiły 30,9% (58) i 25,5% (41). Najrzadziej wybierane odpowiedzi w obu grupach studentów to *Raczej tak* i *Zdecydowanie tak*. Średnia ocena w przyjętej skali wynosiła 2,3 wśród studentów studiów licencjackich i 2,5 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Wynika stąd, iż studenci studiów magisterskich częściej niż studenci studiów licencjackich obawiają się niepowodzenia w przypadku własnej działalności gospodarczej.

Rys. 65. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii: nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

b/ płeć

Ocenę wybranych aspektów związanych z przedsiębiorczością oraz możliwością bycia przedsiębiorcą wg płci studentów przedstawia tab. 29. oraz wykresy 66-72.

Aspekty przedsiębiorczości najwyżej i najniżej oceniane zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn są oczywiście takie same, jak omówione dla studentów z uwzględnieniem trybu studiów (tab. 29.). W większości przypadków różnice między kobietami i mężczyznami były istotne ze statystycznego punktu widzenia.

Istotnie statystycznie różnice – wyższa ocena dokonana przez mężczyzn – wystąpiły w przypadku opinii odnośnie następujących aspektów: *Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)*, *Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję*, *Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą*, *Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy*,

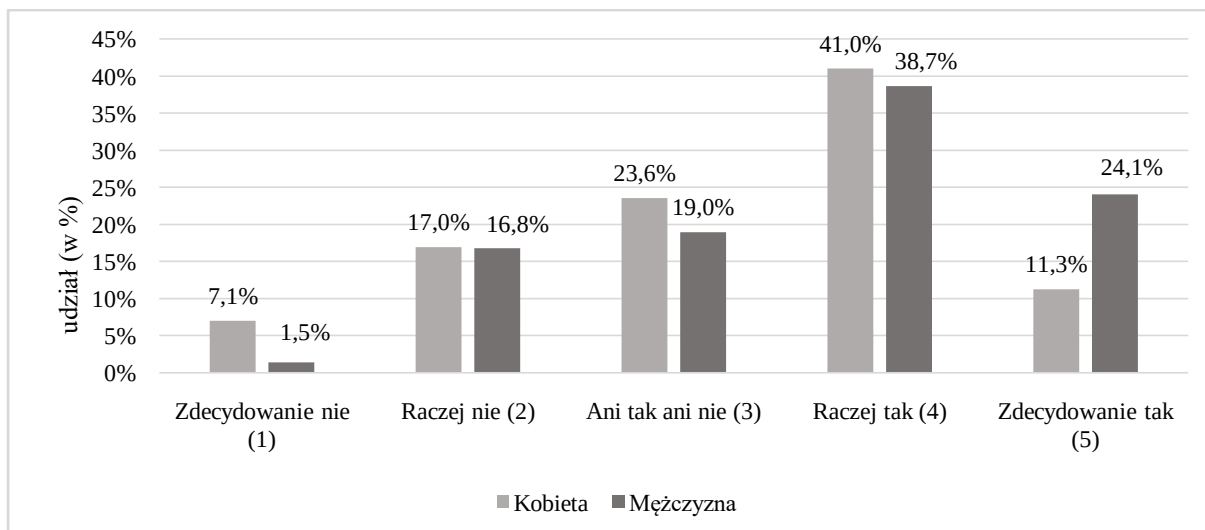
Wyższa ocena dokonana przez kobiety wystąpiła w przypadku opinii odnośnie następujących aspektów: *Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego*, *Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem* i *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia*.

Tab. 29. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)	3,3	1,10	3,7	1,06	-2,902	0,004
Mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej	3,5	0,99	3,6	0,99	-1,019	0,309
Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję	4,4	0,74	4,6	0,58	-3,060	0,002
Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą	3,5	1,02	4,0	0,94	-4,484	<0,001
Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)	2,7	1,10	2,5	1,06	1,423	0,156
Przedsiębiorczości można się nauczyć	3,9	0,87	3,9	0,91	-0,360	0,719
Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową	4,0	0,73	4,1	0,85	-0,695	0,488
Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy	3,7	0,92	3,9	0,82	-2,637	0,009
Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego	3,7	1,05	3,4	1,01	2,390	0,017
Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem	4,4	0,77	4,1	0,80	3,042	0,003
Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia	2,6	1,21	2,1	1,07	3,785	<0,001
W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację)	3,3	1,14	3,3	0,97	0,524	0,600

Źródło: badanie i opracowanie własne.

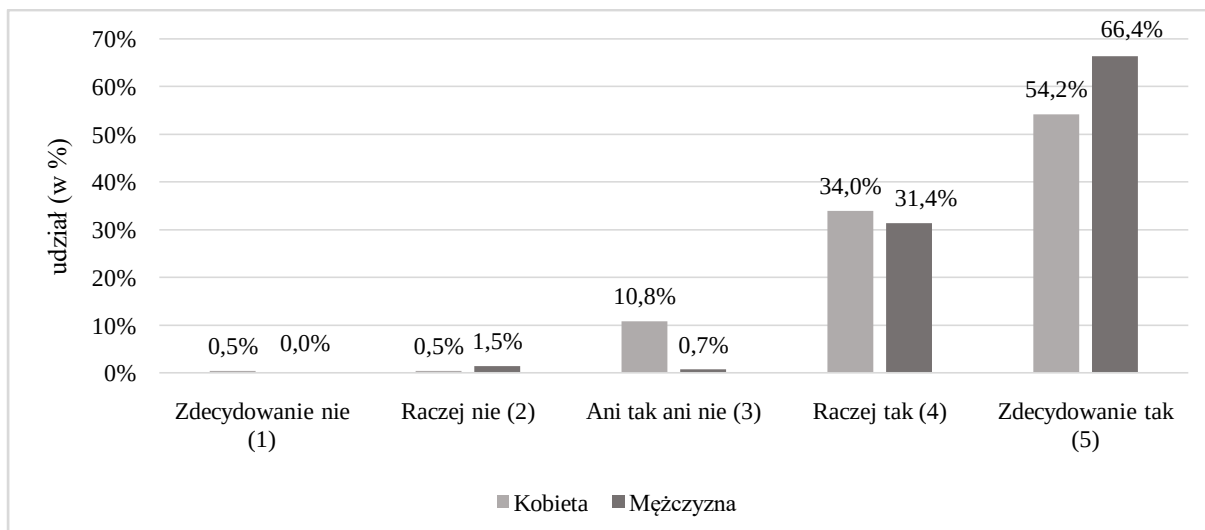
W przypadku rozkładu odpowiedzi odnośnie opinii, że *widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)*, zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn (rys. 66.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 41,0% (87) i 38,7% (53). Drugim pod względem częstości wskazań wśród kobiet był wariant *Ani tak ani nie*, zaś wśród mężczyzn *Zdecydowanie tak*. Wskazania wynosiły 23,6% (50) i 24,1% (33). Mężczyźni częściej niż kobiety wybierali odpowiedź *Zdecydowanie tak* – różnica wynosiła 12,8 pkt. proc, kobiety natomiast pozostałe odpowiedzi z przewagą 0,2-5,6 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 3,3 zaś mężczyzn 3,7. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Wynika stąd, iż mężczyźni częściej niż kobiety mają pomysł na swoje własne przedsiębiorstwo.

Rys. 66. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes) a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

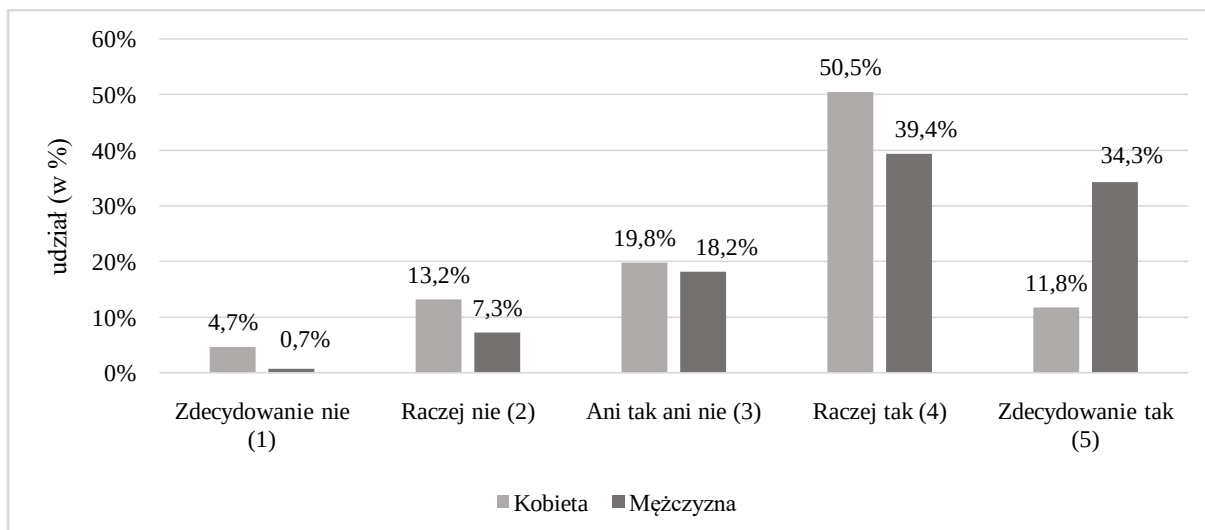
W przypadku rozkładu odpowiedzi odnośnie opinii, że *prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję* (rys. 67.), zarówno większość kobiet jak i mężczyzn wskazała odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 54,2% (115) i 66,4% (91). Drugie pod względem częstości były odpowiedzi *Raczej tak*, wskazane przez 34,0% (72) kobiet i 31,4% (43) mężczyzn. Pozostałe odpowiedzi były stosunkowo rzadko wybierane. Średnia ocena kobiet wynosiła 4,4 zaś mężczyzn 4,6. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Tym samym, podobnie jak w przypadku poprzedniego pytania, mężczyźni częściej zgadzają się ze stwierdzeniem, iż prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać satysfakcję.

Rys. 67. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

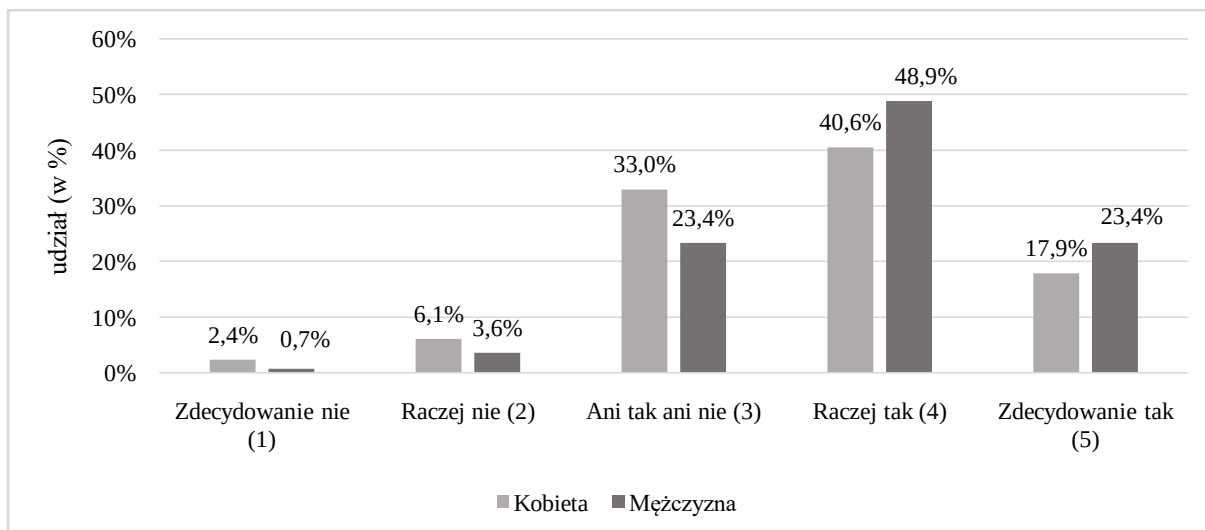
W przypadku rozkładu odpowiedzi odnośnie opinii, że *jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą* (rys. 68.), zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 50,5% (107) i 39,4% (54). Drugim pod względem częstości wskazań wśród kobiet był wariant *Ani tak ani nie*, zaś wśród mężczyzn *Zdecydowanie tak*. Wskazania wynosiły 19,8% (42) i 34,3% (47). Mężczyźni częściej niż kobiety wybierali odpowiedź *Zdecydowanie tak* – różnica wynosiła 22,5 pkt. proc, kobiety natomiast pozostałe odpowiedzi z przewagą 1,6-5,9 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 3,5 zaś mężczyzn 4,0. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Oznacza to, iż mężczyźni zdecydowanie częściej niż kobiety są w stanie zaakceptować ryzyko związane z własną działalnością gospodarczą.

Rys. 68. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

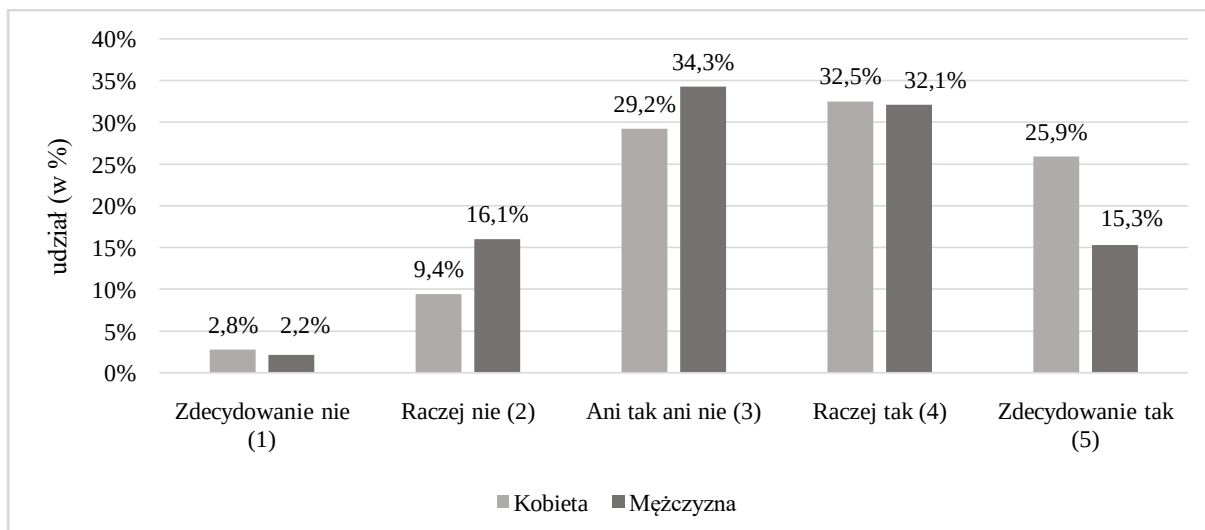
W przypadku odpowiedzi na kolejne pytanie odnośnie opinii, że *przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy* (rys. 69.), zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 40,6% (86) i 48,9% (67). Drugim pod względem częstości wskazań wśród kobiet był wariant *Ani tak ani nie*, zaś wśród mężczyzn *Zdecydowanie tak* oraz *Ani tak ani nie*. Wskazania wynosiły 33,0% (70) i 23,4% (32). Mężczyźni częściej niż kobiety wybierali odpowiedź *Raczej tak* i *Zdecydowanie tak* - różnica wynosiła 8,3 i 5,5 pkt. proc, kobiety natomiast pozostałe odpowiedzi z przewagą 1,7-9,6 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 3,7 zaś mężczyzn 3,9. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Wynika stąd, iż mężczyźni częściej niż kobiety wskazują, iż przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia niż pracownik etatowy.

Rys. 69. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

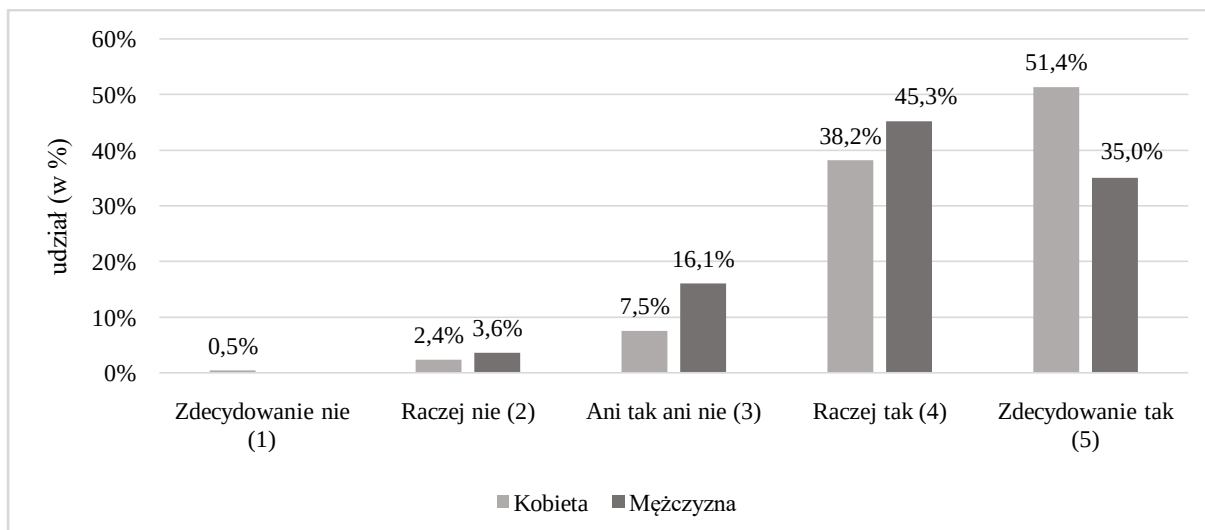
W przypadku odpowiedzi odnośnie opinii, że *prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego* (rys. 70.), wśród kobiet dominowały odpowiedzi *Ani tak ani nie*, zaś wśród mężczyzn *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 32,5% (69) i 34,3% (47). Wyraźnie niższy udział wskazań mężczyzn niż kobiet wystąpił w przypadku wskazań *Zdecydowanie tak* – o 10,6 pkt. proc. a na bardzo podobnym poziomie *Raczej tak* – różnica 0,4 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 3,7 zaś mężczyzn 3,4. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. W przypadku tej odpowiedzi, to kobiety częściej niż mężczyźni dostrzegają, iż prowadzenie własnej działalności gospodarczej odbywa się kosztem życia rodzinnego.

Rys. 70. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego a płęć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

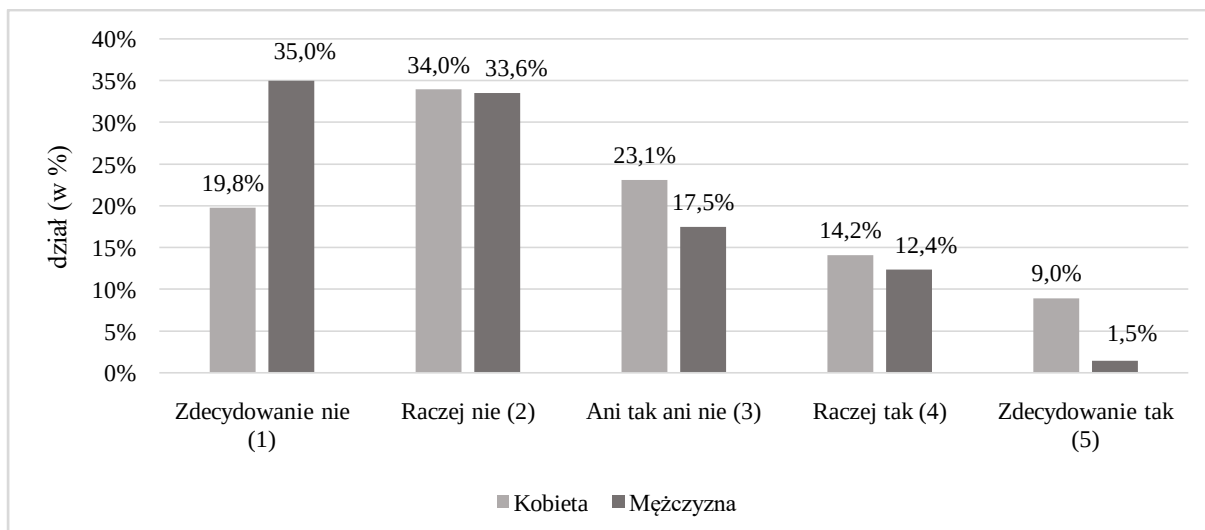
W przypadku odpowiedzi na pytanie odnośnie opinii, że *prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem* (rys. 71.), wśród kobiet dominowały odpowiedzi *Zdecydowanie tak*, zaś wśród mężczyzn *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 51,4% (109) i 45,3% (42). Wyraźnie niższy udział wskazań mężczyzn niż kobiet wystąpił w przypadku wskazań *Zdecydowanie tak* – o 16,4 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 4,4 zaś mężczyzn 4,1. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Wynika stąd, iż to kobietom, częściej niż mężczyznom, prowadzenie własnej firmy kojarzy się z wysokim poziomem stresu.

Rys. 71. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem a płęć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku rozkładu odpowiedzi odnośnie opinii, że *nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia* (rys. 72.), wśród kobiet dominowały odpowiedzi *Raczej nie*, zaś wśród mężczyzn *Zdecydowanie nie*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 34,0% (72) i 35,0% (48). W obu grupach przeważały odpowiedzi na *nie*. Odpowiedzi na *tak* stanowiły 23,2% (49) u kobiet i 13,9% (19) u mężczyzn. Średnia ocena kobiet wynosiła 2,6 zaś mężczyzn 2,1. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia i jest to największa różnica między średnimi obok oceny w kwestii *Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą*. W pierwszym przypadku wyższa była średnia ocena kobiet, zaś w drugim średnia ocena mężczyzn. Oznacza to, iż kobiety w dużo większym stopniu niż mężczyźni wyrażają obawę związaną z ryzykiem niepowodzenia w przypadku założenia własnej działalności gospodarczej. Wyniki badań potwierdzają słuszność hipotezy H₈: Kobiety rzadziej wykazują intencje przedsiębiorcze.

Rys. 72. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

c/ intencje przedsiębiorcze

Ocenę wybranych aspektów związanych z przedsiębiorczością oraz możliwością bycia przedsiębiorcą wg intencji przedsiębiorczych studentów przedstawia tab. 30. oraz rys. 73-82.

Brak istotnych statystycznie różnic (tab. 30.) w ocenie studentów zamierzających, jak i niezamierzających prowadzić w przyszłości działalność gospodarczą, wystąpił jedynie w przypadku aspektów: *Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową* oraz *Przedsiębiorczości można się nauczyć*.

Studenci zamierzający prowadzić działalność gospodarczą w większym stopniu zgadzali się z następującymi opiniami: *Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję*, *Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy*, *Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą*, *Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)*, *Mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej* oraz *W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację)*.

Różnica między średnimi ocenami była największa w przypadku *Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)* oraz *Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą* i wynosiła odpowiednio 1 pkt. i 0,9 pkt. Najmniejsza różnica wynosząca 0,3 pkt. dotyczyła aspektów: *Przeciętny*

przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia oraz W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację).

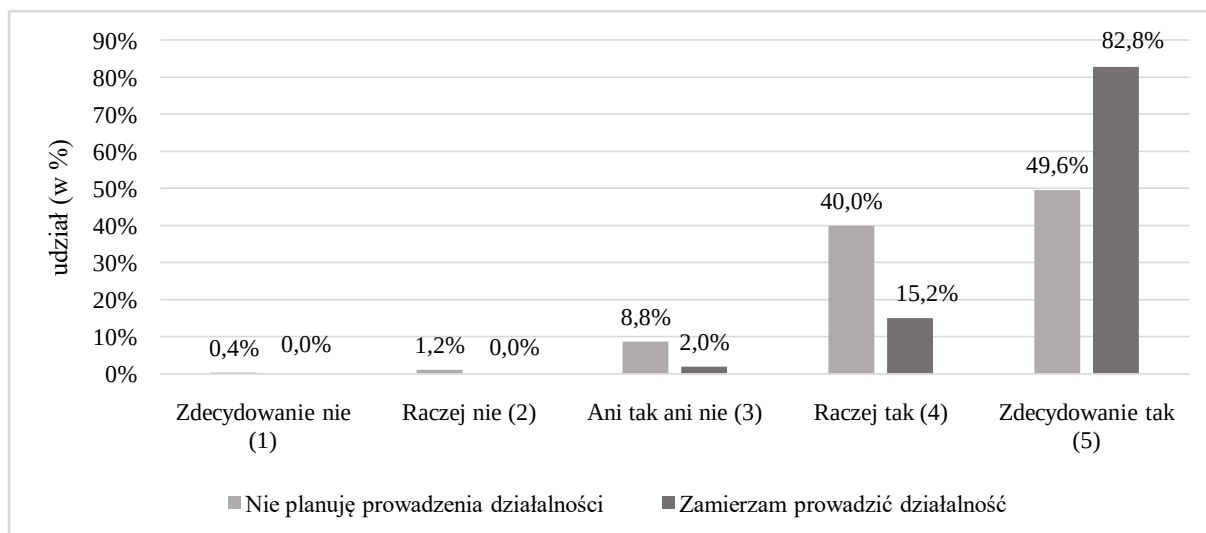
Tab. 30. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a intencje przedsiębiorcze studentów

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes)	3,2	1,06	4,2	0,78	-10,309	<0,001
Mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej	3,3	1,01	4,0	0,76	-6,781	<0,001
Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję	4,4	0,73	4,8	0,44	-6,792	<0,001
Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą	3,4	1,03	4,3	0,63	-10,053	<0,001
Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)	2,7	1,12	2,4	0,97	2,330	<0,001
Przedsiębiorczości można się nauczyć	3,9	0,93	3,9	0,77	-0,547	0,585
Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową	4,0	0,75	4,1	0,85	-0,721	0,472
Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy	3,7	0,92	4,0	0,78	-2,942	0,004
Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego	3,7	1,06	3,4	0,97	2,204	0,028
Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem	4,4	0,79	4,0	0,76	3,437	0,001
Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia	2,7	1,17	1,6	0,75	10,343	<0,001
W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację)	3,2	1,11	3,5	0,96	-2,028	0,043

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku pytania o satysfakcję z prowadzenia działalności gospodarczej, w obu grupach (rys. 73.) najczęściej wskazywaną odpowiedzią była *Zdecydowanie tak*. Zasadnicza różnica polega na częstości wyboru tej odpowiedzi. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział tych wskazań wynosił 82,8% (82), zaś wśród niemających takich planów 49,6% (124). Średnia ocena zamierzających prowadzić

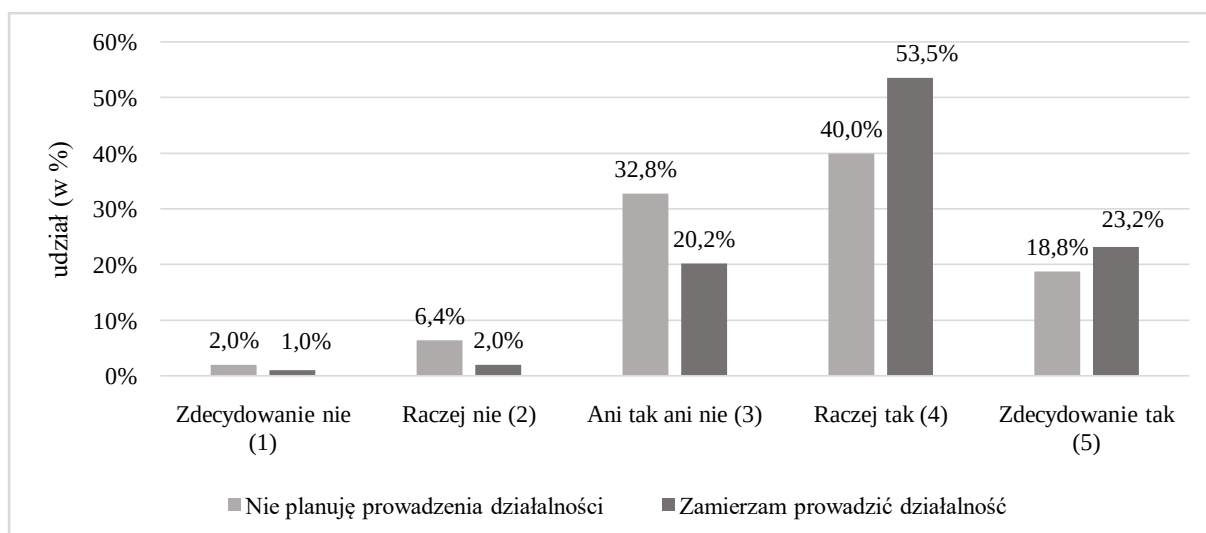
działalność wynosiła 4,8 zaś niezamierzających 4,4. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 73. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

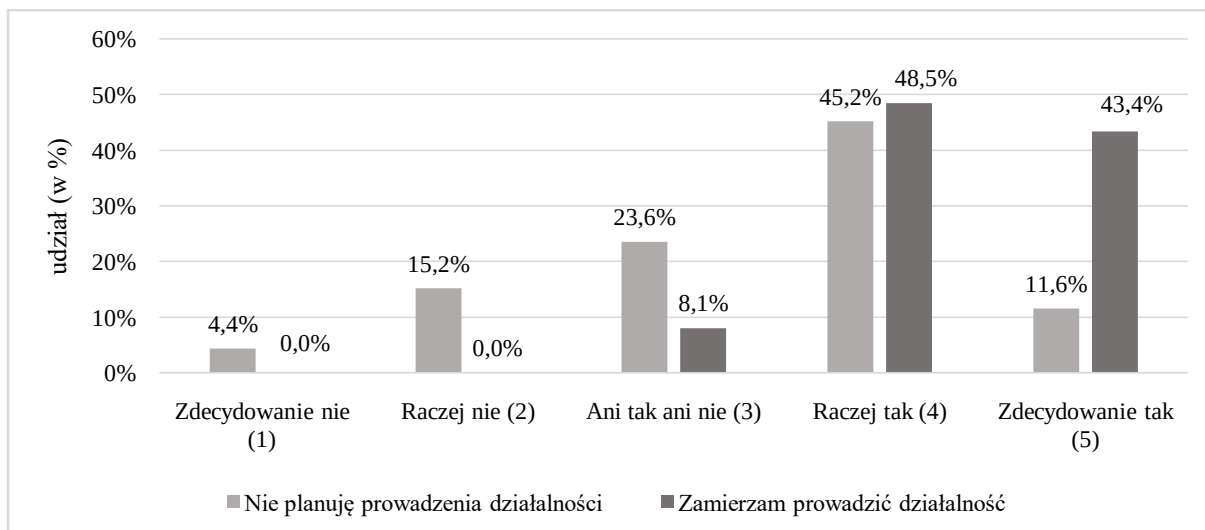
Oдноśnie opinii, że *Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia*, w obu grupach (rys. 74.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 40,0% (100) zaś wśród planujących 53,5% (50). Przekonanie, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia było częstsze wśród zamierzających prowadzić działalność – 76,7% (76) niż wśród niemających takich planów – 58,8% (147). Średnie ocen przekonania były dosyć wysokie, wśród zamierzających prowadzić działalność wynosiła 4,0, zaś niezamierzających była na poziomie niższym i wynosiła 3,7. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 74. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

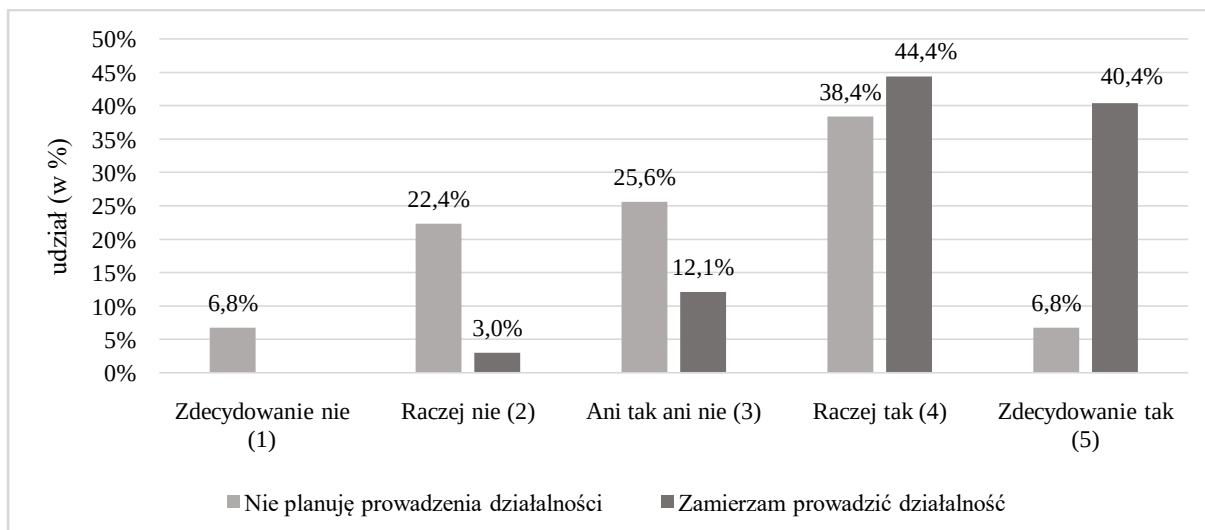
W przypadku pytania o akceptację ryzyka, w obu grupach (rys. 75.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 45,2% (113), zaś wśród planujących 48,5% (48). Zasadnicza różnica wystąpiła wśród wybierających odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 43,4% (43), zaś wśród nieposiadających takich planów niemal czterokrotnie mniej – 11,6% (29). Średnia ocena wśród osób zamierzających prowadzić działalność wynosiła 4,3, zaś niezamierzających – 3,4. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia i jest jedną z największych różnic. Dane empiryczne wspierają przyjętą hipotezę H_{10} : Wyższy poziom akceptacji ryzyka pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.

Rys. 75. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

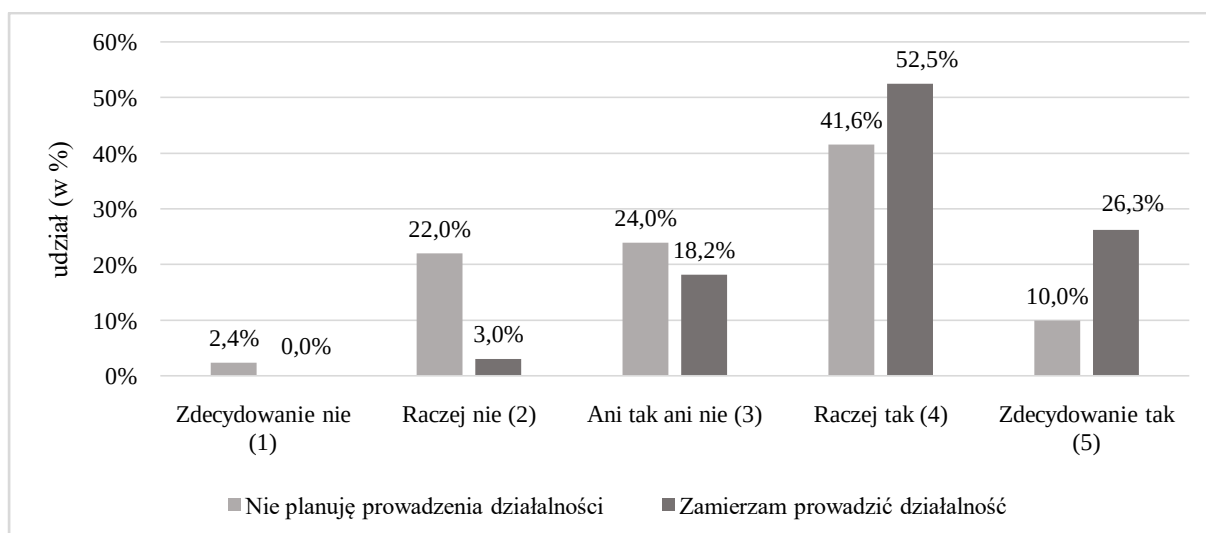
W obu grupach, odnośnie pytania o rozpoznanie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (rys. 76.), dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 38,4% (96), zaś wśród planujących 44,4% (44). Zasadnicza różnica, podobnie jak w przypadku wyżej omówionych aspektów, wystąpiła wśród wybierających odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 40,4% (40), zaś wśród niemających takich planów niemal siedmiokrotnie mniej – 6,8% (17). Średnia ocena zamierzających prowadzić działalność wynosiła 4,2, zaś niezamierzających 3,2. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia i, jak wspomniano, jest to największa z różnic. Oznacza to, iż osoby, które wykazują intencje założenia własnego przedsiębiorstwa, zdecydowanie częściej niż pozostali dostrzegają możliwości podjęcia działalności gospodarczej (szanse przedsiębiorcze).

Rys. 76. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku opinii dotyczącej cech osobowości (rys. 77.), zarówno wśród studentów nieplanujących, jak i planujących prowadzenie działalności dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 41,6% (104) i 52,5% (52). Największą różnicę w częstości wskazań zaobserwowano w przypadku odpowiedzi *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 26,3% (26), zaś wśród nieposiadających takich planów ponad dwukrotnie mniej – 10,0% (25). Średnia ocena zamierzających prowadzić działalność wynosiła 4,0 zaś niezamierzających 3,3. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

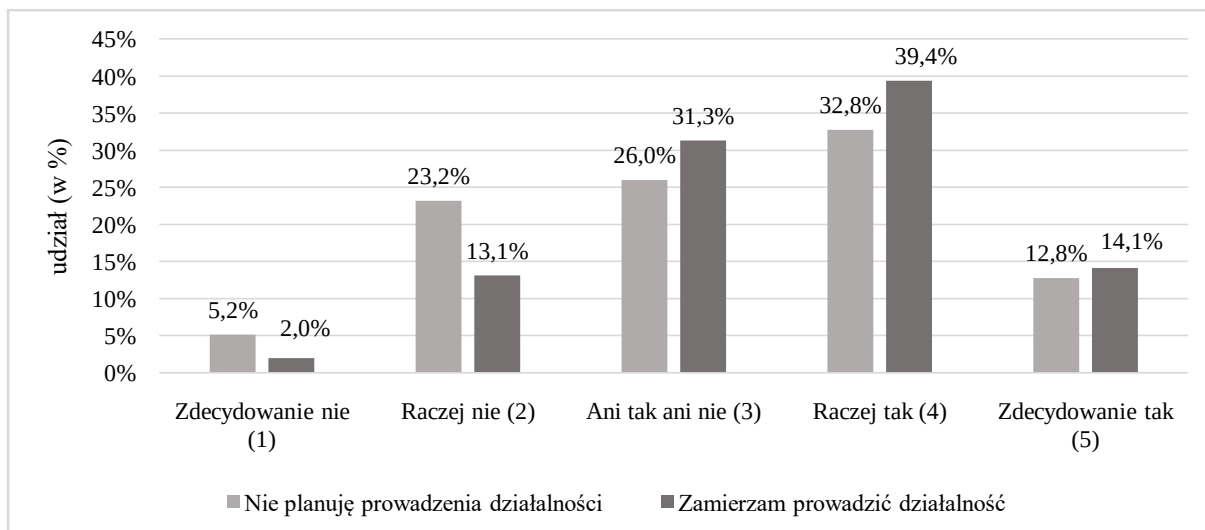

Rys. 77. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zarówno wśród studentów nieplanujących, jak i planujących prowadzenia działalności, w przypadku pytania o przyjmowanie pozycji lidera w projektach grupowych (rys. 78.), dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 32,8% (82) i 39,4% (39). Drugą pod względem częstości wskazań była odpowiedź *Ani tak ani nie*, wybierana przez niemal co trzecią osobę w badanych grupach. Największa równica wystąpiła w przypadku wariantu *Raczej nie*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 13,1% (13), zaś wśród niemających takich planów niemal dwukrotnie więcej – 23,2% (58). Średnia ocena zamierzających prowadzić działalność wynosiła 3,5 zaś niezamierzających 3,2. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

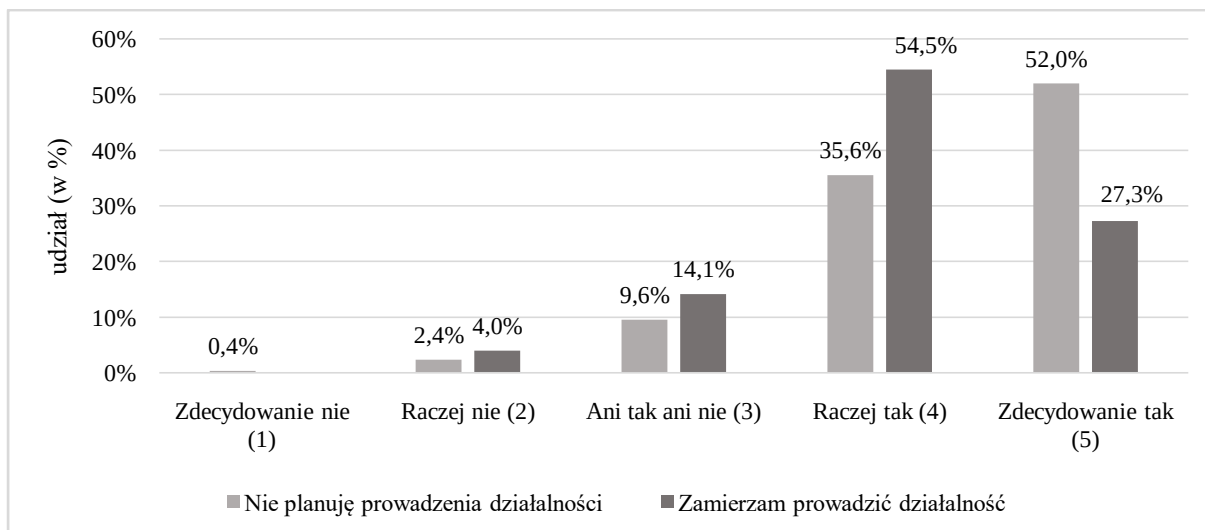
Studenci niezamierzający prowadzić działalności gospodarczej przeciętnie wyżej oceniali: *Prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem*, *Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego*, *Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)* oraz *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia*. Różnica między średnimi ocenami była największa w przypadku opinii: *Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia* i wynosiła 0,9. Stosunkowo najmniejsza różnica wynosząca 0,3 dotyczyła aspektów: *Prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego*, *Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona)*.

Rys. 78. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że w czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

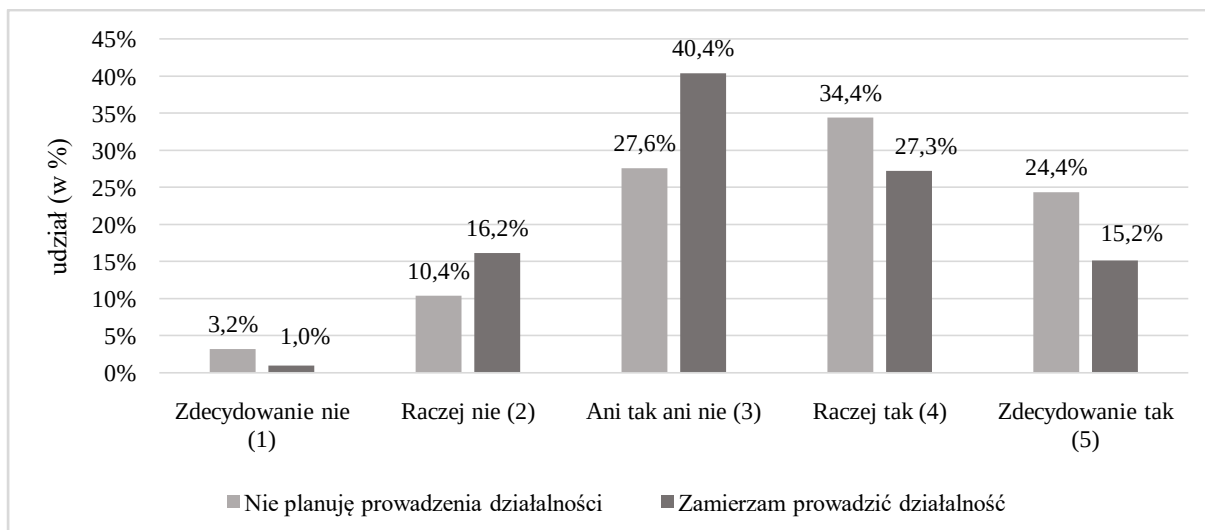
W przypadku pytania o poziom stresu, w obu grupach (rys. 79.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 35,6% (89), zaś wśród planujących 54,5% (54). Największa różnica w częstości wskazań wystąpiła wśród wybierających odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 27,3% (27), zaś wśród niemających takich planów niemal dwukrotnie więcej – 52,0% (130). Średnia ocena poziomu stresu zamierzających prowadzić działalność wynosiła 4,0 zaś niezamierzających była na poziomie wyższym i wynosiła 4,4. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 79. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

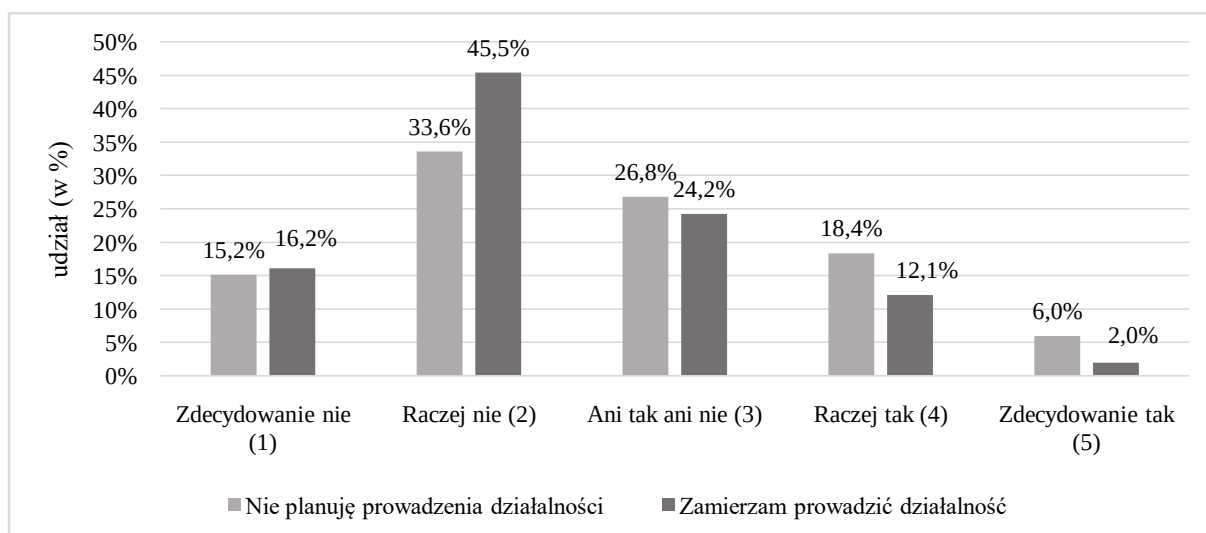
W pytaniu o to, czy *prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego*, wśród studentów niezamierzających prowadzić działalności (rys. 80.) dominowały odpowiedzi *Raczej tak* – 34,4% (86), zaś wśród zamierzających *Ani tak ani nie* – 40,4% (40). Obawy, że prowadzenie własnej działalności odbywa się kosztem życia rodzinnego były częstsze wśród niezamierzających prowadzić działalność – 58,8% (147) niż wśród mających takie plany – 32,5% (32). Średnia ocena obaw zamierzających prowadzić działalność wynosiła 3,7, zaś niezamierzających była na poziomie niższym i wynosiła 3,4. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 80. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

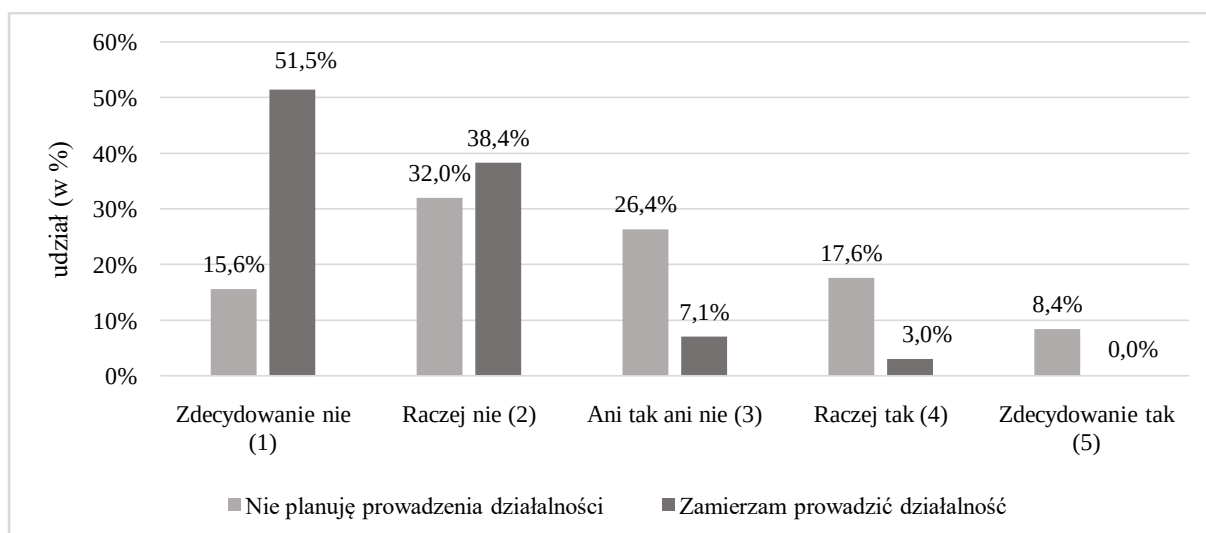
W obu grupach (rys. 81.) w przypadku stwierdzenia, iż *przedsiębiorcą trzeba się urodzić*, dominowały odpowiedzi *Raczej nie*. Udział wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 33,6% (84), zaś wśród planujących – 45,5% (45). Przekonanie, że przedsiębiorcą nie trzeba się urodzić było częstsze wśród zamierzających prowadzić działalność – 61,7% (61) niż wśród niemających takich planów – 48,8% (122). Średnie ocen zgodności z opinią nie były wysokie, wśród zamierzających prowadzić działalność wynosiła 2,4, zaś niezamierzających była na poziomie wyższym i wynosiła 2,7. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 81. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona) a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W pytaniu o obawy przed niepowodzeniem, wśród studentów niezamierzających prowadzić działalności (rys. 82.) dominowały odpowiedzi *Raczej nie* – 32,0% (80), zaś wśród zamierzających *Zdecydowanie nie* – 51,5% (51). Wśród zamierzających prowadzić działalność udział nieobawiających się niepowodzenia był zdecydowanie niższy niż w grupie niezamierzających prowadzenia działalności. Udział wskazań wynosił odpowiednio 89,9% (89) i 47,6% (119). Średnie oceny obaw niepowodzenia w obu grupach były stosunkowo niskie. Średnia ocena zamierzających prowadzić działalność wynosiła 1,6 zaś niezamierzających była na poziomie wyższym i wynosiła 2,7. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia. Wyniki badań potwierdzają słuszność hipotezy H_{11} : Obawy przed niepowodzeniem negatywnie wpływają na intencje przedsiębiorcze.

Rys. 82. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W dalszej części zbadano, jaka jest ocena studentów wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców i zachowań przedsiębiorczych z uwzględnieniem płci, roku studiów i zachowań przedsiębiorczych.

Spośród uwzględnionych aspektów jedynym różnicującym oceny ze względu na płeć (tab. 31.) jest: *Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi współnikami.* Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia ocenili go mężczyźni.

Tab. 31. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W Polsce przedsiębiorcy są szanowani za to co robią	3,0	0,98	2,8	0,97	1,679	0,094
W Polsce przedsiębiorcy działają w sposób odpowiedzialny społecznie (dbają o wszystkich interesariuszy – w tym o klientów, pracowników, społeczność lokalną, dostawców etc.)	3,0	0,86	3,0	0,86	0,685	0,494
W Polsce przedsiębiorcy dbają o środowisko naturalne.	2,6	0,81	2,6	0,77	0,710	0,478

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów jedyne różnicujące oceny ze względu na tryb studiów (tab. 32.) to: *W Polsce przedsiębiorcy są szanowani za to co robią* oraz *W Polsce przedsiębiorcy działają w sposób odpowiedzialny społecznie (dbają o wszystkich interesariuszy – w tym o klientów, pracowników, społeczność lokalną, dostawców etc.)*. Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia były one oceniane przez studentów studiów licencjackich.

Tab. 32. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a tryb studiów

Wyszczególnienie	I rok studia licencjackie		I rok studia magisterskie		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W Polsce przedsiębiorcy są szanowani za to co robią	3,0	1,05	2,8	0,89	1,985	0,048
W Polsce przedsiębiorcy działają w sposób odpowiedzialny społecznie (dbają o wszystkich interesariuszy – w tym o klientów, pracowników, społeczność lokalną, dostawców etc.)	3,1	0,83	2,9	0,88	2,440	0,015
W Polsce przedsiębiorcy dbają o środowisko naturalne.	2,5	0,81	2,7	0,78	1,437	0,151

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów jedyny aspekt różnicujący oceny ze względu na intencje przedsiębiorcze (tab. 33.) to: *W Polsce przedsiębiorcy dbają o środowisko naturalne*. Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia był on oceniany przez studentów zamierzających prowadzić działalność gospodarczą.

Tab. 33. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a intencje przedsiębiorcze

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W Polsce przedsiębiorcy są szanowani za to co robią	2,9	0,97	3,0	1,03	0,839	0,201
W Polsce przedsiębiorcy działają w sposób odpowiedzialny społecznie (dbają o wszystkich interesariuszy – w tym o klientów, pracowników, społeczność lokalną, dostawców etc.)	3,0	0,87	3,0	0,84	0,511	0,305
W Polsce przedsiębiorcy dbają o środowisko naturalne	2,6	0,82	2,7	0,74	1,663	0,049

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Następnie zbadano, jaka jest ocena studentów wybranych aspektów dotyczących oceny wpływu na podstawy przedsiębiorcze systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce z uwzględnieniem płci, roku studiów i zachowań przedsiębiorczych.

Spośród uwzględnionych aspektów jedynym różnicującym oceny ze względu na płeć (tab. 34.) jest: *Wszechobecna biurokracja przeszkadza w prowadzeniu działalności gospodarczej*. Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia ocenili go mężczyźni.

Tab. 34. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W dzisiejszych czasach założenie działalności gospodarczej nie stanowi większego problemu	3,4	1,10	3,4	1,24	0,131	0,896
Państwo wspiera przedsiębiorstwa na starcie przez różne programy (dotacje, pomoc doradczą etc.	3,0	1,00	2,9	0,98	1,459	0,146
W Polsce instytucje finansowe (banki, firmy leasingowe) chętnie finansują nowe przedsięwzięcia biznesowe	2,8	0,93	2,9	0,91	-0,522	0,602
Mając ciekawy projekt biznesowy, można w Polsce łatwo pozyskać pieniądze od instytucji typu seed lub venture capital (kapitał zaangażowany lub kapitał ryzyka)	3,1	0,87	3,1	0,91	0,087	0,931
Innowacyjne przedsiębiorstwa mogą w Polsce łatwo pozyskać kapitał na giełdzie papierów wartościowych w Warszawie (NewConnect lub główny rynek GPW)	3,0	0,82	3,0	0,91	0,584	0,560
System podatkowy w Polsce sprzyja przedsiębiorczości	1,8	0,90	1,6	0,90	1,694	0,091
Osoby, które już prowadzą działalność gospodarczą, mają łatwy dostęp do zewnętrznego finansowania w postaci kredytów, leasingu i innych źródeł zewnętrznego finansowania	3,3	0,89	3,4	0,79	-0,322	0,747
Wszechobecna biurokracja przeszkadza w prowadzeniu działalności gospodarczej	3,9	1,04	4,2	1,02	-2,683	0,008
Działalność gospodarcza wiąże się z wysokimi kosztami	4,0	0,77	3,8	0,78	1,821	0,070

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów jedynym różnicującym oceny ze względu na tryb studiów (tab. 35.) jest: *Osoby, które już prowadzą działalność gospodarczą, mają łatwy dostęp do zewnętrznego finansowania w postaci kredytów, leasingu i innych źródeł zewnętrznego finansowania.* Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia ocenili go studenci studiów licencjackich.

Tab. 35. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a tryb studiów

Wyszczególnienie	I rok studia licencjackie		I rok studia magisterskie		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W dzisiejszych czasach założenie działalności gospodarczej nie stanowi większego problemu	3,3	1,22	3,5	1,07	1,434	0,153
Państwo wspiera przedsiębiorstwa na starcie przez różne programy (dotacje, pomoc doradczą etc.	2,9	0,98	3,0	1,00	1,110	0,268
W Polsce instytucje finansowe (banki, firmy leasingowe) chętnie finansują nowe przedsięwzięcia biznesowe	2,9	0,88	2,8	0,97	1,359	0,175
Mając ciekawy projekt biznesowy, można w Polsce łatwo pozyskać pieniądze od instytucji typu seed lub venture capital (kapitał załączkowy lub kapitał ryzyka)	3,1	0,84	3,2	0,93	0,911	0,363
Innowacyjne przedsiębiorstwa mogą w Polsce łatwo pozyskać kapitał na giełdzie papierów wartościowych w Warszawie (NewConnect lub główny rynek GPW)	3,0	0,83	3,0	0,89	0,481	0,631
System podatkowy w Polsce sprzyja przedsiębiorczości	1,7	0,90	1,8	0,91	0,564	0,573
Osoby, które już prowadzą działalność gospodarczą, mają łatwy dostęp do zewnętrznego finansowania w postaci kredytów, leasingu i innych źródeł zewnętrznego finansowania	3,4	0,83	3,3	0,86	2,009	0,045
Wszechobecna biurokracja przeszkadza w prowadzeniu działalności gospodarczej	4,0	1,03	4,1	1,05	1,145	0,253
Działalność gospodarcza wiąże się z wysokimi kosztami	3,3	1,22	3,9	0,77	0,054	0,957

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów (tab. 36.) w żadnym z przypadków nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między ocenami studentów zamierzających i niezamierzających prowadzić działalność gospodarczą.

Tab. 36. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a intencje przedsiębiorcze

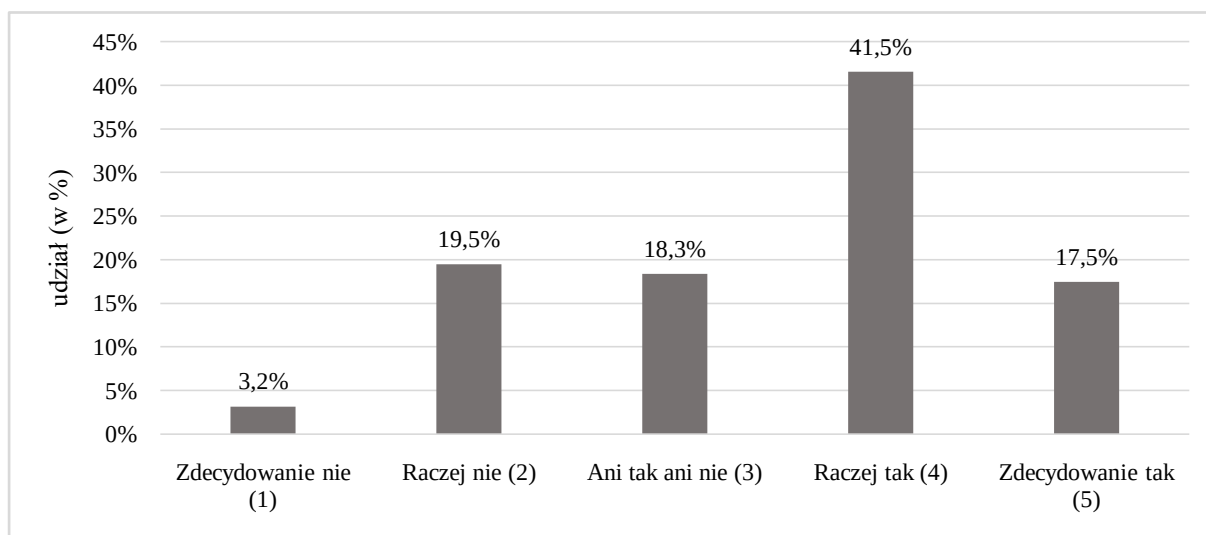
Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
W dzisiejszych czasach założenie działalności gospodarczej nie stanowi większego problemu	3,4	1,14	3,4	1,21	0,146	0,884
Państwo wspiera przedsiębiorstwa na starcie przez różne programy (dotacje, pomoc doradczą etc.	3,0	0,97	2,9	1,03	1,119	0,264
W Polsce instytucje finansowe (banki, firmy leasingowe) chętnie finansują nowe przedsięwzięcia biznesowe	2,8	0,88	3,0	1,00	1,446	0,149
Mając ciekawy projekt biznesowy, można w Polsce łatwo pozyskać pieniądze od instytucji typu seed lub venture capital (kapitał załączkowy lub kapitał ryzyka)	3,1	0,89	3,1	0,88	0,356	0,722
Innowacyjne przedsiębiorstwa mogą w Polsce łatwo pozyskać kapitał na giełdzie papierów wartościowych w Warszawie (NewConnect lub główny rynek GPW)	3,0	0,85	3,1	0,87	0,535	0,593
System podatkowy w Polsce sprzyja przedsiębiorczości	1,8	0,92	1,7	0,85	0,984	0,326
Osoby, które już prowadzą działalność gospodarczą, mają łatwy dostęp do zewnętrznego finansowania w postaci kredytów, leasingu i innych źródeł zewnętrznego finansowania	3,3	0,89	3,4	0,74	0,556	0,578
Wszechobecna biurokracja przeszkadza w prowadzeniu działalności gospodarczej	4,0	1,01	4,0	1,11	0,163	0,870
Działalność gospodarcza wiąże się z wysokimi kosztami	3,9	0,78	3,8	0,78	1,037	0,300

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.4. Wpływ Uniwersytetu Gdańskiego na postawy przedsiębiorcze studentów

Ważną częścią ankiety stała się kwestia opinii respondentów odnośnie edukacji przedsiębiorczej na uczelni, na której studiują, własnej wiedzy i umiejętności w kontekście prowadzenia działalności gospodarczej, a także uczestnictwa w innych formach edukacji przedsiębiorczej. Zadaniem respondentów była ocena potencjalnej skuteczności różnych działań stosowanych w nauczaniu przedsiębiorczości.

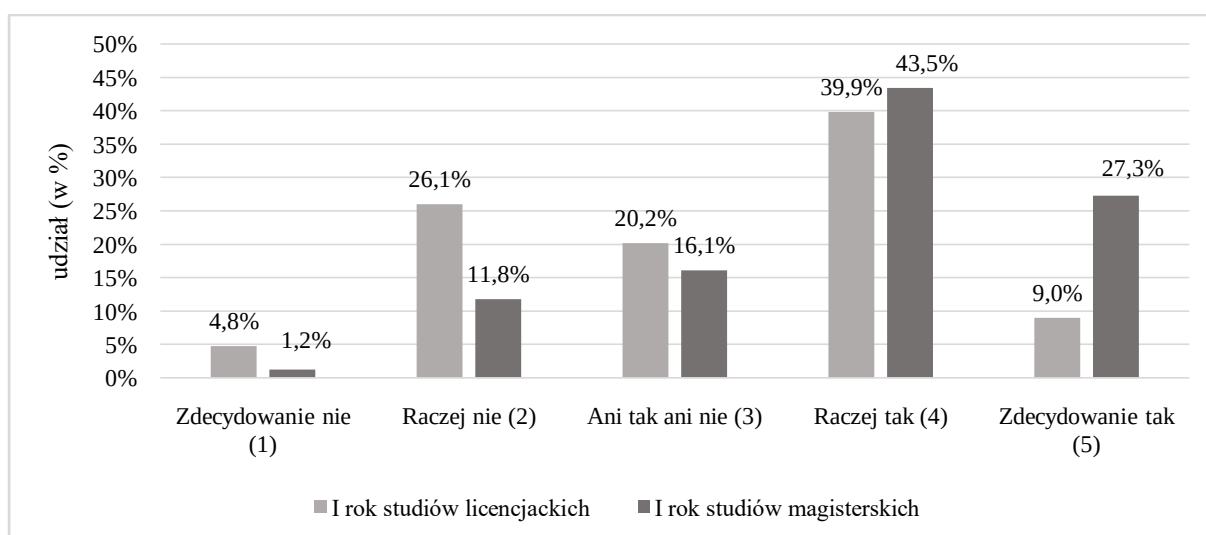
W przypadku odpowiedzi odnośnie samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej (rys. 83.), badani studenci najczęściej wybierali odpowiedź *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił 41,5% (145). Stosunkowo najrzadziej wybieraną opcją była *Zdecydowanie nie* – 3,2% (11). Pozostałe częstości wskazań były w granicach 17,5%-19,5%. Średnia ocena studentów wynosiła 3,05 ($\pm 1,09$).

Rys. 83. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej

Źródło: badanie i opracowanie własne.

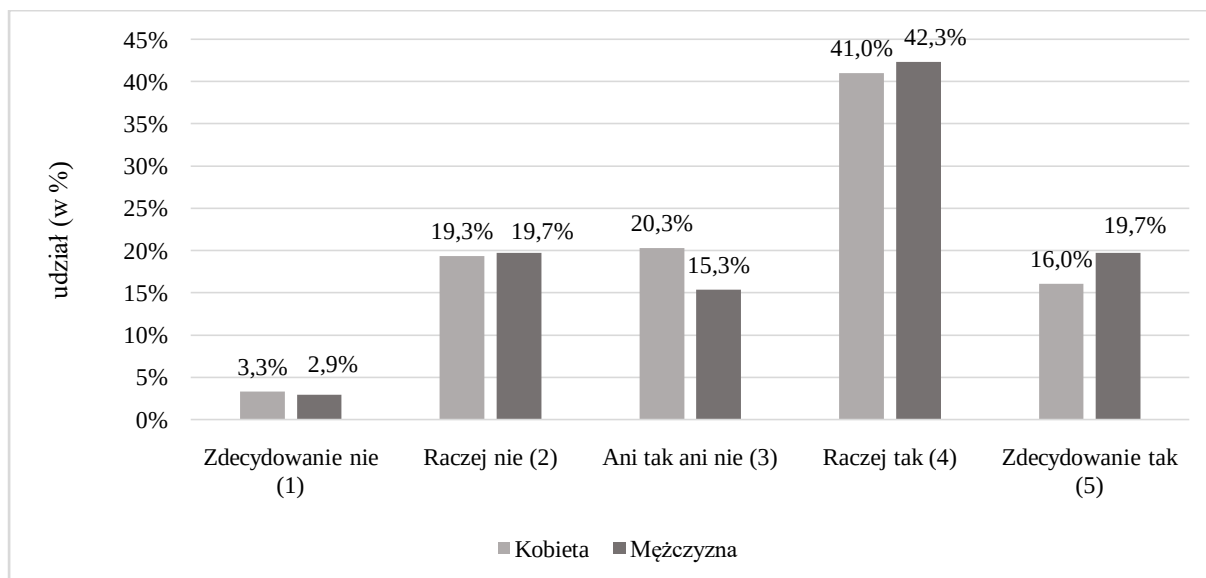
W przypadku rozkładu ocen w zależności od roku studiów (rys. 84.), w obu grupach dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wśród studentów studiów licencjackich wynosił 39,9% (75), zaś wśród studentów studiów magisterskich – 43,5% (70). Zasadnicza różnica wystąpiła wśród wybierających odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów studiów licencjackich udział wskazań wynosił 9,0% (17), zaś wśród magisterskich ponad trzykrotnie więcej – 27,3% (44). Średnia ocena studentów I roku studiów licencjackich wynosiła 3,2 ($\pm 1,08$), zaś I roku studiów magisterskich 3,8 ($\pm 1,00$). Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia ($t=5,519$ $p<0,001$). Oznacza to, że w ramach procesu edukacyjnego studenci zdobywają ważną umiejętność, jaką jest przygotowanie biznesplanu.

Rys. 84. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznesplanu dla własnej działalności gospodarczej a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

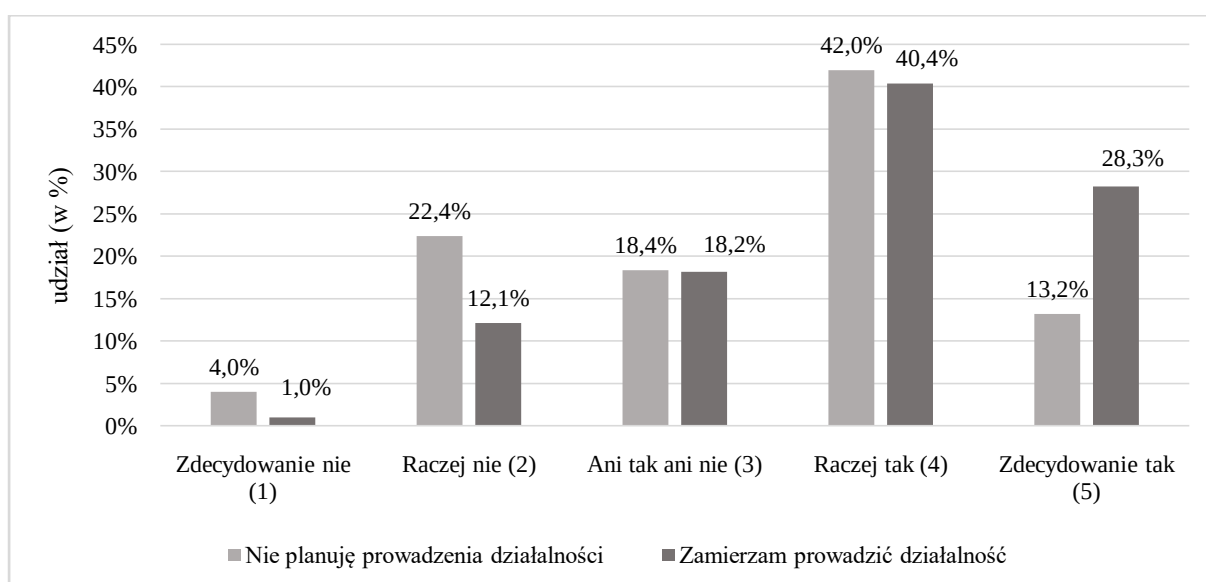
W przypadku rozkładu ocen w zależności od płci (rys. 85.), zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 41,0% (86) i 42,3% (67). Drugim pod względem częstości wskazań wśród kobiet był wariant *Ani tak ani nie*, zaś wśród mężczyzn *Zdecydowanie tak* oraz *Raczej nie*. Różnice między częstością wskazań kobiet i mężczyzn w przypadku wszystkich wariantów odpowiedzi nie były duże i wynosiły od 0,4 do 5,0 pkt. proc. Średnia ocena kobiet wynosiła 3,5 ($\pm 1,08$) zaś mężczyzn 3,6 ($\pm 1,10$). Różnica jest nieistotna ze statystycznego punktu widzenia ($t=0,758$ $p=0,225$).

Rys. 85. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku rozkładu ocen w zależności od intencji przedsiębiorczych (rys. 86.), w obu grupach dominowały odpowiedzi *Raczej tak*. Udział tych wskazań wśród nieplanujących działalności wynosił 42,0% (113), zaś wśród planujących – 40,4% (40). Zasadnicza różnica wystąpiła wśród wybierających odpowiedź *Zdecydowanie tak*. Wśród studentów planujących prowadzenie działalności gospodarczej udział wskazań wynosił 28,3% (28), zaś wśród niemających takich planów ponad dwukrotnie mniej – 13,2% (33). Średnia ocena zamierzających prowadzić działalność wynosiła 3,8 ($\pm 1,01$), zaś niezamierzających 3,4 ($\pm 1,09$). Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia ($t=3,650$ $p<0,001$).

Rys. 86. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

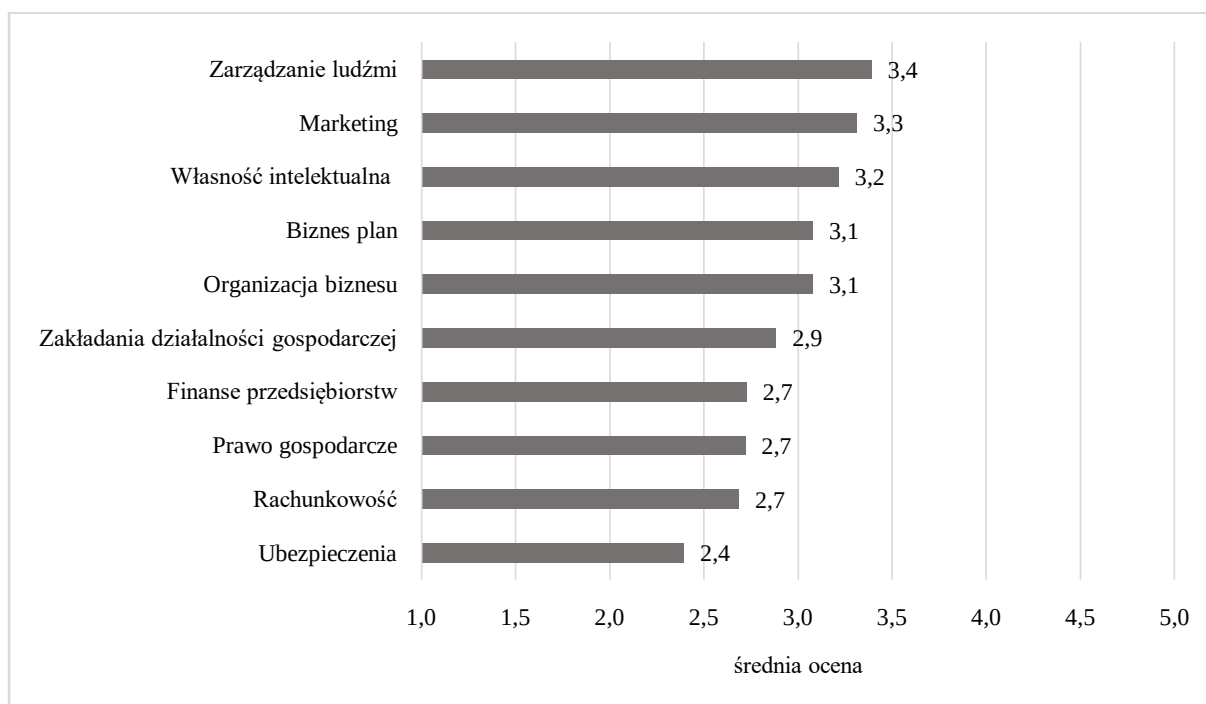
W celu identyfikacji umiejętności konstrukcji uproszczonego biznes planu jako predyktora intencji przedsiębiorczych studentów zastosowano regresję logistyczną (tab. 37.). Okazuje się, iż umiejętność konstrukcji uproszczonego biznes planu to istotny ze statystycznego punktu widzenia predyktor działań przedsiębiorczych. Wzrost tej umiejętności o 1 punkt zwiększa intencje przedsiębiorcze o 50,7%.

Tab. 37. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem umiejętności konstrukcji uproszczonego biznes planu

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-32,407	<0,001	0,090	0,036	0,220
Umiejętność konstrukcji uproszczonego biznes planu	0,410	<0,001	1,507	1,191	1,905
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,030$			czułość modelu = 0,00% swoistość modelu = 100,00%		

Źródło: badanie i opracowanie własne

Samooceń wiedzy (rys. 87.) w wybranych zakresach nie była wysoka, średnie ocen były w granicach 2,4-3,4. Badani studenci najwyżej ocenili swoją wiedzę w zakresie: *Zarządzania ludźmi*, *Marketingu* i *Własności intelektualnej*, najniżej z *Finansów przedsiębiorstw*, *Prawa gospodarczego*, *Rachunkowości* oraz *Ubezpieczeń*.

Rys. 87. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie

*skala 1-5; gdzie 1 – brak wiedzy w danym zakresie, a 5 – bardzo duża wiedza.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W dalszej części zbadano, czy poziom samooceny różnicuje rok studiów, płeć oraz intencje gospodarcze studentów.

Niemal w każdym przypadku studenci I roku studiów magisterskich mieli wyższą samoocenę wiedzy dotyczącej różnych aspektów prowadzenia działalności gospodarczej (tab. 38.). Różnica była w granicach 0,2-0,6. Najmniejsza w przypadku *Zarządzania ludźmi* a największa w zakresach: *Prawo gospodarcze*, *Rachunkowość* i *Biznes plan*. Różnice w

samoocenie są istotne statystycznie. Jedynie w przypadku *Własności intelektualnej* samoocena wiedzy w obu grupach była taka sama. Wyniki badania pokazują, że w trakcie kolejnych lat nauki studenci zdobywają przydatną wiedzę w działalności gospodarczej. Wyniki badań potwierdzają słuszność hipotezy H₃, iż na studiach wyższych studenci zwiększają swoją wiedzę w zakresie przedsiębiorczości.

Tab. 38. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a rok studiów

Wyszczególnienie	I rok studiów licencjackich		I rok studiów magisterskich		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch.sta nd.		
Zakładania działalności gospodarczej	2,7	0,98	3,1	0,87	-3,427	0,001
Prawo gospodarcze	2,4	0,96	3,0	0,90	-6,072	<0,001
Rachunkowość	2,4	1,00	3,0	0,94	-5,585	<0,001
Finanse przedsiębiorstw	2,5	1,00	3,0	0,90	-5,528	<0,001
Organizacja biznesu	2,9	0,95	3,3	0,81	-3,640	<0,001
Zarządzanie ludźmi	3,3	0,98	3,5	0,87	-2,043	0,042
Marketing	3,1	1,08	3,5	0,90	-3,634	<0,001
Biznes plan	2,8	1,10	3,4	0,93	-4,900	<0,001
Własność intelektualna	3,2	1,05	3,2	0,98	0,112	0,911
Ubezpieczenia	2,2	0,97	2,6	1,03	-3,918	<0,001

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Oceny poszczególnych zakresów wiedzy studentek i studentów (tab. 39.) były zbliżone, a często identyczne. Zaobserwowane różnice były w granicach 0,0-0,3. Istotne ze statystycznego punktu widzenia różnice wystąpiły w przypadku samooceny wiedzy w zakresie *Zarządzania ludźmi* i *Własności intelektualnej*. W obu przypadkach samoocena wiedzy kobiet była wyższa niż mężczyzn.

Tab. 39. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch.sta nd.		
Zakładania działalności gospodarczej	2,9	0,88	2,9	1,04	-0,526	0,599
Prawo gospodarcze	2,8	0,99	2,6	0,95	1,448	0,148
Rachunkowość	2,7	1,00	2,7	1,03	0,023	0,982
Finanse przedsiębiorstw	2,7	1,00	2,8	0,99	-0,913	0,362
Organizacja biznesu	3,1	0,90	3,1	0,91	-0,244	0,808
Zarządzanie ludźmi	3,5	0,95	3,2	0,90	3,043	0,003
Marketing	3,3	1,01	3,3	1,02	0,344	0,731
Biznes plan	3,1	1,07	3,0	1,04	0,518	0,605
Własność intelektualna	3,3	0,98	3,0	1,04	2,822	0,005
Ubezpieczenia	2,4	1,04	2,4	0,98	-0,412	0,680

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Oceny poszczególnych zakresów wiedzy w badanych grupach osób planujących i nieplanujących własnej działalności gospodarczej (tab. 40.), były zbliżone. Zaobserwowane różnice były w granicach 0,0-0,5. Istotne ze statystycznego punktu widzenia wystąpiły w przypadku samooceny następujących wymiarów wiedzy dotyczącej działalności gospodarczej: *Biznes planu*, *Organizacji biznesu*, *Finansów przedsiębiorstw* oraz *Zakładania działalności gospodarczej*. W tych zakresach wiedzy samooceny studentów planujących działalność gospodarczą były wyższe niż studentów niemających takich planów.

Tab. 40. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a intencje przedsiębiorcze

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Zakładania działalności gospodarczej	2,8	0,93	3,1	0,95	-3,094	0,002
Prawo gospodarcze	2,8	1,02	2,6	0,88	0,907	0,365
Rachunkowość	2,7	1,01	2,7	1,02	-0,108	0,914
Finanse przedsiębiorstw	2,6	1,00	2,9	0,96	-2,395	0,017
Organizacja biznesu	2,9	0,90	3,4	0,82	-4,751	<0,001
Zarządzanie ludźmi	3,3	0,95	3,5	0,90	-1,537	0,125
Marketing	3,3	1,05	3,4	0,92	-1,502	0,134
Biznes plan	3,0	1,05	3,3	1,04	-2,847	0,005
Własność intelektualna	3,3	1,01	3,1	1,01	1,711	0,088
Ubezpieczenia	2,4	0,98	2,5	1,10	-1,152	0,250

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W celu identyfikacji poziomu wiedzy z wybranych zakresów jako predyktorów intencji przedsiębiorczych studentów zastosowano regresję logistyczną. W modelu wykorzystano poziom wiedzy z zakresów mających istotny statystycznie związek z intencjami przedsiębiorczymi tzn.: *zakładanie działalności gospodarczej*, *finanse przedsiębiorstw*, *organizacja biznesu* i *biznes plan*. Wyniki estymacji przedstawia tab. 41.

Tab. 41. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych zakresów wiedzy

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-3,076	<0,001	0,042	0,014	0,124
Zakładanie działalności gospodarczej	0,138	0,414	1,148	0,824	1,597
Finanse przedsiębiorstw	-0,007	0,962	0,993	0,739	1,334
Organizacja biznesu	0,633	0,001	1,882	1,290	2,747
Biznes plan	-0,051	0,755	0,755	0,951	1,307
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,055$			czułość modelu = 6,06% swoistość modelu = 98,00%		

Źródło: badanie i opracowanie własne

Po wyeliminowaniu nieistotnych statystycznie zmiennych, tj. *zakładanie działalności gospodarczej*, *finanse przedsiębiorstw* oraz *biznes plan*, ostateczny model regresji logistycznej ma postać przedstawioną w tab. 42. Wzrost poziomu wiedzy w zakresie *organizacji biznesu* o 1 punkt zwiększa szansę podjęcia działalności gospodarczej o 94,9%.

Tab. 42. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wiedzy w zakresie organizacji biznesu

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-3,059	<0,001	0,047	0,017	0,127
Organizacja biznesu	0,668	<0,001	1,949	1,456	2,611
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,054$			czułość modelu = 6,06% swoistość modelu = 98,00%		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

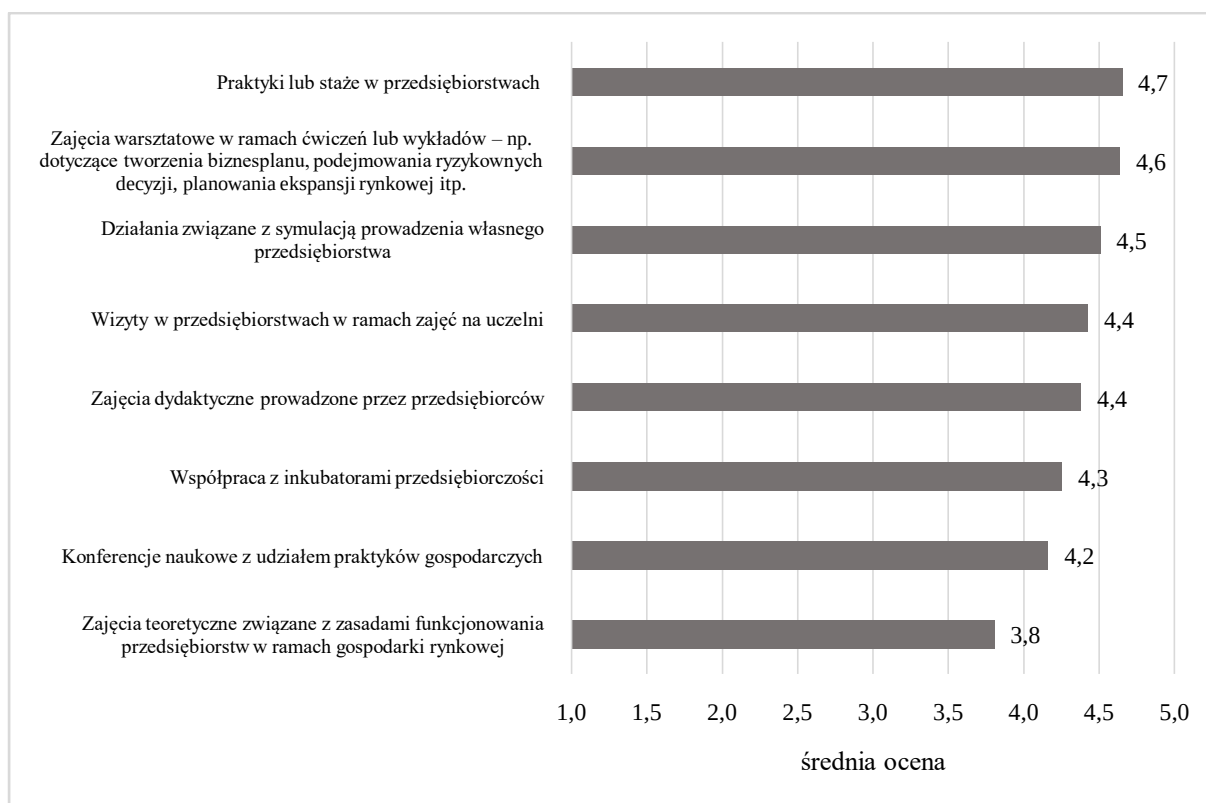
Jako predyktor intencji przedsiębiorczych zastosowano również średni poziom wiedzy w zakresie omawianych dziedzin (tab. 43.). Wzrost średniego poziomu wiedzy w zakresie uwzględnionych dziedzin o 1 punkt zwiększa intencje przedsiębiorcze o 51,5%.

Tab. 43. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wiedzy w zakresie organizacji biznesu

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-2,168	<0,001	0,114	0,036	0,365
Średni poziom wiedzy	0,416	0,030	1,515	1,040	2,207
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,012$			czułość modelu = 0,00% swoistość modelu = 100,00%		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku oceny działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności (rys. 88.), niemal wszystkie aspekty podlegające ocenie uzyskały średnią powyżej 4. Najwyżej, średnia ocen co najmniej 4,5, studenci ocenili *Praktyki lub staże w przedsiębiorstwach, Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczące tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania ekspansji rynkowej itp. oraz Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa*. Stosunkowo najniżej, poniżej 4, studenci ocenili *Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej*. Uzyskane wyniki badania potwierdzają hipotezę H_6 : Do prowadzenia działalności gospodarczej najlepiej przygotowują praktyki i staże.

Rys. 88. Średnia ocena działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności

*skala 1-5; gdzie 1 – brak wiedzy w danym zakresie, a 5 – bardzo dużą wiedzę.

Źródło: badanie i opracowanie własne.

a/rok studiów

Ocenę wybranych aspektów związanych z edukacją studentów I roku studiów licencjackich i I roku studiów magisterskich przedstawia tab. 44. oraz rys. 89-92.

Oceny poszczególnych aspektów (tab. 44.) studentów I roku studiów licencjackich i I roku studiów magisterskich na ogół były zbliżone, różnice między średnimi ocenami wynosiły 0,1-0,4. Najniższa średnia ocena dotyczyła w obu grupach dotyczyła *Zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej*. Najwyższa średnia ocena niezależnie od roku studiów dotyczyła następujących aspektów: *Praktyk lub staży w przedsiębiorstwach* oraz *Zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczących tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania*.

Istotne statystycznie różnice wystąpiły w przypadku oceny następujących zajęć: *Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów*, *Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców*, *Działania związane z symulacją prowadzenia własnego*

przedsiębiorstwa oraz Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej. W każdym przypadku wyższa średnia ocena była charakterystyczna dla studentów studiów licencjackich. Oznacza to, że studenci studiów licencjackich chętniej uczestniczą w różnego rodzaju aktywnościach mających na celu poszerzenie ich wiedzy i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości.

Na granicy istotności statystycznej jest różnica dotycząca *Wizyt w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni.* W wyniku przeprowadzonej analizy nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między opinią studentów na początku studiów licencjackich oraz po ich zakończeniu w przypadku następujących aspektów: *Zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów, Działań związanych z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa, Wizyt w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni oraz Konferencji naukowych z udziałem praktyków gospodarczych.*

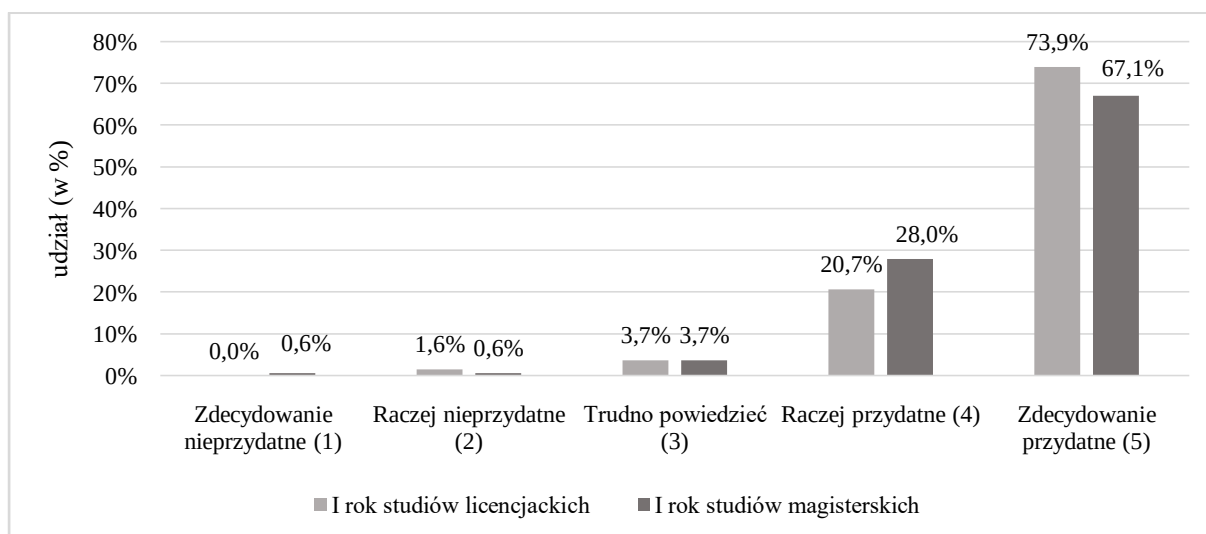
Tab. 44. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a rok studiów

Wyszczególnienie	I rok studiów licencjackich		I rok studiów magisterskich		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej	4,0	0,85	3,6	0,98	3,803	<0,001
Konferencje naukowe z udziałem praktyków gospodarczych	4,7	0,63	4,6	0,66	0,986	0,325
Współpraca z inkubatorami przedsiębiorczości	4,6	0,71	4,3	0,93	2,931	0,004
Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców	4,5	0,76	4,3	0,78	2,414	0,016
Wizyty w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni	4,2	0,79	4,1	0,91	1,811	0,071
Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa	4,3	0,76	4,2	0,81	0,828	0,408
Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczące tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania ekspansji rynkowej itp.	4,7	0,69	4,6	0,82	1,011	0,313
Praktyki lub staże w przedsiębiorstwach	4,6	0,69	4,4	0,83	2,246	0,025

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zarówno studenci I roku studiów licencjackich jak i I roku studiów magisterskich zajęcia warsztatowe (rys. 89.) najczęściej ocenili jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 73,9% (139) i 67,1% (108). Pozostałe oceny występowały

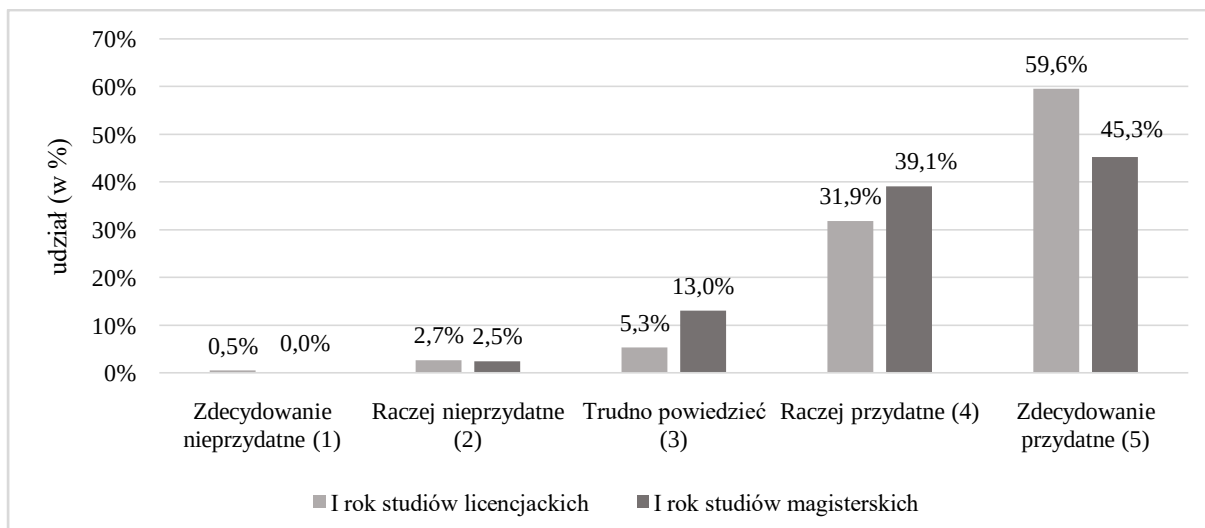
zdecydowanie mniej często, najrzadziej *Zdecydowanie nieprzydatne*. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,7 wśród studentów studiów licencjackich i 4,6 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 89. Rozkład ocen zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

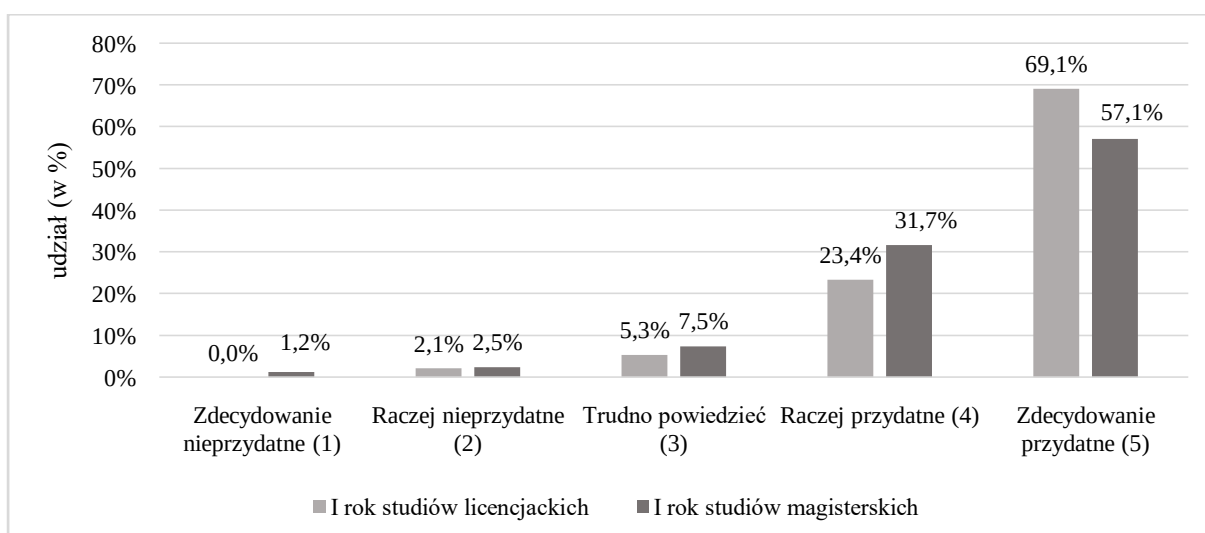
Zarówno studenci I roku studiów licencjackich jak i I roku studiów magisterskich zajęcia prowadzone przez przedsiębiorców (rys. 90.) najczęściej ocenili jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 59,6% (112) i 45,3% (73). Drugą w kolejności oceną była *Raczej przydatne*, którą wskazało 31,9% (60) studentów studiów licencjackich o 8,9 pkt. proc. więcej studentów studiów magisterskich. Te najwyższe oceny zostały wskazane przez 84,4% – 91,5% studentów. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,5 wśród studentów studiów licencjackich i 4,3 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 90. Rozkład ocen zajęć dydaktycznych prowadzonych przez przedsiębiorców a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

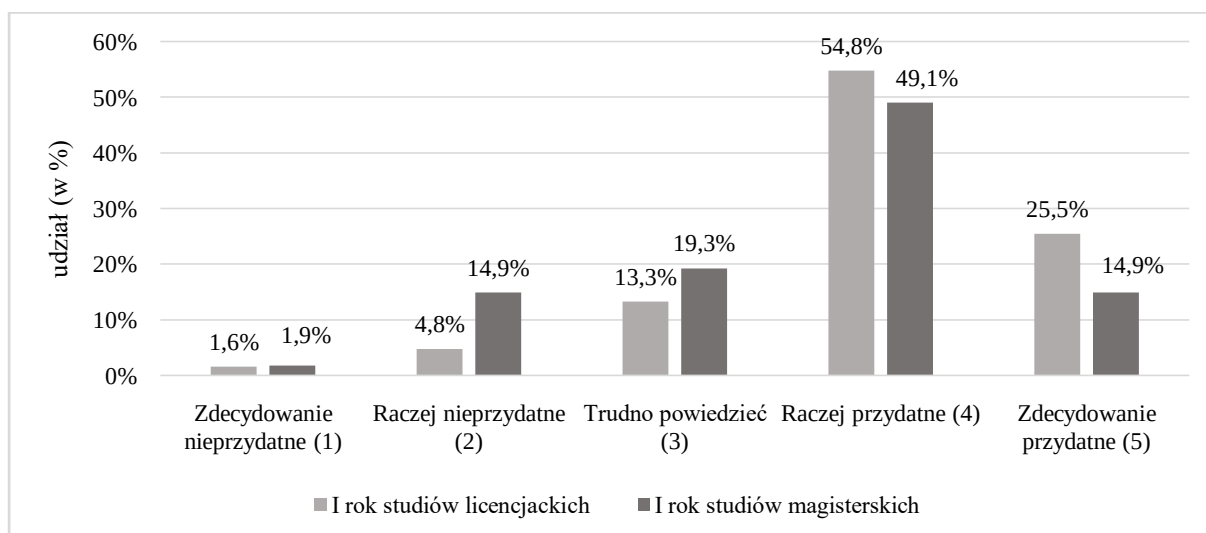
Zarówno studenci I roku studiów licencjackich jak i I roku studiów magisterskich zajęcia związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa (rys. 91.) najczęściej ocenili jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań wynosił odpowiednio 69,1% (130) i 57,1% (92). Pozostałe oceny występowały zdecydowanie mniej często, najrzadziej *Zdecydowanie nieprzydatne*. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,3 wśród studentów studiów licencjackich i 4,2 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 91. Rozkład ocen działań związanych z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Studenci obu grup (rys. 92.) najczęściej zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw oceniali jako *Raczej przydatne*. Udział wskazań wśród studentów studiów licencjackich wynosił 54,8% (103), zaś wśród studentów studiów magisterskich – 49,1% (79). Pozostałe oceny były zdecydowanie rzadziej wskazywane, najrzadziej ocena *Zdecydowanie nieprzydatne*. Średnia ocen była na najniższym poziomie i wynosiła 4,0 wśród studentów studiów licencjackich i 3,6 wśród studentów studiów magisterskich. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 92. Rozkład ocen zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej a rok studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

b/ płeć

Ocenę wybranych aspektów związanych z edukacją studentek i studentów przedstawia tab. 45. oraz rys. 93-99.

Oceny poszczególnych działań edukacyjnych (tab. 45.) studentek i studentów na ogół były zbliżone, różnice między średnimi ocenami wynosiły 0,1 - 0,4. Najniższa średnia ocena dotyczyła w obu grupach dotyczyła *Zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej*. Najwyższa średnia ocena przydatności zajęć niezależnie od płci dotyczyła następujących aspektów: *Zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczących tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania oraz Konferencji naukowych z udziałem praktyków gospodarczych*.

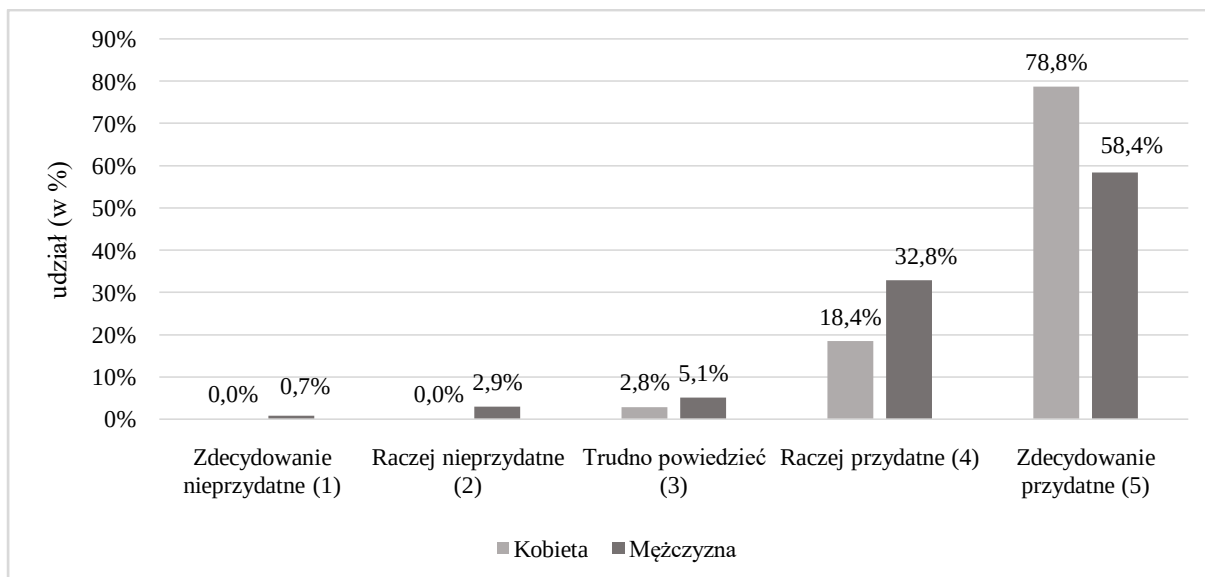
W wyniku przeprowadzonej analizy nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między oceną studentek i studentów jedynie w przypadku *Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców*. Wszystkie pozostałe różnice między ocenami były istotne ze statystycznego widzenia. W każdym przypadku wyższa średnia ocena była charakterystyczna dla studentek. Wynika stąd, iż kobiety uważają za bardziej przydatne różnego rodzaju aktywności mające na celu poszerzenie ich wiedzy i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości.

Tab. 45. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej	3,9	0,84	3,6	1,04	2,653	0,008
Konferencje naukowe z udziałem praktyków gospodarczych	4,8	0,49	4,5	0,79	4,087	<0,001
Współpraca z inkubatorami przedsiębiorczości	4,5	0,76	4,3	0,91	2,115	0,035
Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców	4,4	0,74	4,3	0,83	1,726	0,085
Wizyty w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni	4,3	0,84	4,0	0,86	2,384	0,018
Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa	4,4	0,74	4,1	0,83	2,957	0,003
Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczące tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania ekspansji rynkowej itp.	4,8	0,55	4,4	0,95	4,107	<0,001
Praktyki lub staże w przedsiębiorstwach	4,6	0,63	4,3	0,91	3,505	0,001

Źródło: badanie i opracowanie własne.

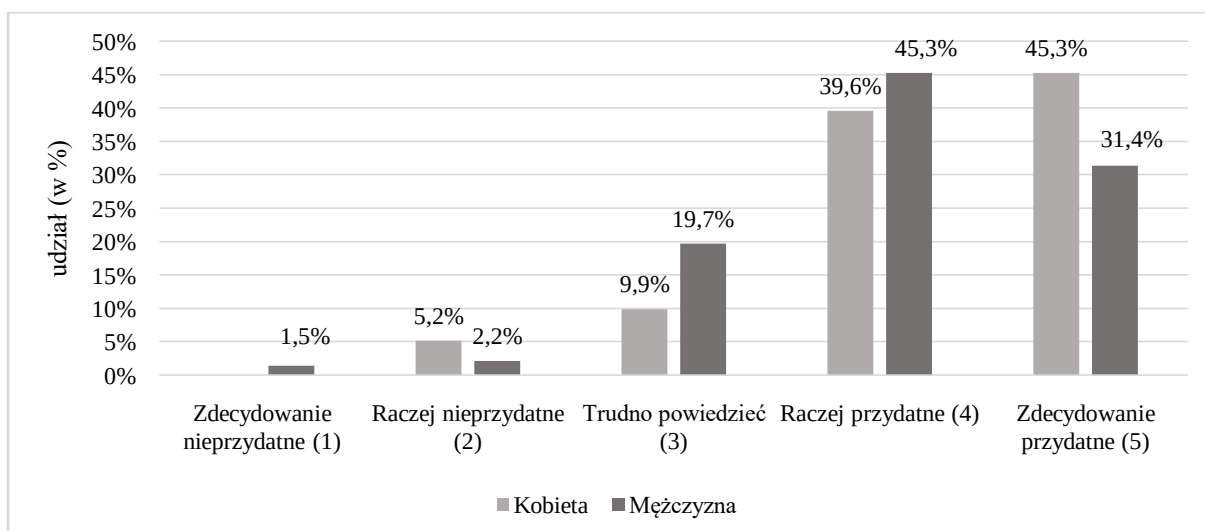
Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów (rys. 93.) najczęściej były oceniane zarówno przez kobiety jak i mężczyzn jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań u kobiet wynoszących 78,8% (167) był wyższy niż u mężczyzn o 20,4 pkt. proc. Kolejnym wskazaniem była ocena *Raczej przydatne*. Udział wskazań mężczyzn był o 14,4 pkt. proc. wyższy niż kobiet. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,8 pkt. wśród studentek i 4,3 pkt. wśród studentów w skali punktowej przypisanej do skali Likerta. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 93. Rozkład ocen zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

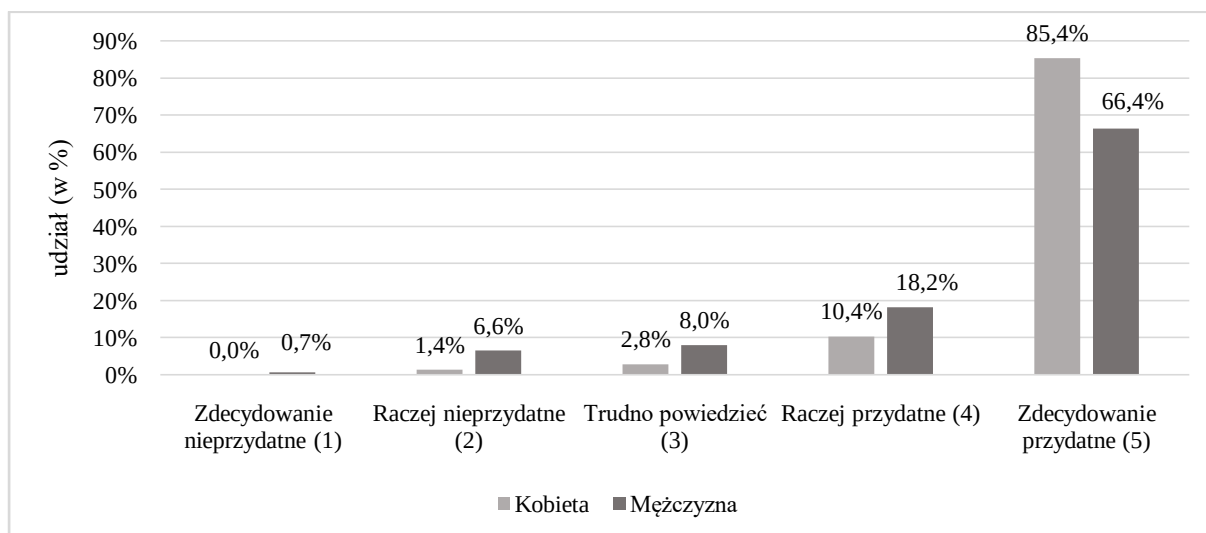
Konferencje naukowe z udziałem praktyków gospodarczych (rys. 94.) przez kobiety najczęściej były oceniane najczęściej jako *Zdecydowanie przydatne* 45,3% (96), zaś przez mężczyzn jako *Raczej przydatne* – 45,3% (62). Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,8 wśród studentek i 4,5 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 94. Średnia ocen konferencji naukowych z udziałem praktyków gospodarczych a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

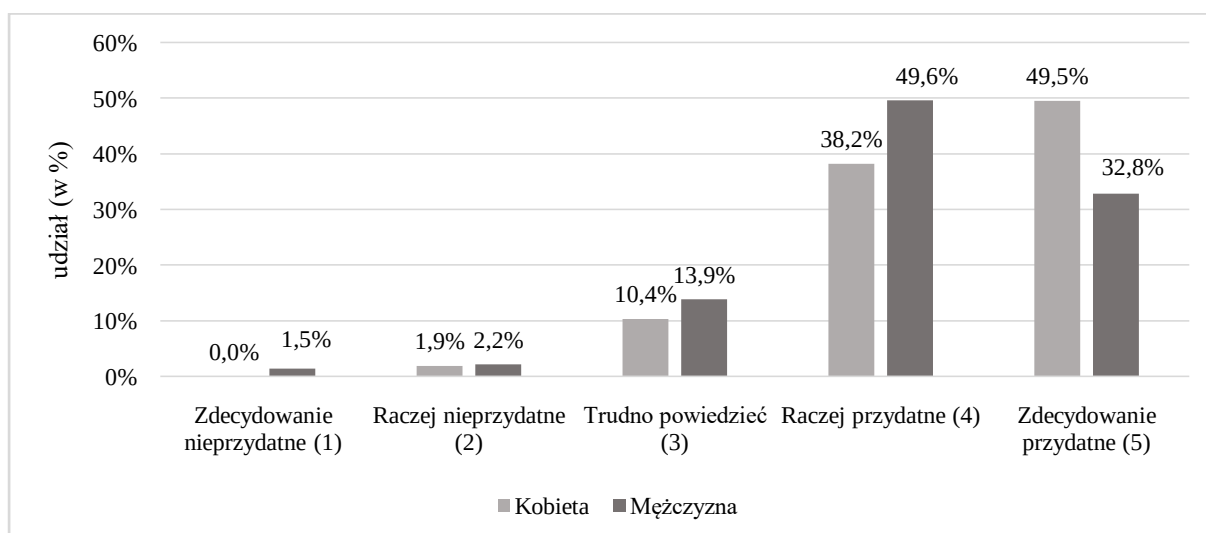
Praktyki i staże w przedsiębiorstwach (rys. 95.) zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn najczęściej były oceniane jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań wśród kobiet wynosił 85,4% (181) i znacząco wyższy niż mężczyzn – o 19 pkt. proc. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,6 wśród studentek i 4,3 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 95. Rozkład ocen praktyk i staży w przedsiębiorstwach a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

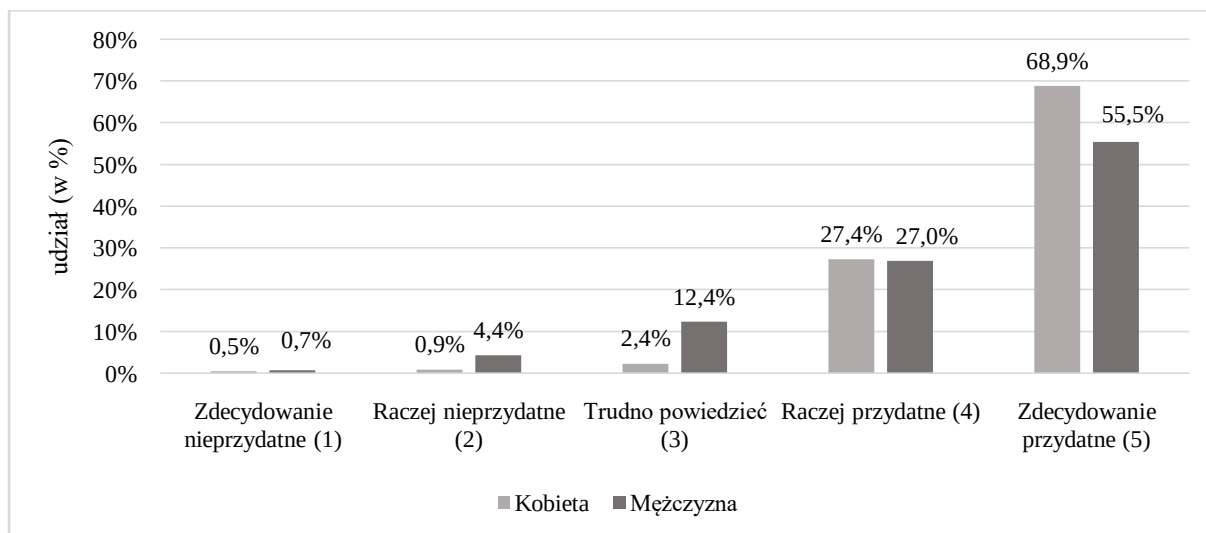
Współpraca z inkubatorami przedsiębiorczości (rys. 96.) przez kobiety najczęściej była oceniana jako *Zdecydowanie przydatna* – 49,5% (105), zaś przez mężczyzn jako *Raczej przydatna* – 49,6% (68). Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,5 wśród studentek i 4,3 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 96. Rozkład ocen współpracy z inkubatorami przedsiębiorczości a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

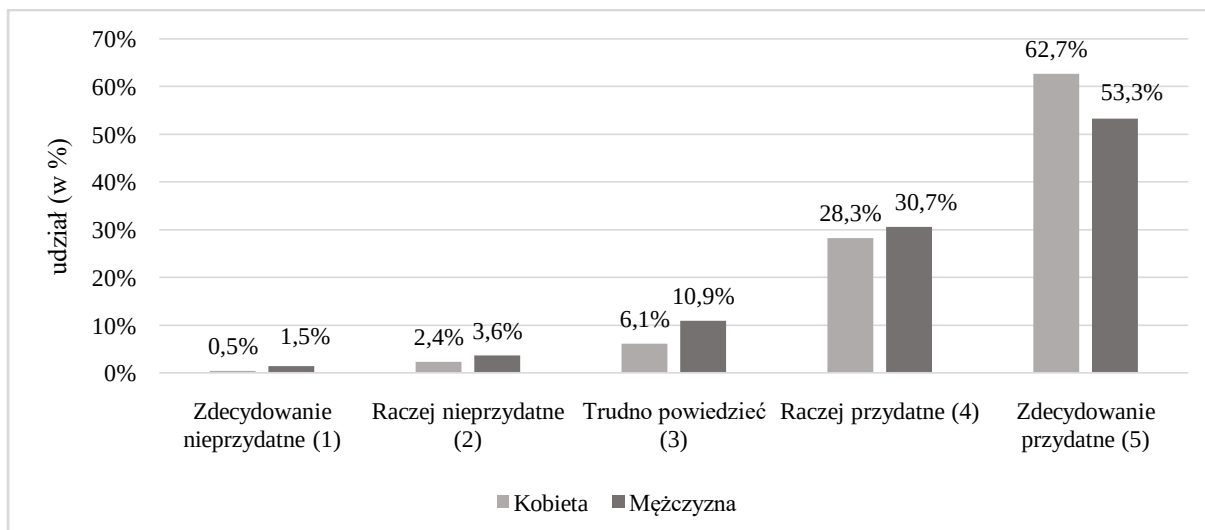
Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa (rys. 97.) najczęściej były oceniane zarówno przez kobiety jak i mężczyzn jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań u kobiet wynoszących 68,9% (146) był wyższy niż u mężczyzn o 13,4 pkt. proc. Kolejnym wskazaniem była ocena *Raczej przydatne*. Udział wskazań mężczyzn był o 0,4 pkt. proc. niższy niż kobiet. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,4 wśród studentek i 4,1 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 97. Rozkład ocen działań związanych z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

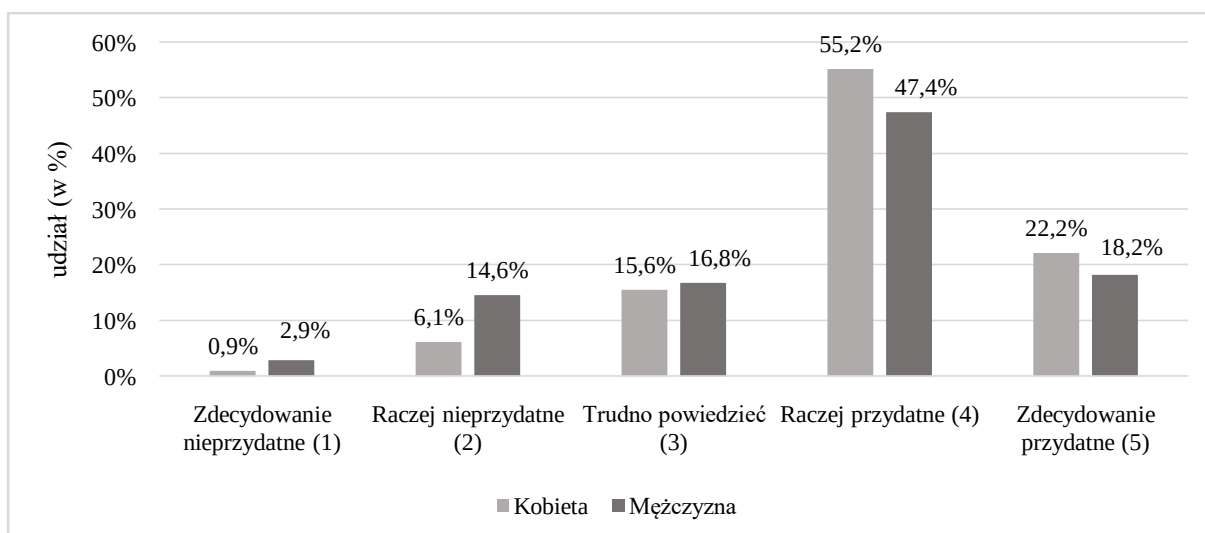
Wizyty w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni (rys. 98.) najczęściej były oceniane zarówno przez kobiety jak i mężczyzn jako *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań u kobiet wynoszący 62,7% (133) był wyższy niż u mężczyzn o 9,4 pkt. proc. Kolejnym wskazaniem była ocena *Raczej przydatne*. Udział wskazań mężczyzn był o 2,4 pkt. proc. wyższy niż kobiet. Średnia ocen była na wysokim poziomie i wynosiła 4,3 wśród studentek i 4,0 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 98. Rozkład ocen wizyt w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej (rys. 99.) najczęściej były oceniane zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn, jako *Raczej przydatne*. Udział wskazań u kobiet wynoszący 55,2% (117) był wyższy niż u mężczyzn o 7,8 pkt. proc. Kolejnym wskazaniem była ocena *Zdecydowanie przydatne*. Udział wskazań mężczyzn był o 2,0 pkt. proc. niższy niż kobiet. Średnia ocen była zdecydowanie niższa niż wcześniej omówionych aspektów i wynosiła 3,9 wśród studentek i 3,6 wśród studentów. Różnica jest istotna ze statystycznego punktu widzenia.

Rys. 99. Rozkład ocen zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

c/ intencje przedsiębiorcze

Oceny poszczególnych działań edukacyjnych przez studentów zamierzających, jak i niezamierzających prowadzić działalności gospodarczej, (tab. 46.) były zbliżone. Najniższa średnia ocena w obu grupach dotyczyła *Zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej*. Najwyższa średnia ocena studentów zamierzających prowadzić działalność gospodarczą dotyczyła *Zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów*. Najwyższa średnia ocena studentów nie zamierzających prowadzić działalność gospodarczą dotyczyła *Konferencji naukowych z udziałem praktyków gospodarczych*. W wyniku przeprowadzonej analizy nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w ocenie badanych aspektów między studentami zamierzającymi i niezamierzającymi prowadzić działalność gospodarczą. Wynika stąd, iż oceny dokonane przez respondentów odnośnie przydatności poszczególnych działań edukacyjnych nie są związane z ewentualnymi planami założenia własnej działalności gospodarczej.

Tab. 46. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a intencje przedsiębiorcze

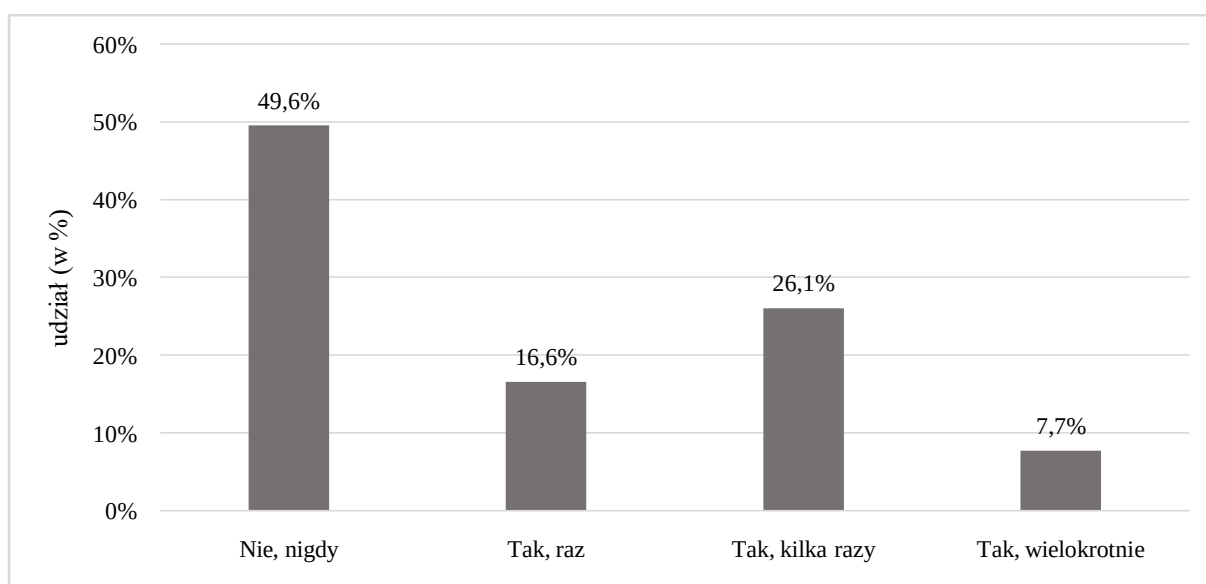
Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej	3,8	0,90	3,8	1,00	0,601	0,548
Konferencje naukowe z udziałem praktyków gospodarczych	4,7	0,55	4,5	0,81	1,629	0,106
Współpraca z inkubatorami przedsiębiorczości	4,4	0,80	4,4	0,90	0,325	0,745
Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców	4,3	0,77	4,5	0,80	-1,572	0,117
Wizyty w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni	4,1	0,83	4,3	0,90	-1,656	0,099
Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa	4,2	0,77	4,4	0,81	-1,631	0,104
Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczące tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania ekspansji rynkowej itp.	4,7	0,76	4,6	0,73	0,107	0,915
Praktyki lub staże w przedsiębiorstwach	4,5	0,73	4,5	0,84	-0,234	0,815

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.5. Uczestnictwo w szkoleniach i doświadczenia w pracy

Istotnym aspektem badań jest kwestia wcześniejszego uczestnictwa respondentów w kształceniu przedsiębiorczym poza procesem edukacyjnym. Dodatkowo, ważną kwestią jest częstotliwość takiego uczestnictwa.

Rozkład odpowiedzi dotyczących uczestnictwa studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością, które nie były powiązane z nauką w szkole lub na uczelni badanych studentów przedstawia rys. 100. Prawie połowa – 49,6% (176) badanych studentów najczęściej nigdy nie uczestniczyła w tego typu aktywnościach. Więcej niż jeden raz uczestniczyło 33,8% (118) spośród badanych.

Rys. 100. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością

Źródło: badanie i opracowanie własne.

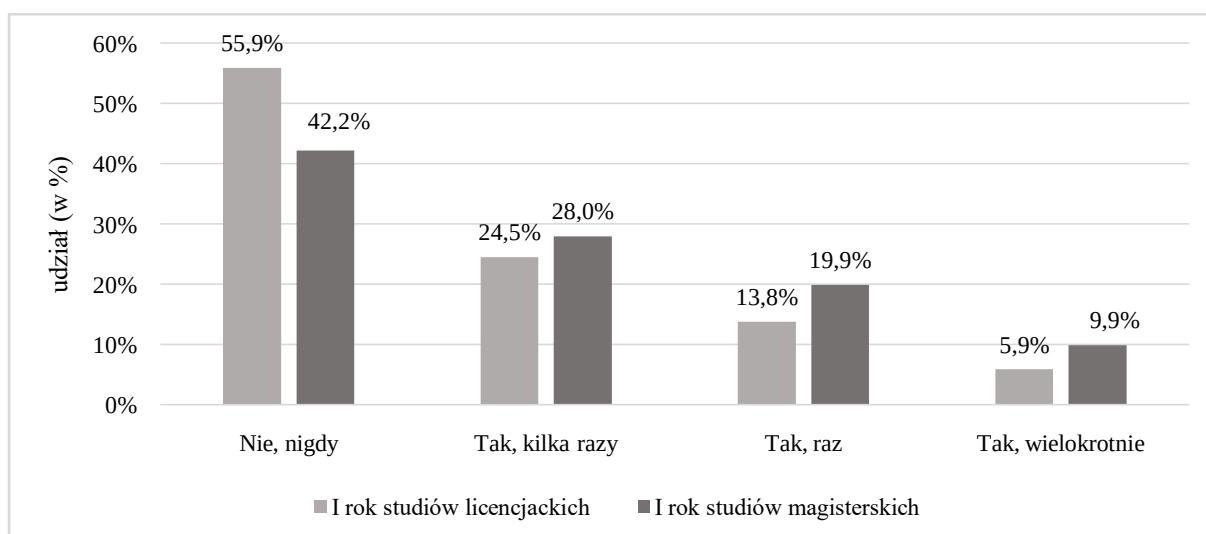
Zbadano czy częstość uczestnictwa jest związana z rokiem studiów, płcią oraz intencjami przedsiębiorczymi (tab. 47.). Nie stwierdzono istotnego statystycznie związku między uczestnictwem w badanych aktywnościach a płcią. Istotny statystycznie związek uczestnictwa w szkoleniach związanych z przedsiębiorczością wystąpił z poziomem studiów (na granicy istotności) oraz z intencjami przedsiębiorczymi respondentów.

Tab. 47. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie odpowiedzi <i>kilka razy i wielokrotnie</i>		Statystyka testowa <i>chi kwadrat</i>	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	57	30,4	7,427	0,059
I rok studia magisterskie	61	37,9		
Płeć				
kobiety	69	32,6	3,276	0,351
mężczyźni	49	35,7		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	72	28,8	16,165	0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	46	46,5		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

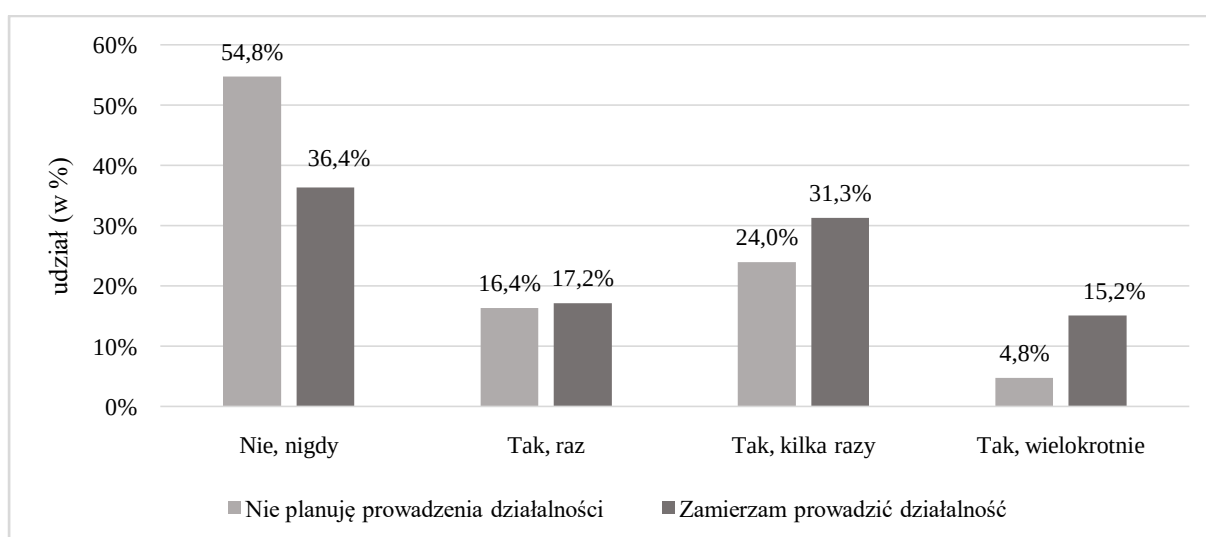
Zarówno studenci I roku studiów licencjackich, jak i magisterskich (rys. 101.) najczęściej nie uczestniczyli w omawianych aktywnościach. Udział wskazań studentów studiów licencjackich na brak udziału w szkoleniach wynosił 55,9% i był wyższy niż studentów studiów magisterskich o 13,7 pkt. proc. Pozostałe odpowiedzi: *raz, kilka razy i wielokrotnie* nieco częściej były wskazywane przez studentów studiów magisterskich. Różnica wynosiła od 3,5 do 6,1 pkt. proc. Najmniejszy był udział wielokrotnie uczestniczących w aktywnościach związanych z przedsiębiorczością. W tym przypadku udział wskazań studentów studiów magisterskich był wyższy niż studentów studiów licencjackich o 4,0 pkt. proc.

Rys. 101. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a poziom studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

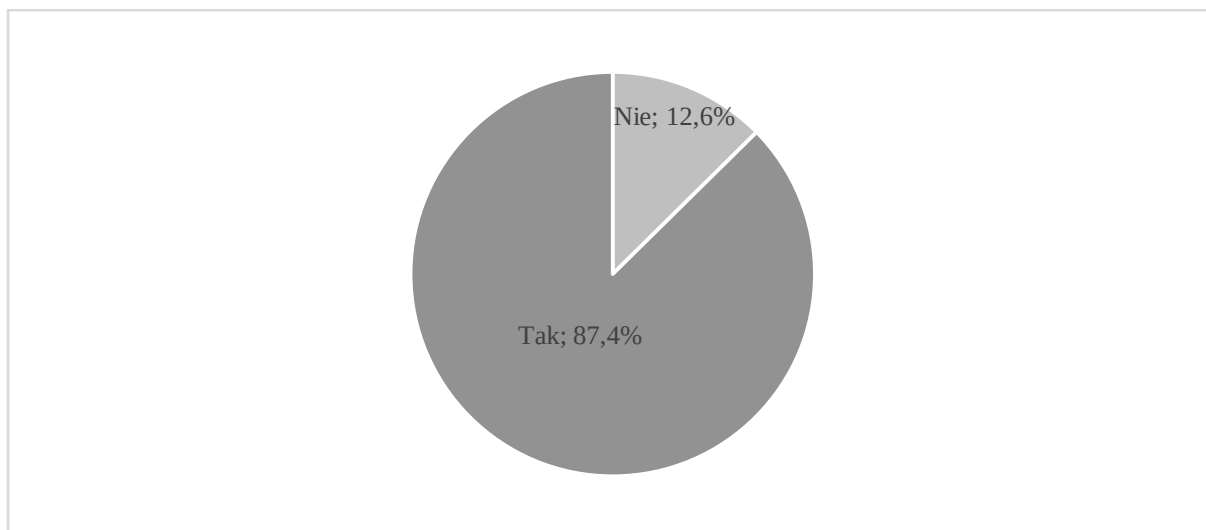
Wśród studentów nieplanujących działalności gospodarczej (rys. 102.) udział nieuczestniczących w tego typu aktywnościach był o 18,4 pkt. proc. wyższy niż w grupie studentów zamierzających zająć się taką działalnością. Natomiast wśród uczestniczących co najmniej jeden raz większy był udział studentów zamierzających w przyszłości prowadzić działalność gospodarczą. Był wyższy w granicach 0,8 – 10,4 pkt. proc. Ponadto, im częstsza była aktywność, tym większa była różnica między grupami studentów na korzyść studentów planujących działalność. Natężenie związku pomiędzy uczestnictwem w szkoleniach i intencjami przedsiębiorczymi nie było silne ($V \text{ Cramera} = 0,215$).

Rys. 102. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Następnie zbadano, czy ankietowani studenci mają doświadczenia w pracy/działalności zarobkowej oraz czy istnieje związek między doświadczeniem zawodowym a rokiem studiów, płcią oraz intencjami przedsiębiorczymi. Większość badanych studentów ma doświadczenie w pracy/działalności zarobkowej (rys. 103.).

Rys. 103. Doświadczenia w pracy/działalności zarobkowej

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Średnia długość okresu doświadczenia wynosi 21,7 miesięcy (tab. 48.), połowa studentów przepracowała co najmniej 12 miesięcy. Długość okresu odchyła się przeciętnie od wartości średniej o 32,8 miesiąca, co świadczy o bardzo silnej dyspersji długości okresu pracy studentów.

Tab. 48. Doświadczenie w pracy/działalności zarobkowej (miesiące)

Parametr	Liczba miesięcy
Średnia	21,7
Mediana	12,0
Odchylenie standardowe	32,8
Minimum	0,0
Maksimum	360,0

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Nie stwierdzono istotnego statystycznie związku między doświadczeniem zawodowym a płcią i intencjami gospodarczymi. Istotny związek wystąpił z poziomem studiów. Tym samym nie ma podstaw do potwierdzenia hipotezy H_4 mówiącej, że Większy kontakt z praktyką gospodarczą zwiększa skłonność do zakładania działalności gospodarczej.

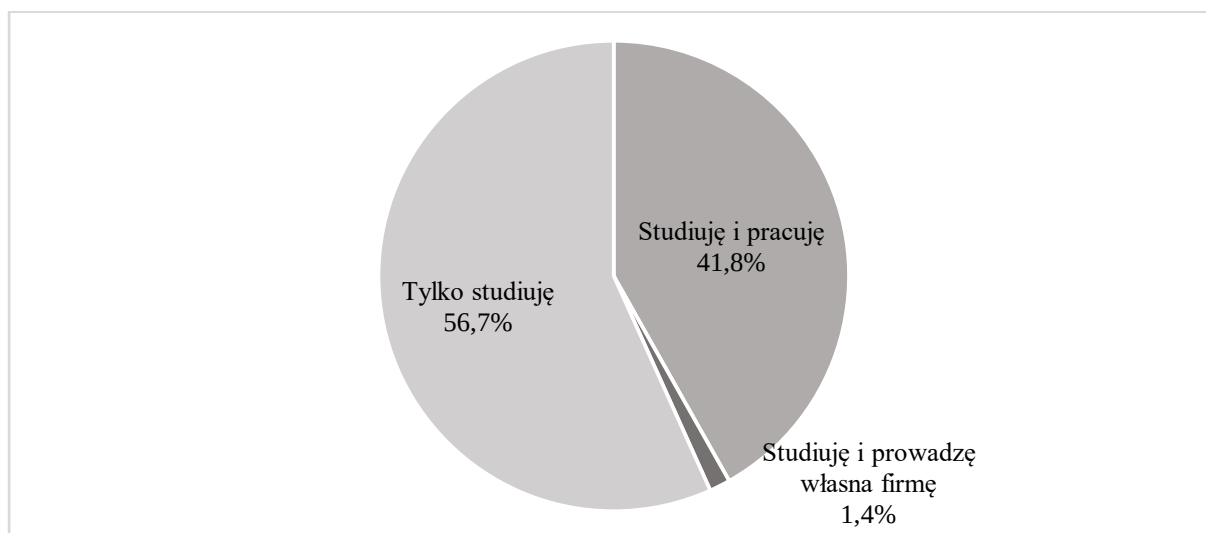
Niemal wszyscy studenci studiów magisterskich mieli doświadczenie zarobkowe (tab. 49.). Udział wśród studentów I roku studiów magisterskich wynosił 91,3% i był wyższy o 7,3 pkt. proc. niż wśród studentów I roku studiów licencjackich. Natężenie związku było słabe (V Cramera=0,109).

Tab. 49. Doświadczenia w pracy/działalności zarobkowej a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie odpowiedzi <i>Tak</i>		Statystyka testowa <i>chi kwadrat</i>	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	158	84,0	4,151	0,042
I rok studia magisterskie	147	91,3		
Płeć				
kobiety	183	86,3	0,563	0,453
mężczyźni	122	89,1		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	218	87,2	0,030	0,863
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	87	87,9		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zbadano również status zawodowy badanych studentów oraz czy istnieje związek między statusem a rokiem studiów, płcią oraz intencjami przedsiębiorczymi. W momencie przeprowadzenia badania (rys. 104.) większość studentów tylko studiowała – 56,7% (198), najmniej studentów łączyło studia z prowadzeniem własnej działalności – 1,4% (5).

Rys. 104. Status zawodowy badanych studentów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

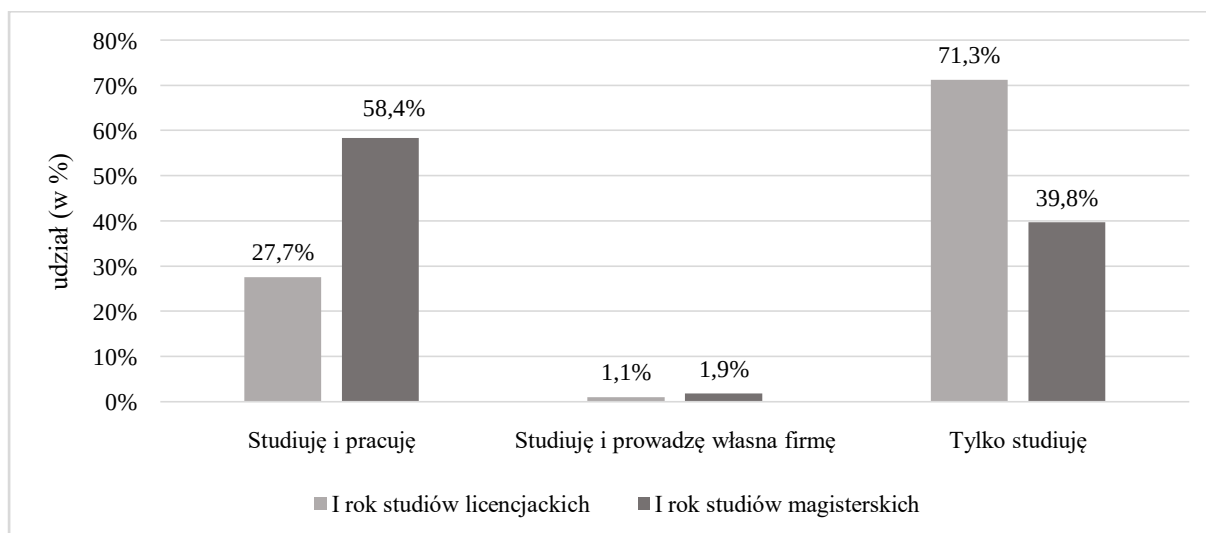
Nie stwierdzono istotnego statystycznie związku między statusem zawodowym a poziomem studiów i płcią (tab. 50.). Istotny ze statystycznego punktu widzenia był natomiast związek z poziomem studiów oraz z intencjami przedsiębiorczymi respondentów.

Tab. 50. Status zawodowy studentów a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie odpowiedzi <i>Tylko studiuję</i>		Statystyka testowa <i>chi kwadrat</i>	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	134	71,3	35,151	<0,001
I rok studia magisterskie	64	39,8		
Płeć				
kobiety	119	56,1	3,831	0,147
mężczyźni	79	57,4		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	148	59,2	13,796	0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	50	50,5		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

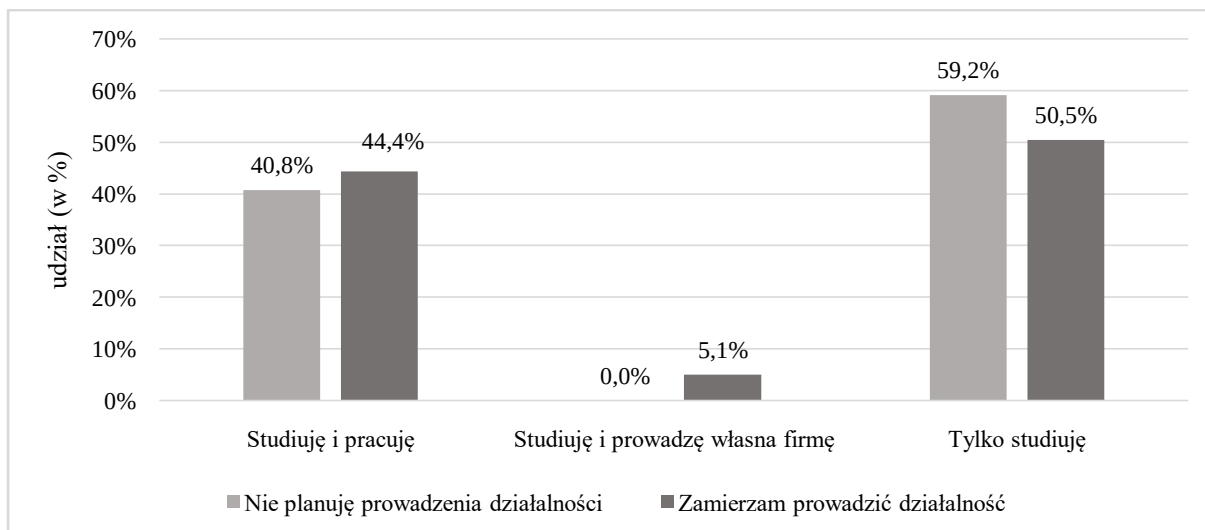
Większość studentów studiów licencjackich (rys. 105.) najczęściej *tylko studiowała*. Natomiast studenci studiów magisterskich częściej niż studenci studiów licencjackich *studiowali i pracowali* – udział większy o 30,7 pkt. proc. oraz częściej *studiowali i prowadzili własną firmę* – udział większy o 0,8 pkt. proc. Natężenie związku było średnie (V Cramera=0,317).

Rys. 105. Status zawodowy badanych studentów a poziom studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Większość studentów nieplanujących działalności gospodarczej (rys. 106.) najczęściej *tylko studiowała*. Natomiast mający zamiar prowadzić własną działalność częściej niż osoby takich planów niewykazujące *studiowali i pracowali* – udział większy o 3,6 pkt. proc. *Studenci studiujący i prowadzący działalność gospodarczą* byli tymi, którzy planują prowadzenie działalności. Natężenie związku nie było silne (V Cramera=0,199).

Rys. 106. Status zawodowy badanych studentów a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.6. Kapitał społeczny

Przeprowadzono analizę związku między wsparciem rodziny oraz znajomych a intencjami przedsiębiorczymi, płcią i rokiem studiów. Wyniki przedstawia tab. 51-55.

Spośród uwzględnionych aspektów jedynym różnicującym oceny ze względu na płeć (tab. 51.) jest: *Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi współnikami*. Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia ocenili go mężczyźni.

Tab. 51. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Gdybym chciał/a podjąć działalność gospodarczą, to uzyskam wsparcie od rodziny (np. finansowe, w postaci sieci kontaktów, doradztwa, zachęty itp.)	3,6	1,33	3,7	1,12	0,897	0,371
Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi współnikami	3,3	1,23	3,8	1,07	3,896	<0,001

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów nie odnotowano istotnych statystycznie różnic ze względu na tryb studiów (tab. 52.).

Tab. 52. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a tryb studiów

Wyszczególnienie	I rok studia licencjackie		I rok studia magisterskie		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Gdybym chciał/a podjąć działalność gospodarczą, to uzyskam wsparcie od rodziny (np. finansowe, w postaci sieci kontaktów, doradztwa, zachęty itp.)	3,6	1,28	3,7	1,22	0,566	0,572
Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi wspólnikami	3,5	1,25	3,5	1,13	0,273	0,785

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Spośród uwzględnionych aspektów jedyny aspekt różnicujący oceny ze względu na intencje przedsiębiorcze (tab. 53.) to: *Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi wspólnikami*. Istotnie wyżej ze statystycznego punktu widzenia był on oceniany przez studentów zamierzających prowadzić działalność gospodarczą.

Tab. 53. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a intencje przedsiębiorcze

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Gdybym chciał/a podjąć działalność gospodarczą, to uzyskam wsparcie od rodziny (np. finansowe, w postaci sieci kontaktów, doradztwa, zachęty itp.)	3,6	1,26	3,8	1,21	1,335	0,091
Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi wspólnikami	3,4	1,20	3,8	1,13	2,874	0,002

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Przeprowadzono analizę związku między prowadzeniem działalności gospodarczej wśród najbliższych członków rodziny i znajomych a intencjami przedsiębiorczymi, płcią i rokiem studiów. Wyniki przedstawia tab. 51. i 52.

Wśród studentów (tab. 54.), którzy w przyszłości zamierzają prowadzić działalność gospodarczą 74,7% (74) pochodziło z rodzin, w których prowadzona była działalność

gospodarcza. Wśród nieplanujących w przyszłości działalności udział tych osób był niższy o 14,7 pkt. proc. Różnice są istotne statystycznie a natężenie związku nie było silne (V Cramera=0,135). Różnice w częstości występowania działalności gospodarczej w rodzinie studentów studiów licencjackich i magisterskich oraz kobiet i mężczyzn są nieistotne ze statystycznego punktu widzenia.

Tab. 54. Prowadzenie działalności gospodarczej wśród najbliższych członków rodziny a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskażanie Tak		Statystyka testowa chi kwadrat	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	123	65,4	0,162	0,687
I rok studia magisterskie	102	63,4		
Płeć				
kobiety	136	64,2	0,024	0,877
mężczyźni	89	65,0		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	151	60,4	6,373	0,012
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	74	74,7		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Wśród studentów (tab. 55.), którzy w przyszłości zamierzają prowadzić działalność gospodarczą 73,7% (73) miało wśród znajomych osoby prowadzące tego typu działalność. Wśród nieplanujących w przyszłości działalności udział tych osób był niższy o 18,5 pkt. proc. Różnice są istotne statystycznie a natężenie związku nie było silne (V Cramera=0,171). Różnice w częstości występowania działalności gospodarczej wśród bliskich znajomych badanych studentów studiów licencjackich i magisterskich oraz kobiet i mężczyzn są nieistotne ze statystycznego punktu widzenia.

Tab. 55. Prowadzenie działalności gospodarczej wśród znajomych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

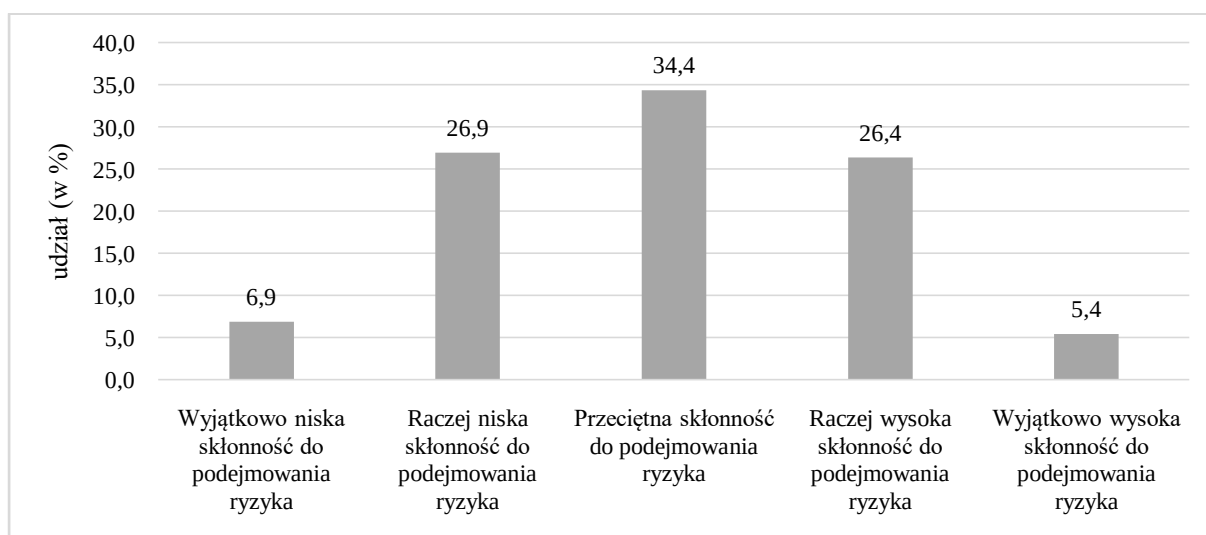
Czynnik	Wskazanie Tak		Statystyka testowa chi kwadrat	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	107	56,9	2,141	0,143
I rok studia magisterskie	104	64,6		
Płeć				
kobiety	120	56,6	3,357	0,067
mężczyźni	91	66,4		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	138	55,2	10,194	0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	73	73,7		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.7. Postawy wobec ryzyka

Prowadzenie własnej działalności gospodarczej nieodłącznie wiąże się z ryzykiem. W związku z tym, dokonano analizy odpowiedzi respondentów odnoszących się do ich skłonności do ryzyka.

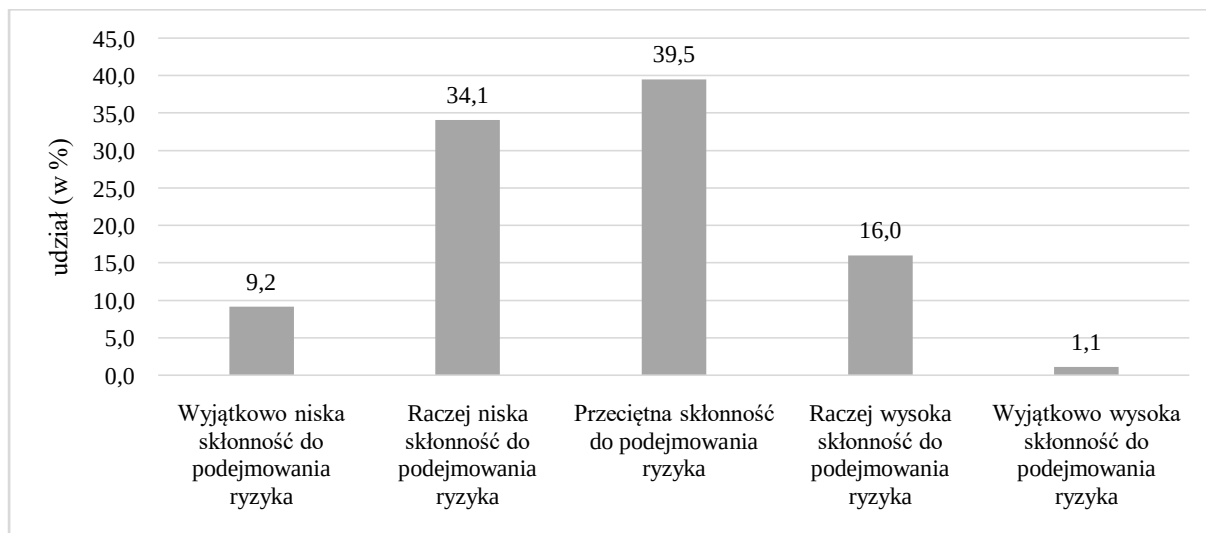
W samoocenie (rys. 107.) ogólnej skłonności do podejmowania ryzyka (w sytuacjach, które są potencjalnie niebezpieczne dla życia lub zdrowia; np. uprawianie sportów ekstremalnych, szybka jazda samochodem itp.) dominowała ocena przeciętna. Wskazało ją 34,4% (120) badanych studentów. Rozkład ocen jest zbliżony do symetrycznego. Udział wskazań raczej niska był zbliżony do udziału wskazań raczej wysoka (26-27%), a udział wskazań wyjątkowo niska do wyjątkowo wysoka (5-7%).

Rys. 107. Samoocena w kwestii podejmowania działań ryzykownych

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W samoocenie (rys. 108.) ogólnej skłonności do podejmowania ryzyka w sprawach finansowych (w sytuacjach, które mogą skończyć się jakimiś stratami finansowymi) dominowała ocena przeciętna. Wskazało ją 39,5% (138) badanych studentów. Wśród badanych przeważały osoby o niskiej skłonności (raczej i wyjątkowo) stanowiły 43,3% (151). Osoby o raczej wysokiej lub wyjątkowo wysokiej skłonności do ryzyka w sprawach finansowych stanowiły 17,1% (60).

Rys. 108. Samoocena w kwestii podejmowania ryzyka w sprawach finansowych

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Stwierdzono istotny statystycznie związek między ogólną skłonnością do podejmowania ryzyka oraz ryzyka w sprawach finansowych ($\chi^2 = 91,474$ $p < 0,001$), natężenie związku nie było silne ($V \text{ Cramera} = 0,255$).

Zbadano, czy istnieje związek między skłonnością do podejmowania ryzyka i ryzyka w sprawach finansowych a rokiem studiów, płcią oraz intencjami przedsiębiorczymi.

Zarówno w przypadku skłonności do zachowań ryzykownych ogółem (tab. 56.) oraz ryzyka finansowego (tab. 57.) stwierdzono istotny statystycznie związek z płcią oraz intencjami przedsiębiorczymi studentów.

Tab. 56. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie wysokiej skłonności do ryzyka		Statystyka testowa chi kwadrat	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	60	31,9	2,599	0,627
I rok studia magisterskie	51	31,6		
Płeć				
kobiety	55	25,9	11,711	0,020
mężczyźni	66	40,9		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	67	26,8	18,089	0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	44	44,4		

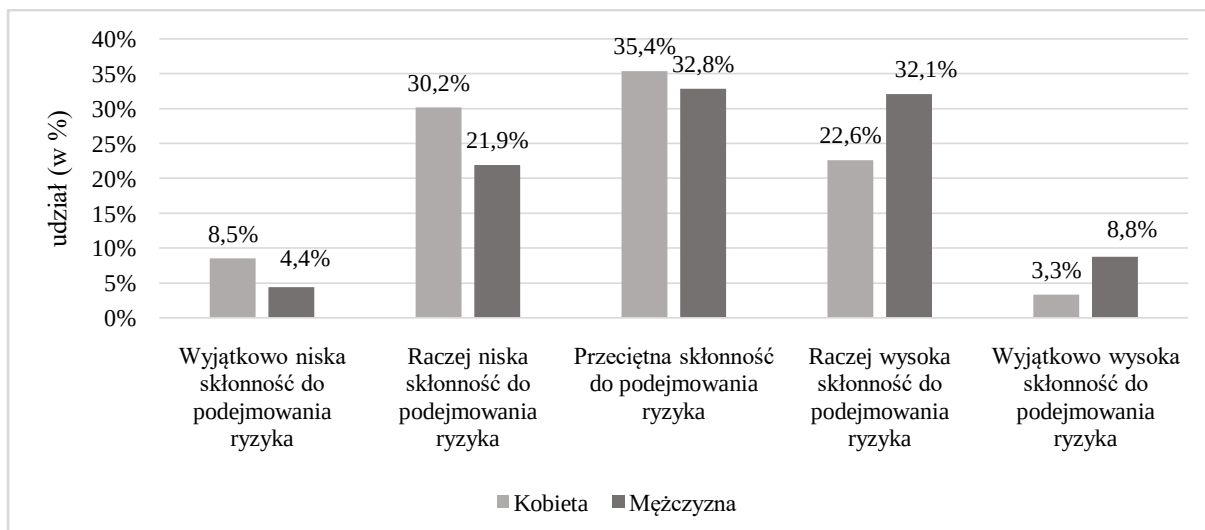
Źródło: badanie i opracowanie własne.

Tab. 57. Skłonność do ryzyka w sprawach finansowych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie wysokiej skłonności do ryzyka		Statystyka testowa chi kwadrat	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	33	17,5	7,391	0,117
I rok studia magisterskie	27	16,8		
Płeć				
kobiety	16	7,5	48,282	<0,001
mężczyźni	44	32,1		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	32	12,8	29,424	<0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	28	28,3		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

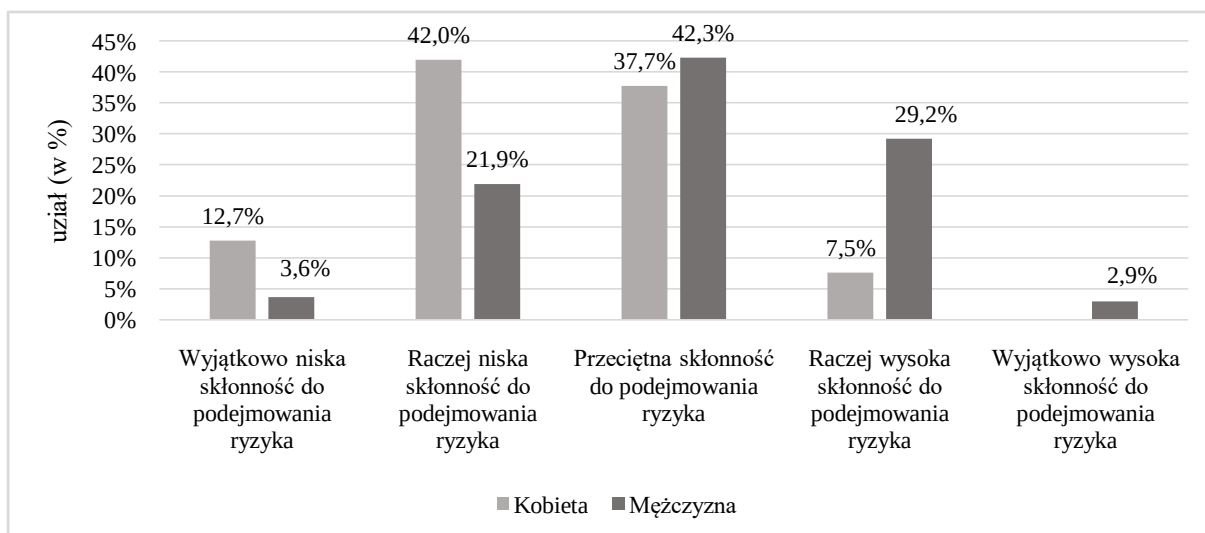
W przypadku skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych (rys. 109.) wyższy udział mężczyzn wystąpił w przypadku oceny raczej wysoka i wyjątkowo wysoka skłonność. Udział wskazań był odpowiednio wyższy o 9,5 i o 5,5 pkt. proc. Natężenie związku nie było silne ($V \text{ Cramera}=0,181$).

Rys. 109. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

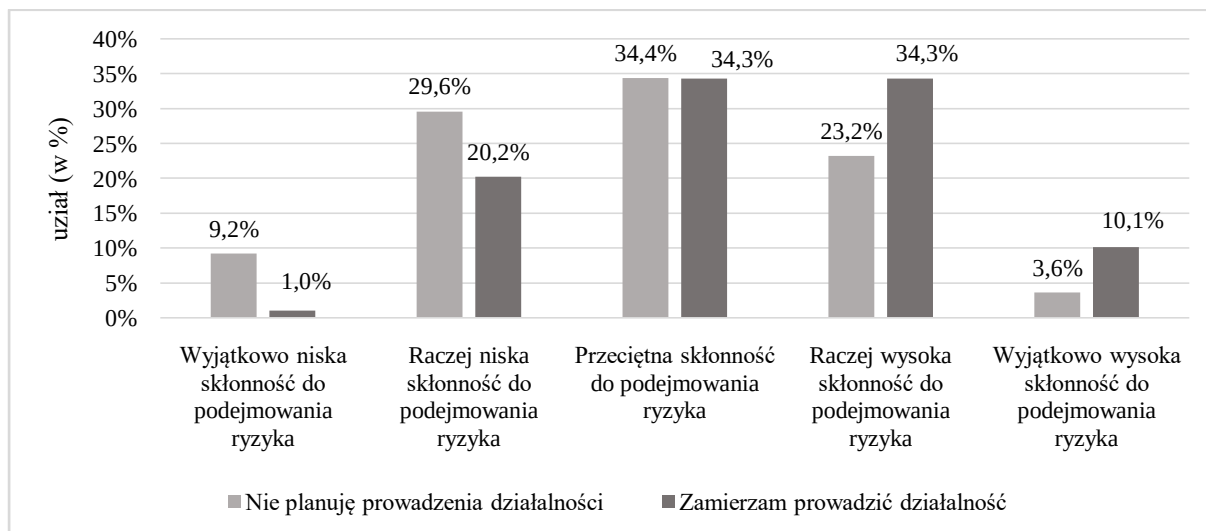
W przypadku skłonności do ryzyka finansowego (rys. 110.) wyższy udział mężczyzn wystąpił w przypadku oceny przeciętna, raczej wysoka i wyjątkowo wysoka skłonność. Udział wskazań był odpowiednio wyższy o 4,6, 21,7 i o 2,9 pkt. proc. (żadna z kobiet nie wskazała opcji wyjątkowo wysoka skłonność do ryzyka). Natężenie związku było znaczne (V Cramera=0,372).

Rys. 110. Skłonność do ryzyka finansowego a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

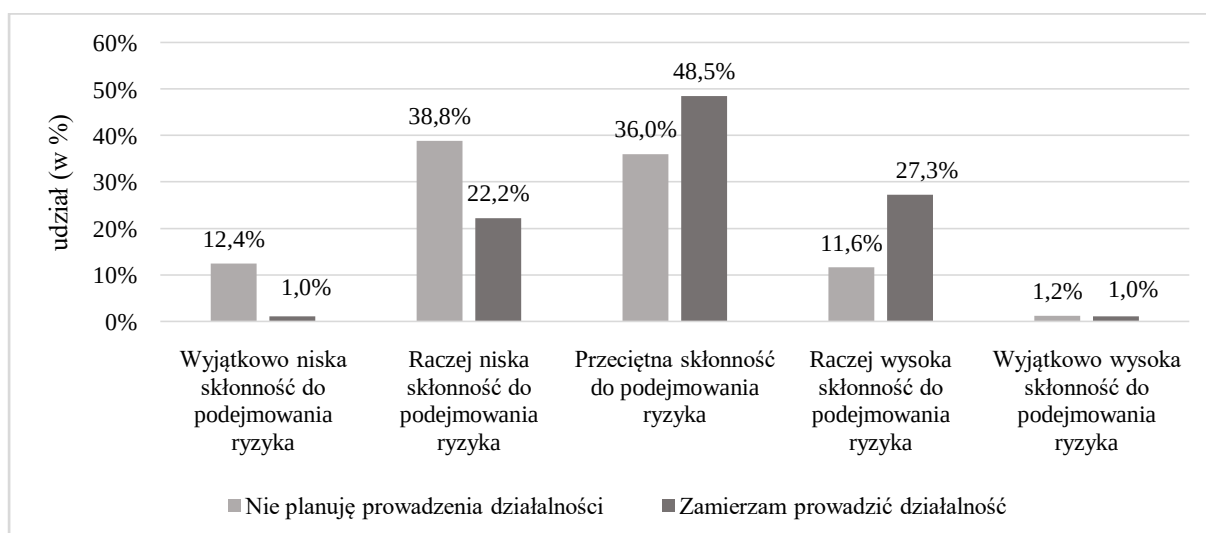
W przypadku skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych (rys. 111.) wyższy udział studentów zamierzających prowadzić działalność gospodarczą wystąpił w przypadku oceny raczej wysoka i wyjątkowo wysoka skłonność. Udział wskazań był odpowiednio wyższy o 11,1 i o 6,5 pkt. proc. Natężenie związku było znaczne ($V_{\text{Cramera}}=0,228$).

Rys. 111. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W przypadku skłonności do ryzyka finansowego (rys. 112.) wyższy udział studentów zamierzających prowadzić działalność gospodarczą w przypadku oceny przeciętna i raczej wysoka skłonność. Udział wskazań był odpowiednio wyższy o 12,5 i o 15,7 pkt. proc. Natężenie związku było znaczne ($V_{\text{Cramera}}=0,290$).

Rys. 112. Skłonność do ryzyka finansowego a intencje przedsiębiorcze

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W celu identyfikacji nastawienia do działań ryzykownych oraz ryzyka w działaniach finansowych jako predyktorów intencji przedsiębiorczych studentów wykorzystano regresję logistyczną (tab. 58.). Zarówno zachowania ryzykowne, jak i skłonność do ryzyka w działaniach finansowych, to istotne ze statystycznego punktu widzenia predyktory działań przedsiębiorczych. Wzrost skłonności do działań ryzykownych o 1 punkt zwiększa intencje przedsiębiorcze o 41,7%, zaś skłonność do ryzyka w działaniach finansowych – o 85,3%.

Tab. 58. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem nastawienia do działań ryzykownych

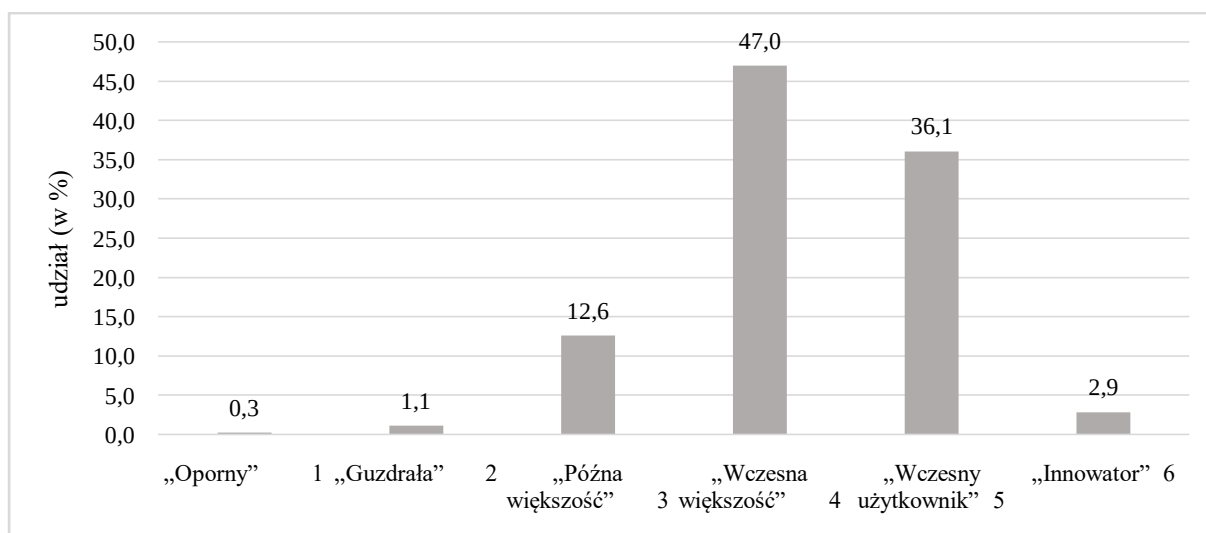
Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-3,715	<0,001	0,285	0,024	0,008
Ryzyko w zachowaniu	0,349	0,010	1,417	1,087	1,848
Ryzyko w działaniach finansowych	0,617	<0,001	1,853	1,364	2,516
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,082$			czułość modelu = 14,14% swoistość modelu = 94,80%		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W kolejnej części kwestionariusza zbadano stosunek ankietowanych do innowacji. Dokonano klasyfikacji studentów w kwestii korzystania z nowych technologii w następujące grupy:

- 1) „Oporny” – osoba, która w ogóle nie akceptuje nowych technologii / produktów, pozostając przy sprawdzonych, ale często przestarzałych rozwiązaniach;
- 2) „Guzdrała” – osoba, która jako jedna z ostatnich akceptuje nowości
- 3) „Późna większość” – osoba, która akceptuje nowości dopiero wtedy, gdy staną się już popularne na rynku i większość innych osób / firm z nich korzysta;
- 4) „Wczesna większość” – osoba akceptująca nowości po pewnym czasie, gdy inni już je przetestują;
- 5) „Wczesny użytkownik” – osoba szybko akceptująca nowości pojawiające się na rynku;
- 6) „Innowator” – osoba jako jedna z pierwszych kupuje nowe produkty / technologie.

Rozkład ogółu badanych przedstawia rys. 113. Wśród badanych najwięcej było osób określanych jako „wczesna większość” oraz „wczesny użytkownik”. Stanowili odpowiednio 47,0% (164) i 36,1% (126). „Innowatorzy” obok „opornych” i „guzdrał” stanowili znikomą część badanych – 2,9% (10).

Rys. 113. Klasyfikacja studentów w kwestii korzystania z nowych technologii

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W celu łatwiejszego porównania studentów wg powyższej kwalifikacji, poszczególnym wariantom przypisano wartości od 1 do 6. Średnie wartości z uwzględnieniem płci, trybu studiów oraz intencji przedsiębiorczych przedstawia tab. 59.

Wszystkie wyniki były bardziej lub mniej oddalone od poziomu „wczesna większość”. W wyniku przeprowadzonej analizy (tab. 59.) stwierdzono, że studenci studiów licencjackich są istotnie bardziej innowacyjni niż studenci studiów magisterskich oraz osoby zamierzające prowadzić działalność gospodarczą są istotnie bardziej innowacyjne w porównaniu z tymi, którzy nie zamierzają prowadzić takiej działalności. Nie stwierdzono istotnej statystycznie różnicy w poziomie innowacyjności kobiet i mężczyzn.

Tab. 59. Samoocena studentów w kwestii korzystania z nowych technologii a rok studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

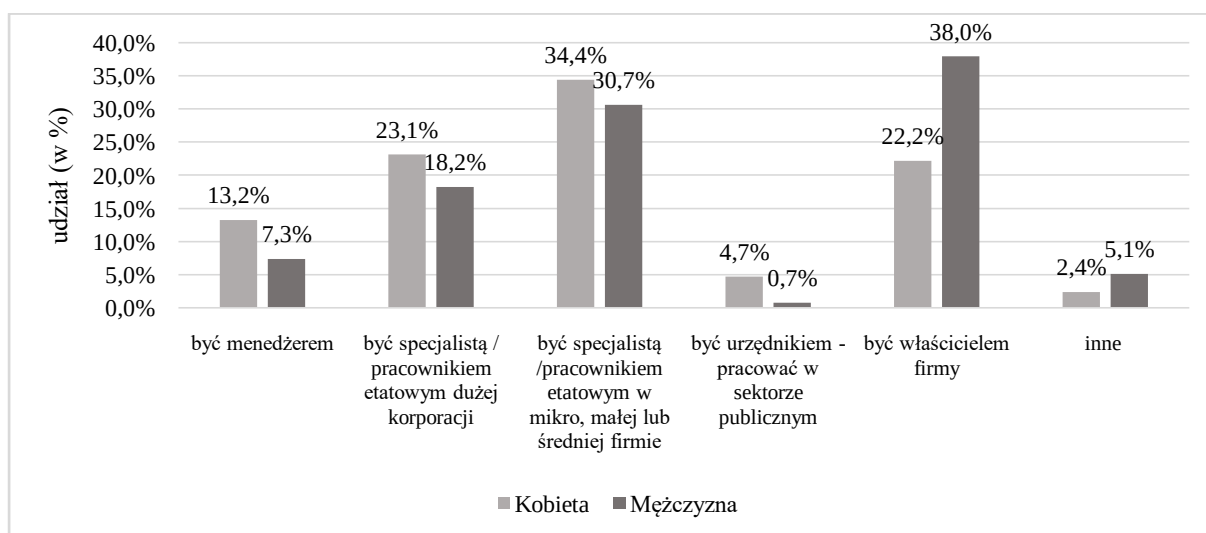
Czynnik	Średnia	Odch. stand.	Wartość statystyki t Studenta	p-value
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	4,4	0,74	2,780	0,006
I rok studia magisterskie	4,1	0,81		
Płeć				
kobiety	4,2	0,71	1,249	0,213
mężczyźni	4,3	0,87		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	4,2	0,76	3,115	0,003
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	4,5	0,80		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.8. Plany na przyszłość

Zbadano jakie plany zawodowe mają studenci na 5 lat po ukończeniu studiów oraz czy różnicuje je płeć i poziom studiów.

Kolejność wskazań (rys. 114.) wśród mężczyzn była następująca: *być właścicielem firmy, być specjalistą / pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie, być specjalistą / pracownikiem etatowym w dużej korporacji, być menedżerem* i na ostatniej pozycji *być urzędnikiem – pracować w sektorze publicznym*. Częstość wskazań poszczególnych kategorii była w granicach 0,7% (1) – 38,0% (52). Kolejność wskazań wśród kobiet była następująca: *być specjalistą / pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie, być specjalistą / pracownikiem etatowym w dużej korporacji, być właścicielem firmy, być menedżerem* i na ostatniej pozycji *być urzędnikiem – pracować w sektorze publicznym*. Częstość wskazań poszczególnych kategorii była w granicach 4,7% (10) – 34,4% (73). 2,4% (5) kobiet i 5,1% (7) mężczyzn nie miało wyraźnie sprecyzowanych planów na przyszłość. Stwierdzono istotny statystycznie związek między planami zawodowymi a płcią ($\chi^2=17,297$ $p=0,004$), natężenie związku wśród badanych nie było silne (V Cramera=0,223).

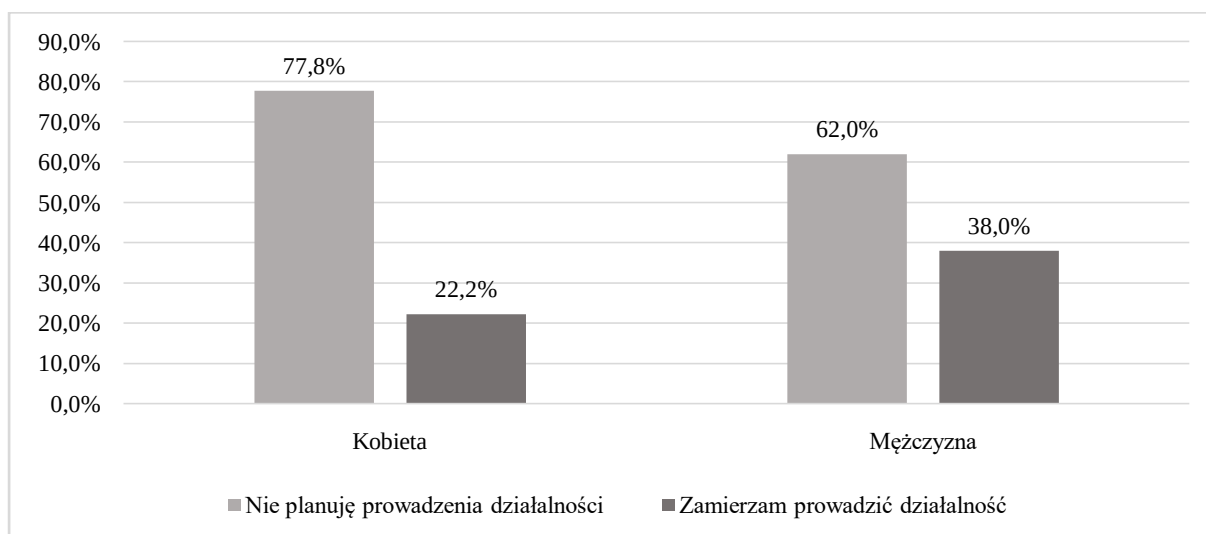

Rys. 114. Plany zawodowe badanych studentów a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Wyszczególnione kategorie planów na przyszłość ujęto w dwie grupy: planuję i nie planuję prowadzenia działalności gospodarczej (rys. 115). Zarówno większość badanych kobiet jak i mężczyzn nie planuje w przyszłości prowadzenia działalności gospodarczej. Udział kobiet mających w planie prowadzenie działalności wynosił 22,2% (47) i był niższy

niż wśród mężczyzn o 15,8 pkt. proc. Stwierdzono istotny statystycznie związek między intencjami przedsiębiorczymi a płcią ($\chi^2=10,206$ $p=0,001$), natężenie związku wśród badanych nie było silne (V Cramera=0,171).

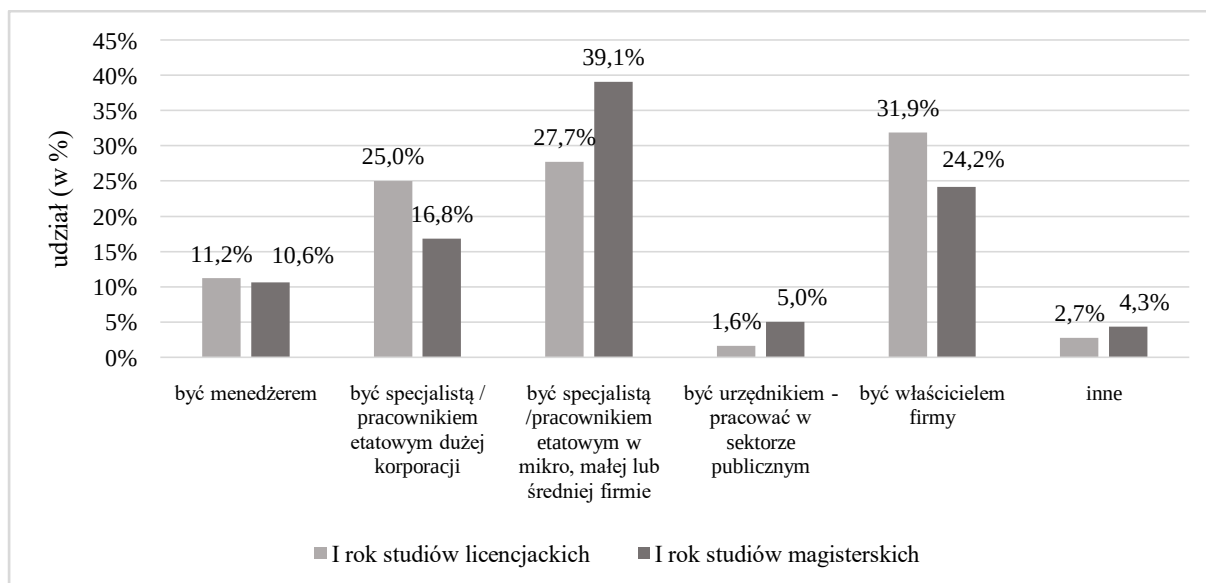

Rys. 115. Planowanie działalności gospodarczej badanych studentów a płeć

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Kolejność wskazań (rys. 116.) studentów I roku studiów licencjackich była następująca: *być właścicielem firmy, być specjalistą / pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie, być specjalistą / pracownikiem etatowym w dużej korporacji, być menedżerem* i na ostatniej pozycji *być urzędnikiem – pracować w sektorze publicznym*. Częstość wskazań poszczególnych kategorii była w granicach 1,6% (3) – 31,9% (47). Kolejność wskazań studentów I roku studiów magisterskich była następująca: *być specjalistą / pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie, być właścicielem firmy, być specjalistą / pracownikiem etatowym w dużej korporacji, być menedżerem* i na ostatniej pozycji *być urzędnikiem – pracować w sektorze publicznym*. Częstość wskazań poszczególnych kategorii była w granicach 5,0% (8) – 39,1% (63). Wśród studentów studiów magisterskich w porównaniu ze studiami licencjackimi zaobserwowano większe zainteresowanie *bycia specjalistą / pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie* i *bycia urzędnikiem* odpowiednio o 11,4 i 3,4 pkt. proc. Największy spadek zainteresowania wystąpił w przypadku *bycia specjalistą / pracownikiem etatowym w dużej korporacji* oraz *właścicielem firmy*, odpowiednio o 8,2 i 7,7 pkt. proc. 2,7% (5) studentów studiów licencjackich i 4,3% (7) studiów magisterskich nie miało wyraźnie sprecyzowanych planów na przyszłość. Stwierdzono istotny statystycznie związek między planami zawodowymi a

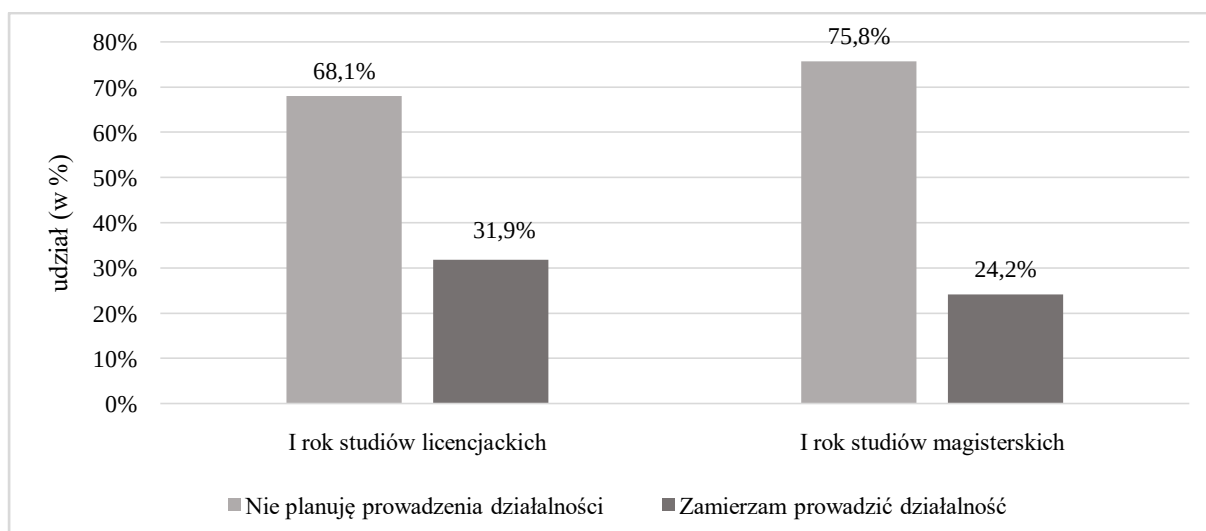
rokiem studiów ($\chi^2=11,922$ $p=0,036$), natężenie korelacji wśród badanych nie było silne (V Cramera=0,185).

Rys. 116. Plany zawodowe badanych studentów a poziom studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Wyszczególnione kategorie planów na przyszłość studentów studiów licencjackich i magisterskich ujęto w dwie grupy: planuję i nie planuję prowadzenia działalności gospodarczej (rys. 117). Zarówno większość badanych studentów studiów licencjackich, jak i magisterskich nie planuje w przyszłości prowadzenia działalności gospodarczej. Udział zamierzających prowadzić działalność wśród studentów studiów licencjackich wyniósł 31,9 % (60) i był wyższy niż wśród studentów studiów magisterskich o 7,7 pkt. proc. Nie stwierdzono istotnego statystycznie związku między intencjami przedsiębiorczymi a poziomem studiów ($\chi^2=2,525$ $p=0,112$).

Rys. 117. Planowanie działalności gospodarczej badanych studentów a poziom studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W kolejnej części zbadano zarówno oczekiwaną przez studentów kwotę wynagrodzenia po ukończeniu studiów, jak i plany odnośnie wyjazdu za granicę.

Satysfakcjonująca badanych studentów kwota miesięcznego wynagrodzenia po ukończeniu studiów (tab. 60.) była w granicach 1 500 – 50 000 zł. Najczęściej wskazywana kwota była w granicach 3 000 – 4 000 zł – 31,3% (109). Kwotę 3 000 – 5 000 zł wskazała nieco ponad połowa a powyżej 10 000 co dziesiąty z badanych studentów.

Tab. 60. Satysfakcjonująca kwota wynagrodzenia (netto) po ukończeniu studiów (w zł)

Wynagrodzenie w zł (netto)	Liczba studentów	Udział (w %)
poniżej 3000	18	5,2
3000-4000	109	31,3
4000-5000	82	23,6
5000-6000	65	18,7
6000-10000	43	12,4
10000 lub więcej	31	8,9
Razem	348	100,0

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Średnia wysokość oczekiwanego wynagrodzenia (tab. 61.) wynosiła 5 185 zł, oczekiwane wynagrodzenie badanych studentów różniło się od tego poziomu przeciętnie o 4275 zł, natężenie dyspersji jest bardzo wysokie.

Tab. 61. Satysfakcjonująca kwota wynagrodzenia (netto) po ukończeniu studiów (w zł)

Parametr	Wynagrodzenie w zł (netto)
Średnia	5185
Mediana	4000
Odchylenie standardowe	4275
Minimum	1500
Maksimum	50000

Źródło: badanie i opracowanie własne.

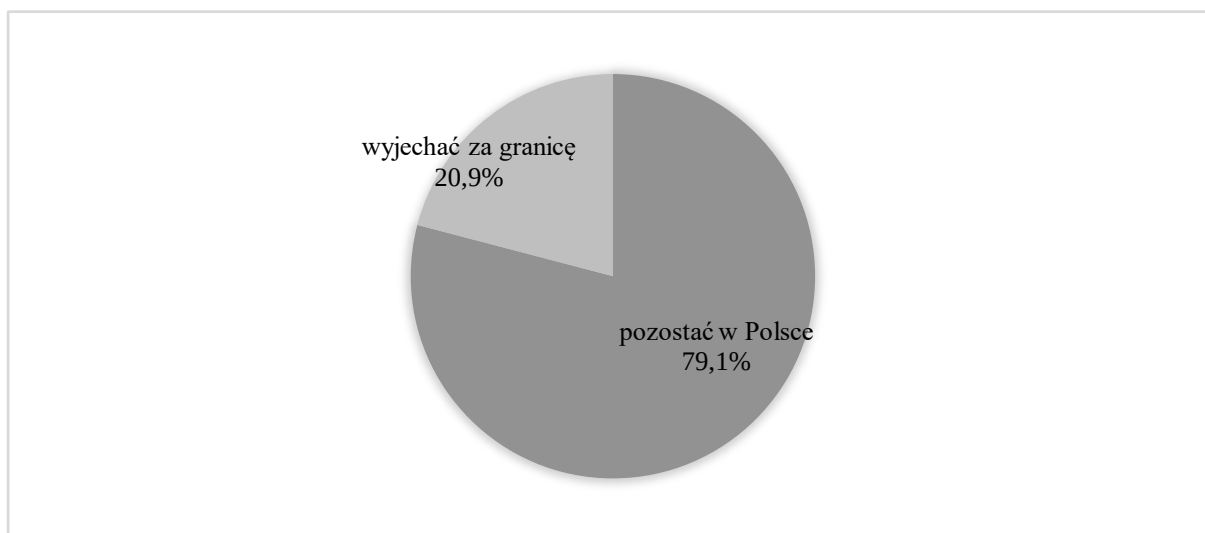
W wyniku przeprowadzonej analizy (tab. 62.) stwierdzono, że oczekiwania w stosunku do wynagrodzenia po ukończeniu studiów studentów I roku studiów licencjackich są wyższe niż studentów I. roku studiów magisterskich, oczekiwania płacowe mężczyzn są wyższe niż kobiet oraz oczekiwania zamierzających prowadzić działalność gospodarczą są wyższe niż studentów niemających takich planów.

Tab. 62. Średnie satysfakcjonujące wynagrodzenie (netto w zł) po ukończeniu studiów a rok studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Średnia	Odch. stand.	Wartość statystyki t Studenta	p-value
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	5706,9	5493,0	2,649	0,004
I rok studia magisterskie	4571,9	1921,6		
Płeć				
kobiety	4705,4	3629,1	2,458	0,007
mężczyźni	5932,7	5045,8		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	4702,4	3465,2	2,785	0,006
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	6416,3	5693,7		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zbadano, jaka część studentów swoje przyszłe życie zawodowe osobiste planuje na emigracji (rys. 118.). Co piąty z badanych studentów planuje po studiach wyjechać za granicę.

Rys. 118. Plany emigracyjne po skończeniu studiów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Nie stwierdzono istotnego statystycznie związku (tab. 63.) planów migracyjnych z płcią i intencjami gospodarczymi. Natomiast wśród studentów studiów I. roku udział planujących wyjazd za granicę był istotnie statystycznie wyższy niż wśród studentów I. roku studiów magisterskich. Natężenie związku było słabe ($V \text{ Cramera}=0,165$).

Tab. 63. Plany emigracyjne po skończeniu studiów a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze

Czynnik	Wskazanie wyjechać za granicę		Statystyka testowa chi kwadrat	p-value
	liczba	udział (w %)		
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	51	27,1	9,503	0,002
I rok studia magisterskie	22	13,7		
Płeć				
kobiety	49	23,1	1,575	0,210
mężczyźni	24	17,5		
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	46	18,4	3,375	0,066
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	27	27,3		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.9. Cechy osobowości a intencje przedsiębiorcze

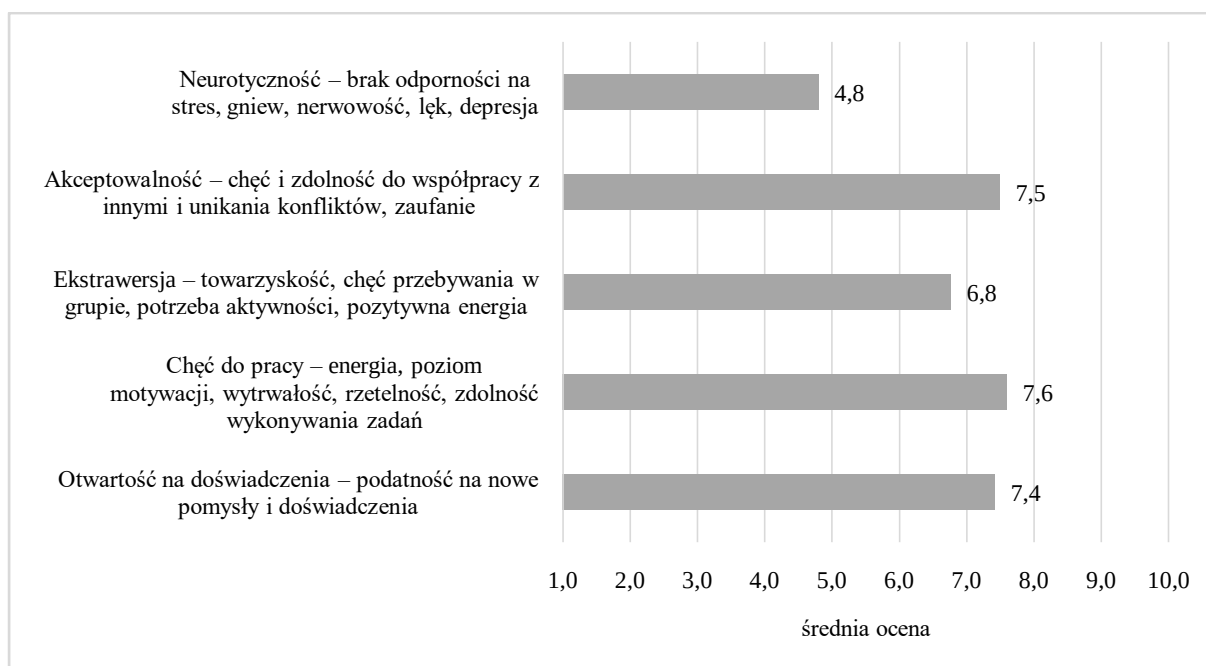
Kolejnym badanym aspektem były cechy osobowości badanych. Jak wspomniano wcześniej, intencje przedsiębiorcze są pochodną cech osobowości.

Do badania cech osobowości wykorzystano metodę OCEAN, która obejmuje 5 kluczowych cech osobowości⁵⁹⁸:

- *Openess*, czyli otwartość – w kontekście przedsiębiorczości oznacza otwartość na zmiany, wprowadzanie innowacji;
- *Conscientiouness* to inaczej sumienność – w przypadku działalności gospodarczej oznacza chęć do pracy, samodyscyplinę, potrzebę i dążenie do osiągnięć;
- *Extraversion*, czyli ekstrawersja – w kontekście przedsiębiorczości oznacza łatwość nawiązywania kontaktów, towarzyskość, serdeczność;
- *Agreeableness*, czyli ugodowość – w biznesie może oznaczać umiejętność współpracy z innymi osobami, zaufanie, postawy altruistyczne;
- *Neuroticism*, czyli neurotyzm – u przedsiębiorcy przejawia się nerwowością, impulsywnością, agresywnością, ewentualnie lękiem.

Studenci oceniali natężenie u siebie badanych cech w skali 10-stopniowej, gdzie 10- oznaczało bardzo silne natężenie danej cechy, a 1- bardzo słabe natężenie danej cechy. W przypadku samooceny cech osobowości (rys. 119.), badani studenci relatywnie najwyżej ocenili u siebie: *Chęć do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań, Akceptowalność – chęć i zdolność do współpracy z innymi i unikania konfliktów, zaufanie oraz Otwartość na doświadczenia – podatność na nowe pomysły i doświadczenia*. Ocena własna była w granicach 7,4-7,9. Relatywnie najniżej ocenili poziom *Neurotyczności – brak odporności na stres, gniew, nerwowość, lęk, depresja* – na poziomie 5,0.

⁵⁹⁸ Zob.: M. Kaczmarek, P. Kaczmarek-Kurczak, *Przegląd metaanaliz dotyczących związku cech osobowości i przedsiębiorczości. W stronę modelu badań*, "Management and Business Administration. Central Europe" 2012, 1(108), s. 49-63; K. Biegańska, *Przedsiębiorcy i intraprzedsiorcy-analiza podobieństw i różnic w predyspozycjach psychologicznych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2019, 126(1), s. 29-41; W. Klinkosz, A. E. Sękowski, *Pięcioczynnikowy model osobowości a narzędzia pomiaru Wielkiej Piątki*, „Annals of Psychology” 2008, 11(1), s. 142-152; E. Topolewska et al., *Krótki kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki IPIP-BFM-20*, „Roczniki Psychologiczne” 2019, 17(2), s. 367-384.

Rys. 119. Średnia samoocena cech osobowości

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zbadano, czy poziom samooceny osobowości różnicuje rok studiów, płeć oraz intencje gospodarcze studentów.

Samoocena poszczególnych cech osobowości studentów I roku studiów licencjackich i I roku studiów magisterskich (tab. 64.) była zbliżona. Różnice w samoocenie były istotne statystycznie jedynie w przypadku *Chęci do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań*. Samoocena tego wymiaru osobowości w badanej próbie studentów I roku studiów magisterskich była wyższa niż u studentów studiów licencjackich średnio o 0,9 pkt.

Tab. 64. Średnia samoocena cech osobowości a rok studiów

Wyszczególnienie	I rok studiów licencjackich		I rok studiów magisterskich		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Otwartość na doświadczenia – podatność na nowe pomysły i doświadczenia	7,5	1,68	7,3	1,71	0,941	0,347
Chęć do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań	7,4	1,76	8,0	1,60	-3,086	0,002
Ekstrawersja – towarzyskość, chęć przebywania w grupie, potrzeba aktywności, pozytywna energia	6,9	2,38	6,6	2,24	1,292	0,197
Akceptowalność – chęć i zdolność do współpracy z innymi i unikania konfliktów, zaufanie	7,6	1,72	7,4	1,62	0,791	0,430
Neurotyczność – brak odporności na stres, gniew, nerwowość, lęk, depresja	4,9	2,38	4,7	2,53	1,061	0,289

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Samoocena poszczególnych cech osobowości studentek i studentów (tab. 65.) była zbliżona. Różnice w samoocenie były istotne statystycznie jedynie w przypadku *Chęci do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań*. Samoocena w badanej próbie studentek była wyższa niż studentów średnio o 0,6.

Tab. 65. Średnia samoocena cech osobowości a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Otwartość na doświadczenia – podatność na nowe pomysły i doświadczenia	7,3	1,72	7,5	1,65	-1,080	0,281
Chęć do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań	7,9	1,65	7,3	1,74	3,179	0,002
Ekstrawersja – towarzyskość, chęć przebywania w grupie, potrzeba aktywności, pozytywna energia	6,9	2,24	6,5	2,43	1,419	0,157
Akceptowalność – chęć i zdolność do współpracy z innymi i unikania konfliktów, zaufanie	7,6	1,68	7,4	1,67	1,015	0,311
Neurotyczność – brak odporności na stres, gniew, nerwowość, lęk, depresja	5,0	2,46	4,6	2,42	1,507	0,133

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Istotne ze statystycznego punktu widzenia różnice w samoocenie osobowości wśród osób, które planują uruchomienie własnej firmy oraz tych, którzy takich planów nie mają (tab. 66.), wystąpiły w przypadku *Otwartości* i *Neurotyczności*. Przeciętnie wyższą samoocenę *otwartości* mieli studenci zamierzający podjąć działalność gospodarczą, zaś wyższą samoocenę *neurotyczności* stwierdzono wśród studentów nieplanujących takiej działalności.

Tab. 66. Średnia samoocena cech osobowości a intencje przedsiębiorcze

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Otwartość na doświadczenia – podatność na nowe pomysły i doświadczenia	7,2	1,76	7,9	1,40	-3,939	<0,001
Chęć do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań	7,6	1,79	7,8	1,47	-1,535	0,126
Ekstrawersja – towarzyskość, chęć przebywania w grupie, potrzeba aktywności, pozytywna energia	6,8	2,29	6,7	2,41	0,198	0,843
Akceptowalność – chęć i zdolność do współpracy z innymi i unikania konfliktów, zaufanie	7,4	1,64	7,6	1,77	-0,936	0,350
Neurotyczność – brak odporności na stres, gniew, nerwowość, lęk, depresja	5,0	2,57	4,2	2,05	3,023	0,003

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W celu identyfikacji cech osobowości jako predyktorów intencji przedsiębiorczych studentów wykorzystano regresję logistyczną. W modelu wykorzystano cechy osobowości mające istotny statystycznie związek z intencjami przedsiębiorczymi tzn. *otwartość* i *neurotyczność*.

Wyniki estymacji przedstawia tab. 67. Wzrost poziomu *otwartości* o 1 punkt powoduje zwiększenie intencji przedsiębiorczych o 24,4%. Wzrost *neurotyczności* o 1 poziom zmniejsza natomiast intencje przedsiębiorcze odpowiednio o 19,6%.

Tab. 67. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych cech osobowości

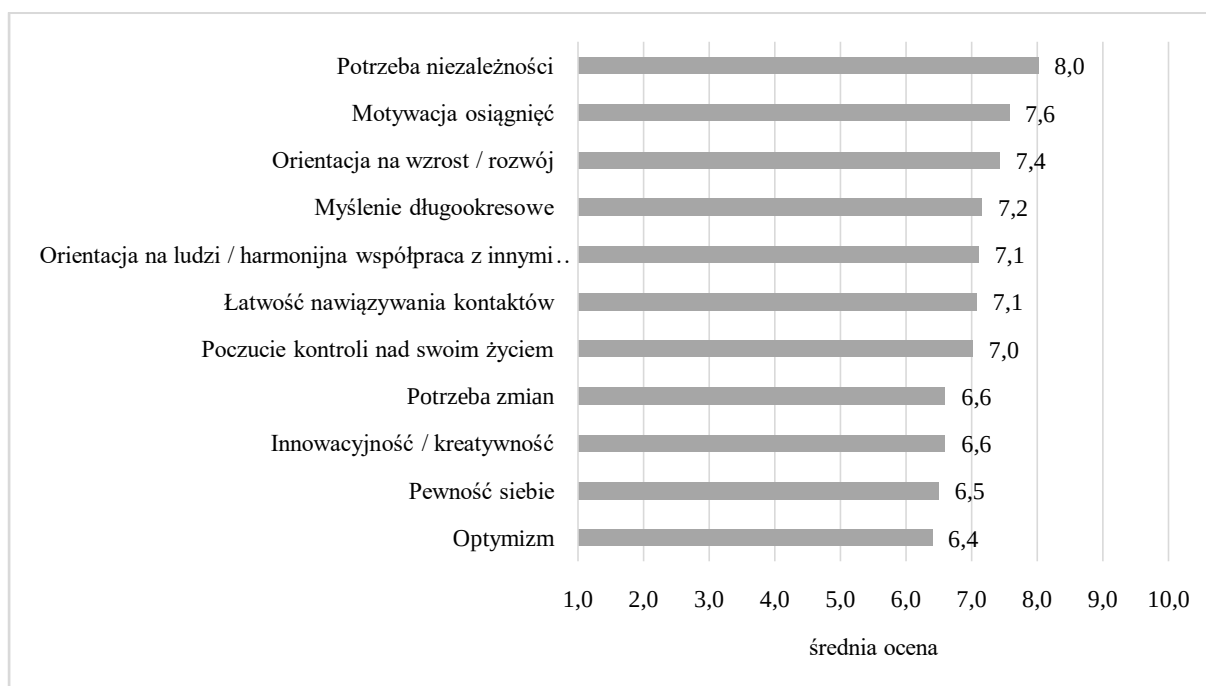
Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-2,284	0,001	0,102	0,026	0,395
Otwartość	0,250	0,001	1,244	1,098	1,501
Neurotyczność	-0,115	0,027	0,891	0,804	0,987
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,045$			czułość modelu = 1,01% swoistość modelu = 98,80%		

Źródło: badanie i opracowanie własne

Osobowość przedsiębiorczą badano także za pomocą analizy 11 cech charakteryzujących przedsiębiorców. Respondenci dokonywali samooceny natężenia tych cech, korzystając ze skali 10 punktowej.

Średnia ocen cech osobowości przedsiębiorczej w badanej próbie (rys. 120.) była w granicach 6,5-8,0. Badani studenci relatywnie najwyżej ocenili u siebie: *Potrzebę*

niezależności, Motywację osiągnięć, Orientację na wzrost/rozwój. Relatywnie najniżej ocenili: Optymizm, Potrzebę zmian oraz Innowacyjność/kreatywność.

Rys. 120. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zbadano, czy poziom cech osobowości przedsiębiorczej różnicuje rok studiów, płeć oraz intencje gospodarcze studentów.

Samoocena poszczególnych cech osobowości przedsiębiorczej (tab. 68.) studentów I roku studiów licencjackich i I roku studiów magisterskich była zbliżona. Różnice istotne statystycznie wystąpiły jedynie w przypadku *Myślenia długookresowego*. Samoocena studentów I roku studiów magisterskich była wyższa w badanej próbie niż studiów licencjackich średnio o 0,9.

Tab. 68. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a rok studiów

Wyszczególnienie	I rok studiów licencjackich		I rok studiów magisterskich		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Motywacja osiągnięć	7,7	1,63	7,5	1,52	1,088	0,277
Poczucie kontroli nad swoim życiem	7,0	1,99	7,0	1,77	-0,013	0,989
Potrzeba niezależności	8,0	1,87	8,1	1,86	-0,651	0,515
Pewność siebie	6,5	1,96	6,5	1,83	-0,063	0,950
Innowacyjność / kreatywność	6,7	1,82	6,5	1,65	0,730	0,466
Potrzeba zmian	6,7	2,14	6,5	2,09	0,575	0,565
Orientacja na wzrost / rozwój	7,4	1,74	7,5	1,52	-0,545	0,586
Orientacja na ludzi / harmonijna współpraca z innymi osobami	7,2	1,72	7,0	1,75	0,762	0,447
Łatwość nawiązywania kontaktów	7,1	2,26	7,1	2,03	-0,027	0,978
Optymizm	6,5	2,02	6,4	2,01	0,448	0,654
Myślenie długookresowe	6,9	2,03	7,4	1,92	-2,475	0,014

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w samoocenie cech osobowości przedsiębiorczej studentek i studentów (tab. 69.) z wyjątkiem *Pewności siebie*.

Tab. 69. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a płeć

Wyszczególnienie	Kobiety		Mężczyźni		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Motywacja osiągnięć	7,6	1,43	7,5	1,80	0,644	0,520
Poczucie kontroli nad swoim życiem	7,0	1,86	7,1	1,94	-0,560	0,576
Potrzeba niezależności	8,1	1,82	7,9	1,93	1,009	0,314
Pewność siebie	6,2	1,96	6,9	1,74	-3,290	0,001
Innowacyjność / kreatywność	6,6	1,73	6,7	1,78	-0,600	0,549
Potrzeba zmian	6,6	2,06	6,6	2,20	0,061	0,952
Orientacja na wzrost / rozwój	7,4	1,59	7,5	1,72	-0,182	0,856
Orientacja na ludzi / harmonijna współpraca z innymi osobami	7,2	1,68	6,9	1,80	1,855	0,064
Łatwość nawiązywania kontaktów	7,2	2,13	6,9	2,19	1,048	0,296
Optymizm	6,4	2,05	6,4	1,98	0,134	0,893
Myślenie długookresowe	7,2	1,89	7,1	2,15	0,801	0,423

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Istotne ze statystycznego punktu widzenia różnice w samoocenie cech osobowości przedsiębiorczej (tab. 70.) wystąpiły w przypadku studentów planujących własną działalność gospodarczą i nieposiadających takich planów, dotyczyły one następujących cech: *Potrzeby niezależności*, *Motywacji osiągnięć*, *Orientacji na wzrost / rozwój*, *Poczucia kontroli nad swoim życiem*, *Innowacyjności / kreatywności* oraz *Potrzeby zmian*. Przeciętnie wyższą samoocenę cech osobowości w wyróżnionych aspektach mieli studenci zamierzający podjąć

działalność gospodarczą. Różnica w średniej ocen w badanej próbie wynosiła od 0,4 do 1,0. Najniższa wystąpiła w przypadku *Motywacji osiągnięć*, natomiast najwyższa w przypadku *Potrzeby zmian*. Dane empiryczne wspierają przyjętą hipotezę H₉: Posiadanie cech osobowości przedsiębiorczej pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.

Tab. 70. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a intencje przedsiębiorcze

Wyszczególnienie	Nie planuję działalności gospodarczej		Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą		wartość statystyki testowej t	p-value
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Motywacja osiągnięć	7,5	1,55	7,9	1,63	-2,104	0,036
Poczucie kontroli nad swoim życiem	6,8	1,96	7,5	1,62	-2,814	0,005
Potrzeba niezależności	7,9	1,91	8,4	1,67	-2,684	0,008
Pewność siebie	6,3	1,96	7,1	1,62	-4,034	<0,001
Innowacyjność / kreatywność	6,4	1,72	7,2	1,66	-4,283	<0,001
Potrzeba zmian	6,3	2,16	7,3	1,83	-3,965	<0,001
Orientacja na wzrost / rozwój	7,3	1,74	7,9	1,24	-3,819	<0,001
Orientacja na ludzi / harmonijna współpraca z innymi osobami	7,0	1,76	7,3	1,66	-1,122	0,263
Łatwość nawiązywania kontaktów	7,0	2,14	7,2	2,20	-0,845	0,399
Optymizm	6,2	2,00	6,8	2,01	-2,500	0,013
Myślenie długookresowe	7,0	1,98	7,4	2,02	-1,695	0,091

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W celu identyfikacji cech osobowości przedsiębiorczej jako predyktorów intencji przedsiębiorczych studentów wykorzystano regresję logistyczną. W modelu wykorzystano cechy osobowości mające istotny statystycznie związek z intencjami przedsiębiorczymi tzn. *poczucie kontroli nad swoim życiem*, *potrzebę niezależności*, *innowacyjność / kreatywność*, *potrzebę zmian* oraz *orientację na wzrost / rozwój*. Wyniki estymacji przedstawia tab. 71.

Tab. 71. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem cech osobowości przedsiębiorczej

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-4,702	<0,001	0,009	0,002	0,052
Motywacja osiągnięć	-0,050	0,606	0,951	0,785	1,151
Poczucie kontroli nad swoim życiem	0,155	0,053	1,168	0,998	1,366
Potrzeba niezależności	0,050	0,534	1,052	0,897	1,232
Innowacyjność / kreatywność	0,213	0,015	1,239	1,041	1,473
Potrzeba zmian	0,157	0,031	1,170	1,014	1,350
Orientacja na wzrost / rozwój	0,014	0,890	1,015	0,826	1,246
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,073$			czułość modelu = 13,13% swoistość modelu = 95,60%		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Po wyeliminowaniu zmiennych: *motywacja osiągnięć*, *potrzeba niezależności* oraz *orientacja na wzrost/rozwój* ostateczny model regresji logistycznej ma postać przedstawioną w tab. 72. Wzrost poziomu poczucia kontroli o 1 poziom zwiększa szansę podjęcia działalności gospodarczej o 16,4%, wzrost innowacyjności/kreatywności o 1 punkt zwiększa szansę na podjęcie działalności o 23,3%, zaś wzrost potrzeby zmian o 18,7%.

Tab. 72. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych cech osobowości przedsiębiorczej

Wyszczególnienie	Ocena parametru β	p	OR	95% przedział	
Wyraz wolny	-4,610	<0,001	0,010	0,002	0,045
Poczucie kontroli nad swoim życiem	0,151	0,033	1,164	1,013	1,337
Innowacyjność / kreatywność	0,210	0,012	1,233	1,047	1,453
Potrzeba zmian	0,172	0,010	1,187	1,041	1,353
test ilorazu wiarygodności: <0,001 pseudo $R^2 = 0,071$			czułość modelu = 12,12% swoistość modelu = 96,00%		

Źródło: badanie i opracowanie własne.

6.10. Wyniki eksperymentów behawioralnych

Ważnym elementem badań były eksperymenty behawioralne. Ekonomia behawioralna analizuje motywy i zasady ludzkiego działania w warunkach złożonych i niepewnych, czyli takich, jakie często panują na współczesnym rynku. Wiąże się z tym zagadnienie popełniania przez jednostki pewnych systematycznych błędów w ramach procesu podejmowania decyzji ekonomicznych. Przykładem takiego błędu poznawczego jest tzw. efekt framingowy,

polegający na tym, iż przekazywanie identycznej informacji, ale w różnych formatach, może w konsekwencji zmieniać ludzkie decyzje. Jednocześnie jednostki wyciągają różne wnioski na podstawie tych samych danych, w zależności od tego, w jaki sposób zostały one zaprezentowane⁵⁹⁹. W rezultacie, ekonomia behawioralna pozwala wykorzystać ograniczenia ludzkiego umysłu w celu skonstruowania systemu wyboru opierającego się na dobrze dopasowanych bodźcach⁶⁰⁰. Inspiracją do przeprowadzenia eksperymentów behawioralnych były badania przeprowadzone do tej pory zarówno wśród przedsiębiorców, inwestorów, jak i studentów⁶⁰¹.

Aspekt behawioralny odgrywa istotną rolę w procesie zakładania własnego przedsiębiorstwa⁶⁰². Elementem tego procesu jest również wykorzystanie osobistych cech przy podejmowaniu decyzji w realiach środowiska zewnętrznego danej jednostki. Tym samym, ekonomia behawioralna pozwala lepiej zrozumieć przedsiębiorcze zachowania w środowisku rynkowym⁶⁰³. Jednocześnie wyzwaniem stanowi stworzenie edukacji dla przedsiębiorczości opartej na dorobku ekonomii behawioralnej. W tym celu konieczna jest modyfikacja programów nauczania⁶⁰⁴.

W związku z tym, eksperymenty behawioralne zostały przeprowadzone w następujący sposób: próba badawcza została podzielona na dwie części (A i B)⁶⁰⁵. Przygotowano dwa warianty kwestionariusza w ramach ankiety internetowej CAWI. W drodze losowania do grupy A trafili studenci, których numer indeksu kończył się liczbą nieparzystą, a do grupy B studenci, których numer indeksu kończył się liczbą parzystą.

Różnice w strukturze między grupami (tab. 73.) były niewielkie i wynosiły od 1,9 do 4,1 pkt. proc. Największe wystąpiły w strukturze według wieku, a stosunkowo najmniejsze w strukturze według intencji gospodarczych.

⁵⁹⁹ Więcej na ten temat: M. Szczepaniec, P. Kulawczuk, T. Jurkiewicz, *Finanse behawioralne mikro, małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2021.

⁶⁰⁰ B. Jamka, *Edukacja dla przedsiębiorczości oparta na ekonomii behawioralnej: talent przedsiębiorczy a torowanie*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), s. 19-30.

⁶⁰¹ Zob.: *Behawioralne aspekty rozwoju przedsiębiorczości w Polsce. Ekonomia behawioralna finansowania przedsiębiorczości* pod red. P. Kulawczuka, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010; W. Bizon, *Wykształcenie decydentów a wykorzystanie instrumentów rozwojowych sektora małych i średnich przedsiębiorstw w: Wybrane aspekty rozwoju i konkurencyjności nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej* pod red. A. Grynia, Uniwersytet w Białymstoku. Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie, Wilno 2015, s. 541-561.

⁶⁰² M. Czyżewska et al., *Przedsiębiorcze postawy młodych a zapotrzebowanie na finansowanie seed capital*, „Finansowy Kwartalnik Internetowy Finanse” 2009, s. 1-16.

⁶⁰³ L. Kwieciński, *Design thinking – behawioralny aspekt kreowania przedsiębiorczości*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(34), s. 126-127.

⁶⁰⁴ B. Jamka, *Edukacja dla przedsiębiorczości oparta na ekonomii behawioralnej: talent przedsiębiorczy a torowanie*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), s. 19-30.

⁶⁰⁵ Zakłada się, iż indywidualne różnice nie powinny zaburzać mierzenia efektu eksperymentalnego. Służyła temu randomizacja, dająca statystyczną pewność, iż różnice pomiędzy obiema podgrupami będą niewielkie.

W kilku miejscach w standaryzowanym kwestionariuszu wprowadzono różne parametry ofert dotyczących wsparcia przedsiębiorczości – respondenci z grup A i B. Po zakończeniu badania, poddano analizie różnice w preferencjach respondentów z grup A i B.

Tab. 73. Struktura uczestniczących w eksperymentach w grupie A i B według płci, roku studiów oraz intencji przedsiębiorczej

Wyszczególnienie	Grupa A		Grupa B	
	Liczba studentów	Udział (w %)	Liczba studentów	Udział (w %)
Płeć				
kobieta	98	58,3	114	63,0
mężczyzna	70	41,7	67	37,0
Rok studiów				
I rok studiów licencjackich	94	56,0	94	51,9
I rok studiów magisterskich	74	44,0	87	48,1
Intencje gospodarcze				
Zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	46	27,4	53	29,3
Nie planuję działalności gospodarczej	122	72,6	128	70,7
Razem	168	100,0	181	100,0

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Eksperyment 1. Inkubator przedsiębiorczości

Eksperyment miał na celu sprawdzenie, w jaki sposób pojawienie się atrakcyjnej oferty oferowanej przez inkubator przedsiębiorczości wpłynie na prawdopodobieństwo założenia działalności gospodarczej przez respondentów (tab. 74.).

Tab. 74. Treść pytania odnośnie inkubatorów przedsiębiorczości w poszczególnych próbkach

Próbka	Treść pytania
A	Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Władze regionalne razem z Uniwersytetem Gdańskim tworzą nowy inkubator przedsiębiorczości. Specjaliści z różnych dziedzin doradzą Panu/i, jak rozwiązać kluczowe problemy biznesowe. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założy Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z pomocy inkubatora?
B	Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Władze regionalne razem z Uniwersytetem Gdańskim tworzą nowy inkubator przedsiębiorczości. Specjaliści z różnych dziedzin doradzą Panu/i, jak rozwiązać kluczowe problemy biznesowe, <u>poza tym będzie Pan/i miał/a możliwość skorzystania z powierzchni biurowej (bez opłat przez rok) oraz usług biura rachunkowego (bez opłat przez pierwszy rok).</u> Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założy Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z pomocy inkubatora?

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu przedstawia tab. 75. Studenci w Grupie A, określając prawdopodobieństwo założenia własnej działalności przy pomocy inkubatora najczęściej wskazywali 61-80%. Udział tych wskazań wynosił 39,9% (67). Najrzadziej wskazywali na prawdopodobieństwo w granicach 81-100% – 7,7% (13). W grupie B studenci również najczęściej wskazywali 61-80%. Udział wskazań wynosił 47,5% (86), najrzadziej natomiast prawdopodobieństwo w granicach 0-20% – 5,0% (9). Różnice w częstości wskazań wysokości ocen były w granicach 3,3-13,8 pkt. proc. Najmniejsze różnice wystąpiły wśród wskazujących ocenę najniższą, tj. 0-20%, zaś największe wśród wskazujących ocenę najwyższą – tj. powyżej 80%. Wskaźnik podobieństwa struktur w badanej próbie wynoszący 0,648 wskazuje na niezbyt silne podobieństwo rozkładów. Stwierdzono istotne statystycznie różnice między rozkładami odpowiedzi w grupie A i B (χ^2 kwadrat=12,669 $p=0,013$).

Prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów studenci założą własną działalność gospodarczą, korzystając z pomocy inkubatora, wynosiło średnio w grupie A – 58,7% ($\pm 21,6\%$), natomiast w grupie B – 68,3% ($\pm 21,5\%$). Zaobserwowane różnice są istotne ze statystycznego punktu widzenia.

Tab. 75. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentcie 1

Ocena (w %)	Grupa A		Grupa B	
	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
0-20	14	8,3	9	5,0
21-40	25	14,9	15	8,3
41-60	49	29,2	32	17,7
61-80	67	39,9	86	47,5
81-100	13	7,7	39	21,5
Razem	168	100	181	100
Parametry rozkładu				
średnia arytmetyczna	58,7%		68,3%	
mediana	60,0%		75,0%	
odchylenie standardowe	21,6%		21,5%	
x min	0,0%		0,0%	
x max	99,0%		100,0%	
wartość statystyki t-Studenta	4,187			
p-value	<0,001			

Źródło: badanie i opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonej analizy stwierdzono (tab. 76.), że różnice w średnim poziomie prawdopodobieństwa założenia własnej działalności przy pomocy inkubatora

między grupami A i B były istotne ze statystycznego punktu widzenia w przypadku badanych poziomów studiów, grup o wyróżnionych intencjach przedsiębiorczych oraz kobiet. W grupie A prawdopodobieństwo założenia własnej działalności gospodarczej było w każdym z tych przypadków niższe niż w grupie B. W grupie mężczyzn średnia różnica prawdopodobieństw między eksperymentami jest nieistotna statystycznie.

Tab. 76. Wartości parametrów rozkładu w Eksperymentcie 1 grupie A i B według roku studiów, płci oraz intencji przedsiębiorczej

Czynnik	Średnia (w%) Grupa A	Średnia (w%) Grupa B	Wartość statystyki t Studenta	p-value
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	60,9	69,9	-3,063	0,003
I rok studia magisterskie	55,8	66,6	-2,972	0,003
Płeć				
kobiety	58,4	70,2	-4,375	<0,001
mężczyźni	59,1	65,2	-1,475	0,142
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	56,2	63,5	-2,704	0,007
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	65,3	80,4	-3,951	<0,001

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Wyniki tego eksperymentu pokazują, że osoby planujące założyć działalność gospodarczą zwracają uwagę na dodatkowe finansowe zachęty, które mogą pomóc w przetrwaniu okresu inkubacji przedsiębiorstwa. Tym samym polityka inkubatorów przedsiębiorczości powinna być nakierowana na dodatkowe wsparcie nowych przedsiębiorstw, szczególnie w pierwszych latach ich działalności. Już sama pomoc w postaci doradztwa może wyraźnie zwiększyć intencje przedsiębiorcze, a dodanie do tego dodatkowych usług rachunkowych oraz bezpłatnej powierzchni biurowej, jeszcze bardziej zachęci młodych ludzi do zakładania działalności gospodarczej. Wyniki badania można wykorzystać przy projektowaniu programów pomocowych dla kobiet rozpoczynających działalność gospodarczą.

Eksperyment 2. Ocena atrakcyjności linii kredytowej

Kolejny eksperyment miał na celu sprawdzenie, w jaki sposób możliwość skorzystania z określonego źródła finansowania (przy identycznej kwocie) – w postaci bezzwrotnej dotacji lub kredytu – wpływa na prawdopodobieństwo założenia działalności gospodarczej określane przez respondentów (tab. 77.). Zakładano, że w próbie A, której przedstawiono ofertę

pomocy bezzwrotnej (dotacji), prawdopodobieństwo założenia własnej firmy będzie większe niż w próbie B, gdzie pomoc miała charakter zwrotny (kredyt).

Tab. 77. Treść pytania odnośnie przetrwania przedsiębiorstwa w poszczególnych próbkach

Próbka	Treść pytania
A	Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Istnieje możliwość dofinansowania działalności gospodarczej z funduszy UE dla młodych przedsiębiorców w wysokości 50 tys. zł. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założysz Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z dofinansowania?
B	Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Istnieje możliwość otrzymania kredytu dla młodych przedsiębiorców w wysokości 50 tys. zł (na warunkach rynkowych), gwarantowanego przez Skarb Państwa oraz z karencją spłaty przez 1 rok. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założysz Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z kredytu?

Zródło: opracowanie własne.

Studenci w grupie A (tab. 78.), określając prawdopodobieństwo założenia własnej działalności przy skorzystaniu z dofinansowania, najczęściej wskazywali 61-80%. Udział tych wskazań wynosił 34,5% (58). Najrzadziej wskazywali na prawdopodobieństwo w granicach 0-20% – 5,4% (9). W grupie B studenci najczęściej wskazywali 41-60%. Udział wskazań wynosił 28,7% (52), najrzadziej natomiast prawdopodobieństwo w granicach 81-100% – 9,4% (17). Różnice w częstości wskazań wysokości ocen były w granicach 2,5-14,1pkt. proc. Najmniejsze różnice wystąpiły wśród wskazujących ocenę najniższą, tj. 41-60%, zaś największe wśród wskazujących ocenę 61-80%. Wskaźnik podobieństwa struktur w badanej próbie wynoszący 0,593 wskazuje na niezbyt silne podobieństwo rozkładów. Stwierdzono istotne statystycznie różnice między rozkładami odpowiedzi w grupie A i B (chi kwadrat=18,436 p=0,001).

Prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów studenci założą własną działalność gospodarczą, korzystając z dofinansowania wynosiło średnio w grupie A 64,2% ($\pm 22,6\%$) natomiast w grupie B 48,8% ($\pm 25,2\%$). Zaobserwowane różnice są istotne ze statystycznego punktu widzenia.

Tab. 78. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentcie 2

Ocena (w %)	Grupa A		Grupa B	
	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
0-20	9	5,4	32	17,7
21-40	22	13,1	43	23,8
41-60	44	26,2	52	28,7
61-80	58	34,5	37	20,4
81-100	35	20,8	17	9,4
Razem	168	100	181	100
Parametry rozkładu				
średnia arytmetyczna	64,2%		48,8%	
mediana	70,0%		50,0%	
odchylenie standardowe	22,6%		25,2%	
x min	0,0%		0,0%	
x max	100,0%		100,0%	
wartość statystyki t-Studenta	6,003			
p-value	<0,001			

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że różnice w średnim poziomie prawdopodobieństwa założenia własnej działalności między grupami A i B (tab. 79.) były istotne ze statystycznego punktu widzenia zarówno w przypadku badanych poziomów studiów, płci oraz grup o wyróżnionych intencjach przedsiębiorczych. Średnie prawdopodobieństwo w Eksperymentcie A było w każdym z tych przypadków wyższe niż w Eksperymentcie B.

Tab. 79. Wartości parametrów rozkładu w Eksperymentcie 2 grupie A i B według roku studiów, płci oraz intencji przedsiębiorczej

Czynnik	Średnia (w%) Grupa A	Średnia (w%) Grupa B	Wartość statystyki t Studenta	p-value
Poziom studiów				
I rok studia licencjackie	65,4	52,7	3,796	<0,001
I rok studia magisterskie	62,7	44,7	4,576	<0,001
Płeć				
kobiety	62,2	50,0	3,752	<0,001
mężczyźni	67,0	46,9	4,864	<0,001
Intencje przedsiębiorcze				
nie planuję działalności gospodarczej	60,7	46,6	4,819	<0,001
zamierzam prowadzić działalność gospodarczą	73,5	54,4	3,922	<0,001

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Wyniki drugiego eksperymentu pokazują, że na decyzję podejmowaną przez respondentów odnośnie oceny prawdopodobieństwa założenia działalności gospodarczej w

przyszłości istotny wpływ mają dostępne źródła finansowania. Możliwość skorzystania z bezzwrotnego źródła finansowania w postaci dotacji znacznie zwiększa prawdopodobieństwo założenia działalności w stosunku do sytuacji, gdy respondentom oferowany jest kredyt na warunkach rynkowych, z roczną karencją spłaty

Eksperyment 3. Przetrwanie przedsiębiorstwa

Eksperyment miał na celu sprawdzenie, w jaki sposób różne przedstawienie sytuacji w zakresie powstawania i likwidacji przedsiębiorstw wpływa na hipotetyczne prawdopodobieństwo przetrwania przedsiębiorstwa określane przez respondentów (tab. 80.). Wykorzystując koncepcję framingu, a także teorię perspektywy, zakładano, że osoby, które uzyskają negatywne informacje (o liczbie zlikwidowanych przedsiębiorstw), będą podawać niższe prawdopodobieństwo przetrwania na rynku własnej firmy.

Tab. 80. Treść pytania odnośnie przetrwania przedsiębiorstwa w poszczególnych próbkach

Próbka	Treść pytania
A	W Polsce powstaje rocznie ok. 350-400 tys. nowych przedsiębiorstw. Jak ocenia Pan/i, czy gdyby założył/a Pan/i działalność gospodarczą, to przetrwałaby ona pierwsze 3 lata?
B	W Polsce w każdym roku zostaje wyrejestrowanych (zlikwidowanych) ok. 230-330 tys. przedsiębiorstw. Jak ocenia Pan/i, czy gdyby założył/a Pan/i działalność gospodarczą, to przetrwałaby ona pierwsze 3 lata?

Źródło: opracowanie własne.

Studenci w Grupie A (tab. 81.), określając prawdopodobieństwo przetrwania przez co najmniej 3 lata założonej firmy najczęściej wskazywali 61-80%. Udział tych wskazań wynosił 37,5% (63). Najrzadziej wskazywali na prawdopodobieństwo w granicach 0-20% - 6,5% (11). W grupie B studenci najczęściej wskazywali 41-60%. Udział tych wskazań wynosił 40,4% (74), najrzadziej natomiast prawdopodobieństwo w granicach 0-20% - 4,9% (9). Różnice w częstości wskazań wysokości prawdopodobieństwa przetrwania firmy na rynku były w granicach 1,6-8,5 pkt. proc. Najmniejsze różnice wystąpiły wśród wskazujących ocenę najniższą, tj. 0-20% zaś największe wśród wskazujących ocenę 61-80%. Wskaźnik podobieństwa struktur w badanej próbie wynoszący 0,786 wskazuje na silne podobieństwo rozkładów. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między rozkładami odpowiedzi w grupie A i B (chi kwadrat=2,375 p=0,667).

Prawdopodobieństwo przetrwania założonej firmy przez co najmniej 3 lata wynosiło średnio w grupie A 61,1% ($\pm 20,6\%$) natomiast w grupie B 60,4% ($\pm 19,8\%$). Zaobserwowane różnice są nieistotne statystycznie.

Tab. 81. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentcie 3

Ocena (w %)	Grupa A		Grupa B	
	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
0-20	11	6,5	9	4,9
21-40	13	7,7	20	10,9
41-60	59	35,1	74	40,4
61-80	63	37,5	53	29,0
81-100	19	11,3	23	12,6
Razem	165	98	179	98
Parametry rozkładu				
średnia arytmetyczna	61,1%		60,4%	
mediana	60,0%		60,0%	
odchylenie standardowe	20,6%		19,8%	
x min	0,0%		10,0%	
x max	100,0%		100,0%	
wartość statystyki t-Studenta	0,318			
p-value	0,750			

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Rezultaty kolejnego eksperymentu pokazują, że osoby planujące założyć działalność gospodarczą nie zwracają uwagi na dodatkowe informacje dotyczące sytuacji na rynku w postaci liczby zakładanych oraz likwidowanych przedsiębiorstw.

Podsumowując wyniki eksperymentów behawioralnych, warto zwrócić uwagę na kilka interesujących aspektów badania. Eksperymenty te potwierdzają słuszność hipotezy H₇: Wsparcie publiczne start-upów zwiększa prawdopodobieństwo założenia działalności gospodarczej.

Okazuje się, iż zarówno wsparcie w postaci usług wspomagających biznes, jak i dostęp do zewnętrznego finansowania połączony z kontrolą zachowań przedsiębiorczych są w stanie wpłynąć na intencje przedsiębiorcze⁶⁰⁶. Wyniki niektórych badań wskazują, iż kobiety, częściej niż mężczyźni, decydują się na wybór kapitału własnego jako źródła finansowania swoich przedsiębiorstw, jednocześnie doświadczając problemów z pozyskaniem

⁶⁰⁶ T. T. Nguyen, *The impact of access to finance and environmental factors on entrepreneurial intention: The mediator role of entrepreneurial behavioural control*, "Entrepreneurial Business and Economics Review" 2020, 8(2), s. 127-140.

zewnętrznych źródeł finansowania⁶⁰⁷. Z przeprowadzonego eksperymentu wynika, iż kobiety, które są mniej skłonne do zakładania działalności gospodarczej, przy odpowiednim wsparciu będą wykazywać chęć założenia własnej firmy. Podobna sytuacja będzie miała miejsce w przypadku osób, które nie planują założenia własnej firmy, pod wpływem odpowiednich bodźców będą wskazywać na większe niż zerowe prawdopodobieństwo uruchomienia własnej działalności.

⁶⁰⁷ P. Siemieniak, M. Rembiasz, *Wiedza biznesowa jako czynnik kształtujący postawy przedsiębiorcze studentów uczelni technicznej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2019, 15(1), s. 107; P. Siemieniak, M. Rembiasz, *Determinanty przedsiębiorczości kobiet – wybrane aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18(12), s. 359-360.

Zakończenie

Przedsiębiorcy wpływają na nasze życie w wielu aspektach. Tworzą miejsca pracy, inwestują i generują wzrost gospodarczy. Innowacje, jakie wprowadzają przedsiębiorstwa, zmieniają nie tylko sektor przedsiębiorstw, ale także naszą codzienność. Bez osób, które decydują się na założenie własnego przedsiębiorstwa, nie mógłby funkcjonować sektor prywatny. Dobrobyt w poszczególnych krajach wynika z produktywności, która nie jest rezultatem państwowej kontroli większości zasobów, tylko prywatnej przedsiębiorczości. Tym samym konkurencyjność gospodarek jest pochodną działań przedsiębiorczych.

Przedsiębiorczość to nieustanne działanie. Przedsiębiorstwo działa w określonym miejscu i czasie, w zmiennym otoczeniu. Skuteczny przedsiębiorca jest w stanie dokładnie przewidzieć i oszacować różne rodzaje ryzyka, na jakie narażone jest jego przedsiębiorstwo. Jednocześnie potrafi też podejmować działania minimalizujące negatywne skutki tych zagrożeń. Skoro od decyzji przedsiębiorcy zależy funkcjonowanie przedsiębiorstwa, to również jego przetrwanie i rozwój są pochodną osobistych predyspozycji przedsiębiorcy. Jednocześnie plan założenia własnej działalności gospodarczej musi zostać poparty konkretnym działaniem, zatem od określonej osoby zależy, czy zdecyduje się na ten krok.

Postawione we wstępie kluczowe hipotezy badawcze zostały potwierdzone:

- H_1 : Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach pozytywnie wpływa na innowacyjność państw.
- H_3 : Na studiach wyższych studenci zwiększają swoją wiedzę w zakresie przedsiębiorczości.
- H_{3b} : Nadmiar wiedzy na temat przedsiębiorczości prowadzi do zmniejszenia intencji przedsiębiorczych.
- H_4 : Większy kontakt z praktyką gospodarczą zwiększa skłonność do zakładania działalności gospodarczej.
- H_6 : Do prowadzenia działalności gospodarczej najlepiej przygotowują praktyki i staże.
- H_7 : Wsparcie publiczne start-upów zwiększa prawdopodobieństwo założenia działalności gospodarczej.
- H_8 : Kobiety rzadziej wykazują intencje przedsiębiorcze.
- H_9 : Posiadanie cech osobowości przedsiębiorczej pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.
- H_{10} : Wyższy poziom akceptacji ryzyka pozytywnie wpływa na intencje przedsiębiorcze.

- H₁₁: Obawy przed niepowodzeniem negatywnie wpływają na intencje przedsiębiorcze. Z drugiej strony, badania nie pozwoliły na przyjęcie następujących hipotez:
- H₂: Wysoka jakość edukacji przedsiębiorczej na wyższych uczelniach zwiększa szanse na przetrwanie firm na rynku.
- H₅: Studia mają pozytywny wpływ na intencje przedsiębiorcze.

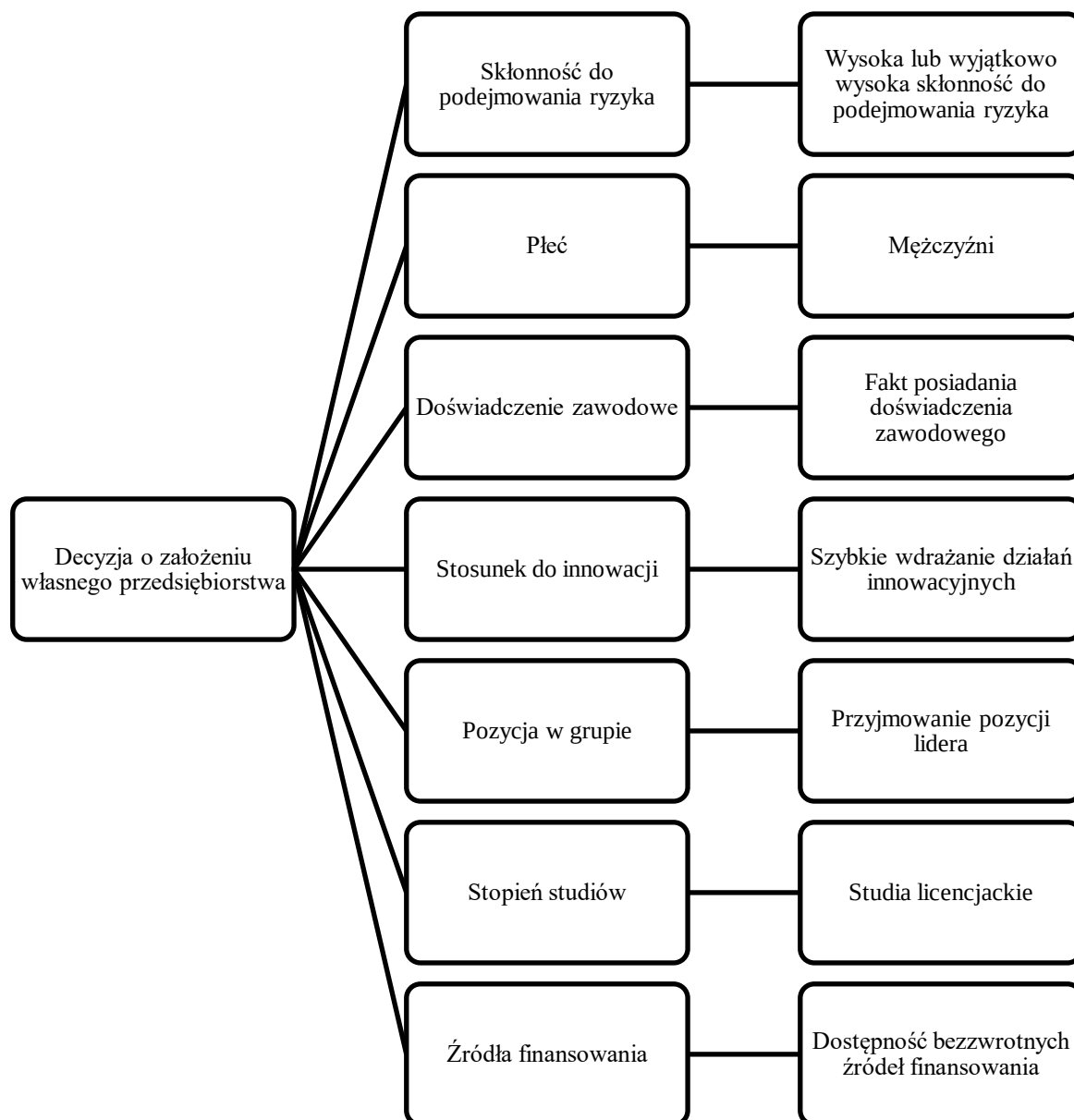
Pierwszym etapem badań była analiza danych dotyczących edukacji i przedsiębiorczości dla różnych krajów, pochodzących z raportów i baz międzynarodowych. Pozwoliła ona na wyodrębnienie zmiennych, które poddano szczegółowej analizie statystycznej. W rezultacie, badanie zależności pomiędzy zmiennymi dla poszczególnych krajów umożliwiło wyodrębnienie istotnych czynników mających wpływ na działania przedsiębiorcze, szczególnie te o charakterze innowacyjnym. System edukacji na rzecz przedsiębiorczości stanowi jedynie fragment systemu komponentów wspierających działania przedsiębiorcze. Należy do nich również system kształcenia, skutkujący doskonaleniem ogólnych umiejętności przyszłych absolwentów.

Zaskoczeniem jest fakt, iż nie stwierdzono istotnych zależności pomiędzy badanymi zmiennymi niezależnymi a tymi zmiennymi zależnymi, które bezpośrednio są związane z kreacją nowych przedsiębiorstw oraz ich przetrwaniem w analizowanych krajach. Okazało się, że dostępne dane dotyczące jakości edukacji przedsiębiorczej w poszczególnych państwach budzą wiele wątpliwości. Tym samym, edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna mieć na celu raczej nie maksymalizację liczby przedsiębiorstw, lecz przede wszystkim promowanie innowacyjnej przedsiębiorczości w rozumieniu Schumpetera.

W tej chwili nie ma odpowiednich wskaźników edukacji przedsiębiorczej, które umożliwiałyby prowadzenie zaawansowanych analiz porównawczych na poziomie międzynarodowym. Badania GEM obejmują zbyt mało państw, opierają się na subiektywnych opiniach ekspertów, a ich duże zmiany z roku na rok budzą wątpliwości co do wiarygodności uzyskanych wyników. Przedstawione w niniejszej rozprawie wyniki badań empirycznych są przesłanką do kontynuowania badań porównawczych edukacji na rzecz przedsiębiorczości w skali międzynarodowej.

Ciekawych wniosków dostarczyły również badania pierwotne populacji studentów Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego. Respondenci odpowiadali na wiele pytań pozwalających na stworzenie obszernej charakterystyki tej populacji. Na podstawie badań ankietowych udało się stworzyć model, w którym określono zestaw czynników zwiększających skłonność do założenia własnego przedsiębiorstwa w badanej populacji (rys.

121.). Okazuje się, iż osoby o większej skłonności do ryzyka, posiadające doświadczenie zawodowe, przyjmujące często pozycję lidera w grupie oraz podejmujące działania innowacyjne częściej niż reszta badanej populacji wskazują na założenie własnej firmy jako plan na przyszłą karierę zawodową. Istotny wpływ na decyzję o rozpoczęciu kariery przedsiębiorcy ma dostęp do atrakcyjnych form finansowania, np. w formie dotacji. Powyższe rezultaty badań ankietowych w postaci profilu przyszłego przedsiębiorcy, są spójne z wynikami badań przytoczonych w poprzednich rozdziałach.

Rys. 121. Czynniki zwiększające szanse na założenie przedsiębiorstwa

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Zdaniem respondentów to nie samo zakładanie działalności gospodarczej w Polsce stanowi wyzwanie, ale kwestia rozwijania nowego przedsiębiorstwa na starcie. W tym

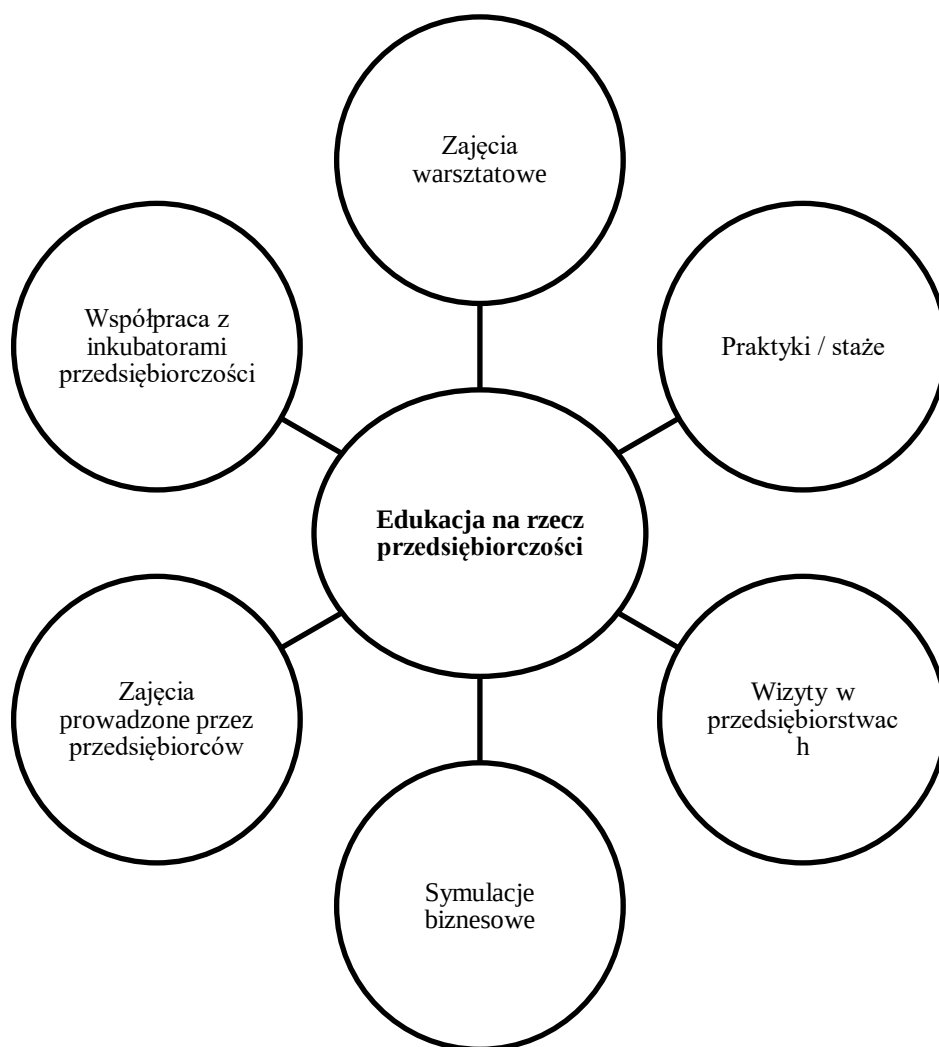
kontekście pojawia się zagadnienie problemu z dostępem do źródeł finansowania dla przedsiębiorstw. Jednocześnie ankietowani negatywnie oceniają system podatkowy, wszechobecną biurokrację oraz wysokie koszty działalności, które utrudniają prowadzenie działalności gospodarczej w naszym kraju. Można przypuszczać, że jest to jeden z czynników, który wpływa na decyzję części ankietowanych o wyjeździe za granicę i późniejszym założeniu działalności gospodarczej poza granicami naszego kraju.

Tym samym niektóre osoby, niewątpliwie mające potencjał w dziedzinie przedsiębiorczości, co wykazały badania ankietowe, nie tworzą w naszym kraju własnych przedsiębiorstw, mających wpływ na innowacyjność naszej gospodarki, ale decydują się na emigrację. To utrata cennych dla naszej gospodarki zasobów. W tym celu postuluje się zmianę polityki państwa w zakresie wspierania przedsiębiorczości, poprzez tworzenie nie tylko zachęt finansowych, ale również upraszczanie przepisów, stanowiących istotną barierę dla rozwoju przedsiębiorczości w Polsce. Skutkiem takich działań może być uwolnienie potencjału w zakresie przedsiębiorczości tych jednostek, które do tej pory nie zdecydowały się na założenie własnego przedsiębiorstwa oraz nie mają tego nawet w planach.

Bardzo ważną częścią ankiety była ocena wiedzy dotyczącej przedsiębiorczości zdobywanej podczas nauki przez respondentów. Studenci studiów magisterskich w zdecydowanej większości przypadków wykazali wyższy poziom wiedzy niż studenci studiów licencjackich w kontekście znajomości różnych zagadnień wchodzących w skład szeroko pojętej przedsiębiorczości.

Kolejny, ważny aspekt badań to ocena edukacji na rzecz przedsiębiorczości na Uniwersytecie Gdańskim. Ankietowani oceniają uczelnię pozytywnie we wszystkich kategoriach. Jednocześnie należy nadmienić, że najwyższe noty odnotowano w przypadku wykładowców uczelni, natomiast wyzwaniem dla respondentów była kwestia ogólnej oceny działań Uniwersytetu Gdańskiego na rzecz przedsiębiorczości studentów, szczególnie uczelnianych podmiotów czy komórek organizacyjnych, dedykowanych tym właśnie działaniom.

Interesujące są wyniki badań dotyczące opinii respondentów na temat oceny różnych działań edukacyjnych przygotowujących studentów do założenia własnego przedsiębiorstwa (rys. 122.). Okazuje się, iż podobnie jak w przypadku cytowanych w poprzednich rozdziałach wynikach badań prowadzonych w zakresie edukacji przedsiębiorczej, tak również w przypadku tych badań, respondenci oceniają najlepiej zajęcia, które wymagają ich aktywnego udziału oraz są prowadzone przy zaangażowaniu przedstawicieli sektora przedsiębiorstw.

Rys. 122. Działania edukacyjne w ramach nauki przedsiębiorczości preferowane przez respondentów

Źródło: badanie i opracowanie własne.

Studenci wykazują znajomość zagadnień teoretycznych z różnych dziedzin, natomiast wyzwaniem jest przełożenie teorii na praktykę. Jednocześnie zdecydowanie za rzadko uczestniczą w szkoleniach czy kursach służących podniesieniu wiedzy i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości.

Wyniki eksperymentów behawioralnych dowodzą, że zarówno osoby planujące założyć działalność gospodarczą, jak i te, które takich planów jeszcze nie mają, zwracają uwagę na dodatkowe finansowe zachęty, które mogą pomóc w przetrwaniu okresu inkubacji przedsiębiorstwa. Tym samym polityka inkubatorów przedsiębiorczości powinna być nakierowana na dodatkowe wsparcie nowych przedsiębiorstw, szczególnie w pierwszych latach ich działalności. Możliwość skorzystania z bezzwrotnego źródła finansowania w

postaci dotacji znacznie zwiększa prawdopodobieństwo założenia działalności w stosunku do sytuacji, gdy respondentom oferowany jest kredyt na warunkach rynkowych, z roczną karencją spłaty.

Otoczenie procesu edukacyjnego ma istotny wpływ na przebieg nauczania. Jednocześnie rolą wykładowcy w procesie kształcenia jest odkrycie indywidualnych predyspozycji poszczególnych studentów i dostosowanie treści nauczania oraz metod dydaktycznych w celu osiągnięcia określonych efektów kształcenia. Na podstawie badań pierwotnych przeprowadzonych wśród studentów można zatem postulować, aby w ramach zajęć prowadzonych na uczelni pojawiło się więcej praktycznych aspektów przedsiębiorczości. Zaangażowanie studentów w takie zajęcia może nie tylko umożliwić im zdobycie nowej wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości, ale także wpłynąć na zmniejszenie awersji do ryzyka. Tym samym pobudzenie studentów do działania poprzez praktyczne, odzwierciedlające realne warunki prowadzenia działalności gospodarczej wyzwania, może stanowić istotny czynnik wpływający na późniejszą decyzję o założeniu własnego przedsiębiorstwa.

Edukacja powinna polegać nie tylko na zwiększaniu liczby osób podejmujących naukę, ale również na przekazywaniu określonej wiedzy i umiejętności. W tym miejscu należy podkreślić, iż nauczanie przedsiębiorczości nie powinno ograniczać się wyłącznie do wiedzy o zakładaniu firmy. Studenci powinni być w stanie nabyć konkretne, przydatne umiejętności, które potem mogą wykorzystać przy tworzeniu własnego przedsiębiorstwa. To prawda, iż odkrycie możliwości przedsiębiorczych ma kluczowe znaczenie dla późniejszego sukcesu własnego przedsiębiorstwa, ale adepci edukacji w zakresie przedsiębiorczości powinni również nauczyć się w trakcie studiów, iż proces przekształcenia własnego pomysłu w odnoszące sukcesy przedsięwzięcie biznesowe wymaga czasu i energii. Wiodącym motywem ze strony decydentów w kontekście działań edukacyjnych powinno być stymulowanie innowacyjnej działalności gospodarczej, ze wskazaniem korzyści dla całej gospodarki.

W tym celu należy prowadzić kampanię informacyjną skierowaną do wszystkich studentów, iż istnieje szeroka oferta kursów, szkoleń oraz praktyk umożliwiających pogłębianie wiedzy z zakresu przedsiębiorczości. Wyzwanie stanowi również aktywizacja tych osób, które wykazują niezdecydowanie w kwestii założenia własnej działalności gospodarczej w przyszłości.

W kontekście determinant intencji przedsiębiorczych – wyniki różnicuje płeć. Cechami przedsiębiorczymi częściej wykazywali się mężczyźni, którzy częściej niż kobiety

mają pomysł na swoje własne przedsiębiorstwo. Jednocześnie to mężczyźni wskazywali zazwyczaj odpowiedź, iż prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać satysfakcję. Również zdecydowanie częściej niż kobiety, mężczyźni są w stanie zaakceptować ryzyko związane z własną działalnością gospodarczą.

Z kolei kobiety częściej niż mężczyźni dostrzegają, iż prowadzenie własnej działalności gospodarczej odbywa się kosztem życia rodzinnego. Jednocześnie kobietom, częściej niż mężczyznom, prowadzenie własnej firmy kojarzy się z wysokim poziomem stresu. Niezależnie od tego, kobiety chętniej uczestniczą w różnego rodzaju aktywnościach mających na celu poszerzenie ich wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości. W przypadku kobiet – wykorzystanie eksperymentów behawioralnych dowodzi, iż zastosowanie pewnych bodźców wpływa na zwiększenie intencji przedsiębiorczych. Tym samym, wyzwaniem stanowi stworzenie edukacji dla przedsiębiorczości opartej na dorobku ekonomii behawioralnej. W tym celu konieczna jest modyfikacja programów nauczania.

Uczelnie, tworząc ekosystemy przedsiębiorczości, wraz innymi instytucjami, powinny promować specjalne programy edukacji przedsiębiorczej, szczególnie dedykowane kobietom. Tym samym, działania prowadzone przez uczelnię powinny być skoncentrowane na rozwijaniu podstaw przedsiębiorczych ze szczególnym uwzględnieniem osobistych predyspozycji studentek. Rozwiązaniem problemu niskiej skłonności młodych kobiet do podejmowania działalności gospodarczej mogłyby być specjalne rządowe i uczelniane programy wsparcia kobiecej przedsiębiorczości, a także większe uwzględnienie w programach edukacyjnych kwestii zarządzania ryzykiem, co mogłoby zmniejszyć często deklarowane obawy przed niepowodzeniem w biznesie. Zwiększanie pewności siebie i poczucia własnej skuteczności może pozytywnie wpłynąć na przedsiębiorczość kobiet.

Wśród tych studentów, którzy deklarują chęć założenia własnego przedsiębiorstwa, przeważają studenci studiów licencjackich. W tym przypadku można przypuszczać, iż intencje przedsiębiorcze deklarowane przez młodszych studentów są często związane z nadmiernym optymizmem, niewielkim doświadczeniem zawodowym lub jego zupełnym brakiem. Deklarowanie możliwości założenia własnej firmy stanowi dla młodszych studentów jeden ze sposobów na wyróżnienie się, jednocześnie umożliwiając im realizację marzeń w przyszłości.

Studenci, niezależnie od poziomu studiów, uważają, że przedsiębiorczość nie jest cechą wrodzoną. Studenci studiów licencjackich wykazują się większym optymizmem w kwestii tego, że przedsiębiorczości można się nauczyć. Jednocześnie studenci studiów magisterskich, opierając się na swoich doświadczeniach, nie są w pełni przekonani, że

przedsiębiorczości można się nauczyć. Osoby, które mają pomysły biznesowe, zdecydowanie częściej niż pozostali dostrzegają możliwości podjęcia działalności gospodarczej (szanse przedsiębiorcze). Badani, niezależnie od poziomu studiów, są przekonani, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej jest dobrą ścieżką na karierę zawodową, dostrzegając jednocześnie zalety i wady decyzji o założeniu własnej firmy. Studenci studiów licencjackich wykazują większy optymizm w kwestii prowadzenia własnego przedsiębiorstwa. Z kolei studenci studiów magisterskich mają za sobą więcej doświadczeń, a tym samym bardziej realnie oceniają rzeczywistość.

Warto wspomnieć również o kontekście późniejszego wykorzystania wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości. Nie każdy jest predestynowany do bycia właścicielem przedsiębiorstwa. Kolejno zdobywane doświadczenia – zarówno edukacyjne, jak i zawodowe, sprawiają, iż samozatrudnienie staje się realną opcją jedynie dla tych osób, które są w stanie zaakceptować wszelkie negatywne aspekty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej. Jak wykazały badania wtórne, edukacja w zakresie przedsiębiorczości nie wpływa wyłącznie na sam fakt założenia własnej działalności gospodarczej przez absolwentów, ale na późniejszą karierę zawodową poszczególnych jednostek jako pracowników, wprowadzających innowacje, zarówno produktowe, jak i procesowe, na różnych szczeblach organizacji.

Należy jednak podkreślić, iż wszelkie badania dotyczące intencji przedsiębiorczych zawierają jedynie deklaracje respondentów. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na to, iż porównanie deklaracji z rzeczywistymi działaniami przedsiębiorczymi studentów jest wyzwaniem dla wielu naukowców zajmujących się tymi zagadnieniami, gdyż problemem jest dostępność tych samych ankietowanych po kilku latach od pierwszego badania.

Jednocześnie przydatnym narzędziem, mającym na celu diagnozowanie potrzeb edukacyjnych w zakresie przedsiębiorczości, powinny być rozszerzone badania losów absolwentów wyższych uczelni. Użyteczność bazy danych ELA dla badaczy zajmujących się edukacją świadczy o tym, iż ocena sytuacji zawodowej absolwentów powinna stanowić przesłankę modyfikacji programów nauczania, także tych dotyczących przedsiębiorczości, w celu dostosowania ich do wymagań rynku pracy.

Użytecznym rozwiązaniem mogą być również badania kompetencji przedsiębiorczych, przeprowadzane wśród studentów różnych kierunków studiów, nie tylko ekonomicznych, szczególnie tych, którzy wykazują intencje przedsiębiorcze. Zdiagnozowane w niniejszej pracy, czynniki zwiększające szanse na założenie własnego przedsiębiorstwa,

stanowią użyteczne narzędzie oceny predyspozycji poszczególnych osób do bycia przedsiębiorcą w przyszłości.

Rezultaty takich badań diagnostycznych mogą stanowić użyteczne narzędzie w opracowywaniu programów nauczania przedsiębiorczości, dostosowanych do oczekiwań i predyspozycji studentów. Badania te można przeprowadzić również w skali międzynarodowej, uwzględniając także potrzeby studentów zagranicznych, poprzez określenie wpływu czynników kulturowych na przedsiębiorczość.

Ponadto warto rozważyć modyfikację programów nauczania, w celu ich uatrakcyjnienia i wprowadzenia nowoczesnych metod nauczania, pozwalających uczestnikom kursów zdobyć wiedzę i umiejętności w zakresie nowych technologii. W ten sposób, cyfrowe kompetencje zdobywane już w szkole, mogą zwiększyć szanse na sukces przedsiębiorców w erze globalnej, cyfrowej gospodarki przyszłości.

Wyzwanie stanowi również wdrożenie w ramach edukacji przedsiębiorczości kwestii związanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu i zagadnień powiązanych z szeroko pojętą ekologią. Troska o szerokie grono interesariuszy i środowisko, staje się współcześnie wyznacznikiem przetrwania wielu przedsiębiorstw.

Profil przyszłego przedsiębiorcy przedstawiony w niniejszej rozprawie, należy również rozbudować, poprzez złożone, interdyscyplinarne badania, łączące dorobek nie tylko ekonomii, ale również psychologii i socjologii. Zachęty ekonomiczne mogą wpłynąć na intencje przedsiębiorcze, co wykazano w niniejszej rozprawie, natomiast jest to zagadnienie ekonomii behawioralnej, badającej aspekty psychologiczne związane z podejmowaniem decyzji ekonomicznych. Ważnym zagadnieniem jest kwestia, akceptowanego przez daną jednostkę, poziomu ryzyka. Warto zbadać, w jaki sposób można zwiększyć pewność siebie w kontekście zakładania własnej działalności gospodarczej.

Jednocześnie, kwestie kulturowe, w postaci: przekazywanych wartości, wyznawanej religii, stereotypów związanych z płcią, postrzegania roli przedsiębiorcy w społeczeństwie, reakcji na niepowodzenia, mogą stanowić czynnik wpływający na decyzje poszczególnych jednostek. Ponadto, warto zbadać wpływ edukacji szkolnej, wsparcia rodziny, miejsca zamieszkania i doświadczenia zawodowego na intencje przedsiębiorcze.

Edukacja przedsiębiorczości jest jednym z wielu czynników, które wpływają na intencje przedsiębiorcze. Jednocześnie, wielokrotnie akcentowany w różnych częściach niniejszej rozprawy fakt interpretowania przedsiębiorczości przez wielu badaczy w szerokim kontekście, wpływa na to, iż aktywizacja przedsiębiorcza studentów nie powinna polegać jedynie na nakłanianiu ich do założenia własnej działalności gospodarczej. Edukacja

przedsiębiorcza prowadzona na uczelni wyższej powinna umożliwiać doskonalenie kompetencji w obszarze wiedzy, umiejętności i postaw, przydatnych przy podejmowaniu przedsiębiorczych działań nie tylko w życiu zawodowym, ale również osobistym.

Bibliografia

Książki

1. Akingbola K., Rogers S. E., Baluch A., *Social Enterprise as Change w: Change Management in Nonprofit Organizations*, Palgrave Macmillan, Cham 2019.
2. Bachryj-Krzywaźnia M., *Tożsamość Europy – tożsamość europejska w: Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie. Podręcznik akademicki* pod red. A. Pacześniak, M. Klimowicz, OTO – Wrocław, Wrocław 2014.
3. Beckman G. D., Cherwitz R. A., *Advancing the authentic: Intellectual entrepreneurship and the role of the business school in fine arts entrepreneurship curriculum design w: Handbook of University-wide Entrepreneurship Education* pod red. P. West, E. J. Gatewood, K. G. Shaver, Edward Elgar, Cheltenham 2009.
4. *Behawioralne aspekty rozwoju przedsiębiorczości w Polsce. Ekonomia behawioralna finansowania przedsiębiorczości* pod red. P. Kulawczuka, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
5. Białecki I., *Pojęcie kompetencji: polityka wobec edukacji i rynku pracy w: Edukacja dla pracy* pod red. U. Sztanderska, E. Drogosz-Zabłocka, B. Minkiewicz, UNDP Polska, Warszawa 2007.
6. Bischoff K., *University of Cambridge: Persistently Innovating Entrepreneurship Education Methods w: Entrepreneurship Education at Universities* pod red. C. Volkmann, D. Audretsch, Springer, Cham 2017.
7. Bizon W., *Wykształcenie decydentów a wykorzystanie instrumentów rozwojowych sektora małych i średnich przedsiębiorstw w: Wybrane aspekty rozwoju i konkurencyjności nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej* pod red. A. Grynia, Uniwersytet w Białymstoku. Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie, Wilno 2015.
8. Brand M., Wakkee I., Veen M., *Teaching Entrepreneurship to Non-Business Students: Insights from Two Dutch Universities w: Handbook of Research in Entrepreneurship Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2007.
9. Brooks R. et al., *Entrepreneurship in American higher education*, 2007.
10. Carree M. A., Thurik A. R., *The impact of entrepreneurship on economic growth w: Handbook of entrepreneurship research* pod red. Z.J. Acs, D.B. Audretsch, Springer, New York 2010.
11. Carsrud A. et al., *Motivations: The entrepreneurial mind and behavior w: Revisiting the Entrepreneurial Mind*. Springer, Cham 2017.
12. Casson M. et. al., *The Oxford Handbook of Entrepreneurship*; Oxford Handbooks, Oxford 2008.
13. Casson M., *Entrepreneurship – theory, networks and history*, Edward Elgar Publishing Ltd, Northampton 2010.
14. Chłóń-Domińczak A. et al., *Od danych zbieranych tradycyjnie do danych administracyjnych: dylematy i perspektywy w: Public Intelligence: wykorzystanie danych administracyjnych do monitorowania i ewaluacji polityk publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2022.
15. Chmielecki M., *Kultura przedsiębiorczości w Stanach Zjednoczonych i Europie w: Szanse i zagrożenia rozwoju przedsiębiorczości – aspekty rachunkowe, finansowe i organizacyjne* pod red. J. Woroniecki, Ł. Pysiński, Wyd. Społecznej Akademii Nauk, Garwolin-Łódź 2012.
16. Cieślík J., Guliński J., Matusiak K. B., Skala-Poźniak A., *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011.
17. Cieślík J., *Przedsiębiorczość dla ambitnych. Jak uruchomić własny biznes*, WPiA, Warszawa 2006.
18. Ćwikliński A., *Wybrane aspekty edukacji globalnego świata w: Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne* pod red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, wyd. UM, Poznań 2015.
19. Czaja J., Preweda E., *Analiza statystyczna zmiennej losowej wielowymiarowej w aspekcie korelacji i predykcji*. „Półrocznik AGH Geodezja” 2000, t. 6, z. 2.

20. Czerwonka M., *Charakterystyka wskaźników modelu kulturowego Hofstede w: O nowy ład finansowy w Polsce. Rekomendacje dla animatorów życia gospodarczego* pod red. J. Ostaszewski, wyd. SGH, Warszawa 2015.
21. Czerwonka M., *Charakterystyka wskaźników modelu kulturowego Hofstede w: O nowy ład finansowy w Polsce. Rekomendacje dla animatorów życia gospodarczego* pod red. J. Ostaszewski, wyd. SGH, Warszawa 2015.
22. Dacko – Pikiewicz Z., Szczepańska – Woszczyzna K., *Absolwenci wyższych uczelni ekonomicznych na rynku pracy Unii Europejskiej: międzynarodowe badania porównawcze*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza 2007.
23. Daniel A., Vitoria A., Pita M., *The role of university-business collaboration in entrepreneurship education programmes w: Entrepreneurial Universities* pod red. J. J. Ferreira et al., Edward Elgar, Cheltenham 2018.
24. Davidsson P., *The Entrepreneurship Research Challenge*, Edward Elgar, Cheltenham 2008.
25. Davis T., *Understanding entrepreneurship: Developing indicators for international comparisons and assessments w: Measuring entrepreneurship*, Springer, Boston 2008.
26. Deszczyński P., *Rola uczelni wyższych w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych z perspektywy absolwenta, menedżera i profesora w: Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.
27. Dreisler P., *Entrepreneurship: From Opportunity to Action w: Teaching entrepreneurship* pod red. P. Sijde et al., Springer, Rostock 2008.
28. Drucker P. F., *Innowacja i przedsiębiorczość: praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992.
29. *Ekonomia rynku pracy* pod red. D. Kotlorz, AE w Katowicach. Katowice 2007.
30. Exley S., *Education and Learning w: Understanding Social Advantage and Disadvantage* pod red. H. Dean, L. Platt, Oxford University Press, Oxford 2016.
31. Federowicz M., Sitek M., *Raport o stanie edukacji 2010. Społeczeństwo w drodze do wiedzy*, IBE, Warszawa 2011.
32. Gabrielsson J., et al., *Exemplary contributions from Europe to entrepreneurship education research and practice w: A Research Agenda for Entrepreneurship Education*, pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2018.
33. Glinka B., *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.
34. Glinka B., Gudkova S., *Przedsiębiorczość*, Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
35. Górniak J., *Ogólne uwarunkowania sytuacji szkolnictwa wyższego w Polsce w: Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III* pod red. J. Górniaka, FRP-KRASP, Warszawa 2015.
36. Greene P. G. et al., *Entrepreneurship education: A global consideration from practice to policy around the world*, Babson College, Wellesley 2015.
37. Gruszecki T., *Przedsiębiorca w teorii ekonomii*, CEDOR, Warszawa 1994.
38. Hart M. et al., *Global Entrepreneurship Monitor: United Kingdom 2019 Monitoring Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2020.
39. Hébert R. F., Link A. N., *A history of entrepreneurship*, Routledge, London 2009.
40. Herbst M., *Edukacja jako czynnik i wynik rozwoju regionalnego*, Scholar, Warszawa 2012.
41. Hofstede G., Hofstede J. G., Minkov M., *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2011.
42. Hofstede G., Hofstede J. G., Minkov M., *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2011.
43. Hytti U., *Enterprise education in different cultural settings and at different school levels w: The Dynamics Between Entrepreneurship, Environment and Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2008.
44. Jamka B., *Czynnik ludzki we współczesnym przedsiębiorstwie: zasób czy kapitał?*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
45. Jones P., Maas G., Pittaway L., *New perspectives on entrepreneurship education w: Entrepreneurship Education: New Perspectives on Entrepreneurship Education* pod red. P. Jones, G. Maas, L. Pittaway, Emerald Publishing, Bingley 2017.
46. Kailer N., *Evaluation of entrepreneurship Education w: Handbook of Research in Entrepreneurship Education* pod red. A. Fayolle, Edward Elgar, Cheltenham 2007.

47. Kobylarek A., *Uniwersytet wobec konieczności paradygmatycznej zmiany*, Argi Druk, Wrocław 2016.
48. Kołodziejczyk W., Polak M., *Jak będzie zmieniać się edukacja: wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011.
49. Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki*, WSiP, Warszawa 2005.
50. Kwiek M., *Transformacje Uniwersytetu. Zmiany instytucjonalne i ewolucje polityki edukacyjnej w Europie*, wyd. UAM, Poznań 2010.
51. Łaguna M., *Przekonania na własny temat i aktywność celowa. Badania nad przedsiębiorczością*, GWP, Gdańsk 2010.
52. Leja K., *Zarządzanie uczelnia: Koncepcje i współczesne wyzwania*, Kluwer, Warszawa 2013.
53. Lisowska R., Ropęga J., *Współczesna przedsiębiorczość a rozwój małych i średnich firm*, wyd. UŁ, Łódź 2016.
54. Łobacz K., Niedzielski P., *Uczelnie wyższe jako element procesu komercjalizacji wiedzy w Polsce – wyzwania i bariery w: Budowa potencjału uczelni wyższej do współpracy z przedsiębiorstwami. Rola scoutingu wiedzy* pod red. P. Głodek, M. Wiśniewska, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
55. Locke R. R., *Education and entrepreneurship: an historian's view* w: *Entrepreneurship, Networks, and Modern Business* pod red. J. Brown, M. B. Rose, Manchester 1993.
56. Makiela Z. J., *Przedsiębiorczość i innowacyjność – wprowadzenie w: Przedsiębiorczość i zarządzanie innowacjami. Wiedza technologia konkurencja przedsiębiorstwo* pod red. Z. J. Makiela, M. M. Stuss, CH Beck, Warszawa 2018.
57. Maksim M., *Ze szkoły na rynek pracy. Modele, koncepcje i instrumenty wsparcia*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2021.
58. Manimala M. J., Thomas P., *Entrepreneurship Education: Innovations and Best Practices* w: *Entrepreneurship Education: Experiments with Curriculum, Pedagogy and Target Groups* pod red. M. J. Manimala, P. Thomas, Springer, Singapore 2017.
59. Marshall A., *Zasady ekonomiki*, t. 1., wyd. M. Arcta, Warszawa 1925.
60. Martínez A. C. et al., *Global entrepreneurship monitor special report: A global perspective on entrepreneurship education and training*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, 2010.
61. Michalski E., *Zarządzanie przedsiębiorstwem*, PWN, Warszawa 2013.
62. Mikiewicz P., *Socjologia edukacji: teorie, koncepcje, pojęcia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
63. Mołek – Winiarska D., *Podstawy psychologii*, wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław 2018.
64. *Organizations in Time: History, Theory, Methods* pod red. M. Bucheli, R. D. Wadhwani, Oxford University Press, New York 2014.
65. Papaspyridis A., Zalan T., *Accelerating Innovation in the UAE: The 3i Framework* w: *Global Opportunities for Entrepreneurial Growth: Coopetition and Knowledge Dynamics Within and Across Firms* pod red. S. Sindakis, P. Theodorou, Emerald Publishing, Bingley 2018.
66. Parker S. C., *The Economics of Entrepreneurship*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.
67. Penaluna A., Penaluna K., *The evidence so far: calling for creative industries engagement with entrepreneurship education policy and development* w: *Entrepreneurship and the Creative Economy: Process, Practice and Policy* pod red. C. Henry, A. Bruin, Edward Elgar, Cheltenham 2011.
68. Piecuch T., *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, CH Beck, Warszawa 2013.
69. Piontek W., *Kształtowanie przedsiębiorczości jako narzędzie uwalniania potencjału gospodarczego społeczeństwa i rozwoju społeczno-gospodarczego w: Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych* pod red. T. Rachwał, wyd. FRSE, Warszawa 2019.
70. *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie* pod red. J. Lichtarskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
71. Porter M. E., *Attitudes, Values, Beliefs and the Microeconomics of Prosperity* w: *Culture Matters. How Values Shape Human Progress* pod red. S.P. Huntington, L.E. Harrison, Basic Books, New York 2000.

72. Przybyła M., *Uniwersytet dla wszystkich. Rewolucja jakiej nie było od czasu Gutenberga w: Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne* pod red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, wyd. UM, Poznań 2015.
73. Ropęga J., *Ścieżki niepowodzeń gospodarczych. Redukcja zagrożenia niepowodzeniem jako element strategii małej firmy*, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
74. Rumiński R., *Entrepreneurship in Poland: Determinants and Development Perspectives w: Entrepreneurship in Transition Economies*, Springer, Cham 2017.
75. Sá C., Kretz A., *The Entrepreneurship Movement and the University*, Macmillan, New York 2016.
76. Say J. B., *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960.
77. Schoorl E., *Jean-Baptiste Say: Revolutionary, Entrepreneur, Economist*, Routledge, London 2012.
78. Schumpeter J. A., *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1991.
79. Skawińska M., *Europejski wymiar szkolnictwa wyższego w: Globalizacja - integracja - transformacja. Główne problemy polityczne globalizacji oraz transformacji politycznej Europy Środkowej i Wschodniej* pod red. R. Backer, J. Marszałek – Kawa, J. Modrzyńska, wyd. A. Marszałek, Toruń 2004.
80. Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa, 1954.
81. Stokes D., Wilson N., *Small business management and entrepreneurship*, Cengage Learning EMEA, Andover 2010.
82. Szczepaniec M., Kulawczuk P., Jurkiewicz T., *Finanse behawioralne mikro, małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2021.
83. Targalski J., *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, CH Beck, Warszawa 2003.
84. Urbanek G., *Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa: Zasoby niematerialne w nowej gospodarce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
85. Wachowiak P., *Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych*, w: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna* pod red. M. Dąbrowski, B. Majewski, P. Wachowiak, FPIAKE, Warszawa 2007.
86. Weber R., *Determinants of Entrepreneurial Intentions w: Evaluating Entrepreneurship Education*, Gabler Verlag, Munich 2012.
87. Zawadzki K., *Przejęciowe rynki pracy*, UMK, Toruń 2005.

Artykuły

1. Abreu M. et al., *Entrepreneurial practices in research-intensive and teaching-led universities*, "Small business economics" 2016, 47(3), 695-717.
2. Acs Z. J. et al., *Entrepreneurship, institutional economics, and economic growth: an ecosystem perspective*, "Small Business Economics" 2018, 51(2), 501-514.
3. Acs Z. J., Szerb L., *The global entrepreneurship and development index (GEDI)*, "Opening Up Innovation: Strategy, Organization and Technology" 2010, 16-18.
4. Ajzen, I., *The theory of planned behavior*, "Organizational behavior and human decision processes" 1991, 50(2), 179-211.
5. Almodóvar-González M., Fernández-Portillo A., Díaz-Casero J. C., *Entrepreneurial activity and economic growth. A multi-country analysis*, "European Research on Management and Business Economics" 2020, 26(1), 9-17.
6. Arent A., Walczyna A., *Środowisko uczelni a postawy przedsiębiorcze studentów – wyniki badań pilotażowych*, „Organizacja i Zarządzanie. Kwartalnik Naukowy” 2014, 3(27), 5-21
7. Audretsch D. B., Bönte W., Tamvada J. P., *Religion, social class, and entrepreneurial choice*, "Journal of business venturing" 2013, 28(6), 774-789.
8. Austin M.J., Nauta M.N., *Entrepreneurial role-model exposure, self-efficacy, and women's entrepreneurial intentions*, "Journal of Career Development" 2016, 43(3), 260-272.

9. Ayob A. H., *Entrepreneurship education, institutions and student entrepreneurship: a cross-country analysis*, "Compare: A Journal of Comparative and International Education" 2021, 51(5), 745-763.
10. Barro R. J., *Economic growth in a cross section of countries*, "The Quarterly Journal of Economics" 1991, 106(2), 407-443.
11. Barwińska-Małajowicz A., Ślusarczyk B., Tęcza K., *Przedsiębiorczość młodych osób w województwie podkarpackim – wybrane aspekty*, "Studia i Prace WNEiZ US" 2018, 51, 19-28.
12. Baumol W. J., *Education for innovation: Entrepreneurial breakthroughs versus corporate incremental improvements*, "Innovation policy and the economy" 2005, 5, 33-56.
13. Becker S. O., Woessmann L., *Was Weber wrong? A human capital theory of Protestant economic history*, "The Quarterly Journal of Economics" 2009, 124(2), 531-596.
14. Bednarska-Wnuk I., *Efektywność zarządzania zasobami ludzkimi w placówkach edukacyjnych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2011, (3-4), 117-127.
15. *Behawioralne aspekty rozwoju przedsiębiorczości w Polsce. Ekonomia behawioralna finansowania przedsiębiorczości* pod red. P. Kulawczuka, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
16. Bellovary J. L., Giacomino D. E., Akers M. D., *A review of bankruptcy prediction studies: 1930 to present*, "Journal of Financial Education" 2007, 33, 1-42.
17. Bernat T., Gąsior A., *Determinanty intencji przedsiębiorczych – czy płeć ma znaczenie?*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2018, 51, 29-42.
18. Bernat T., Gąsior A., *Przedsiębiorczość a wsparcie rodziny przy tworzeniu podmiotu gospodarczego na przykładzie badań studentów Uniwersytetu Szczecińskiego*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18(12), cz. 1, 241-252.
19. Bernat T., *Przedsiębiorczość studentów a dodatkowe aktywności pozauczelniane*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, (401), 48-57.
20. Berthold N., Neumann M., *The motivation of entrepreneurs: are employed managers and self-employed owners different?*, "Intereconomics" 2008, 43(4), 236-244;
21. Besley T., Ghatak M., *Profit with purpose? A theory of social enterprise*, "American Economic Journal: Economic Policy" 2017, 9(3), 19-58.
22. Białek J., Kurczewska A., *Ocena zależności między postrzeganiem edukacji w zakresie przedsiębiorczości a intencjami przedsiębiorczymi studentów*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 2013, (280), 49-59.
23. Biegańska K., *Przedsiębiorcy i intraprzedsiebiorcy – analiza podobieństw i różnic w predyspozycjach psychologicznych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2019, 126(1), 29-41.
24. Biegańska K., *Przedsiębiorcy i intraprzedsiebiorcy-analiza podobieństw i różnic w predyspozycjach psychologicznych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2019, 126(1), 29-41.
25. Bigos K. et al., *Does masculine orientation affect entrepreneurial intentions? Empirical research results among students*, "International Entrepreneurship Review" 2023, 9(1), 17-26.
26. Block J., Koellinger P., *I can't get no satisfaction—Necessity entrepreneurship and procedural utility*, "Kyklos" 2009, 62(2), 191-209.
27. Block J., Sandner P., *Necessity and opportunity entrepreneurs and their duration in self-employment: evidence from German micro data*, "Journal of Industry, Competition and Trade" 2009, 9(2), 117-137.
28. Boli J., Ramirez F. O., Mayer J. W., *Explaining the origins and expansion of mass schooling*, "Comparative Education Review" 1985, 29(2), 145-170.
29. Bondyra K., Kołodziejczyk M., *System edukacyjny wobec potrzeb rynku pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, 71(3), 163-174.
30. Bosma N., Sanders M., Stam E., *Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe*, "Small Business Economics" 2018, 51(2), 483-499.
31. Brown C., Thornton M., *How entrepreneurship theory created economics*, "Quarterly Journal of Austrian Economics" 2013, 16(4), 402.
32. Bryła P., *Możliwości współpracy polskich uczelni wyższych ze sferą biznesu*, „Studia Edukacyjne” 2014, (31), s. 95-112;

33. Brzozowski T. T., „Przedsiębiorczość” – pojęcie polisemiczne czy niewłaściwie rozumiane? *Próba systematyzacji*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2007, 3, 196-203.
34. Bukowska-Piestrzyńska A., *Postawy przedsiębiorcze studentów kierunku logistyka – wyniki badań*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, 19(10.1), 61-78.
35. Caggiano V. et al., *Entrepreneurship education: A global evaluation of entrepreneurial attitudes and values (a transcultural study)*, “Journal of Educational, Cultural and Psychological Studies (ECPS Journal)” 2016, 1(14), 57-81.
36. Cantner U., Goethner M., Silbereisen M. K., *Schumpeter’s entrepreneur – A rare case*, “Journal of Evolutionary Economics” 2017, 27(1), 187-214.
37. Cantner U., Goethner M., Silbereisen R.K., *Schumpeter’s entrepreneur – A rare case*, “Journal of Evolutionary Economics” 2017, 27(1), 187-214.
38. Carbonaro W., *Tracking, Students’ Effort, and Academic Achievement*, “Sociology of Education” 2005, 78(1), 27-49.
39. Chaudhary S. et al., *Nexus between entrepreneurial orientation and intellectual capital*, “Journal of Intellectual Capital” 2023, 24(1), 70-114.
40. Chmielnicki P., *Ustawy redukujące ryzyko przedsiębiorcy jako instrument wzmacniania bezpieczeństwa ekonomicznego*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2020, (1), 5-20.
41. Chrabąszcz K., *Przedsiębiorczość akademicka – drogą do sukcesu absolwentów uczelni wyższych*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, 1 (18), 195-206.
42. Cieślik J., *Iluzje innowacyjnej przedsiębiorczości*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2014, (3), 4-16.
43. Cieślik J., *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, „Edukacja” 2008, 2(102), 1-13.
44. Cieślik J., *University-level entrepreneurship education in Poland*, “Handbook of Research on Entrepreneurship Policies in Central and Eastern Europe” 2011, 102.
45. Coduras A. et al., *The relationship between university support to entrepreneurship with entrepreneurial activity in Spain: A GEM data based analysis*, “International Advances in Economic Research” 2008, 14, 395-406.
46. Cruz N. M. et al., *The effect of entrepreneurship education programmes on satisfaction with innovation behaviour and performance*, “Journal of European Industrial Training” 2009, 33(3), 198-214;
47. Cuervo A., *Individual and environmental determinants of entrepreneurship*, “The International Entrepreneurship and Management Journal” 2005, 1(3), 293-311.
48. Cyran K. et al., *Bariery współpracy sfery biznesu z jednostkami naukowymi z perspektywy małych i średnich przedsiębiorstw*, „Modern Management Review” 2015; vol. 20, 23-33;
49. Czaja J., Preweda E., *Analiza statystyczna zmiennej losowej wielowymiarowej w aspekcie korelacji i predykcji*, „Półrocznik AGH Geodezja” 2000, t. 6, z. 2, 129-145.
50. Czapliński P., Osóch B., *Aktywność przedsiębiorcza studentów geografii i kierunków pokrewnych: wyniki ankietyzacji szkół wyższych Euroregionu Pomerania (Greifswald, Eberswalde, Szczecin)*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), 62-73.
51. Czerkawska B., *Intencje przedsiębiorcze osób młodych-cechy wrodzone czy nabyte?*, „Przegląd Nauk Ekonomicznych” 2018, (31), 185-199.
52. Czyżewska M. et al., *Przedsiębiorcze postawy młodych a zapotrzebowanie na finansowanie seed capital*, „Finansowy Kwartalnik Internetowy Finanse” 2009, 1-16.
53. Czyżewska M., Kozioł K., *Diagnoza poziomu kompetencji przedsiębiorczych studentów wybranych uczelni według metodologii EntreComp*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), 45-61.
54. Damrath A., *Mechanizm powstawania kryzysu zadłużeniowego w krajach strefy euro oraz wyzwania stojące przed krajami całej Unii Europejskiej*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego Nasze Studia” 2013, (6), 245-255.
55. Damrath A., *The crucial role of entrepreneurship education at university using different educational practices*, “Ekonomia–Wrocław Economic Review”, 27(4), 21-36.
56. Damrath A., *The situation of the polish higher education graduates on the labour market in the first year after graduation*, “Współczesna Gospodarka” 2018, 9(4), 87-99.

57. Damrath A., *The situation of the polish higher education graduates on the labour market in the first year after graduation*, "Współczesna Gospodarka" 2018, 9(4), 87-99;
58. Damrath A., *Wpływ posiadania wyższego wykształcenia na wysokość wynagrodzenia - Polska na tle krajów OECD*, „Zeszyty Naukowe Collegium Balticum” 2019, (14), 239-252.
59. Dilli S., Westerhuis G., *How institutions and gender differences in education shape entrepreneurial activity: a cross-national perspective*, "Small Business Economics" 2018, 51, 371-392.
60. Dohse D., Walter S. G., *Knowledge context and entrepreneurial intentions among students*, „Small Business Economics” 2012, 39, 877-895.
61. Dominiak P., *Oczekiwania przedsiębiorców odnośnie minimalizowania ryzyka prawnego (niepewności prawnej)* w: *Wymiar sprawiedliwości w dobie oczekiwań społecznych* pod red. P. Banasik, R. Sobiecki Warszawa: CH Beck, Warszawa 2016, 149-162.
62. Drynia O., *Przedsiębiorczy wymiar działalności instytucji publicznych na przykładzie polskich uczelni publicznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, (487), 81-90.
63. Faggio G., Silva O., *Does self-employment measure entrepreneurship. Evidence from Great Britain*, "SERC Discussion Papers" 2012, 109, 1-55.
64. Fairlie R. W., Fossen F. M., *Opportunity versus Necessity Entrepreneurship: Two Components of Business Creation*, "Stanford Institute for Economic Policy Research Discussion Paper" 2017.
65. Fejes A., Nylund M., Wallin J., *How do teachers interpret and transform entrepreneurship education?*, "Journal of Curriculum Studies" 2019, 51(4), 554-566 .
66. Fernández-Serrano J. et al., *Efficient entrepreneurial culture: a cross-country analysis of developed countries*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2018, 14, 105-127.
67. Fernández-Serrano J. et al., *Efficient entrepreneurial culture: a cross-country analysis of developed countries*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2018, 14, 105-127.
68. Ferreira J. J. et. al, *Effects of Schumpeterian and Kirznerian entrepreneurship on economic growth: panel data evidence*, "Entrepreneurship & Regional Development" 2017, 29(1-2), 27-50.
69. Ferreira J. J., Fernandes C. I., Ratten V., *Entrepreneurship, innovation and competitiveness: what is the connection?*, "International Journal of Business and Globalisation" 2017, 18(1), 73-95.
70. Figueroa-Armijos M., Johnson T. G., *Entrepreneurship policy and economic growth: Solution or delusion? Evidence from a state initiative*, "Small Business Economics" 2016, 47(4), 1033-1047.
71. Fleck E., Kakouris A., Winkel D., *Cultural traits of entrepreneurship education: a cross-national study*, "Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies" 2021, 13(5), 838-863.
72. Foreman-Peck J., Zhou P., *The strength and persistence of entrepreneurial cultures*, "Journal of Evolutionary Economics" 2013, 23, 163-187.
73. Franco M., Haase H., Lautenschläger A., *Students' entrepreneurial intentions: an inter-regional comparison*, "Education+ training" 2010, 52(4), 260-275.
74. Gadomska-Lila K., *Znaczenie kultury w rozwoju przedsiębiorczych postaw*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), 29-42.
75. Gadomska-Lila K., *Znaczenie kultury w rozwoju przedsiębiorczych postaw*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), 29-42.
76. Gajda J., *Entrepreneurial Intentions of Students (Based on the Example of a Chosen University)*, "Studia i Materiały" 2016, 21(2), cz. 1, 107-117.
77. Gangi Y. A., *The role of entrepreneurship education and training on creation of the knowledge economy*, "World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development" 2017, 13(4), 375-388.
78. Gango E., Łuczka T., *Badanie postaw przedsiębiorczych młodych kobiet*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2017, (75), 99-113.

79. Gano E., Łuczka T., *Determinanty intencji przedsiębiorczych studentów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), 31-44.
80. Gawel A., *Kształcenie uniwersyteckie jako czynnik wpływający na przedsiębiorczość*, „Zeszyty Naukowe/Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu” 2011, 215, 71-87.
81. Gawel A., Pietrzykowski M., *Edukacja akademicka w postrzeganiu przedsiębiorczości i kształtowaniu postaw przedsiębiorczych*, „Problemy Zarządzania” 2015, (13), 41-55.
82. Giacomini O. et al., *Individual religious affiliation, religiosity and entrepreneurial intentions among students in four countries*, “International Small Business Journal” 2023, 41(3), 318-346.
83. Gierańczyk W., *Rola przedsiębiorstw w polskiej gospodarce w okresie transformacji ustrojowej*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2006, 8, 91-99.
84. Gondek A., *Wartość jako kategoria łącząca teorie wzrostu gospodarczego z teoriami przedsiębiorstw*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, 79(1), 213-225.
85. Gries T., Naudé W., *Entrepreneurship and human development: A capability approach*, “Journal of Public Economics” 2011, 95(3-4), 216-224.
86. Gries T., Naudé W., *Entrepreneurship and regional economic growth: towards a general theory of start-ups*, “Innovation–The European Journal of Social Science Research” 2009, 22(3), 309-328.
87. Guerrero M. et al., *Entrepreneurial universities: emerging models in the new social and economic landscape*, “Small Business Economics” 2016, 47(3), 551-563.
88. Guerrero M., Cunningham J. A., Urbano D., *Economic impact of entrepreneurial universities' activities: An exploratory study of the United Kingdom*, “Research Policy” 2015, 44(3), 748-764.
89. Gunia B. C., *The sleep trap: Do sleep problems prompt entrepreneurial motives but undermine entrepreneurial mean?*, “Academy of Management Perspectives” 2018, 32(2), 228-242.
90. Gupta V.K., Turban D.B., Bhawe N.M., *The Effect of Gender Stereotype Activation on Entrepreneurial Intentions*, “Journal of Applied Psychology” 2008, 93(5), 1053-1061.
91. Hanushek E. A., Rivkin S. G., *The quality and distribution of teachers under the No Child Left Behind Act*, “Journal of Economic Perspectives” 2010, 24(3), 133-150.
92. Haque M. R., Kour M., Mahin M. H., *The role of family support, self-efficacy, and entrepreneurial education in developing entrepreneurial intentions in developing countries*, “Journal of the Knowledge Economy” 2024, 1-27.
93. Hayton J. C., Cacciotti G., *Is there an entrepreneurial culture? A review of empirical research*, “Entrepreneurship & Regional Development” 2013, 25(9-10), 708-731.
94. Hayton J.C., Cacciotti G., *Is there an entrepreneurial culture? A review of empirical research*, “Entrepreneurship & Regional Development” 2013, 25(9-10), 708-731.
95. Hayton J.C., George G., Zahra S.A., *National culture and entrepreneurship: A review of behavioral research*, “Entrepreneurship theory and practice” 2002, 26(4), 33-52.
96. Henrekson M., Sanandaji T., *Small business activity does not measure entrepreneurship*, “Proceedings of the National Academy of Sciences” 2014, 111(5), 1760-1765.
97. Henrekson M., Sanandaji T., *Small business activity does not measure entrepreneurship*, Proceedings of the National Academy of Sciences 2014, 111(5), 1760-1765.
98. Herbst M., *Zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego w Polsce. Od czego zależą wyniki edukacyjne?*, „Studia Regionalne i lokalne” 2004, 5(17), 93-104.
99. Hjorth D., Holt R., *It's entrepreneurship, not enterprise: Ai Weiwei as entrepreneur*, “Journal of Business Venturing Insights” 2016, 5, 50-54.
100. Hmieleski K. M., Lerner D. A., *The dark triad and nascent entrepreneurship: An examination of unproductive versus productive entrepreneurial motives*, “Journal of Small Business Management” 2016, 54, 7-32.
101. Hoppe M., *Policy and entrepreneurship education*, “Small Business on Economics” 2016, 46(1), 19-26.

102. Ismail V.Y., Zain E., *The portrait of entrepreneurial competence on student entrepreneurs*, "Procedia – Social and Behavioral Sciences" 2010, 169, 178-188.
103. Ito T., Kaneta T., Sundstrom S., *Does university entrepreneurship work in Japan?: A comparison of industry-university research funding and technology transfer activities between the UK and Japan*, "Journal of Innovation and Entrepreneurship" 2015, 5(1), 1-21.
104. J. Brüderl, P. Preisendörfer, R. Ziegler, *Survival chances of newly founded business organizations*, "American sociological review" 1992, s. 227-242.
105. Jabłońska-Wołoszyn M., Fryczyńska M., *Bilans kompetencji stażystów – wnioski i perspektywy*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2015, 36(2), 147-158.
106. Jakubiak M., Buchta K., *Determinants of entrepreneurial attitudes in relation to students of economics and non-economics*, "Studia i Materiały" 2016, 2/2016 (21), cz. 1., 17-30.
107. Jamka B., *Edukacja dla przedsiębiorczości oparta na ekonomii behawioralnej: talent przedsiębiorczy a torowanie*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2020, 16(1), 19-30.
108. Jamka B., *Neuronauki a stymulowanie przedsiębiorczości: potencjał ukryty w specjalizacji półkul mózgowych, neuroprzekaznikach i plastyczności mózgu*, „International Entrepreneurship Review” 2016, 2(1), 51-64.
109. Jansen S. et al., *How education, stimulation, and incubation encourage student entrepreneurship: Observations from MIT, IIIT, and Utrecht University*, "The International Journal of Management Education" 2015, 13(2), 170-181.
110. Jasiński A. H., *Polski uniwersytet na drodze do modelu przedsiębiorczego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2016, 4 (210), 469-486.
111. Jayawarna D., Rouse J., Kitching J., *Entrepreneur motivations and life course*, "International small business journal" 2013, 31(1), 34-56.
112. Jeruszka U., *Efektywność kształcenia w szkołach wyższych*, „Polityka Społeczna” 2011, 1(38), 1-7.
113. Johansen V., *Entrepreneurship education and academic performance*, "Scandinavian Journal of Educational Research" 2014, 58(3), 300-314.
114. Johansen V., Schanke T., *Entrepreneurship Projects and Pupils' Academic Performance: a study of Norwegian secondary school*, "European Educational Research Journal" 2014, 13(2), 155-166.
115. Józwiak J., *Model uczelni przedsiębiorczej a model tradycyjny-doświadczenia polskie*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2003, 1 (21), 7-18.
116. Kaczmarek M., Kaczmarek-Kurczak P., *Przegląd metaanaliz dotyczących związku cech osobowości i przedsiębiorczości. W stronę modelu badań*, "Management and Business Administration. Central Europe" 2012, 1(108), 49-63.
117. Katana K., *Przedsiębiorczość w świadomości studentów-wiedza, postawy, zaangażowanie*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2016, (98), 40-52.
118. Katz J. A., *The chronology and intellectual trajectory of American entrepreneurship education: 1876–1999*, "Journal of business venturing" 2003, 18(2), 283-300.
119. Kędzierski L., *Determinanty oddziaływania inwestycji finansowych na maksymalizację wartości rynkowej przedsiębiorstwa*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2017, 14, 179-196.
120. Kempa E., Osyra M., *Przedsiębiorczość w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2016, 23(2), 142-150.
121. Khyareh M. M., Amini H., *Governance Quality, Entrepreneurship and Economic Growth*, "Journal of Competitiveness" 2021, 13(2).
122. Kirby D. A., *Creating entrepreneurial universities in the UK: Applying entrepreneurship theory to practice*, "The Journal of Technology Transfer" 2006, 31(5), 599-603.
123. Klandt H., Volkmann C., *Development and prospects of academic entrepreneurship education in Germany*, "Higher Education in Europe" 2006, 31(2), 195-208.
124. Klimontowicz M., Pyka A., *Zabezpieczenie ryzyka stopy procentowej w kredytowaniu działalności przedsiębiorstw*, „Studia i Materiały/Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski” 2018, (1, cz. 2), 54-64.
125. Klinkosz W., Sękowski A. E., *Pięcioczynnikowy model osobowości a narzędzia pomiaru Wielkiej Piątki*, „Annals of Psychology” 2008, 11(1), 142-152.

126. Kopczyński M. et al., *Nauczanie przedsiębiorczości na kierunkach technicznych w polskich uczelniach*, „Humanities and Social Sciences” 2017, 1 (24), 107-118.
127. Kowalewski T., *Przedsiębiorczość studencka wyzwaniem dla uczelni*, „Humanizacja Pracy” 2018, 2(292), 43-60.
128. Kraśnicka T. et al., *Uwarunkowania intencji przedsiębiorczych studentów uczelni ekonomicznych Polski i Czech*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2014, 10, 316-332.
129. Krawczyk-Bryłka B., *Indywidualizm czy zespołowość – w jakich kategoriach myślimy o przedsiębiorczości*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), 75-88.
130. Krawczyk-Bryłka B., *Nadzieja na sukces jako atrybut przedsiębiorcy*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, 11(4), 129-138.
131. Krawczyk-Sokołowska I., *Kreatywność stymulatorem postaw proinnowacyjnych w przedsiębiorstwie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, (162), 55-64.
132. Krawczyk-Sokołowska I., *Kreatywność stymulatorem postaw proinnowacyjnych w przedsiębiorstwie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, (162), 55-64.
133. Kreiser P. M. et al., *Cultural Influences on Entrepreneurial Orientation: The Impact of National Culture on Risk Taking and Proactiveness in SMEs*, “Entrepreneurship theory and practice” 2010, 34(5), 959-984.
134. Kreiser P.M. et al., *Cultural Influences on Entrepreneurial Orientation: The Impact of National Culture on Risk Taking and Proactiveness in SMEs*, “Entrepreneurship theory and practice” 2010, 34(5), 959-984.
135. Króliczek S. A., *Obecność misji oraz wizji przedsiębiorstwa na stronach www wybranych firm z rankingu Diamenty Forbes 2017*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zarządzanie” 2017, 44(2), 159-169.
136. Krueger N. F., Brazeal D. V., *Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs*, “Entrepreneurship theory and Practise” 1994, 18(3), 91-104.
137. Krueger N. F., Reilly M. D., Carsrud A. L., *Competing models of entrepreneurial intentions*, “Journal of business venturing” 2000, 15(5-6), 411-432.
138. Krueger N., Liñán F., Nabi G., *Cultural values and entrepreneurship*, “Entrepreneurship & Regional Development” 2013, 25(9-10), 703-707.
139. Kuckertz A., *Entrepreneurship education—status quo and prospective developments*, „Journal of entrepreneurship education” 2013, (16), 59-71.
140. Kunasz M., *Zasoby przedsiębiorstwa w teorii ekonomii*, „Gospodarka Narodowa” 2006, 211(10), 33-48.
141. Kurczewska A., *Intencje przedsiębiorcze, czyli co decyduje o przedsiębiorczości człowieka*, „Przegląd organizacji” 2010, (10), 20-23.
142. Kurt S., Savrul M., *The Effect Of Entrepreneurial Activity On Economic Growth: Nascent Evidence*, 2016, 341-355.
143. Kuźmińska-Haberla A., *Różnice kulturowe jako bariera w podejmowaniu działalności zagranicznej przez polskie przedsiębiorstwa? Rozważania w świetle badań empirycznych*, “International Business and Global Economy” 2014, 33, 530-542.
144. Kuźmińska-Haberla A., *Różnice kulturowe jako bariera w podejmowaniu działalności zagranicznej przez polskie przedsiębiorstwa? Rozważania w świetle badań empirycznych*, “International Business and Global Economy” 2014, (33), 530-542.
145. Kwaśny J., Żur A., *Tutoring a kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych – studium przypadku Wydziałowej Indywidualnej Ścieżki Edukacyjnej*, „Horyzonty Wychowania” 2019, 17(43), 85-94.
146. Kwieciński L., *Design thinking – behawioralny aspekt kreowania przedsiębiorczości*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(34), 123-136.
147. Kwiotkowska A., *Wymiary orientacji przedsiębiorczej – wyniki badań empirycznych*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2017, (101), 257-269.
148. Kyrö, P., *The continental and Anglo-American approaches to entrepreneurship education—differences and bridges*, “International entrepreneurship education, issues and newness” 2006, 93-111.
149. Łastawski K., *Historyczne i współczesne cechy tożsamości europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, (01), 206-237.

150. Laurikainen M., da Silva F. L., Schlemper P. F., Soares J. W. B., *Entrepreneurship education: What can we learn from the Brazilian and the Finnish examples?*, "Revista Ibero-Americana de Estudos em Educação" 2018, 13(1), 337-358.
151. Lee S. M., Lim S. B., Pathak R. D., *Culture and entrepreneurial orientation: a multi-country study*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2011, 7, 1-15.
152. Lemańska – Majdzik A., *Przedsiębiorczość rodzinna a intencje przedsiębiorcze studentów – wyniki badań*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, 19(7.3), 45-57;
153. Liñán F., Chen Y. W., *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*, "Entrepreneurship theory and practice" 2009, 33(3), 593-617.
154. Liñán F., Fernandez-Serrano J., *National culture, entrepreneurship and economic development: different patterns across the European Union*, "Small business economics" 2014, 42, 685-701.
155. Łuczka T., Rembiasz M., *Badanie postaw przedsiębiorczych studentów – wybrane aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(34), 27-47.
156. Lyu J., Shepherd D. M., Lee K., *Teaching entrepreneurship in China: culture matters*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2021, 27(5), 1285-1310.
157. Makiela Z., *Przedsiębiorczość i innowacyjność akademicka w Polsce*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2017, 13, 183-195.
158. Makuch M., *Decyzje podmiotów gospodarczych w ujęciu ekonomii behawioralnej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2012, (27), 125-148.
159. Malach-Pines, A., Sadeh, A., Dvir, D., Yofe-Yanai, O., *Entrepreneurs and managers: similar yet different*, "The International Journal of Organizational Analysis" 2002, 10(2), 172-190.
160. Matejun M., *Rozwój kompetencji przedsiębiorczych studentów w środowisku akademickim – zakres i uwarunkowania*, „Marketing i Zarządzanie” 2016, 43(2), 131-146.
161. Matlay H., Carey C., *Entrepreneurship education in the UK: a longitudinal perspective*, "Journal of Small Business and Enterprise Development" 2007, 14(2), 252-263.
162. Matlay H., *Entrepreneurship education in the UK: a critical analysis of stakeholder involvement and expectations*, "Journal of small business and enterprise development" 2009, 16(2), 355-368.
163. Matlay, H., *The influence of stakeholders on developing enterprising graduates in UK HEIs*, "International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research" 2011, 17(2), 166-182.
164. Matwiejczuk R., *Koncepcja dynamicznych zdolności jako podstawa rozwoju kompetencji przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska” 2016, 355-364.
165. Mayr S. et. al., *Reorganisation success in bankruptcy: the role of entrepreneur experience, characteristics and commitment*, "International Journal of Entrepreneurial Venturing" 2021, 13(5), 528-548;
166. Mesjasz C., *Tworzenie wartości dla akcjonariuszy jako miara sukcesu przedsiębiorstwa – zalety i wady*, „Zarządzanie i Finanse” 2018, 16 (1, cz. 1), 107-121.
167. Millán J. M., Congregado E., Román C., *Determinants of self-employment survival in Europe*, "Small Business Economics" 2012, 38, 231-258.
168. Millán J. M., Congregado E., Román C., *Determinants of self-employment survival in Europe*, "Small Business Economics" 2012, 38, 231-258.
169. Misiak-Kwit S., *Misja, wizja i cele małych przedsiębiorstw w Polsce*, „Marketing i Rynek” 2016, 23(03), 622-630.
170. Mitchelmore S., Rowley J., *Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda*, "International journal of entrepreneurial Behavior & Research" 2010, 16(2), 92-111.
171. Mueller S.L., Thomas A.S., *Culture and entrepreneurial potential: A nine country study of locus of control and innovativeness*, "Journal of business venturing" 2001 , 16(1), 51-75.

172. Nabi G. et al., *The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda*, "Academy of Management Learning & Education" 2017, 16(2), 277-299.
173. Nabi G., Holden R., Walmsley A., *Entrepreneurial intentions among students: towards a re-focused research agenda*, "Journal of Small Business and Enterprise Development" 2010, 17(4), 537-551.
174. Neck H. M., Greene P. G., Brush C. G., *Practice-based entrepreneurship education using actionable theory*, "Annals of Entrepreneurship Education and Pedagogy" 2014, 3-20.
175. Nguyen T. T., *The impact of access to finance and environmental factors on entrepreneurial intention: The mediator role of entrepreneurial behavioural control*, "Entrepreneurial Business and Economics Review" 2020, 8(2), 127-140.
176. Nogalski B., Karpacz J., *Komponenty orientacji przedsiębiorczej – studium przypadku*, „Współczesne Zarządzanie” 2011, 3, 43-51.
177. Nowak E., *Ryzyko kosztów i koszty ryzyka*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2017, 88 (1), 511-518.
178. Nowiński W. et al., *The impact of entrepreneurship education, entrepreneurial self-efficacy and gender on entrepreneurial intentions of university students in the Visegrad countries*, "Studies in Higher Education" 2019, 44(2), 361-379.
179. Oberschachtsiek D., *The experience of the founder and self-employment duration: a comparative advantage approach*, "Small Business Economics" 2012, 39, 1-17.
180. Ogrzyńska D., *Przedsiębiorcy pasjonaci jako wzór dla rozwijania postaw przedsiębiorczych i pobudzania aktywności ludzi młodych*, „Problemy Zarządzania” 2012, 36(1), t. 2, 161-175.
181. Olejniczak K., *Między zyskiem a odpowiedzialnością w zarządzaniu. Paradoks Milтона Friedmana*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (419), 150-157.
182. Oo P. P. et al., *The interplay of entrepreneurship education and national cultures in entrepreneurial activity: a social cognitive perspective*, "Journal of International Entrepreneurship" 2018, 16(3), 398-420.
183. Oosterbeek H., Praag M., Ijsselstein A., *The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivation*, "European economic review" 2010, 54(3), 442-454.
184. Pandel N., Sołoducho-Pelc L., *Trzydzieści lat rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, (538), 315-327.
185. Pathak S, Muralidharan E., *Consequences of cross-cultural differences in perceived well-being for entrepreneurship*, "Journal of Business Research" 2021, 582-596,.
186. Pathak S., Muralidharan E., *Consequences of cross-cultural differences in perceived well-being for entrepreneurship*, "Journal of Business Research" 2021, (122), 582-596.
187. Pietrzak P., Golas M., *Efektywność i skuteczność kształcenia akademickiego na przykładzie Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2018, (122), 17-28.
188. Pinillos M. J., Reyes L., *Relationship between individualist–collectivist culture and entrepreneurial activity: evidence from Global Entrepreneurship Monitor data*, "Small Business Economics" 2011, 37(1), 23-37.
189. Pinillos M.J., Reyes L., *Relationship between individualist–collectivist culture and entrepreneurial activity: evidence from Global Entrepreneurship Monitor data*, "Small Business Economics" 2011, (37), 23-37.
190. Piróg D., *Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2015, (11), 364-376.
191. Piróg D., *Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2015, (11), 364 – 376.
192. Piróg D., *Wybrane determinanty przedsiębiorczości indywidualnej – zarys stanu badań*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, 300-314.
193. Piskorz Z., *Psychologia przedsiębiorczości – sylwetka psychologiczna przedsiębiorcy*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach. Studia z Nauk Społecznych” 2009, (1), 21-40.

194. Pluta J., Safin K., *Ścieżki kariery a przedsiębiorczość ludzi młodych*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15(35), 177-197.
195. Pons D., Haefele S., *Team interactions for successful project management in small and medium-sized enterprises*, “International Journal of Information Technology Project Management” 2016, 7(2), 17-43.
196. Postuła A., *Przedsiębiorczość i edukacja – podobieństwa i różnice przedsiębiorców, menedżerów i liderów*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2016, 41(3), 133-148.
197. Poznańska K., *Przedsiębiorczość akademicka: cechy i znaczenie w gospodarce światowej i polskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, 183, 164-172.
198. Prüfer J., Prüfer P., *Data science for entrepreneurship research: Studying demand dynamics for entrepreneurial skills in the Netherlands*, “Small Business Economics” 2020, 55, 651-672.
199. Przybylska K., *Alternatywne cele przedsiębiorstwa w teorii menedżerskiej i behawioralnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2018, 977(5), 43-61;
200. Pukin P., *Współpraca uczelni wyższych z przedsiębiorstwami w Polsce – uwarunkowania, korzyści i bariery, formy współpracy*, „Studia Ekonomiczne” 2019, 380, 94-103.
201. Puto, *Cele rozwojowe współczesnych przedsiębiorstw – wyniki badań własnych*, „Handel Wewnętrzny” 2017, 368(3/1), 374-386.
202. Rachwał T., Wach K., *Badanie intencji przedsiębiorczych młodego pokolenia: wyniki ankietyzacji wśród studentów kierunków nieekonomicznych*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, 405-415.
203. Rachwał T., Wach K., *Badanie intencji przedsiębiorczych młodego pokolenia: wyniki ankietyzacji wśród studentów kierunków nieekonomicznych*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, 12, 405-415.
204. Raczyńska M., *Od elitarności do masowości. Stan szkolnictwa wyższego w Polsce po transformacji ustrojowej z 1989 r.*, „Poliarchia” 2013, 1 (01), 217-244;
205. Ribeiro A. T. V. B. et al., *Building builders: entrepreneurship education from an ecosystem perspective at MIT*, “Triple Helix” 2018, 5(1), 1-20.
206. Richert-Kaźmierska A., *Instytucjonalne formy wspierania przedsiębiorczości akademickiej w Polsce*, „E-mentor” 2010, 3 (35), www.e-mentor.edu.pl/mobi/artukul/index/numer/35/id/749.
207. Richert-Kaźmierska A., *Przedsiębiorczość jako przedmiot nauczania na wyższej uczelni – wyzwania merytoryczne i metodyczne*, „E-mentor” 2011, 2 (39), www.e-mentor.edu.pl/mobi/artukul/index/numer/39/id/825.
208. Rindermann H., *Relevance of education and intelligence at the national level for the economic welfare of people*, “Intelligence” 2008, 36(2), 127-142.
209. Roche M. P., Conti A., *Necessity never made a good bargain: external conditions, entrepreneurial motives, and startup outcomes w: DRUID18 Copenhagen Business School Conference*, Copenhagen 2018, 11-13.
210. Rocki M., *Categorization of Polish Universities in Light of Data from a System for Monitoring the Professional Careers of Graduates*, “Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics” 2022, 312(4), s. 42-59;
211. Roszyk-Kowalska G., Stańda A., *Kulturoworganizacyjny kontekst przedsiębiorczości w małych i średnich przedsiębiorstwach*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2009, 49, 315-323.
212. Ruda W., Grüner A., Christ F., *Comparing start-up propensities and entrepreneurship characteristics of students in Switzerland and Germany*, “Volume of Management, Enterprise and Benchmarking in the 21st century” 2014, 69-86.
213. Schutjens V. A., Wever E., *Determinants of new firm success*, “Papers in Regional Science” 2000, 79(2), 135-159.
214. Segal G., Borgia D., Schoenfeld J., *The motivation to become an entrepreneur*, “International journal of Entrepreneurial Behavior & Research” 2005, 11(1), 42-57.
215. Shinnar R.S. et al., *Entrepreneurial intentions and start-ups: are women or men more likely to enact their intentions?*, „International Small Business Journal” 2018, 36(1), s. 60-80.
216. Shinnar R.S., Giacomini O., Janssen F., *Entrepreneurial perceptions and intentions: The role of gender and culture*, “Entrepreneurship Theory and practice” 2012, 36(3), s. 465-493.

217. Siemieniak P., Rembiasz M., *Determinanty przedsiębiorczości kobiet – wybrane aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18(12), 349-363.
218. Siemieniak P., Rembiasz M., *Wiedza biznesowa jako czynnik kształtujący postawy przedsiębiorcze studentów uczelni technicznej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2019, 15(1), 100-112.
219. Solek A., *Behawioralne podejście do funkcjonowania przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2016, 953(05), s. 5-20.
220. Solomon G. T., Fernald L. W., *Trends in small business management and entrepreneurship education in the United States*, “Entrepreneurship theory and practice” 1991, 15(3), 25-40.
221. Solomon G., *An examination of entrepreneurship education in the United States*, “Journal of small business and enterprise development” 2007, 14(2), 168-182.
222. Spychała M., Więcek-Janka E., *Kompetencje przedsiębiorczych menedżerów przyszłości w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, 17(6), 415-428;
223. Staniec I., *Koncepcja szansy w przedsiębiorczości technologicznej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (419), 216-227.
224. Stasiuk-Piekarska A. K., *Zarządzanie ryzykiem działalności w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, 18 (6.3), 199-212.
225. Steinerowska-Streb I., Głód G., *Praktyczny profil kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na uczelniach wyższych – doświadczenia polskie a standardy międzynarodowe*, „Horyzonty Polityki” 2020, 11(37), 99-116.
226. Stephan U., Pathak S., *Beyond cultural values? Cultural leadership ideals and entrepreneurship*, “Journal of Business Venturing” 2016, 31(5), 505-523.
227. Sternberg R., Wennekens S., *Determinants and effects of new business creation using global entrepreneurship monitor data*, “Small Business Economics” 2005, 24, 193-203.
228. Strojny J., Horska K., *Przedsiębiorczość a edukacja akademicka – analiza badań studentów Wydziału Zarządzania studiów stacjonarnych I stopnia Politechniki Rzeszowskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja 2012”, 8, 78-95.
229. Strojny J., Horska K., *Przedsiębiorczość a edukacja akademicka – analiza badań studentów Wydziału Zarządzania studiów stacjonarnych I stopnia Politechniki Rzeszowskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2012, 8, 78-95.
230. Sułkowski Ł., Seliga R., *Przedsiębiorczy uniwersytet: zastosowanie zarządzania strategicznego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, 444, 478-489.
231. Sypniewska B. A., *Cechy i postawy przedsiębiorcze szansą własnej działalności gospodarczej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, (422), 210-221.
232. Szerb L.A., Acs Z., Autio E., *Entrepreneurship and policy: The national system of entrepreneurship in the European Union and in its member countries*, “Entrepreneurship research journal” 2013, 3(1), 9-34.
233. Szwed J., *Zabezpieczenie ryzyka walutowego w przedsiębiorstwie*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2017, 231-245.
234. Szyszka M., *Edukacja w Polsce – konieczność reformy i nowe wyzwania*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, 38(1), 255-274.
235. Tajeddini K., Mueller S. L., *Entrepreneurial characteristics in Switzerland and the UK: A comparative study of techno-entrepreneurs*, “Journal of International Entrepreneurship” 2009, 7(1), 1–25.
236. Takii K., Tanaka R., *Does the diversity of human capital increase GDP? A comparison of education systems*, “Journal of public Economics” 2009, 93(7-8), 998-1007.
237. Thurik R., Dejardin M., *The impact of culture on entrepreneurship*, “The European Business Review” 2011, (January-February), s. 57-59.
238. Tomski P., *Intencje przedsiębiorcze a płeć. Ku identyfikacji determinant*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, 16(7.3), 81-100.
239. Tomski P., *Intencje przedsiębiorcze a płeć. Ku identyfikacji determinant*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, 16(7.3), s. 81-100.

240. Tong Q., McCrohan D., Erogul M. S., *An analysis of entrepreneurship across five major nationality groups in the United Arab Emirates*, "Journal of Developmental Entrepreneurship" 2012, 17(02), 1-13.
241. Topolewska E. et al., *Krótki kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki IPIP-BFM-20*, „Roczniki Psychologiczne” 2019, 17(2), 367-384.
242. Totleben B., *Empiryczna analiza wpływu wybranych czynników na wzrost gospodarczy*, „Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician” 2015, 60(01), 42-59.
243. Valliere D., Peterson R., *Entrepreneurship and economic growth: Evidence from emerging and developed countries*, "Entrepreneurship & Regional Development" 2009, 21(5-6), 459-480.
244. Van der Sluis J., Van Praag J. M., Vijverberg W., *Education and entrepreneurship selection and performance: A review of the empirical literature*, "Journal of Economic Surveys" 2008, 22(5), 795-841.
245. Wach K., Bilan S., *Creativity of students in favour of their entrepreneurial intentions: empirical evidence from Poland*, "Creativity Studies" 2023, 16(1), 211-224.
246. Wach K., *Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2013, 9, s. 246-257.
247. Wach K., *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości: potencjał dydaktyczny polskich uniwersytetów*, „Horyzonty Wychowania” 2016, 15 (35), 11-27.
248. Wach K., *Impact of Cultural and Social Norms on Entrepreneurship in the EU: Cross-country evidence based on GEM survey results*, "Zarządzanie w Kulturze" 2015, 16(1), 15-29.
249. Wach K., *Impact of Cultural and Social Norms on Entrepreneurship in the EU: Cross-country evidence based on GEM survey results*, "Zarządzanie w Kulturze" 2015, 16(1), 15-29.
250. Wach K., *Środowisko biznesu rodzinnego jako stymulanta intencji przedsiębiorczych młodzieży akademickiej*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie” 2015, 16(7.3), 25-40.
251. Wach K., *Środowisko biznesu rodzinnego jako stymulanta intencji przedsiębiorczych młodzieży akademickiej*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, 16(7.3), 25-40.
252. Wach K., Wojciechowski L., *Entrepreneurial Intentions of Students in Poland in the View of Ajzen's Theory of Planned Behaviour*, „Entrepreneurial Business & Economics Review” 2016, 4(1), 83-94.
253. Wasilczuk J. E., *Płeć a motywacje przedsiębiorcze oraz podejmowane przez mikroprzedsiębiorców decyzje zarządcze*, „Problemy Zarządzania” 2015, 4 (56), 115-130.
254. Wasilczuk J. E., Richert-Kaźmierska A., *Przedsiębiorczość w edukacji inżynierów – doświadczenia i plany w zakresie edukacji „ku przedsiębiorczości” studentów Politechniki Gdańskiej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2017, 13, 352-366.
255. Wasilczuk J.E., *Płeć a motywacje przedsiębiorcze oraz podejmowane przez mikroprzedsiębiorców decyzje zarządcze*, „Problemy Zarządzania” 2015, 4 (56), s. 115-130;
256. Welter C., Mauer R., Wuebker R. J., *Bridging behavioral models and theoretical concepts: effectuation and bricolage in the opportunity creation framework*, "Strategic Entrepreneurship Journal" 2016, 10(1), 5-20.
257. Williams N., *Engaging students in entrepreneurship education: Thoughts on the present context and future challenges*, "Advance HE" 2019, 13.
258. Włach A., *Wpływ odrębności kulturowych na rozwój gospodarczy*, „Ekonomia XXI Wieku” 2018, (19), 65-81.
259. Włach A., *Wpływ odrębności kulturowych na rozwój gospodarczy*, „Ekonomia XXI Wieku” 2018, (19), 65-81.
260. Wry T., York J. G., *An identity-based approach to social enterprise*, "Academy of Management Review" 2017, 42(3), 437-460.
261. Żabiński R., *Model biznesowy a wzrost wartości przedsiębiorstwa*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, (526), 118-132.
262. Zajac T. Z. et al., *All that glitters is not gold — Mixed early labour market outcomes of STEM graduates in Poland*, "European Journal of Education" 2023, 58(3), 477-497.
263. Zalega T., *Ekonomia behawioralna jako nowy nurt ekonomii-zarys problematyki*, „Studia i Materiały” 2015, 1 (18), 7-25.

264. Zaring O. et al., *Strategic choices in the design of entrepreneurship education: an explorative study of Swedish higher education institutions*, "Studies in Higher Education" 2021, 46(2), 343-358.
265. Zbierowski P., *Przedsiębiorczość i innowacje w gospodarce opartej na wiedzy – wyniki badań globalnego monitora przedsiębiorczości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, 298, 216-225.
266. Zhang Y., Duysters G., Cloudt M., *The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention*, "International Entrepreneurship and Management Journal" 2014, 10, 623-641.
267. Zięba K., Golik J., *Managerial Education and Entrepreneurial Attitudes of Students: Is There a Link?*, "Przedsiębiorczość i Zarządzanie" 2017, 18(12), cz. 1., 61-76.
268. Ziemiański P., Tomczak M.T., *Samoocena kompetencji przedsiębiorczych i szacowane prawdopodobieństwo rozpoczęcia działalności gospodarczej a doświadczenia przedsiębiorcze w rodzinie*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2017, 407-418.
269. Ziolo Z., *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2012, (8), 10-23.
270. Ziolo Z., *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w warunkach kryzysu gospodarczego*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2013, (9), 10-33.
271. Żurek M., *Przedsiębiorczość wśród studentów i absolwentów szkół wyższych w województwie śląskim*, „Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce” 2013, (11), 77-108.

Raporty

1. *Badanie efektów projektów ukierunkowanych na wsparcie tworzenia działalności gospodarczych typu „spin off” lub „spin out” zrealizowanych w Poddziałaniu 8.2.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki oraz określenie determinantów rozwoju przedsiębiorczości akademickiej w województwie pomorskim*, Raport na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego, Taylor Economics, Gdańsk 2011.
2. Bourgeois A., *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission, Brussels 2012.
3. Bourgeois A., *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission, Brussels 2011. *Entrepreneurship education: Enabling teachers as a critical success factor*, European Commission, Brussels 2011.
4. Cieślík J., Guliński J., Matusiak K. B., Skala-Poźniak A., *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011.
5. *Creating Effective Teaching and Learning Environments: First Results from TALIS*, OECD, Brussels 2009.
6. Desjardins R., Warnke A., *Ageing and Skills: A Review and Analysis of Skill Gain and Skill Loss Over the Lifespan and Over Time*, "OECD Education Working Papers" 2010, OECD Publishing, No. 72.
7. *Diagnoza stanu szkolnictwa wyższego w Polsce*, E&Y /IBnGR, 2009.
8. *Doing Business 2020*, The World Bank.
9. *Educating the Next Wave of Entrepreneurs - A Report of the Global Education Initiative*, WEF, Cologny/Geneva 2009.
10. *Education and training monitor 2019*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2019.
11. *Education at a Glance 2017. OECD Indicators*, OECD, Paris 2017.
12. *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2019.
13. *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris 2021.
14. Elert N. et al., *Institutional reform for innovation and entrepreneurship: An agenda for Europe*, Springer Nature, 2017.

15. El-Sokari H. et al., *Entrepreneurship: An Emirati Perspective*, Zayed University, Institute for Social and Economic Research (ISER), Abu Dhabi 2013.
16. *Entrepreneurship and Higher Education* pod red. J. Potter, OECD Publishing, Brussels 2008.
17. *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2016.
18. *Entrepreneurship in education: What, why, when, how. Background Paper* pod red. M. Lackéus, OECD/EC, Paris 2015.
19. *Entrepreneurship: A Catalyst for Urban Regeneration*, OECD, Paris 2004.
20. Europaea S, *Key competences for lifelong learning in the European schools*, Office of the secretary-general of the European schools, pedagogical development unit, Brussels 2018, s. 15.
21. *GEM 2015 Special report of Social Entrepreneurship*, Global Entrepreneurship Monitor.
22. *Global Employment Trends for Youth 2020*, ILO, Geneva 2020.
23. *Global entrepreneurship monitor 2020*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School.
24. *Global Entrepreneurship Monitor 2020/2021 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2021.
25. *Grade Expectations: How Marks and Education Policies Shape Students' Ambitions*, PISA, OECD Publishing, 2012.
26. *Human Development Report 2019*, United Nations Development Programme, New York 2019.
27. Hytti U. et al., *State-of-art of enterprise education in Europe. Results from the ENTREDU project*, Turku 2002.
28. *IMD World Talent Ranking 2019*, IMD: Institute for Management Development, Lausanne 2019.
29. Kelley D. J. et al., *Global Entrepreneurship Monitor USA 2019/2020*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, London 2020.
30. *Leveraging Entrepreneurial Ambition and Innovation: A Global Perspective on Entrepreneurship, Competitiveness and Development*, WEF, Cologny 2015.
31. Matusiak K., *Przedsiębiorczość akademicka. Raport z badania*, PARP, Warszawa 2009.
32. *Ośrodki Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012* pod red. A. Bąkowski, M. Mażewska, Multi Verde, Warszawa 2012.
33. *Policy brief on youth entrepreneurship: Entrepreneurial activities in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012.
34. *Polska w Unii Europejskiej. Portret statystyczny*, GUS, Warszawa 2019.
35. *Przedsiębiorczość w Polsce*, Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii, Departament Analiz Gospodarczych, Warszawa 2018.
36. *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2019* pod red. A. Tamawa, PARP, Warszawa 2020.
37. Sieger P. et al., *Global Student Entrepreneurship 2018: Insights From 54 Countries*, KMU-HSG/IMU, St. Gallen/Bern 2019.
38. *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Poland*, OECD Publishing, Paris/EU, Brussels 2017.
39. *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in the Netherlands*, OECD Publishing, Paris-Brussels 2018.
40. *Szkoły wyższe i ich finanse w 2018 roku*, GUS, Warszawa/Gdańsk 2019.
41. *The Global Competitiveness Report 2019* pod red. K. Schwab, WEF, Cologny/Geneva 2019.
42. *The Swiss Entrepreneurial Ecosystem Report 2015/2016*, Swiss Startup Monitor, University of St. Gallen, 2017.
43. *Understanding Economic Growth*, OECD, New York 2004.
44. *Wybory ścieżki kształcenia a sytuacja zawodowa Polaków*, GUS, Warszawa 2013.

Źródła internetowe

1. <https://www.agh.edu.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
2. <https://www.cam.ac.uk> (dostęp na dzień: 15.04.2021)
3. <https://www.ethz.ch> (dostęp na dzień 11.03.2025)
4. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka> (dostęp na dzień: 22.04.2021).
5. <https://www.gsb.stanford.edu> (dostęp na dzień: 20.04.2021).
6. <https://www.harvard.edu> (dostęp na dzień: 5.04.2021).
7. <https://www.mgmt.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień: 22.04.2021).
8. <https://www.mit.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021).
9. <https://www.oxfordentrepreneurs.co.uk> (dostęp na dzień: 16.04.2021).
10. <https://www.sbs.ox.ac.uk> (dostęp na dzień: 15.04.2021).
11. <https://www.sgh.waw.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
12. <https://www.shanghairanking.com> (dostęp na dzień: 20.04.2021).
13. <https://www.stanford.edu> (dostęp na dzień: 20.04.2021).
14. <https://www.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień: 16.04.2021).
15. <https://www.ucl.ac.uk> (dostęp na dzień: 16.04.2021).
16. <https://www.ue.katowice.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
17. <https://www.ue.poznan.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
18. <https://www.ug.edu.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
19. <https://www.uj.edu.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
20. <https://www.uken.krakow.pl> (dostęp na dzień: 22.04.2021)
21. <https://www.universityofcalifornia.edu> (dostęp na dzień: 8.04.2021)
22. <https://www.wzr.ug.edu.pl> (dostęp na dzień: 16.04.2021).
23. <https://www.zie.pg.edu.pl> (dostęp na dzień: 16.04.2021)

Spis tabel

Tab. 1. Wybrane czynniki istotne dla procesu rozwoju przedsiębiorczości	22
Tab. 2. Koncepcje przedsiębiorczości i przedsiębiorcy według wybranych ekonomistów	34
Tab. 3. Charakterystyka wymiarów kompetencji w zakresie przedsiębiorczości	44
Tab. 4. Dwie główne orientacje motywów przedsiębiorczych	55
Tab. 5. Wczesna aktywność przedsiębiorcza (TEA) – odsetek osób dorosłych w wieku 18–64 lat w wybranych krajach (w %).....	76
Tab. 6. Współczynnik nowych przedsiębiorstw* w latach 2016-2018 (w %)	77
Tab. 7. Współczynnik upadłości przedsiębiorstw* w latach 2016-2018 (w %).....	78
Tab. 8. Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym według województw, w latach 2018- 2020	81
Tab. 9. Ranking The Global Entrepreneurship Index 2019	82
Tab. 10. Raport Doing Business 2020	83
Tab. 11. Wartości wskaźników – dystansu władzy, indywidualizmu oraz unikania niepewności – wybrane kraje	87
Tab. 12. Kontrast pomiędzy typowym kształceniem na uczelni wyższej a potrzebami kształcenia przedsiębiorczego.....	111
Tab. 13. Najlepsze praktyki nauczania przedsiębiorczości stosowane na wyższych uczelniach	116
Tab. 14. Spór dotyczący efektów edukacji przedsiębiorczej	129
Tab. 15. Treści kształcenia realizowane w ramach kursu „Przedsiębiorczość” na ETH Zurich	138
Tab. 16. Wybrane inicjatywy związane z przedsiębiorczością na MIT	149
Tab. 17. Wybrane kursy na kierunku przedsiębiorczość na UCL i ich charakterystyka	155
Tab. 18. Wybrane aktywności polskich uczelni wyższych w zakresie edukacji przedsiębiorczości ...	160
Tab. 19. Wybrane zagadnienia poruszane w ramach przedmiotu fakultatywnego przedsiębiorczość i zarządzanie małą firmą – Instytut Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.....	161
Tab. 20. Zagadnienia poruszane w ramach przedmiotu fakultatywnego – podstawy przedsiębiorczości – Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie.....	163
Tab. 21. Odsetek osób posiadających doświadczenie samozatrudnienia wśród absolwentów wybranych kierunków studiów stacjonarnych UG II stopnia rocznika 2014 (w ciągu pięciu lat od ukończenia studiów, w %).....	172
Tab. 22. Lista zmiennych niezależnych.....	177
Tab. 23. Lista zmiennych zależnych.....	179
Tab. 24. Ocena współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.....	182
Tab. 25. Ocena współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.	188
Tab. 26. Ocena współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a zmiennymi określającymi przedsiębiorczość w badanych krajach w 2019 r.	192
Tab. 27. Wybrane cechy demograficzno-społeczne badanych	204
Tab. 28. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a rok studiów	208
Tab. 29. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a płeć	215
Tab. 30. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą a intencje przedsiębiorcze studentów	223
Tab. 31. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a płeć	233

Tab. 32. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a tryb studiów	234
Tab. 33. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących postrzegania przedsiębiorców a intencje przedsiębiorcze.....	235
Tab. 34. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a płeć	236
Tab. 35. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a tryb studiów	237
Tab. 36. Średnia ocen wpływu systemu instytucjonalno-prawnego panującego w Polsce na postawy przedsiębiorców a intencje przedsiębiorcze.....	238
Tab. 37. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem umiejętności konstrukcji uproszczonego biznes planu	243
Tab. 38. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a rok studiów	244
Tab. 39. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a płeć	245
Tab. 40. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie a intencje przedsiębiorcze	246
Tab. 41. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych zakresów wiedzy	246
Tab. 42. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wiedzy w zakresie organizacji biznesu	247
Tab. 43. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wiedzy w zakresie organizacji biznesu	247
Tab. 44. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a rok studiów	249
Tab. 45. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a płeć.....	253
Tab. 46. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności a intencje przedsiębiorcze	258
Tab. 47. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	260
Tab. 48. Doświadczenie w pracy/działalności zarobkowej (miesiące)	262
Tab. 49. Doświadczenia w pracy/działalności zarobkowej a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	263
Tab. 50. Status zawodowy studentów a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze	264
Tab. 51. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a płeć	265
Tab. 52. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a tryb studiów	266
Tab. 53. Średnia ocena wybranych aspektów dotyczących kapitału społecznego a intencje przedsiębiorcze.....	266
Tab. 54. Prowadzenie działalności gospodarczej wśród najbliższych członków rodziny a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze	267
Tab. 55. Prowadzenie działalności gospodarczej wśród znajomych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	268
Tab. 56. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	270
Tab. 57. Skłonność do ryzyka w sprawach finansowych a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	270
Tab. 58. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem nastawienia do działań ryzykownych	273

Tab. 59. Samoocena studentów w kwestii korzystania z nowych technologii a rok studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze	274
Tab. 60. Satysfakcjonująca kwota wynagrodzenia (netto) po ukończeniu studiów (w zł)	278
Tab. 61. Satysfakcjonująca kwota wynagrodzenia (netto) po ukończeniu studiów (w zł)	279
Tab. 62. Średnie satysfakcjonujące wynagrodzenie (netto w zł) po ukończeniu studiów a rok studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze.....	279
Tab. 63. Plany emigracyjne po skończeniu studiów a poziom studiów, płeć i intencje przedsiębiorcze	280
Tab. 64. Średnia samoocena cech osobowości a rok studiów	283
Tab. 65. Średnia samoocena cech osobowości a płeć	284
Tab. 66. Średnia samoocena cech osobowości a intencje przedsiębiorcze	285
Tab. 67. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych cech osobowości	285
Tab. 68. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a rok studiów	287
Tab. 69. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a płeć	287
Tab. 70. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej a intencje przedsiębiorcze	288
Tab. 71. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem cech osobowości przedsiębiorczej	289
Tab. 72. Wyniki estymacji modelu logitowego intencji przedsiębiorczych studentów z uwzględnieniem wybranych cech osobowości przedsiębiorczej	289
Tab. 73. Struktura uczestniczących w eksperymentach w grupie A i B według płci, roku studiów oraz intencji przedsiębiorczej	291
Tab. 74. Treść pytania odnośnie inkubatorów przedsiębiorczości w poszczególnych próbkach	291
Tab. 75. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentie 1	292
Tab. 76. Wartości parametrów rozkładu w Eksperymentie 1 grupie A i B według roku studiów, płci oraz intencji przedsiębiorczej	293
Tab. 77. Treść pytania odnośnie przetrwania przedsiębiorstwa w poszczególnych próbkach	294
Tab. 78. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentie 2	295
Tab. 79. Wartości parametrów rozkładu w Eksperymentie 2 grupie A i B według roku studiów, płci oraz intencji przedsiębiorczej	295
Tab. 80. Treść pytania odnośnie przetrwania przedsiębiorstwa w poszczególnych próbkach	296
Tab. 81. Rozkład odpowiedzi oraz wartości parametrów rozkładu w Eksperymentie 3	297

Spis rysunków

Rys. 1. Model analizy makro	11
Rys. 2. Model analizy mikro	12
Rys. 3. Przedsiębiorca i przedsiębiorczość	18
Rys. 4. Dwa modele działalności przedsiębiorczej	19
Rys. 5. Stopniowa ewolucja pojęcia przedsiębiorczość	26
Rys. 6. Rola przedsiębiorcy w procesie rozwoju gospodarczego wg Schumpetera	31
Rys. 7. Główne cele działalności przedsiębiorstwa	36
Rys. 8. Podział zasobów przedsiębiorstwa	38
Rys. 9. Zalety i wady prowadzenia własnego przedsiębiorstwa	41
Rys. 10. Grupy czynników wpływające na zakres i poziom kompetencji przedsiębiorczych	45
Rys. 11. Wybrane cechy osoby przedsiębiorczej.....	47
Rys. 12. Bariery w rozwoju przedsiębiorczości.....	50
Rys. 13. Edukacja formalna i nieformalna w ramach kształcenia przedsiębiorczego	51
Rys. 14. Komponenty edukacji formalnej i nieformalnej w ramach kształcenia przedsiębiorczego	52
Rys. 15. Źródła przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw i gospodarek	52
Rys. 16. Kreatywność i innowacyjność w rozwoju przedsiębiorstwa	53
Rys. 17. Intencje przedsiębiorcze jako siła sprawcza działań przedsiębiorczych	58
Rys. 18. Trzy główne grupy czynników wpływające na intencje przedsiębiorcze	59
Rys. 19. Trzy główne czynniki wpływające na intencje przedsiębiorcze	60
Rys. 20. Wybrane motywacje przedsiębiorcze	61
Rys. 21. Proces decyzyjny związany z założeniem własnego przedsiębiorstwa	62
Rys. 22. Dwa główne typy podstaw przedsiębiorców	64
Rys. 23. Nowe, innowacyjne przedsiębiorstwa jako katalizator zmian w gospodarce	68
Rys. 24. Wskaźnik przetrwania 3 dla państw Unii Europejskiej w roku 2018 (w %)	79
Rys. 25. Wskaźnik przetrwania przedsiębiorstw 5 dla państw Unii Europejskiej w roku 2018	80
Rys. 26. Czynniki wpływające na kulturę ekonomiczną (schemat uproszczony)	85
Rys. 27. Czynniki wpływające na indywidualną przedsiębiorczość	89
Rys. 28. Klasyfikacja poziomów wykształcenia wyższego wg ISCED	99
Rys. 29. Ewolucja w zakresie nauczania przedsiębiorczości w szkołach wyższych	110
Rys. 30. Koncepcja uniwersytetu przedsiębiorczego	120
Rys. 31. Odsetek absolwentów studiów wyższych w populacji osób w wieku 25-34 lata w wybranych krajach europejskich w 2021 roku (w %)	122
Rys. 32. Liczba studentów przypadająca na jednego pracownika dydaktycznego w szkolnictwie wyższym według typu uczelni w wybranych krajach europejskich w 2021 roku.....	123
Rys. 33. 15 państw mających najlepszą ocenę w przypadku zakresu, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu kształcenia i szkolenia na poziomie szkół podstawowych i średnich (skala 1-7)	124
Rys. 34. 15 państw mających najlepszą ocenę zakresu, w jakim szkolenie w zakresie tworzenia MŚP lub zarządzania nimi jest włączone do systemu kształcenia i szkolenia na poziomie szkół wyższych (skala 1-7)	125
Rys. 35. Amerykański ekosystem przedsiębiorczości	142
Rys. 36. Wybrane instytucje działające przy Uniwersytecie Stanforda	145
Rys. 37. Wybrane kursy i programy w zakresie przedsiębiorczości na Stanford University	146
Rys. 38. Wybrane innowacyjne wynalazki zainicjowane na Uniwersytecie Kalifornijskim	150
Rys. 39. Przemiany w szkolnictwie wyższym w Polsce od początku lat 90-tych	157

Rys. 40. Odsetek absolwentów, którzy w pierwszym roku po uzyskaniu dyplomu mieli doświadczenie samozatrudnienia (według typu studiów i roku ukończenia studiów, w %).	166
Rys. 41. Odsetek absolwentów z roku 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia w kolejnych latach od ukończenia studiów (według typu studiów, w %).	167
Rys. 42. Odsetek absolwentów studiów I stopnia poszczególnych roczników, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów (w %).	168
Rys. 43. Odsetek absolwentów studiów I stopnia rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %)	169
Rys. 44. Odsetek absolwentów studiów II stopnia rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %)	170
Rys. 45. Odsetek absolwentów jednolitych studiów magisterskich rocznika 2014, którzy mieli doświadczenie samozatrudnienia po uzyskaniu dyplomu ze względu na ich doświadczenia zawodowe w czasie studiów w kolejnych latach od ukończenia studiów (w %).	171
Rys. 46. Kraje uwzględnione w analizie.	176
Rys. 47. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a strachem przed porażką w badanych krajach w 2019 r.	183
Rys. 48. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a Globalnym indeksem Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.	184
Rys. 49. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych według pochodzenia wnioskodawcy na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	185
Rys. 50. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a współczynnikiem upadłości przedsiębiorstw w badanych krajach w 2019 r.	186
Rys. 51. Współzależności między jakością edukacji w zakresie przedsiębiorczości poza szkołą (EDU2) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	187
Rys. 52. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a Globalnym Indekssem Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.	189
Rys. 53. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	190
Rys. 54. Współzależności między zestawem umiejętności absolwentów szkół wyższych (EDU4) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	191
Rys. 55. Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a Globalnym Indekssem Innowacyjności w badanych krajach w 2019 r.	193
Rys. 56. Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a całkowitą liczbą zgłoszeń patentowych na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	194
Rys. 57. Współzależności między udziałem w formalnym kształceniu i szkoleniu osób w wieku 25-34 lata (EDU6) a łączną liczbą przyznanych patentów na milion mieszkańców w badanych krajach w 2019 r.	195
Rys. 58. Pozytywny wpływ jakości edukacji przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym na zmienne związane z innowacyjną przedsiębiorczością	196
Rys. 59. Ujemna zależność pomiędzy jakością edukacji przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym a zmiennymi związanymi z przedsiębiorczością	197

Rys. 60. Średnia ocen wybranych aspektów dotyczących przedsiębiorczości oraz bycia przedsiębiorcą (skala 1-5)	205
Rys. 61. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a rok studiów	209
Rys. 62. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorczości można się nauczyć a rok studiów	210
Rys. 63. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy a rok studiów	211
Rys. 64. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona) a rok studiów	212
Rys. 65. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii: nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a rok studiów	213
Rys. 66. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes) a płeć	216
Rys. 67. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a płeć	217
Rys. 68. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą a płeć	218
Rys. 69. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy a płeć	219
Rys. 70. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego a płeć	220
Rys. 71. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem a płeć	221
Rys. 72. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a płeć	222
Rys. 73. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję a intencje przedsiębiorcze	224
Rys. 74. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia a intencje przedsiębiorcze	225
Rys. 75. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą a intencje przedsiębiorcze	226
Rys. 76. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze	227
Rys. 77. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze	228
Rys. 78. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że w czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera a intencje przedsiębiorcze	229
Rys. 79. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy jest związane z dużym stresem a intencje przedsiębiorcze	230
Rys. 80. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że prowadzenie własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego a intencje przedsiębiorcze	231
Rys. 81. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona) a intencje przedsiębiorcze	232
Rys. 82. Rozkład odpowiedzi odnośnie opinii, że nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia a intencje przedsiębiorcze	233

Rys. 83. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej	239
Rys. 84. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej a rok studiów	240
Rys. 85. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej a płeć.....	241
Rys. 86. Rozkład odpowiedzi samooceny umiejętności przygotowania uproszczonego biznes planu dla własnej działalności gospodarczej a intencje przedsiębiorcze	242
Rys. 87. Średnia samoocena wiedzy w wybranym zakresie	243
Rys. 88. Średnia ocena działań edukacyjnych przygotowujących przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności	248
Rys. 89. Rozkład ocen zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów a rok studiów	250
Rys. 90. Rozkład ocen zajęć dydaktycznych prowadzonych przez przedsiębiorców a rok studiów ...	251
Rys. 91. Rozkład ocen działań związanych z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa a rok studiów	251
Rys. 92. Rozkład ocen zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej a rok studiów	252
Rys. 93. Rozkład ocen zajęć warsztatowych w ramach ćwiczeń lub wykładów a płeć	254
Rys. 94. Średnia ocen konferencji naukowych z udziałem praktyków gospodarczych a płeć	254
Rys. 95. Rozkład ocen praktyk i staży w przedsiębiorstwach a płeć	255
Rys. 96. Rozkład ocen współpracy z inkubatorami przedsiębiorczości a płeć.....	255
Rys. 97. Rozkład ocen działań związanych z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa a płeć	256
Rys. 98. Rozkład ocen wizyt w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni a płeć	257
Rys. 99. Rozkład ocen zajęć teoretycznych związanych z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej a płeć	257
Rys. 100. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością	259
Rys. 101. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a poziom studiów	260
Rys. 102. Uczestnictwo studentów w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością a intencje przedsiębiorcze.....	261
Rys. 103. Doświadczenia w pracy/działalności zarobkowej.....	262
Rys. 104. Status zawodowy badanych studentów.....	263
Rys. 105. Status zawodowy badanych studentów a poziom studiów.....	264
Rys. 106. Status zawodowy badanych studentów a intencje przedsiębiorcze.....	265
Rys. 107. Samoocena w kwestii podejmowania działań ryzykownych	268
Rys. 108. Samoocena w kwestii podejmowania ryzyka w sprawach finansowych.....	269
Rys. 109. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a płeć	271
Rys. 110. Skłonność do ryzyka finansowego a płeć	271
Rys. 111. Skłonność do podejmowania działań ryzykownych a intencje przedsiębiorcze	272
Rys. 112. Skłonność do ryzyka finansowego a intencje przedsiębiorcze.....	272
Rys. 113. Klasyfikacja studentów w kwestii korzystania z nowych technologii	274
Rys. 114. Plany zawodowe badanych studentów a płeć	275
Rys. 115. Planowanie działalności gospodarczej badanych studentów a płeć	276
Rys. 116. Plany zawodowe badanych studentów a poziom studiów	277
Rys. 117. Planowanie działalności gospodarczej badanych studentów a poziom studiów	278
Rys. 118. Plany emigracyjne po skończeniu studiów	280

Rys. 119. Średnia samoocena cech osobowości	282
Rys. 120. Średnia samoocena cech osobowości przedsiębiorczej	286
Rys. 121. Czynniki zwiększające szanse na założenie przedsiębiorstwa	301
Rys. 122. Działania edukacyjne w ramach nauki przedsiębiorczości preferowane przez respondentów	303

Załącznik nr 1 – Kwestionariusz badawczy

P0.Nr indeksu studenta

CZĘŚĆ I: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

P1.Jaka jest Pana/i opinia na temat przedsiębiorczości oraz możliwości bycia przedsiębiorcą?

Proszę ustosunkować się do poniższych zdań / opinii

Opinia	Zdec. Nie (1)	Raczej nie (2)	Ani tak ani nie (3)	Raczej tak (4)	Zdec. Tak (5)
1.Widzę dla siebie możliwości podjęcia działalności gospodarczej (mam pomysł/y na własny biznes).	☐	☐	☐	☐	☐
2.Mam cechy osobowości, które sprzyjają podjęciu działalności gospodarczej.	☐	☐	☐	☐	☐
3.Prowadzenie własnej działalności gospodarczej może dawać dużą satysfakcję.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Jestem w stanie zaakceptować ryzyko związane z działalnością gospodarczą.	☐	☐	☐	☐	☐
5.Przedsiębiorcą trzeba się urodzić (przedsiębiorczość to cecha wrodzona).	☐	☐	☐	☐	☐
6.Przedsiębiorczości można się nauczyć.	☐	☐	☐	☐	☐
7.Założenie przedsiębiorstwa jest dobrą ścieżką na karierę zawodową.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Przeciętny przedsiębiorca zapewnia swojej rodzinie lepszy standard życia (wyższy przeciętny dochód przypadający na 1 osobę) niż przeciętny pracownik etatowy.	☐	☐	☐	☐	☐
9.Prowadzenia własnej firmy odbywa się kosztem życia rodzinnego.	☐	☐	☐	☐	☐
10.Prowadzenia własnej firmy jest związane z dużym stresem.	☐	☐	☐	☐	☐
11.Nie zamierzam podejmować działalności gospodarczej, bo za bardzo obawiam się niepowodzenia.	☐	☐	☐	☐	☐
12.W czasie realizacji projektów grupowych przyjmuję najczęściej pozycję lidera (osoby, która ma największy wpływ na jego realizację).	☐	☐	☐	☐	☐

P2.Jak otoczenie postrzega przedsiębiorców i zachowania przedsiębiorcze?

Proszę ustosunkować się do poniższych zdań / opinii

Opinia	Zdec. Nie (1)	Raczej nie (2)	Ani tak ani nie (3)	Raczej tak (4)	Zdec. Tak (5)

1.W Polsce przedsiębiorcy są szanowani za to co robią.	☐	☐	☐	☐	☐
2.W Polsce przedsiębiorcy działają w sposób odpowiedzialny społecznie (dbają o wszystkich interesariuszy – w tym o klientów, pracowników, społeczność lokalną, dostawców etc.).	☐	☐	☐	☐	☐
3.W Polsce przedsiębiorcy dbają o środowisko naturalne.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Gdybym chciał/a podjąć działalność gospodarczą, to uzyskam wsparcie od rodziny (np. finansowe, w postaci sieci kontaktów, doradztwa, zachęty itp.).	☐	☐	☐	☐	☐
5.Gdybym miał/a zakładać przedsiębiorstwo, to znam osoby, które mogłyby zostać moimi współnikami.	☐	☐	☐	☐	☐

P3. Czy system instytucjonalno-prawny panujący w Polsce wpływa na postawy przedsiębiorcze?

Proszę ustosunkować się do poniższych zdań / opinii

Opinia	Zdec. Nie (1)	Raczej nie (2)	Ani tak ani nie (3)	Raczej tak (4)	Zdec. Tak (5)
1.W dzisiejszych czasach założenie działalności gospodarczej nie stanowi większego problemu.	☐	☐	☐	☐	☐
2.Państwo wspiera przedsiębiorstwa na starcie przez różne programy (dotacje, pomoc doradczą etc.).	☐	☐	☐	☐	☐
3.W Polsce instytucje finansowe (banki, firmy leasingowe) chętnie finansują nowe przedsięwzięcia biznesowe.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Mając ciekawy projekt biznesowy, można w Polsce łatwo pozyskać pieniądze od instytucji typu <i>seed</i> lub <i>venture capital</i> (kapitał załączkowy lub kapitał ryzyka).	☐	☐	☐	☐	☐
5.Innowacyjne przedsiębiorstwa mogą w Polsce łatwo pozyskać kapitał na giełdzie papierów wartościowych w Warszawie (NewConnect lub główny rynek GPW).	☐	☐	☐	☐	☐
6.System podatkowy w Polsce sprzyja przedsiębiorczości.	☐	☐	☐	☐	☐
7.Osoby, które już prowadzą działalność gospodarczą, mają łatwy dostęp do zewnętrznego finansowania w postaci kredytów, leasingu i innych źródeł zewnętrznego finansowania.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Wszelkobecna biurokracja przeszkadza w prowadzeniu działalności gospodarczej.	☐	☐	☐	☐	☐
9.Działalność gospodarcza wiąże się z wysokimi kosztami.	☐	☐	☐	☐	☐

P4. Czy Uniwersytet Gdański wpływa na postawy przedsiębiorcze?

Proszę ustosunkować się do poniższych zdań / opinii

Opinia	Zdec. Nie (1)	Raczej nie (2)	Ani tak ani nie (3)	Raczej tak (4)	Zdec. Tak (5)
1.Uniwersytecie Gdański (UG) wspiera kształtowanie postaw przedsiębiorczych (zachęca do podejmowania działalności gospodarczej).	☐	☐	☐	☐	☐
2.Zajęcia na Uniwersytecie Gdańskim dobrze przygotowują do podjęcia własnej działalności gospodarczej.	☐	☐	☐	☐	☐
3.W ramach studiów na UG zdobywam umiejętności miękkie (kreatywność, zdolności komunikacyjne, zarządzanie czasem i zespołem) przydatne w działalności gospodarczej.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Studiowanie na Uniwersytecie Gdańskim przyczynia się do zwiększenia pewności siebie studentów.	☐	☐	☐	☐	☐
5.Wykładowcy UG posiadają szeroką wiedzę na temat działalności gospodarczej (przedsiębiorczości).	☐	☐	☐	☐	☐
6.Jestem w stanie przygotować uproszczony biznes plan dla własnej działalności gospodarczej	☐	☐	☐	☐	☐
7.Wykładowcy i praktycy biznesu prowadzący zajęcia na UG inspirują studentów do podejmowania przedsiębiorczych zachowań.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Na UG istnieją podmioty/komórki organizacyjne, zajmujące się wspieraniem przedsiębiorczości studentów	☐	☐	☐	☐	☐

P5.Które działania związane z edukacją według Pana/i przygotowują przyszłych absolwentów do prowadzenia własnej działalności gospodarczej? Proszę dokonać oceny w skali 1-5 (gdzie: 1 – zdecydowanie nieprzydatne; 2 – raczej nieprzydatne; 3 – trudno powiedzieć; 4 – raczej przydatne; 5 – zdecydowanie przydatne).

Działanie	1	2	3	4	5
1.Zajęcia teoretyczne związane z zasadami funkcjonowania przedsiębiorstw w ramach gospodarki rynkowej.					
2.Zajęcia warsztatowe w ramach ćwiczeń lub wykładów – np. dotyczące tworzenia biznesplanu, podejmowania ryzykownych decyzji, planowania ekspansji rynkowej itp.					
3.Wizyty w przedsiębiorstwach w ramach zajęć na uczelni.					
4.Zajęcia dydaktyczne prowadzone przez przedsiębiorców.					
5.Konferencje naukowe z udziałem praktyków gospodarczych.					
6.Współpraca z inkubatorami przedsiębiorczości.					
7.Praaktyki lub staże w przedsiębiorstwach.					
8.Działania związane z symulacją prowadzenia własnego przedsiębiorstwa.					

P6.Czy zdarzyło się Panu/i uczestniczyć w szkoleniach lub innych aktywnościach związanych z przedsiębiorczością, które nie były powiązane z Pana/i nauką w szkole lub na uczelni?

☐Tak, wielokrotnie

☐Tak, kilka razy

☐Tak, raz

☐Nie, nigdy

EKSPERYMENTY

E1.

W1.Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Władze regionalne razem z Uniwersytetem Gdańskim tworzą nowy inkubator przedsiębiorczości. Specjaliści z różnych dziedzin doradzą Panu/i, jak rozwiązać kluczowe problemy biznesowe. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założysz Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z pomocy inkubatora?

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo założenia działalności i skorzystania z pomocy inkubatora, a 100% pewność, że założysz Pan/i działalność, korzystając z pomocy inkubatora: %

W2.Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Władze regionalne razem z Uniwersytetem Gdańskim tworzą nowy inkubator przedsiębiorczości. Specjaliści z różnych dziedzin doradzą Panu/i, jak rozwiązać kluczowe problemy biznesowe, poza tym będzie Pan/i miał/a możliwość skorzystania z powierzchni biurowej (bez opłat przez rok) oraz usług biura rachunkowego (bez opłat przez pierwszy rok). Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założysz Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z pomocy inkubatora?

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo założenia działalności i skorzystania z pomocy inkubatora, a 100% pewność, że założysz Pan/i działalność korzystając z pomocy inkubatora: %

E2.

W1.W Polsce powstaje rocznie ok. 350-400 tys. nowych przedsiębiorstw. Jak ocenia Pan/i, czy gdyby założył/a Pan/i działalność gospodarczą, to przetrwałaby ona pierwsze 3 lata?.

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo przetrwania, a 100% pewność, że firma przetrwa na rynku 3 lata: %.

W2.W Polsce w każdym roku zostaje wyrejestrowanych (zlikwidowanych) ok. 230-330 tys. przedsiębiorstw. Jak ocenia Pan/i, czy gdyby założył/a Pan/i działalność gospodarczą, to przetrwałaby ona pierwsze 3 lata?

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo przetrwania, a 100% pewność, że firma przetrwa na rynku 3 lata: %.

E3.

W1: Jak ocenia Pan/i atrakcyjność oferty linii kredytowej dla biznesu na 1 rok: oprocentowanie 5% i prowizja 3%? *Proszę ocenić atrakcyjność oferty w skali od -5 do +5, gdzie -5 oznacza ofertę bardzo niekorzystną, a +5 ofertę bardzo korzystną.*

Ocena atrakcyjności oferty: pkt.

W2: Jak ocenia Pan/i atrakcyjność oferty linii kredytowej dla biznesu na 1 rok: oprocentowanie 3% i prowizja 5%? *Proszę ocenić atrakcyjność oferty w skali od -5 do +5, gdzie -5 oznacza ofertę bardzo niekorzystną, a +5 ofertę bardzo korzystną.*

Ocena atrakcyjności oferty: pkt.

E4.

W1. Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Istnieje możliwość dofinansowania działalności gospodarczej z funduszy UE dla młodych przedsiębiorców w wysokości 50 tys. zł. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założy Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z dofinansowania?

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo założenia działalności i skorzystania z pomocy inkubatora, a 100% pewność, że założy Pan/i działalność korzystając z dofinansowania: %

W2. Wyobraźmy sobie następującą sytuację. Istnieje możliwość otrzymania kredytu dla młodych przedsiębiorców w wysokości 50 tys. zł (na warunkach rynkowych), gwarantowanego przez Skarb Państwa oraz z karencją spłaty przez 1 rok. Jakie jest prawdopodobieństwo, że po ukończeniu studiów założy Pan/i własną działalność gospodarczą, korzystając z kredytu?

Proszę dokonać oceny w skali procentowej (0-100%), gdzie 0% oznacza zerowe prawdopodobieństwo założenia działalności i skorzystania z pomocy inkubatora, a 100% pewność, że założy Pan/i działalność korzystając z tego specjalnego kredytu: %

METRYKA

X1. Płeć:

☐ Kobieta

☐ Mężczyzna

X2. Rok urodzenia (Proszę wpisać)

X3. Miejsce stałego zamieszkania

☐ Wieś

☐ Miasto do 50 tys. mieszkańców

☐ Miasto 51 – 200 tys. mieszkańców

☐ Miasto powyżej 200 tys. mieszkańców

X4. Mieszkam

☐ Z rodzicami / rodziną

☐ Samodzielnie (posiadam lub wynajmuję mieszkanie, stancję, miejsce w akademiku etc.)

X5. Rok studiów

☐ Licencjat 1 rok

☐ Licencjat 2 rok

- ☐Licencjat 3rok
- ☐Magisterskie 1 rok
- ☐Magisterskie 2 rok
- ☐Inny (jaki?)

X6.Kierunek studiów

- ☐Ekonomia
- ☐MSG
- ☐Inny (jaki?)

X7.Tryb studiów:

- ☐Dzienne
- ☐Zaoczne

X8.Czy ma Pan/i za sobą doświadczenia w pracy / działalności zarobkowej?

- ☐Nie
- ☐Tak, proszę podać szacunkową liczbę miesięcy pracy / działalności zarobkowej, jakie ma Pan/i za sobą

X9.Czy w Pana/i bliskiej rodzinie jakaś osoba prowadzi działalność gospodarczą?

- ☐Nie
- ☐Tak

X10.Czy wśród Pana/i znajomych ktoś prowadzi działalność gospodarczą?

- ☐Nie
- ☐Tak

X11.Status zawodowy (aktualny)

- ☐Tylko studiuję
- ☐Studiuję i pracuję
- ☐Studiuję i prowadzę własną firmę

X12.Jakie ma Pan/i plany zawodowe? 5 lat po skończeniu studiów zamierzam (Proszę zaznaczyć tylko 1 odpowiedź):

- ☐być specjalistą / pracownikiem etatowym dużej korporacji
- ☐być specjalistą /pracownikiem etatowym w mikro, małej lub średniej firmie
- ☐być menedżerem
- ☐być urzędnikiem pracować w sektorze publicznym
- ☐być właścicielem firmy
- ☐inne plany (jakie?)

X13. Jak ocenił/a/by Pan/i swoją ogólną skłonność do podejmowania ryzyka (chodzi o sytuacje, które są potencjalnie niebezpieczne dla życia lub zdrowia; np. uprawianie sportów ekstremalnych, szybka jazda samochodem itp.)? Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź

- ☐ Wyjątkowo niska skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Raczej niska skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Przeciętna skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Raczej wysoka skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Wyjątkowo wysoka skłonność do podejmowania ryzyka

X14. Jak ocenił/a/by Pan/i swoją skłonność do podejmowania ryzyka w sprawach finansowych (chodzi o sytuacje, które mogą skończyć się jakimiś stratami finansowymi)? Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź

- ☐ Wyjątkowo niska skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Raczej niska skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Przeciętna skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Raczej wysoka skłonność do podejmowania ryzyka
- ☐ Wyjątkowo wysoka skłonność do podejmowania ryzyka

X15. Proszę ocenić natężenie u siebie wymienionych niżej cech w skali 10-stopniowej, gdzie 10-oznacza bardzo silne natężenie danej cechy, a 1- bardzo słabe natężenie danej cechy

- Otwartość na doświadczenia – podatność na nowe pomysły i doświadczenia.
- Chęć do pracy – energia, poziom motywacji, wytrwałość, rzetelność, zdolność wykonywania zadań.
- Ekstrawersja – towarzyskość, chęć przebywania w grupie, potrzeba aktywności, pozytywna energia.
- Akceptowalność – chęć i zdolność do współpracy z innymi i unikania konfliktów, zaufanie.
- Neurotyczność – brak odporności na stres, gniew, nerwowość, lęk, depresja.

X16. Proszę ocenić natężenie u siebie wymienionych niżej cech w skali 10-stopniowej, gdzie 10-oznacza bardzo silne natężenie danej cechy, a 1- bardzo słabe natężenie danej cechy

- motywacja osiągnięć
- poczucie kontroli nad swoim życiem
- potrzeba niezależności
- pewność siebie
- innowacyjność / kreatywność
- potrzeba zmian
- orientacja na wzrost / rozwój
- orientacja na ludzi / harmonijna współpraca z innymi osobami
- łatwość nawiązywania kontaktów
- optymizm
- myślenie długookresowe

X17. Jak Pan/i klasyfikuje siebie w kwestii korzystania z nowych technologii? *Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź*

- ☐ „Innowator”, osoba jako jedna z pierwszych kupuje nowe produkty / technologie
- ☐ „Wczesny użytkownik”, osoba szybko akceptująca nowości pojawiające się na rynku
- ☐ „Wczesna większość”, osoba akceptująca nowości po pewnym czasie, gdy inni już je przetestują
- ☐ „Późna większość”, osoba, która akceptuje nowości dopiero wtedy, gdy staną się już popularne na rynku i większość innych osób / firm z nich korzysta
- ☐ „Guzdrała”, osoba, która jako jedna z ostatnich akceptuje nowości
- ☐ „Oporny”, osoba, która w ogóle nie akceptuje nowych technologii / produktów, pozostając przy sprawdzonych, ale często przestarzałych rozwiązaniach

X18. Proszę ustosunkować się do poniższych zdań / opinii dotyczących Pana/i osoby

Opinia	Zdec. Nie (1)	Raczej nie (2)	Ani tak ani nie (3)	Raczej tak (4)	Zdec. Tak (5)
1.Uzyskuję lepsze wyniki w nauce niż przeciętny student na moim roku.	☐	☐	☐	☐	☐
2.Mam pełną kontrolę nad tym co się dzieje w moim życiu - tylko ode mnie zależy, jak w przyszłości potoczą się moje sprawy zawodowe.	☐	☐	☐	☐	☐
3.Niepowodzenia, jakie mnie spotykały w życiu, były raczej efektem czynników zewnętrznych, a nie popełnionych przeze mnie błędów.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Jestem w stanie przewidzieć, jaka będzie sytuacja gospodarcza w Polsce za rok.	☐	☐	☐	☐	☐
5.Mam skłonność do odkładania spraw na później.	☐	☐	☐	☐	☐
6.Czasami wykazuję nadmierny optymizm.	☐	☐	☐	☐	☐
7.Zdarzyło mi się kontynuować pewne działania, które po czasie okazały się dla mnie niekorzystne, tylko dlatego, że poniosłem już jakieś koszty lub zaangażowałem swój czas.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Dobrze radzę sobie w trudnych, stresujących sytuacjach.	☐	☐	☐	☐	☐
9.Łatwiej wydaję pieniądze, które otrzymałem w prezencie, niż te, na które sam zapracowałem.	☐	☐	☐	☐	☐
10.Często mam pozytywny nastrój / odczuwam radość z życia.	☐	☐	☐	☐	☐
11.Lubię zadania / projekty grupowe.	☐	☐	☐	☐	☐
12.Często odczuwam lęk, obawy przed tym co mnie spotka w życiu.	☐	☐	☐	☐	☐
13.Czuje wsparcie ze strony rodziny .	☐	☐	☐	☐	☐
14.Pod wpływem stresu zdarza mi się na egzaminach / kolokwiah zapomnieć rzeczy, których niedawno się uczyłem.	☐	☐	☐	☐	☐
15.Często mam negatywny nastrój / odczuwam smutek.	☐	☐	☐	☐	☐
16.Mogę liczyć na pomoc moich przyjaciół i znajomych.	☐	☐	☐	☐	☐
17.Przynajmniej raz w miesiącu zdarza się sytuacja, która powoduje, że odczuwam złość.	☐	☐	☐	☐	☐

18.Uczestniczę w kursach i szkoleniach (poza studiami).	☐	☐	☐	☐	☐

X19.Jak ocenia Pan/i swoją aktualną wiedzę w wymienionym poniżej zakresie?

Proszę ocenić w skali 1-5 pkt., gdzie 1 oznacza brak wiedzy w danym zakresie, a 5 bardzo dużą wiedzę (na poziomie eksperta)

..... zakładania działalności gospodarczej

..... prawo gospodarcze

..... rachunkowość

..... finanse przedsiębiorstw

..... finanse gospodarstwa domowego

..... organizacja biznesu

..... zarządzanie ludźmi

..... marketing

..... biznes plan

..... własność intelektualna

..... ubezpieczenia

..... inwestowanie na giełdzie

..... inwestowanie na rynku walutowym (FOREX)

..... inwestycje alternatywne (m.in. kryptowaluty, derywaty, fundusze hedgingowe)

..... ryzyko (gospodarcze, stopy procentowej, finansowe, walutowe itp.)

X20.Ile czasu poświęca Pan/i średnio w tygodniu (poza okresem sesji egzaminacyjnej) na różne czynności?

Proszę podać w zaokrągleniu do 0,5 h.

..... nauka

..... praca zarobkowa

..... zabawa / spotkania ze znajomymi

..... uprawianie sportu / rekreacja

..... korzystanie z internetu (media społecznościowe itp.)

..... zakupy / chodzenie po galeriach (gdy nie ma lockdownu)

..... oglądanie telewizji

..... czytanie książek

X21.Dochód / budżet miesięczny, którym dysponuję, pochodzi:

☐ wyłącznie od rodziców / rodziny

☐ w większej części od rodziców / rodziny

☐ w mniej więcej równych częściach od rodziców / rodziny oraz z mojej pracy / stypendium

☐ w większej z mojej pracy / stypendium

☐ wyłącznie z mojej pracy / stypendium

X22.Średni budżet miesięczny, który nie obejmuje ewentualnego kosztu wynajmu mieszkania / stancji / akademika oraz podstawowego wyżywienia i który mogę przeznaczyć wyłącznie na moje potrzeby (zakupy, rozrywki, oszczędności itp.), wynosi:

- ☐Do 250 zł
- ☐251 – 500 zł
- ☐501– 750 zł
- ☐751 – 1000 zł
- ☐Pow. 1000 zł

X23.Jak ocenia Pan/i swoją sytuację finansową?:

- ☐bardzo dobra
- ☐raczej dobra
- ☐średnia
- ☐raczej zła
- ☐bardzo zła

X24.Jaką kwotę wynagrodzenia netto miesięcznie uznałby/ałaby Pan/i za satysfakcjonującą po ukończeniu studiów?

Proszę wpisać kwotę: zł netto miesięcznie

X25.Średnia ocen, jaką ma Pan/i na studiach, najbliższa jest:

- ☐ 5
- ☐ 4,5
- ☐ 4
- ☐ 3,5
- ☐ 3

X26.Po skończeniu studiów zamierzam

- ☐pozostać w Polsce
- ☐wyjechać za granicę

X27. W którym z poniższych przedziałów zawiera się Pana/i przeciętny miesięczny dochód netto?

- ☐ do 1000 zł
- ☐ od 1001 zł do 2000 zł
- ☐ od 2001 zł do 3000 zł
- ☐ od 3001 zł do 4000 zł
- ☐ od 4001 zł do 5000 zł
- ☐ powyżej 5000 zł